มอริซ แครนสตัน | แต่ง
ส. ศิวรักษ์ | แปล

ปรัชญาการเมือง

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
๔๑๓/๓๘ ถนนอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กทม. ๑๐๗๐๐
โทร. ๔๒๔-๕๑๖๘

มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ผู้แปลขออุทิศน้ำพักน้ำแรง

ถวาย

ม.จ. สิทธิพร กฤดากร

นักปราชญ์ นักปฏิรูป นักการเมือง และนักสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์

ราคา ๓๕.๐๐ บาท

ปก นันทะ เจริญพันธ์

ปรัชญาการเมือง

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๑๕

บริษัทสำนักพิมพ์ **ไทยวัฒนาพานิช** จำกัด
๕๙๙ ถนนไมตรีจิต พระนคร โทร. ๒๑๐๑๑๑-๒-๓-๔-๕
เป็นผู้แทนจำหน่าย

ปรัชญาการเมือง

มอริซ แครนสตัน แต่ง

ส. ศิวรักษ์ แปล

โครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
กรุงเทพ ฯ ๒๕๑๕

รายนามคณะกรรมการบริหารโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

อนุกรรมการสาขาวิชาปรัชญาและจิตวิทยา

บรรณาธิการหนังสือเล่มนี้: นายวิทย์ วิศทเวทย์

คำแถลงของโครงการตำรา ฯ

โครงการตำรา ฯ นี้ ก่อตั้งขึ้นด้วยความร่วมมือกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีอาชีพสอนและผู้รักษางานศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ จุดมุ่งหมายเบื้องแรกก็เพื่อส่งเสริมให้มีหนังสือตำราดี ๆ มากขึ้นในภาษาไทย โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่า หนังสือตำราภาษาไทยในระดับคุณภาพยังมีไม่เพียงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้น ย่อมเป็นการปรับปรุงมาตรฐานการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัยไปด้วยโดยปริยาย ทั้งการส่งเสริมด้านนี้ย่อมจะมีคุณค่าทางสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม ในเรื่องราวเกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองอีกด้วย

พร้อมกันนี้ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก็มีเจตนารมณ์ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมงานเขียนของนักวิชาการจากสถาบันต่าง ๆ ด้วย ทั้งนี้เพื่อผลงานทางวิชาการได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึง ทั้งในด้านผู้สอนและผู้เรียน การดำเนินงานของโครงการตำรา ฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้น ทั้งในด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน และการใช้ตำรานั้น ๆ เป็นที่หวังไว้ว่ากิจกรรมร่วมกันด้านนี้ อันเป็นภาระหน้าที่โดยตรงของนักวิชาการ จะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนาภายในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้องสืบไป วัตถุประสงค์และหลักการดังกล่าวมานี้ เป็นหลักยึดถือในการก่อตั้ง การวางแบบแผนและระเบียบดำเนินงาน ตลอดจนแนวทางแก้ไขปรับปรุงต่อไปในอนาคต

โครงการตำรา ฯ นี้ มีฐานะเป็นโครงการหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ตั้งขึ้นเพื่อดำเนินงานจัดพิมพ์หนังสือตำราในนามของสมาคม ฯ ทั้งนี้โดยมีคณะกรรมการบริหารทำหน้าที่เป็นเอกเทศ ในชั้นนี้ โครงการ ฯ ได้จัดรูปงานแบ่งออกเป็นสาขาวิชา รวม ๕ สาขา คือ ๑. ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ๒. เศรษฐศาสตร์ ๓. รัฐศาสตร์ ๔. สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ๕. ปรัชญาและจิตวิทยา แต่ละสาขาวิชามีอนุกรรมการทำหน้าที่พิจารณาวางแนวนโยบายการสร้างตำราในสาขาของตน กำหนดชื่อและเรื่องหนังสือ ตลอดจนจัดหาและกำหนดตัวบุคคลผู้เขียน เพื่อนำเสนอต่อคณะกรรมการบริหาร อนุกรรมการสาขาวิชานี้ประกอบด้วยนักวิชาการในสาขาที่เกี่ยวข้องจากมหาวิทยาลัยและสถาบันต่าง ๆ นอกเหนือไปจากดำเนินงานจัดทำตำราแล้ว อนุกรรมการสาขาวิชาเหล่านี้ ยังทำหน้าที่ส่งเสริมให้นักวิชาการได้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการให้มากขึ้น เท่าที่จะพึงกระทำได้

โครงการตำรา ฯ มีนโยบายส่งเสริม การแปล เรียบเรียง และวิจัย จุดประสงค์สำคัญก็เพื่อเร่งรัดให้ได้มีหนังสือตำราจากงานทุกประเภท อย่างไรก็ดี ในขั้นแรกย่อมจะต้องเน้นหนักไปในด้านแปลเป็นส่วนใหญ่ เพื่อเผยแผ่หลักวิชาความรู้ ทั้งในขั้นพื้นฐานและขั้นสูง

ใหม่ ๆ ให้ถึงมือนักศึกษาและผู้สนใจทั่ว ๆ ไป เป็นที่เชื่อแน่ว่าการส่งเสริมงานแปลจะเป็นทางหนึ่ง ซึ่งจะช่วยปูพื้นฐานสำหรับการริเริ่ม คิดค้น ขีดเขียน ทางด้านวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ในวงกว้างต่อไป

ทางด้านทุนทรัพย์สำหรับจับจ่ายในขั้นดำเนินงานนั้น โครงการฯ นี้ได้รับความช่วยเหลือในระยะต้นจากมูลนิธิร๊อคกี้เฟลเลอร์ ในระยะต่อไป โครงการตำราฯ มุ่งอาศัยกำลังทุนจากผลประโยชน์อันพึงได้จากการจำหน่ายหนังสือที่โครงการนี้ตีพิมพ์มาใช้เป็นทุนหมุนเวียนต่อไป แต่ในขณะเดียวกัน โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ก็มิใช่เป็นกิจการแสวงหาผลกำไร หากมีความมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราได้ในราคาย่อมเยาพอสมควร เพราะฉะนั้น รายได้จักหาพอเพียงกับรายจ่ายไม่ จึงต้องหวังพึ่งแหล่งการสนับสนุนทางด้านทุนทรัพย์ต่อไปอีก สิ่งที่คณะกรรมการโครงการตำราฯ หวังก็คือ ในขั้นต่อไป แหล่งดังกล่าวนั้นจักมาจากภายในประเทศของเราเอง หากนักวิชาการได้รับความสนับสนุนให้ได้มีผลงานทางวิชาการปรากฏออกมาเช่นนี้ ย่อมจะเป็นแบบอย่างอันดีงามสำหรับอนาคตของการศึกษาของประเทศชาติสืบไป

ประธานกรรมการ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำของผู้แปล

เมื่อข้าพเจ้าเรียนปรัชญาอยู่ที่มหาวิทยาลัย มอริซ แครนสตัน ได้ตีพิมพ์ John Look; A Biography ออกมา ปรากฏว่าเป็นที่กล่าวขวัญกันมาก และข้อเขียนของเขาก็มักมีออกอากาศทางวิทยุบีบีซี แล้วมักนำมาตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ Listener เนือง ๆ พวกเราที่เป็นนักเรียนมักฟังมักอ่านและครูอาจารย์ก็มักแนะนำให้ทำเช่นนั้นด้วย บทสนทนาบางเรื่องที่นำมาแปลนี้ ชะรอยข้าพเจ้าจะเคยได้ยินมาแต่สมัยโน้นแล้วด้วยซ้ำ

ภายหลัง เมื่อข้าพเจ้ามีกิจต้องสอนปรัชญาที่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยก็ดี ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ดี ได้มองหาตำรับตำราง่าย ๆ ในภาษาอังกฤษ ให้นิสิตนักศึกษาอ่านอยู่เสมอ ยิ่งเมื่อตอนมารับสอนปรัชญาการเมืองสมัยใหม่ ที่คณะอักษรศาสตร์ได้ไม่นาน ก็เผอิญนายแครนสตันตีพิมพ์หนังสือออกมาใหม่ ให้ชื่อว่า Political Dialogues พิจารณาดูแล้วเห็นว่าเหมาะแก่ภูมิปัญญาที่นิสิตจะพออ่านได้ จึงสั่งมาไว้ใช้เป็นหนังสือหลักสำหรับผู้ที่เรียนวิชานี้

นอกจากจะแสดงบรรยายตามหนังสือหลัก โดยใช้เล่มอื่นประกอบด้วยแล้ว ข้าพเจ้าได้แปลบางบทให้นิสิตไปอ่านประกอบกับฉบับภาษาอังกฤษอีกด้วย และเมื่อเห็นว่าศิษย์เหล่านี้อินทรีย์แก่กล้าขึ้น ก็ได้ให้ช่วยแปลกันคนละตอน ๆ แล้วข้าพเจ้านำมาเกลาสำนวน โดยตรวจกับต้นฉบับอีกที จึงนำไปตีดพิมพ์ อัดโรเนียวแจกไปให้อ่านประกอบอีกเช่นกัน ยังต่อมา พวกที่เรียนรัฐศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เกิดศรัทธาอยากฝึกแปลและอยากอ่านปรัชญาโดยวิธีนี้บ้าง ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าไม่ได้สอนเขาเลยก็ตาม แต่เขาก็มารับไปแปลกันคนละหลาย ๆ ตอน โดยเขาให้เหตุผลว่าเวลาตรวจแก้ให้เขาไป เขาได้ความรู้เพิ่มขึ้น ทั้งในด้านงานแปลและในด้านความคิดอ่านทางปรัชญา เมื่อแปลแล้วเป็นตอน ๆ คณะบรรณกร **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** ฉบับบัณฑิตบ้าง ฉบับนิสิตนักศึกษาบ้าง มาขอไปลงพิมพ์ไว้ก็หลายตอน กว่าจะแปลได้แล้วเสร็จทั้งเล่ม กินเวลาหลายปีอยู่ โดยที่มีลูกศิษย์ลูกหาได้ให้ความร่วมมือมากันหลายรุ่น ด้วยเหตุผลดังกล่าว หนังสือเล่มนี้จึงมิได้เป็นผลิตผลของข้าพเจ้าแต่คนเดียว เป็นแต่ข้าพเจ้าขอรับผิดชอบแต่ผู้เดียว เกี่ยวกับข้อบกพร่องและความผิดพลาดต่าง ๆ ถึงกระนั้น ในข้อนี้ บรรณาธิการและผู้ตรวจต้นฉบับ ก็ได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีดังข้าพเจ้าได้แก้ไขถ้อยคำสำนวนตามข้อเสนอแนะของท่านนั้น ๆ ด้วยแล้ว จึงขอขอบใจทุกคนที่ให้ความร่วมมือมาเป็นขั้น ๆ โดยเฉพาะก็ผู้ที่ช่วยแปลมาแต่ต้น ตลอดจนผู้ที่ช่วยคัดลอกตีดพิมพ์ต้นฉบับ เรื่อยมาจนผู้ที่ช่วยเอาใจใส่ในตอนตีพิมพ์เป็นเล่มคราวนี้ อนึ่งถ้าท่านผู้ใดทราบข้อบกพร่องตรงไหนในการแปล หากบอกมาให้ทราบได้ ก็จะเป็นที่ขอบคุณ

โดยที่ผู้เรียบเรียงมุ่งสำนวนพูดในภาษาอังกฤษเป็นเกณฑ์ยิ่งกว่าที่จะรักษาพยัญชนะของเดิม การแปลข้าพเจ้าจึงดำเนินรอยตาม แต่ก็ใช่ว่าจะทิ้งอรรถรสแห่งภาษาเดิมเสียไม่ ศัพท์ที่ใช้ ก็พยายามให้สมกับสมัยนั้น ๆ ดังใช้คำว่าคริสตศตวรรษ แต่เวลาลงปีในคำอธิบายข้างต้น ได้ใช้ พ.ศ. เพื่อให้คนไทยได้รู้จักเทียบกับเหตุการณ์ทางฝ่ายเรา เป็นต้น เล่มนี้ ไม่มีศัพท์ทางวิชาการมากนัก จึงเชื่อว่า แม้ผู้ที่มิได้เลือกเรียนวิชาปรัชญาก็คงจะอ่านได้ความรู้ เป็นประโยชน์ในวงกว้างออกไป แต่ถ้าความคิดอ่านทางปรัชญายากแก่การเข้าใจอยู่บ้าง ก็หวังว่าคงจะให้อภัย และขอให้อดใจทนอ่านด้วย เพราะจะให้เรื่องในทางวิชาการเช่นนี้ง่ายดายไปเสียหมด ย่อมเป็นไปไม่ได้ สำหรับผู้ที่เลือกเรียนวิชาปรัชญาการเมืองอย่างจริงจัง หนังสือภาษาไทยเล่มนี้เป็นเพียงช่วยปูพื้นฐานให้บ้างเท่านั้น ควรหาฉบับภาษาอังกฤษอ่านประกอบ และในท้ายเล่มภาษาอังกฤษนั้น มีรายชื่อหนังสือต่าง ๆ ให้อย่างพอสมควรแก่ผู้ที่ต้องการจะค้นคว้าหาอ่านต่อไป

ส.ศ.ษ.

ศึกษิตสยาม สามย่าน พระนคร

กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔

คำนำของผู้เขียน

บทสนทนาในหนังสือเล่มนี้ทั้งหมด เดิมเขียนขึ้นเพื่อกระจายเสียง ระบบวิทยุเหมาะกับงานวรรณกรรมประเภทนี้ เพราะหูคนเราไม่ชอบฟังเสียงคน ๆ เดียวนานเกินไปนัก มีคำโต้ตอบสลับบ้าง ย่อมออกรส และเวลาหูต้องการเสียงที่แผกออกไป สมองก็ต้องการรับรู้ความคิดเห็นที่แตกต่างออกไปด้วย ถ้าหลาย ๆ เสียงเสนอความคิดอ่านอันเดียวกัน ดูจะเลวร้ายกว่าเสียงเดียวเสียอีก สิ่งซึ่งผู้ฟังต้องประสงค์อย่างยิ่งจากบทสนทนาก็คือในรูปแบบของการอภิปราย หรือการโต้วาที โดยที่คำพูดของแต่ละคนต้องไม่ยาวเกินไป หาไม่ก็ควรเป็นการโต้แย้ง ซึ่งใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ อีกทีหนึ่งก็ต้องเป็นแบบ "สงครามคำคม" จะอย่างไรก็ตาม การแลกเปลี่ยนความคิดทางปรัชญา โดยมีทัศนคติและทัศนวิสัยต่างกันไปมากนั้น น่าสนใจ

การเขียนเป็นแบบวิธีสนทนานั้น นักปรัชญานิยมกันมานานแล้ว ดังเช่น เปลโต ฮูม และเบิกเลย์ ได้ใช้มาแล้วโดยได้รับความสำเร็จอย่างงดงาม คนทั้งสามนี้มิได้เป็นแต่นักปรัชญาเท่านั้น หากยังเป็นวรรณศิลป์อีกด้วย โดยที่ต่างก็มีลีลาการเขียนเป็นแบบของตนเอง และที่ต่างก็ได้รับความสำเร็จนั้น เห็นจะเป็นเพราะเนื้อหาของวิชานี้นั่นเอง ดังเปลโตกล่าวว่า ปรัชญานั้นไม่ใช่อะไรอื่น คือการสนทนาอย่างหนึ่ง ซึ่งจิตพูดกับตัวเองนั่นแล นักปรัชญาสมัยใหม่ที่ถือว่าปรัชญาเป็น "วิธีแสวงหาสัจจะโดยเหตุผล" ก็คงจะเห็นพ้องต้องด้วยกับเปลโตอย่างแน่นอน ดังนั้นการเสนอความคิดเห็นทางปรัชญาให้แนบเนียนและแยบคาย หากใช้วิธีของบทสนทนา ก็จะเหมาะสมยิ่ง

แต่นักปรัชญาและนักอุดมการต่าง ๆ หลายคนที่ปรากฏความคิดความอ่านอยู่ในหนังสือเล่มนี้ ก็หาได้เคยเขียนโดยแบบสนทนาไม่ บทสนทนาต่าง ๆ ในหนังสือนี้จึงแต่งขึ้นใหม่โดยข้าพเจ้าขอรับผิดชอบแต่ผู้เดียว แต่การที่ข้าพเจ้าแต่งขึ้นใหม่ ก็มิได้ปลอมแปลงแต่งเติมขึ้นตามอำเภอใจ หากเขียนขึ้นโดยอาศัยความเชื่อและถ้อยคำจริง ๆ ของท่านผู้เป็นเจ้าของบทสนทนานั้น ๆ บางบทสนทนา น่าจะได้เกิดขึ้นดังที่เขียนนี้ด้วยซ้ำ เพราะคู่สนทนาได้เคยพบกันจริง ๆ และได้เคยพูดกันถึงเนื้อหาที่นำมาโต้เถียงดังในเล่มนี้ แต่บางบทสนทนา ข้าพเจ้าแต่งขึ้นโดยที่เจ้าตัวไม่เคยพบกันเลยก็มี อย่างกรณีของวอลแตและเดวิด ฮูม ซึ่งเคยแต่เขียนถึงกันและกันเท่านั้น

เอกสารหลักฐานต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการเตรียมบทสนทนาเหล่านี้ รวมตลอดถึงจดหมายและสมุดบันทึกของนักปราชญ์นั้น ๆ ที่ยังไม่เคยตีพิมพ์มาก่อน กับรวมทั้งที่ตีพิมพ์แล้วด้วย ข้าพเจ้าถือเอาแหล่งที่มาขั้นต้นตอเป็นหลักเสมอ โดยเฉพาะก็กรณีของล้อกและรุสโซ ด้วยข้อเขียนที่เป็นลายมือ (ของล้อกอยู่ที่ออกซฟอด และที่อื่น ๆ กับของรุสโซอยู่ที่นิวชาตาลและเยนีวา) นั้น ข้าพเจ้ามีโอกาสได้พิจารณาโดยใกล้ชิด ร่วมกับนักวิจัยอื่นๆ ที่เขียนง่ายที่สุดคือบทสนทนาเรื่องเสรีภาพ ระหว่างจอน สจ๊วต มิลล์ และเจมส์ พีตซเจมส์ สตีเฟน เพราะคนทั้งสองนี้ ต่างก็ย่นย่อความคิดเรื่องอิสรภาพลงในหนังสือเล่มเดียว โดยที่ข้อเขียนของสตีเฟนนั้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นการตอบข้อความของมิลล์นั่นเอง ที่เขียนยากที่สุด ก็บทสนทนาเรื่องความเจริญ ระหว่างดิเดโรต์และรุสโซ และบทสนทนาเรื่องจริยธรรม ระหว่างวอลแตและฮูม เพราะความคิดของคนพวกนี้ จำเพาะในเรื่องที่ว่านี้มีอยู่กระจัดกระจายทั่วไปหลายเล่ม และในแต่ละเล่มที่เตรียมไว้ให้ตีพิมพ์ ก็มักไม่แสดงความคิดออกไปให้กระจ่างโดยตลอด จดหมายและสมุดบันทึกในเรื่องนี้และในเรื่องอื่น ๆ ได้ช่วยให้ข้าพเจ้าได้เข้าถึงเบื้องหลังม่านของสิ่งซึ่งแสดงออกสู่มหาชนอย่างไม่ชัดเจนนัก เชื่อว่าวิธีที่ข้าพเจ้านำมาใช้นี้ช่วยให้เราเข้าถึงประเด็นของเรื่องได้ใกล้เคียงกับสิ่งซึ่งนักปรัชญานั้น ๆ ต้องประสงค์

ข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าพอใจเป็นที่สุดที่ได้เขียนบทสนทนาต่าง ๆ เหล่านี้ เพราะได้ใช้สิทธิ บางทีก็กลายเป็นอภิสิทธิ์ ซึ่งนักแปลธรรมดา ๆ ไม่กล้าใช้ ด้วยต้องโยกย้ายการเรียงลำดับถ้อยคำและความคิดให้เหมาะสมส่วนข้อเขียนของอังกฤษที่ร่วมในบทสนทนานั้น แม้ข้าพเจ้าจะได้รักษาถ้อยคำเดิมไว้ แต่บางครั้งก็ได้ซอยประโยคให้สั้นลง เพราะมุ่งที่หูผู้ฟัง ยิ่งกว่ามุ่งที่ตาผู้อ่าน ในกรณีของวอลแต รุสโซ ดิเดโรต์ มาคิอาเวลลี และสาโวนาโรลา เวลาแปล ข้าพเจ้าได้แก้ภาษาเขียนมาเป็นภาษาพูดเสีย ในการปรับลำดับถ้อยคำเหล่านี้ ข้าพเจ้าถือว่ามีเสรี ให้ทำได้มากกว่าที่จะต้องขีดวงจำกัดตัวเองให้แคบลง ดังในกรณีจัดพิมพ์ข้อเขียนของจอน ล้อกและเอิดมันด์ เบิค ที่แล้วมา

บทสนทนาทั้งแปดในหนังสือเล่มนี้ ล้วนว่าด้วยปัญหาทางการเมือง หรือพูดให้ตรงยิ่งกว่านี้ ก็คือว่าด้วยปัญหาทางทฤษฎีการเมือง ในเรื่องเสรีภาพ ความเจริญ ความมีใจกว้าง รัฐ ปฏิวัติ ประชาธิปไตย จริยธรรมและคุณธรรมสำหรับพลเมือง เรื่องดังกล่าวนี้เป็นเรื่องหลักทางทฤษฎีที่เกี่ยวกับรัฐมาแต่สมัยเปลโตหรือก่อนหน้านั้น และเป็นปัญหาที่น่าสนใจตลอดมาทุกยุคทุกสมัย สำหรับหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้เรียงลำดับบทสนทนาโดยถือกาลเวลาเป็นเกณฑ์ โดยเริ่มที่สาโวนาโรลากับมาคิอาเวลลีในปลายคริสตศตวรรษที่สิบห้า เรื่อยลงมาจนถึงแมททิว อาโนลด์ กับเซอเฮนรี่ เมน ในปลายคริสตศตวรรษที่สิบเก้า ข้าพเจ้าเอง เวลาอ่านเรื่องทั้งหมดนี้โดยตลอดแล้ว รู้สึกว่าบทสนทนาตอนต้น ๆ มีชีวิตชีวา และมีความสดใส ยิ่งกว่าบทสนทนาต่าง ๆ ในคริสตศตวรรษที่สิบเก้า ทั้งนี้เห็นจะเป็นเพราะอุดมการเริ่มมีบทบาทในทางประวัติศาสตร์ โดยที่เข้าไปก้าวก่ายในขอบเขตของปรัชญายิ่งขึ้นทุกที ถ้าเปรียบเทียบดูแล้ว จะเห็นได้ว่าเบิกกับฮูมเป็นแบบอย่างของนักอุดมการฝ่ายอนุรักษ์นิยมในขณะที่เพน (ในส่วนย่อย) และมากซ์ (ในส่วนใหญ่) มิได้เป็นนักอุดมการอีกแล้ว หากต้องประสงค์จะเปลี่ยนแปลงโลก ยิ่งกว่าจะพยายามเข้าใจโลก

บทสนทนาเหล่านี้ ใช้เวลาเขียนทั้งหมดเป็นเวลาถึงสิบห้าปี ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าเป็นหนี้ผู้จัดรายการวิทยุบีบีซีเป็นอย่างมาก ที่ช่วยให้ข้อเขียนเหล่านี้ได้ออกอากาศ ท่านผู้นี้ก็คือดักลัส เคลเวอดัน นักอ่านและนักเรียน ผู้เริ่มความคิดเกี่ยวกับบทสนทนาที่ว่านี้ ทั้งยังได้ช่วยข้าพเจ้ามาทุกระยะแห่งการเตรียมงาน ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้มีโอกาสกล่าวความสำนึกในบุญคุณไว้ให้ปรากฏ

ม.ค.

คณะเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยลอนดอน
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

สารบาญ

บทสนทนาทางการเมืองเรื่องรัฐ

ระหว่าง สาโวนาโรลา และ มาคิอาเวลลี

กิโรลาโม สาโวนาโรลา และนิกโคโล มาคิอาเวลลี เป็นคนร่วมสมัยกันในคริสตศตวรรษที่ ๑๕ สาโวนาโรลาเป็นบาทหลวงและรองเจ้าอาวาสวัดเซนต์มากส์ เมื่อมีอิทธิพลทางการเมืองในสาธารณรัฐแห่งฟลอเรนซ์นั้น มาคิอาเวลลีซึ่งมีอายุอ่อนกว่า ๑๗ ปี เพิ่งจะเริ่มรับราชการในนครรัฐแห่งนั้น

มาคิอาเวลลีเป็นบุตรคนจนแต่มีตระกูลเก่าแก่ในแคว้นทุสกานี ไม่เคยเป็นสมัครพรรคพวกท่านรองเจ้าวัดรูปนี้เลย และได้มาเป็นเสนาบดี เมื่อสาโวนาโรลาสิ้นอำนาจแล้ว เขาเคยเกลียดบาทหลวงรูปนี้เสียด้วยซ้ำ เมื่อแรกได้ยินเทศนาถึงกับเขียนเล่าไปยังเพื่อนอย่างดูถูกดูแคลน แต่ต่อมากลับพูดและเขียนยกย่องมาก แม้จะยังคงวิพากษ์วิจารณ์อยู่บ้างในบางครั้งก็ตาม

บุคคลทั้งสองนี้จะได้พบกันในบั้นปลายแห่งชีวิตของสาโวนาโรลาหรือไม่ ไม่ทราบ จึงวาดภาพให้ได้พบปะและสนทนากันในที่คุมขังของสาโวนาโรลา ในปี พ.ศ. ๒๐๔๒ ทั้งนี้ก็เพราะท่านบาทหลวงวิวาทกับพระสันตะปาปา ทั้งศัตรูก็ปลดออกจากอำนาจทางการเมืองได้สำเร็จ จึงกำลังรอการประหารชีวิตอยู่

สาโวนาโรลา : อย่าให้เป็นพิธีการเลย ซินญอ มาคิอาเวลลี ข้าพเจ้าไม่เคยให้ความสำคัญแก่พิธีรีตองเลย ที่น่าหัวเราะก็ตรงที่ข้าพเจ้ามาต้อนรับท่านอยู่ในสถานที่เช่นนี้

มาคิอาเวลลี : พระคุณเจ้า ที่ข้าพเจ้าขออนุญาตมาสัมภาษณ์ท่านนั้น ไม่มีความประสงค์อื่นใดยิ่งไปกว่าความอยากรู้ของตนเอง ข้าพเจ้าไม่ได้มาในฐานะข้าราชการ หากในฐานะนักเรียนประวัติศาสตร์ นักเรียนรัฐศาสตร์ อย่างที่นักเขียนโบราณกล่าวว่าเป็นศิลปะทางนิติบัญญัติ

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าไม่มีความรู้เกี่ยวกับนักเขียนโบราณ ซึ่งท่านคงหมายถึงพวกมิจฉาทิฐิ ข้าพเจ้าเห็นว่าการศึกษาพระคัมภีร์มีความสำคัญยิ่งกว่าอ่านงานของคนพวกนั้นมากมายนัก

มาคิอาเวลลี : แต่พระคุณเจ้าเป็นหลักอันสำคัญในศาสตร์แห่งการปกครองรัฐ

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าไม่เคยยุ่งกับการเมือง ข้าพเจ้าเป็นบาทหลวงนิกายโดมินิกันเล็ก ๆ คนหนึ่งเท่านั้น เขากล่าวหากันว่าข้าพเจ้ามักใหญ่ใฝ่สูง ว่าข้าพเจ้าอยากได้สวมหมวกยศสมเด็จพระราชาคณะชั้นคาดินัล เชื่อข้าพเจ้าเถิด ถ้าข้าพเจ้าต้องการเช่นนั้นแล้ว คงไม่มาสวมเสื้อคลุมเก่าคร่ำคร่าอยู่อย่างนี้เป็นแน่ เครื่องสวมศีรษะที่ข้าพเจ้าต้องการ คือชนิดที่อาบเลือด ดังพระมหาเยซูคริสโตเจ้าได้รับการสวมใส่ ฉะนั้น

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าย่อมจะไม่กล่าวหาว่าท่านยุ่งกับการเมืองดอกพระคุณเจ้า และข้าพเจ้ารู้ดีว่าท่านไม่เคยต้องประสงค์ยศศักดิ์ในทางศาสนาหรืออาณาจักร แต่พูดกันจริง ๆ แล้ว ถ้าท่านไม่เคยเป็นรัฐบุรุษเอง ท่านก็เป็นครูอาจารย์ของนักการ

เมือง ซึ่งทำการตามนโยบายของท่านอีกทีหนึ่ง

สาโวนาโรลา : ท่านนึกว่าข้าพเจ้าจะสอนอะไรให้ท่านได้ ในเมื่อข้าพเจ้าก็ได้ถูกทอดทิ้งแล้ว เป็นผู้แพ้และถูกลงโทษให้ประหารชีวิต

มาคิอาเวลลี : ท่านอาจสอนข้าพเจ้าได้ทั้งในด้านความสำเร็จและความล้มเหลวทางการเมือง สำหรับนักประวัติศาสตร์ จะได้รับความรู้อื่นใดยิ่งไปกว่านี้เล่า

สาโวนาโรลา : และในฐานะข้าราชการ ท่านจะได้อะไร

มาคิอาเวลลี : ขณะนี้ข้าพเจ้าเป็นแต่ข้าราชการชั้นผู้น้อยเท่านั้นเอง

สาโวนาโรลา : แต่ต่อไป ท่านก็หวังจะเป็นใหญ่ใช่ไหมล่ะ

มาคิอาเวลลี : ก็การรับใช้ประชาชนและรัฐ ไม่ใช่อุดมคติอันสูงสุดสำหรับมนุษย์ดอกหรือ

สาโวนาโรลา : ไม่ใช่ การรับใช้พระเจ้าต่างหากคืออุดมคติอันสูงสุด จริงอยู่ การรับใช้รัฐย่อมเป็นเกียรติอยู่ แต่คนมักอ้างว่ารับใช้ประชาชน เพื่อแสวงหาอำนาจให้ตนเองต่างหาก

มาคิอาเวลลี : ถ้าเช่นนั้น ขอให้เราคุยกันเรื่องแสวงหาอำนาจดีกว่า แม้ความมักใหญ่ใฝ่สูงของข้าพเจ้าจะเป็นไปในทางนักบริหารยิ่งกว่านักการเมือง แต่ก็จะไม่ขอแสร้งว่าทำไปเพื่อหลักการในทางจริยธรรมเป็นใหญ่

สาโวนาโรลา : จะพูดเรื่องอำนาจโดยไม่พูดถึงจริยธรรมได้อย่างไร อำนาจจะดีหรือเลว ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของรัฐที่ใช้อำนาจนั้น

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่ารัฐใดบริสุทธิ์สมบูรณ์โดยสิ้นเชิง และไม่เชื่อว่ารัฐใดจะเป็นเช่นนั้นได้ด้วย เพราะเหตุนี้ละกระมัง พระคุณเจ้าจึงต้องถอยหลัง

สาโวนาโรลา : อย่าประหยัดถ้อยคำ ข้าพเจ้าไม่แต่ถอยหลังเท่านั้น กำลังจะถูกแขวนคอในเร็ว ๆ นี้แล้ว และสรีระร่างจะถูกเผาให้สูญสลายไปด้วย

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าหมายความว่า ที่ท่านรับชะตากรรมเช่นนี้ มีผลเนื่องมาจากการที่ท่านพยายามจะให้ฟลอเรนซ์เป็นรัฐที่บริสุทธิ์สมบูรณ์โดยสิ้นเชิง

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าไม่เคยเชื่อว่าฟลอเรนซ์หรือสาธารณรัฐแห่งใดบริสุทธิ์สมบูรณ์ได้ ข้าพเจ้าได้แต่หวังว่ารัฐของเราจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ยกตนขึ้นเหนือความเลว ความเห็นแก่ตัว และลัทธิมิจฉาทิฐิ ในสมัยการปกครองของพวกสกุลเมดิจี ฟลอเรนซ์ได้จมลงไปอยู่ใต้ปลักแห่งความเลวเหล่านี้ แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เคยคิดว่า ฟลอเรนซ์จะเป็นสวรรค์บนพื้นพิภพนี้ได้

มาคิอาเวลลี : จริง ไม่ใช่สวรรค์บนพื้นพิภพ ก็เพราะเหตุว่าสวรรค์นั้นมีพระบิดาปกครองอย่างพระมหากษัตริย์ หาได้เป็นสาธารณรัฐไม่

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าท่านตีฝีปากเพียงไหน แต่ที่ว่ามานั้นจริงทีเดียว ข้าพเจ้าถือเสมอว่าพระธรรมนูญการปกครองในระบอบสาธารณรัฐนั้นอาจนำมาใช้ได้อย่างดีที่สุด แต่จะให้บริสุทธิ์สมบูรณ์นั้นไม่ได้ รัฐที่บริสุทธิ์สมบูรณ์ จะต้องได้คนดีที่สุดปกครอง อย่างเด็ดขาดที่สุด แต่เพราะไม่มีมนุษย์คนใดดีที่สุด ข้าพเจ้าไม่ยอมให้ผู้ใดปกครองโดยเด็ดขาดที่สุด หากยอมให้ใช้ระบบสาธารณรัฐ ปกครองกันแบบประชาธิปไตย

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าเห็นด้วยโดยตลอด รัฐบาลแบบสาธารณรัฐที่ใช้ระบอบประชาธิปไตยให้เสรีภาพและอื่น ๆ ต้องไม่ถือว่ามนุษย์บริสุทธิ์สมบูรณ์ หากถือว่ามนุษย์ไม่บริสุทธิ์สมบูรณ์เป็นเกณฑ์ พระราชาและทรราชโกงได้ง่ายกว่าประชาชน สาธารณรัฐหรือประชาธิปไตยลดการโกงลง โดยการกระจายอำนาจออกให้กว้างขวางขึ้น และช่วยให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปโดยสันติวิธี ข้าพเจ้าเชื่อว่าการกำจัดการโกงให้หมดไปนั้น ย่อมเหลือวิสัย ข้อดีของระบบสาธารณรัฐก็คือให้มีการโกงได้น้อยที่สุด ทั้งการมีเสรีภาพก็เป็นสิ่งพึงปรารถนา มิใช่หรือ

สาโวนาโรลา : ไม่จำเป็น ข้าพเจ้าเองส่งเสริมให้ชาวฟลอเรนซ์รักเสรีภาพ แต่ก็เพียงเพื่อให้รู้จักใช้เสรีภาพเป็น ข้าพเจ้าพยายามแสดงให้เขาเข้าใจ ว่าเสรีภาพที่ควรมี คือเสรีภาพในการทำสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ใช่เสรีภาพในการทำตามใจตัวเอง ข้าพเจ้าไม่ต้องประสงค์ให้ใครรักเสรีภาพในฐานะที่เป็นเสรีภาพเท่านั้น

มาคิอาเวลลี : ถ้าเช่นนั้น พระคุณเจ้าก็เห็นด้วยกับเสรีภาพและประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นมรรคอันจะนำไปสู่ผล คือศาสนธรรม เท่านั้นเอง

สาโวนาโรลา : ใช่

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าไม่คิดเช่นนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าศาสนธรรมเป็นมรรค การเมืองเป็นผล ข้าพเจ้าเห็นประโยชน์ของลัทธิศาสนา ตรงที่เปิดทางให้เสรีภาพ แต่ก็หาได้เป็นเช่นนั้นทุกศาสนาไม่

สาโวนาโรลา : ไม่แสดงออกเช่นนั้นแน่

มาคิอาเวลลี : และทุกลัทธิศาสนาก็ไม่ได้เปิดทางให้มีรัฐบาลแบบสาธารณรัฐที่ดีด้วย ทั้งนี้รวมลัทธิศาสนาของท่านด้วย

สาโวนาโรลา : ท่านหมายถึงพระศาสนาคริสตังกระนั้นหรือ

มาคิอาเวลลี : ใช่ คริสตังเป็นลัทธิศาสนาหนึ่ง ซึ่งให้ความพอใจได้น้อยมาก ประการแรกไม่เปิดทางให้แก่คุณความดี ข้อพิสูจน์ในเรื่องนี้ ขอให้ดูที่โรเดริโก บอเกีย พระสันตะปาปา อเล็กซานเดอร์ที่ ๖ หรือนัยหนึ่งองค์ประมุขของคริสต์จักร

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าย่อมไม่สามารถแก้ต่างในเรื่องพระจริยวัตร ถวายพระสันตะปาปาองค์

ปัจจุบันได้ โดยที่ได้พูดประณามความเลวของท่านมาต่อหน้าสาธารณชน นับหนไม่ถ้วนแล้ว แต่ท่านจะตัดสินพระศาสนา โดยยึดเอาคนที่เป็นใหญ่ในศาสนา และทำความเลวในศาสนา หาได้ไม่

มาคิอาเวลลี : ความชั่วมิได้จำกัดวงอยู่เพียงจำเพาะพระราชาคณะแห่งคริสต์จักร หากแผ่ขยายทั่วไปทั้งอิตาลี ท่านเองก็พูดเช่นนี้อยู่บ่อย ๆ ข้าพเจ้ายอมรับว่าในบางคณะ บางนิกาย ความชั่วร้ายดังกล่าวหาได้ขยายเข้าไปถึงไม่ แต่ทั้งอิตาลีกลายเป็นชาติที่ขาดคุณความดี ไม่มีศาสนธรรม เพราะว่าลัทธิคริสตังไม่ได้ทำหน้าที่ประการแรกในฐานะศาสนา กล่าวคือมิได้สอนและมิได้ประพฤติปฏิบัติในเรื่องคุณงามความดี

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้ายอมรับว่าในหลายต่อหลายทาง พระศาสนาได้กลายสภาพมาในทางกีดขวางหนทางไปสู่ความดี นี้เป็นเรื่องที่ทำให้ข้าพเจ้าเศร้าและอับอายมาก แต่พระศาสนาก็คงเป็นพระศาสนา พระศาสนาที่เที่ยงแท้แต่เพียงศาสนาเดียว

มาคิอาเวลลี : ยังมีข้อที่ต้องตำหนิอีก ว่าลัทธิคริสตังนี้แลคืออุปสรรคอันเดียวที่ขวางกั้นการรวมตัวกันในอิตาลี เพราะพระสันตะปาปาอ่อนแอเกินไปที่จะเป็นผู้นำในการรวมอิตาลีเข้าด้วยกันได้ แต่ก็แข็งแรงพอที่จะกันไม่ให้ผู้อื่นเป็นผู้นำด้วย

สาโวนาโรลา : อาจเป็นความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าก็ได้ ที่อิตาลียังไม่ควรรวมกันได้ดังที่เราประสงค์ เราต้องอดทน

มาคิอาเวลลี : ท่านว่าควรอดทนใช่ไหม ข้าพเจ้าคิดว่าท่านเข้าถึงหัวใจของเรื่องตรงนี้เอง ข้อโต้แย้งกับลัทธิคริสตังที่แข็งแกร่งที่สุด ก็คือลัทธินี้สอนคุณความดีผิด ๆ ยกย่องคนถ่อมตัว และคนสงบเสงี่ยม ตำหนิติฉินโลกธรรม หากสรรเสริญหลักแห่งการสละละเว้น ทั้งหมดนี้เป็นปฏิปักษ์ต่อเสรีภาพ เพราะว่าการรักษารัฐอิสระไว้ได้ ประชาราษฎรต้องกล้าหาญและรักชาติ หยิ่งผยองในตนเองและในสาธารณรัฐ

สาโวนาโรลา : พระศาสนาคริสตังสอนว่าการอ่อนน้อมถ่อมตนสามารถเอาชนะความเย่อหยิ่งได้ และสอนให้เชื่อในชัยชนะแห่งไม้กางเขน

มาคิอาเวลลี : ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เลยว่าความถ่อมตนชนะความหยิ่งได้ ตรงกันข้าม มิตรที่เห็นการถ่อมตนของเรา ย่อมนึกว่าเราไร้ประสิทธิภาพ แล้วก็ตีตัวออกหากไป ยิ่งศัตรูด้วยแล้ว ย่อมถือว่าเป็นการเชื้อเชิญให้บุกรุกเข้ามาเลยทีเดียว พระคุณเจ้า ข้าพเจ้าขอบอกว่าข้อเสียของลัทธิคริสตังมีมากมายเหลือเกิน ลัทธิศาสนาเดิมของกรุงโรมดีกว่าเป็นอันมาก เพราะสั่งสอนในเรื่องการสร้างบุคลิกลักษณะให้ประชาราษฎรเพื่อป้องกันรัฐ นับเป็นลัทธิศาสนาที่ว่า

*ด้วยคุณงามความดีโดยแท้ เพราะว่าด้วยความกล้า ความแข็งแรง และการ*มีน้ำใจรับใช้ประชาชน ไม่เหมือนลัทธิศาสนาที่ทำลายตัวเองอย่างของท่านที่สอนแต่เรื่องโลกหน้า

สาโวนาโรลา : ท่านว่าดีกว่ามากกระนั้นหรือ คำถามของท่านทำให้ข้าพเจ้าประหลาดใจจนเกือบจับประเด็นไม่ได้ ข้าพเจ้าได้แต่ตอบว่า มันไม่ใช่เรื่องของประวัติศาสตร์ จะอ้างตัวอย่างนี้ตัวอย่างนั้นจากประวัติศาสตร์ไม่ได้ ต้องพูดถึงเรื่องความจริงแท้ พระศาสนาคริสตังเป็นศาสนาแท้ ลัทธิของกรุงโรมสมัยโบราณเป็นศาสนาเทียม

มาคิอาเวลลี่ : ศาสนาที่แท้ได้แก่อะไร นอกเหนือไปจากลัทธิศาสนาที่นำคนไปสู่คุณงามความดี ลัทธิศาสนาโรมสมัยโบราณทำได้เช่นนั้น แต่ลัทธิคริสตังไม่ได้ทำ

สาโวนาโรลา : ศาสนาของพวกโรมันเป็นลัทธิการบูชารูปศักดิ์สิทธิ์อย่างหยาบ เต็มไปด้วยราคจริต และความทารุณโหดร้าย นับว่าเป็นลัทธิศาสนาแห่งความชั่วและเป็นลัทธิศาสนาที่ไม่แท้จริงด้วย

มาคิอาเวลลี่ : ท่านจะพิสูจน์ได้อย่างไรว่าไม่แท้ และพิสูจน์ได้อย่างไรว่าลัทธิคริสตังเป็นศาสนาที่แท้ หลายต่อหลายคนไม่ยอมรับนับถือคริสต์

สาโวนาโรลา : ความจริงแท้ของศาสนาคริสตังไม่ได้ขึ้นอยู่กับคำรับรองของคนทำบาป สภาพที่น่ากลัวอย่างหนึ่งของบาปก็คือปิดบังตามนุษย์ไม่ให้แลเห็นสัจจะ พระศาสนาของเราตั้งอยู่บนเหตุผล ที่ให้หลักทางตรรกวิทยาพิสูจน์ได้ในหมู่ผู้ที่มีความคิดชัดแจ้งอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย และก็ตั้งอยู่บนรหัสยนัย อันพระผู้เป็นเจ้าย่อมทรงเปิดเผยให้รู้ได้จำเพาะผู้ซื่อสัตย์มั่นคงต่อพระองค์

มาคิอาเวลลี่ : ข้าพเจ้าย่อมยินดีรับฟังการพิสูจน์โดยใช้เหตุผล แต่ถ้าข้าพเจ้าเข้าใจข้อเขียนของนักบุญทอมัส อไควนัส ถูกต้อง ท่านว่าการใช้หลักเหตุผลก็เพียงเพื่อพิสูจน์ความมีอยู่ของพระเป็นเจ้าเท่านั้นเอง ข้าพเจ้าเองก็ไม่เคยปฏิเสธในเรื่องนี้ แต่ที่ไม่ได้พิสูจน์กัน ก็ตรงที่พระผู้เป็นเจ้าที่ว่านั้น จำเป็นด้วยหรือที่จะต้องเป็นพระเจ้าดังที่พวกคริสตังอ้างว่าเป็นเช่นนั้น และที่พระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าก็ต้องเป็นไปดังที่พวกคริสตังคิดว่าเป็นไปเช่นนั้น

สาโวนาโรลา : ตรงนี้เองที่ต้องพึ่งรหัสยนัย อันพระองค์ทรงเปิดเผยให้ทราบ

มาคิอาเวลลี่ : แต่พระคุณเจ้า พวกเราส่วนมากก็ไม่เคยได้ทราบรหัสยนัยดังว่านี้เลย พวกเราไม่มีอภิสิทธิ์ดังกับท่าน ที่ได้สนทนากับพระผู้เป็นเจ้า เพราะท่านนั้นเป็นถึงศาสดาพยากรณ์

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าไม่ใช่ศาสดาพยากรณ์ ข้าพเจ้าขอบอกท่านดังที่ได้ตอบพวกที่พิพาก

ษาข้าพเจ้า ในข้อหาว่าเป็นศาสดาพยากรณ์ปลอม ว่า "ข้าพเจ้าไม่ใช่ศาสดาพยากรณ์ ข้าพเจ้าไม่เคยอ้างตนว่าเป็นศาสดาพยากรณ์"

มาคิอาเวลลี : แต่ท่านได้พยากรณ์ล่วงหน้า และพยากรณ์ถูกต้องด้วย ใคร ๆ ก็รู้ว่าท่านได้บอกไว้ก่อนล่วงหน้าแล้ว ว่าพระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๘ แห่งฝรั่งเศส จะกรีธาทัพมาอิตาลีในปี พ.ศ. ๒๐๓๗ ความจริงข้อนี้อาจเป็นเหตุให้ท่านได้เริ่มเถลิงอำนาจในฟลอเรนซ์ก็เป็นได้ เพราะประชาชนไม่เคยนึกฝันถึงอันตรายข้อนี้ จนท่านไปเตือนเขา ครั้นมหันตภัยมาถึง ดังที่ท่านบอกไว้ล่วงหน้า ประชาชนย่อมหันมาขอให้ท่านนำเขาอยู่เอง

สาโวนาโรลา : มนุษย์นั้น บางครั้งก็สามารถพยากรณ์เหตุการณ์ล่วงหน้าได้ แต่หาได้หมายความว่าเขาคนนั้นเป็นศาสดาพยากรณ์ไม่ ถ้าท่านเคยอ่านพระคัมภีร์ไบเบิลอันศักดิ์สิทธิ์ ท่านจะจำได้ว่าท่านอามอส ท่านมิคาห์ และท่านเซคาริอาห์ แม้จนท่านโยฮัน ผู้ทำพิธีล้างบาป ต่างก็ปฏิเสธว่ามิใช่ศาสดาพยากรณ์ด้วยกันทั้งสิ้น ฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้าปฏิเสธ ขณะเข้าขื่อเข้าคา ว่าข้าพเจ้าไม่ใช่ศาสดาพยากรณ์ ย่อมมิได้หมายความว่าข้าพเจ้ากลับคำในสิ่งซึ่งข้าพเจ้าเคยพูด เคยทำมาก่อนแล้ว

มาคิอาเวลลี : จะถูกหรือผิดอย่างไรก็ตาม ประชาชนพากันถือว่าท่านเป็นศาสดาพยากรณ์ พากันเชื่อว่าท่านสามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ได้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าที่ประชาราษฎรพากันมีปฏิกิริยาต่อต้านท่าน ก็เพราะเมื่อทำพิธีลุยไฟ ไม่ปรากฏปาฏิหาริย์อย่างหนึ่งอย่างใดเลย

สาโวนาโรลา : เหตุการณ์อันน่าเศร้านั้นเกิดขึ้นจากความกระตือรือร้นของมิตรสหายของข้าพเจ้าเอง ขอให้ข้าพเจ้าได้อธิบายว่ามีอะไรเกิดขึ้น เรื่องมีอยู่ว่า โดมินิโก เดอ เปสซิอา บาทหลวงในคณะของข้าพเจ้า เกิดไปวิวาทกับพวกคณะฟรานซิสกันขึ้น พวกบาทหลวงคณะนั้นเสนอว่าพวกเขาคนหนึ่งควรเดินลุยไฟ ร่วมกับโดมินิโก การกระทำทั้งนี้ก็เพื่อที่จะพิสูจน์ว่าศรัทธาปสาทะของข้าพเจ้าในองค์พระผู้เป็นเจ้าจะคุ้มกันบริวารในคณะได้หรือไม่ แม้จะเป็นเรื่องเหลวไหลอย่างไรก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็ยอมให้รับคำท้านี้ หลังจากที่ได้คิดแล้วอย่างรอบคอบ และสวดอ้อนวอนมาแล้วด้วย ครั้นถึงกำหนด ไฟก็จุดขึ้นแล้ว และทุกอย่างก็พร้อมแล้ว พวกฟรานซิสกันกลับไม่ยอมให้โดมินิโกอัญเชิญขนมปังอันศักดิ์สิทธิ์ที่เสกจนเป็นพระกายพระเยซูเจ้าแล้ว ไปลุยไฟด้วย และโดมินิโกก็ไม่ยอมลุยไฟ ถ้าไม่ได้เชิญพระวรกายอันศักดิ์สิทธิ์นั้นไปด้วย เพราะเหตุผลเพียงเท่านี้เองที่ต้องเลิกพิธีลุยไฟไป ไม่มีเหตุอื่นอีกเลย

มาคิอาเวลลี : แม้กระนั้น ท่านก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ามหาชนมาที่ตลาดวันนั้น เพื่อจะดูท่านแสดงอภินิหาร เมื่อผิดหวัง พวกเขาก็ต้องเล่นงานท่าน สำหรับข้าพเจ้าเองนั้น ไม่เอาใจใส่ในเรื่องนี้ดอก เพราะไม่เชื่อถือในเรื่องปาฏิหาริย์เหล่านี้

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าเองก็ไม่เชื่อว่ามนุษย์แสดงปาฏิหาริย์ได้ ข้าพเจ้ารับได้เฉพาะอภินิหารของพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น

มาคิอาเวลลี : ถ้าเป็นปรากฏการณ์จากพระเจ้า ก็ไม่ใช่ปาฏิหาริย์ เพราะพระผู้สร้างจักรวาลทรงฤทธาศักดานุภาพทุกประการ จะเปลี่ยนแปลงระบบจักรวาลบ้าง จะอัศจรรย์อะไร จักรวาลที่ไม่เดินตามกฎเกณฑ์ ก็ไม่เห็นจะพิสดารไปจากจักรวาลที่เดินตามกฎ แท้จริง ข้าพเจ้ากลับเห็นแปลกประหลาดน้อยไปกว่าที่เดินตามกฎเสียอีก ที่น่ามหัศจรรย์ก็อยู่ตรงที่มนุษย์สามารถแปรระบบของธรรมชาติได้ต่างหาก พระผู้สร้าง ซึ่งทรงฤทธาศักดานุภาพทุกประการ จักแปรระบบของธรรมชาติบ้าง จะแปลกประหลาดอะไร จริงอยู่ ข้าพเจ้ายอมรับว่ามหาชนตื่นเต้นกับสิ่งซึ่งเขาเรียกว่าปาฏิหาริย์ของพระผู้เป็นเจ้า ที่เขาพากันแปลกใจก็เพราะคิดอย่างโง่ ๆ ว่าพระเจ้าก็เหมือนตัวเขาเอง คือมีฤทธิ์เดชในวงจำกัดเท่านั้น

สาโวนาโรลา : ถ้าท่านปฏิเสธปาฏิหาริย์ทั้งหมด ท่านต้องรับปาฏิหาริย์ที่ยิ่งใหญ่ขึ้นไปกว่านั้น ขอให้นึกถึงอนันตคุณ อันองค์พระคริสโตเจ้าได้ประทานแก่โลก ที่ทรงกระทำทั้งหมด โดยไม่ใช้ปาฏิหาริย์เลยนั้น ไม่น่ามหัศจรรย์ดอกหรือ เพราะผลงานของพระองค์เหนืออำนาจของเทวดาเทียมทั้งหลายเป็นอันมาก ขอให้นึกดูว่าคนที่ยินดีตายเพื่อพระองค์นั้น มีมากเพียงไร

มาคิอาเวลลี : ไม่เป็นคุณอะไรเลยที่ทำให้มนุษย์ยินดีตาย เว้นแต่จะให้เขารู้สึกในขณะเดียวกันนั้นว่า เขาตายเพื่อชาติ

สาโวนาโรลา : ท่านพูดเสมือนเป็นสาวกที่แท้ของลัทธิมิจฉาทิฐิ

มาคิอาเวลลี : สังคมการเมืองใดก็ตาม จะอยู่ในโลกนี้ต่อไปไม่ได้ ถ้าพลเมืองไม่พร้อมที่จะกำจัดศัตรู การตั้งสาธารณชนรัฐขึ้นมาให้เป็นอิสระ และมีทรัพย์ศฤงคารนั้นไม่ยาก แต่จะรักษาให้คงไว้ในสภาพเช่นนั้นสิลำบาก เมื่อห้าปีก่อน คนส่วนมากในนครรัฐแห่งนี้ พร้อมที่จะรับนับถือพระคุณเจ้า ดุจเพริคลีสแห่งฟลอเรนซ์ เขารับอยู่เช่นนั้นได้ไม่นาน แล้วก็เปลี่ยนใจ

สาโวนาโรลา : มหาชนนั้นเอาแน่ไม่ได้ดอก

มาคิอาเวลลี : แต่ท่านต้องรู้ความจริงข้อนี้อยู่ก่อนแล้ว ทำไมจึงไม่ระวังไว้ล่ะ ท่านคิดไหมว่าตอนนั้น ท่านควรลงโทษปรปักษ์ให้หนักกว่าที่แล้ว ๆ มา

สาโวนาโรลา : ตรงกันข้าม ข้าพเจ้าถามตัวเองเสมอว่า ได้ทำการรุนแรงไปหรือเปล่า

มาคิอาเวลลี่ : ข้าพเจ้ายอมรับว่าท่านกระตุ้นให้ประชาชนจับเปียโร เดอ เมดิจี มาตัดหัวเสีย แต่แล้วท่านก็ขอให้อภัยโทษแก่พรรคพวกของเขา

สาโวนาโรลา : นี้คือบทเรียนจากพระคริสโตเจ้า เราควรรักศัตรู

มาคิอาเวลลี่ : ไม่ใช่บทเรียนจากประวัติศาสตร์ บทเรียนจากประวัติศาสตร์ดูจะแจ่มชัดแก่ข้าพเจ้ายิ่งขึ้นทุกที หลังการปฏิวัติ เราต้องทำลายศัตรูของการปฏิวัติให้สิ้นไป หาไม่พวกนี้จะยังคงมีชีวิตต่อไปในรัฐ ดุจคนในม้าไม้ ที่ส่งไปในกรุงทรอย ซึ่งคอยออกมาสังหารเรา โรมสมัยสาธารณรัฐแข็งแรงกว่าอะเธนส์สมัยนครรัฐ เพราะชาวโรมไม่ยอมทำผิดดังชาวอะเธนส์ คือไม่ปรานีแก่ศัตรูภายในเลย พระราชาจะมีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัยได้อย่างไร ในเมื่อผู้ที่มีอำนาจอยู่เดิม เพียงแต่ถูกถอดถอน และให้คงอยู่ในราชอาณาจักรนั้นเอง ประชาชนในสาธารณรัฐก็จะสิ้นไป มีเสถียรภาพไม่ได้ ถ้าไม่กำจัดเชื้อวงศ์ของพวกเก่าให้หมด

สาโวนาโรลา : ถ้าเชื้อวงศ์ของพวกเก่ามีมากนักเล่า จะทำอย่างไร

มาคิอาเวลลี่ : จำเป็นที่จะต้องฆ่าเสีย ยิ่งกว่าเอาไว้

สาโวนาโรลา : การฆ่าคนทีละมาก ๆ เช่นนั้น นับว่าผิดพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้า พระคริสต์ธรรมอนุญาตให้ทำสงคราม เพื่อดำรงไว้ซึ่งความยุติธรรม แม้กระนั้นก็ให้ฆ่าแต่ทหารที่มีอาวุธ และรุกรานเข้ามา หาไม่ก็ให้ฆ่าแต่อาชญากรที่ศาลสถิตยุติธรรมได้ตัดสินให้ประหารชีวิตแล้ว แต่ไม่อนุญาตให้ฆ่าฝ่ายตรงกันข้ามทางการเมืองอย่างเลือดเย็น

มาคิอาเวลลี่ : เปียโร เด เมดิจี ไม่ได้เป็นทหารที่ถืออาวุธ และก็มิได้เป็นอาชญากรที่ถูกนำตัวไปพิพากษาตามกฎหมาย ก็ถ้าตัดหัวหมอนั่นได้ ข้าพเจ้ามองไม่เห็นว่าทำไมจึงเป็นการผิด ที่จะตัดหัวคนอื่น ๆ เช่นเขาอีก เป็นเรือนร้อย หรือว่าจำนวนทำให้หลักการผันแปรไป

สาโวนาโรลา : ข้อแตกต่างอันสำคัญ อยู่ที่คนแรกเป็นทรราช โทษของเขาเห็นได้ง่ายชัดมาก แต่คนอื่น ๆ นั้นยังหาได้ปรากฏความผิดออกมาไม่ วิธีที่ท่านแนะนั้น ย่อมเป็นไปตามทำนองคลองธรรมแห่งวิถีทางอันดุร้ายและป่าเถื่อนของลัทธิศาสนาแห่งพวกโรมันโบราณ

มาคิอาเวลลี่ : ข้าพเจ้ายอมรับว่ามีการรุนแรงอยู่ในลัทธิศาสนาของพวกโรมัน การฆ่าสัตว์เอาเลือดมาสังเวย ย่อมมีประโยชน์ในการกระตุ้นคน ให้เห็นคุณค่าของการเป็นทหาร แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นว่าลัทธินั้นดุร้ายยิ่งกว่าลัทธิคริสตัง ด้วยทั้งสอง

ลัทธินี้เชื่อในเรื่องการทนทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสในนรก การทรมานแบบโรมันนั้นน้อยกว่าในลัทธิของท่าน เพราะสัตว์นรกของท่านทนทุกข์อยู่ชั่วนิรันดร

สาโวนาโรลา : ไม่เห็นว่าการถูกลงโทษจนตราบเท่านิรันดรนั้นจะผิดหลักแห่งเหตุผลตรงไหนเลย มนุษย์แยกอาชญากรออกไปนอกสังคมด้วยการจำคุกหรือเนรเทศ ฉันใด ความยุติธรรมของพระผู้เป็นเจ้าก็แยกคนเลวไปเสียให้พ้นจากสวรรค์ ฉันนั้น

มาคิอาเวลลี : แต่มนุษย์ไม่ถูกลงโทษทั้งกัปทั้งกัลป์ โทษานุโทษย่อมขึ้นอยู่กับอาชญากรรมที่กระทำ จะให้เหมือนกันไปหมด ย่อมผิดหลักแห่งความยุติธรรม

สาโวนาโรลา : การลงโทษของพระผู้เป็นเจ้า ไม่ได้อยู่ที่บาปกรรมที่กระทำในช่วงแห่งเวลา หากขึ้นอยู่กับการที่คนใจบาปหยาบช้าขัดขืนเทวโองการอย่างไม่รู้สิ้นสุดต่างหาก พระผู้เป็นเจ้าได้ส่งพระคริสโตเจ้าลงมาไถ่บาปมนุษย์ให้หมดสิ้นไปแล้ว แต่ถ้ายังปฏิเสธความรอดพ้นอยู่อีก ก็ต้องรับโทษกันไปอย่างไม่มีวันสิ้นสุด

มาคิอาเวลลี : ในไฟนรกใช่ไหม

สาโวนาโรลา : ใช่ ไฟที่ไม่มีวันดับ และจงจำไว้ด้วยว่า ร่างกายของสัตว์นรกจะไม่มีวันสลายตัวไปได้เลย ไฟนรกจะทรมาน แต่จะไม่ทำลายสรีระร่างนั้น เป็นอันต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ตลอดไป

มาคิอาเวลลี : พระคุณเจ้ากล่าวหาว่าข้อเสนอของข้าพเจ้าป่าเถื่อน ในอันที่จะให้ฆ่าศัตรูของสาธารณรัฐใหม่ ข้าพเจ้ายอมรับว่านโยบายนี้ออกจะกร้าวอยู่ แต่คนเคราะห์ร้ายเหล่านั้น ก็ทนทุกข์เพียงเฉพาะตอนโดนขวานเพชฌฆาตเท่านั้น ที่ร้ายยิ่งกว่านั้นก็ถูกเผาไฟ ซึ่งทรมานไปไม่นานเท่าไรดอก แต่แล้วท่านกลับเชื่อว่าการทรมานเพียงชั่วครู่เท่านี้ไม่พอ ต้องให้ทนทุกข์อยู่จนตราบนิรันดร ข้าพเจ้ามองไม่เห็นเลยว่า ท่านจะหาว่าข้าพเจ้าโหดร้ายได้อย่างไร

สาโวนาโรลา : ความยุติธรรมของพระผู้เป็นเจ้าเหนือสิ่งอื่นใด ไม่มีใครไปนรกดอก เว้นแต่ว่าเขาควรได้รับโทษอันสาหัสนั้น

มาคิอาเวลลี : ก็ข้าพเจ้าเคยได้ยินท่านเทศน์เรื่องบาปแต่บิดามารดาเดิมนี่นา ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด ท่านว่ามนุษย์จักไม่ถูกลงโทษจำเพาะแต่ที่ตนกระทำเท่านั้น แต่ต้องรับกรรมเดิมอันติดมาแต่บรรพบุรุษด้วย

สาโวนาโรลา : ก็ไม่เห็นมีอะไรแปลกประหลาดนี่ เมื่อบิดาคนแรกของเราได้รับจิตอันอิสระให้เลือกระหว่างดีและชั่ว ไปเลือกความชั่วเข้า จึงเป็นอันหมดสิทธิจากสภาพจริยธรรมอันสูงส่งซึ่งมีมาแต่เดิม บาปกรรมอันนี้ย่อมมีมาถึงมนุษยชาติทั้ง

มวลด้วย เพราะโดยการร่วมอยู่ในธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ มนุษย์ทั้งมวลย่อมถือได้ดุจคน ๆ หนึ่ง ซึ่งมีอาดัมเป็นปฐมบุรุษ และคนอื่น ๆ สืบเชื้อสายต่อมา

มาคิอาเวลลี : เราลงโทษอย่างยุติธรรมได้ ก็แต่การกระทำที่คนหนึ่งคนใดเลือกกระทำเท่านั้น คนที่มีอายุอยู่ในเวลานี้ ไม่มีใครเลือกเป็นลูกหลานของอาดัม และก็ไม่ต้องการร่วมอยู่ในธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ด้วย แล้วจะว่าถูกต้องได้อย่างไรที่คน ๆ หนึ่งต้องไปนรก เพราะอาดัมเลือกทำความชั่ว

สาโวนาโรลา : ไม่มีใครดอกที่ไปนรกเพียงเพราะอาดัมเลือกทำความชั่ว คนที่ไปนรกนั้นไปเพราะหันหลังให้พระผู้เป็นเจ้า และปฏิเสธการรอดพ้นไปสู่พระองค์ คนเช่นนี้ไม่ควรแต่ได้รับโทษเท่านั้น หากเรายังควรยินดีที่เขาถูกทรมานอีกด้วย เพราะการที่คนชั่วถูกไฟนรกเผาอยู่ชั่วนิรันดรนั้น ย่อมเป็นเกียรติยศยิ่ง

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเกียรติยศที่ว่านี้เลย

สาโวนาโรลา : จะอย่างไรก็ตาม การที่พระเจ้าทรงลงโทษคนบาป ไม่ทำให้นโยบายของท่านในเรื่องฆ่าฝ่ายตรงกันข้ามทางการเมือง มีความเป็นธรรมขึ้นมาเลย

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้ามิได้แสวงหาความเที่ยงธรรม นโยบายที่ว่านี้ดูจะมีสัมฤทธิผลต่างหาก ถ้าได้ผล ก็สมเหตุ

สาโวนาโรลา : ถ้ามรรคผิด ก็ต้องถือว่าใช้ไม่ได้ แม้ได้ผลดี หากมรรควิถีเป็นไปในทางแห่งบาปกรรม ผลก็ย่อมเป็นบาป และพลอยเป็นผลที่ผิดไปด้วย

มาคิอาเวลลี : ท่านว่าทำสงครามได้มิใช่หรือ ถ้าเช่นนั้น ท่านก็ต้องรับว่าในการสงคราม เราต้องฆ่าและทำร้ายร่างกายเพื่อนมนุษย์ ถ้าทำเพื่อการอื่น นอกเหนือไปจากสงคราม นี้ย่อมถือว่าเป็นบาป ถ้าทำได้ในสงคราม ย่อมแสดงว่าผลช่วยไถ่บาปให้การกระทำดังกล่าวนั้น

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้ากล่าวว่าทำสงครามที่ยุติธรรมได้

มาคิอาเวลลี : ก็สงครามอะไรเล่าที่ยุติธรรม มิใช่สงครามที่ทำให้เกิดผลดีดอกหรือ เวลาท่านกล่าวว่าในสงครามเช่นนี้ ฆ่าคนได้ ท่านก็ยอมรับอยู่แล้วว่าผลย่อมสมควรแก่เหตุ

สาโวนาโรลา : เหตุที่เป็นบาป จะสมควรแก่ผลไม่ได้เลยเป็นอันขาด

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าฆ่าคนเพื่อแย่งชิงทรัพย์ ท่านย่อมกล่าวได้อย่างถูกต้องว่า ข้าพเจ้าทำบาป แต่ถ้าข้าพเจ้าฆ่าคนในสนามรบเพื่อป้องกันประเทศชาติ ท่านย่อมกล่าวว่าข้าพเจ้าไม่ได้ทำบาป การกระทำทั้งสองนี้มีผลต่างกันใช่ไหมล่ะ

สาโวนาโรลา : เป็นการกระทำที่ต่างกัน รายแรกเป็นฆาตกรรม รายหลังไม่ใช่

มาคิอาเวลลี : อริสโตเติลกล่าวไว้มิใช่หรือ ทว่าฆาตกรรมผิด เพราะคำจำกัดความทำให้ผิด ไม่เป็นปัญหาเลย ที่จะว่าฆาตกรรมผิดหรือถูก เพราะคำว่า "ฆาตกรรม" แปลว่า "ฆ่าอย่างผิด" อยู่แล้ว แต่ "ฆ่า" เฉย ๆ ไม่จำเป็นต้องมีความผิดติดไปด้วย จึงถามต่อไปได้ว่าการฆ่านั้นผิดหรือถูก ข้าพเจ้าว่าไม่ผิด ถ้าจำเป็นต้องกระทำเพื่อรักษาสาธารณรัฐให้คงอยู่ การฆ่าในสนามรบคือความจำเป็นเช่นว่านี้ ฉันใด การฆ่าศัตรูทางการเมืองที่จะล้มสาธารณรัฐ ก็คือความจำเป็นเช่นว่านี้อีกเหมือนกัน ฉันนั้น

สาโวนาโรลา : ท่านอาจรักษาสาธารณรัฐไว้ได้ แต่ในชาติหน้าของท่านนั้นเล่า นโยบายการฆ่าคนอย่างทารุณของท่านอาจช่วยให้รุ่งเรืองในโลกนี้ชั่วขณะหนึ่ง แต่ในโลกหน้า ต้องถูกลงโทษแน่ ท่านต้องได้รับผลแห่งความยุติธรรมโดยการทนทุกข์ทรมานดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

มาคิอาเวลลี : ท่านพูดถึงการฆ่าอย่างทารุณ ดังประหนึ่งว่าข้าพเจ้าชมชื่นกับการกระทำเช่นนั้น ทั้ง ๆ ที่ท่านก็บอกแล้วว่าพวกคริสตังยินดีกับความทุกข์ทรมานของสัตว์นรก ข้าพเจ้าเอง หาคิดเช่นนั้นไม่ ข้าพเจ้าไม่ชอบนำความทุกข์ไปให้ใคร แต่บางครั้งก็จำเป็นต้องทำเช่นนั้น ข้าพเจ้าคิดว่าเราต้องยอมรับความจริงข้อนี้ ที่ฟลอเรนซ์นี่ ผู้คนมักจะทำเป็นมองไม่เห็นสิ่งซึ่งไม่พึงปรารถนา หรือหาไม่ก็เรียกชื่อสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นให้ฟังดูน่าพิศมัย ท่านก็จำได้มิใช่หรือ ว่าเปลี่ยนชื่อสภาทั้งสิบเพื่อสงคราม มาเป็นสภาทั้งสิบเพื่อสันติภาพและเสรีภาพ

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าเองเป็นผู้เสนอให้ปฏิรูปสภานั้น และมิได้ตั้งใจจะให้เปลี่ยนชื่อเท่านั้น หากต้องการให้เปลี่ยนความคิดและหลักการด้วย

มาคิอาเวลลี : แต่ก็หาได้เปลยนแปลงหน้าที่การงานไม่ สภาทั้งสิบคงทำหน้าที่ในทางสงครามไม่ใช่ในทางสันติ และก็ยังคงเตรียมการด้านรบพุ่งอยู่ ข้าพเจ้ารังเกียจวิธีการหน้าไหว้หลังหลอกเช่นนี้ เพราะทำให้ประชาชนหลอกตัวเอง ซึ่งเป็นภัยเสมอ แต่การหลอกคนอื่นนั้น บางทีก็เป็นวิธีที่ดีเลิศอยู่เหมือนกัน อย่างน้อยการหลอกลวงก็ดีกว่าการใช้กำลังบังคับ

สาโวนาโรลา : ท่านทำให้ข้าพเจ้าต้องแปลกใจอีกแล้ว การหลอกลวงย่อมเป็นบาปเสมอไป

มาคิอาเวลลี : ท่านยินดีที่จะถูกฆ่า ยิ่งกว่าถูกลวง กระนั้นหรือ

สาโวนาโรลา : ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ว่าข้าพเจ้าอยากรับเคราะห์กรรมอย่างไหน หากอยู่ที่ว่าข้าพเจ้าควรเลือกทำอย่างไหน ต่างหาก

มาคิอาเวลลี : ถ้าเช่นนั้น พระคุณเจ้าก็คงเห็นว่าการใช้กำลังบังคับดีกว่าการหลอกลวง นะซี

สาโวนาโรลา : ปัญหานี้ย่อมก่อให้เกิดความเข้าใจผิด ท่านก็พูดเมื่อกี้นี้เอง ว่าตามมติของอริสโตเติลนั้น การกระทำบางอย่างย่อมนิยามได้เลยว่าเป็นความชั่ว การหลอกลวงก็ดุจดังฆาตกรรมนั้นเอง จะนิยามไปในทางดีไม่ได้เลย ส่วนการใช้กำลังบังคับ ไม่จำต้องเป็นความชั่วก็ได้ การใช้กำลังบังคับตามกฎหมายอยู่ในขอบเขตของศีลธรรม ย่อมกระทำได้ หากใช้กำลังบังคับไปในทางเลวร้าย ย่อมเป็นการกระทำที่ผิด ในกรณีเช่นนี้ อาจเลวยิ่งกว่าการหลอกลวงเสียอีก ปัญหาจึงอยู่ที่ว่าการใช้กำลังบังคับนั้น มีหลักการเป็นประการใด เราก็รู้อยู่แล้ว ว่าบางครั้ง พระผู้เป็นเจ้าก็ทรงใช้กำลังบังคับเหมือนกัน แต่เหลือวิสัยที่จะคิดว่าพระองค์ทรงหลอกลวงใคร

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าคิดแต่เรื่องมนุษย์เท่านั้น จึงแลเห็นว่าการลวงให้ผลได้ดีกว่าการบังคับ โดยเฉพาะกับคนที่อยากไต่เต้าขึ้นไปสูงในทางโลก ใช้ได้กับคนฉันใด ก็ใช้ได้กับรัฐฉันนั้น รัฐที่แรกตั้ง ย่อมจะใช้กำลังอย่างเดียวไม่ได้ จึงต้องใช้การหลอกลวงด้วย โรมไม่เคยลืมความข้อนี้เลย ดังจะเห็นได้ว่าลวงรัฐข้างเคียงให้เป็นบริวาร ด้วยการเสนอสนธิสัญญาพันธไมตรีอย่างไร้ความจริงใจ

สาโวนาโรลา : นอกจากจะเลวร้ายในตัวของมันเองแล้ว ข้าพเจ้ายังยอมรับไม่ได้ว่าการหลอกลวงเป็นอุบายอันใช้ได้ผล นักการเมืองอาจลวงใครได้สำเร็จเป็นครั้งคราว แต่จะใช้การเช่นนี้เกินกว่าครั้งหนึ่งหาได้ไม่ เพราะถ้ามีใครจับได้ ก็เป็นอันไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำของนักการเมืองคนนั้นอีกต่อไป ไม่มีอะไรเป็นภัยต่อความสำเร็จของคนยิ่งกว่าการที่คน ๆ นั้น ได้ชื่อเสียงว่าเก่งในทางหลอกลวง

มาคิอาเวลลี : การลวงย่อมเลวอย่างไร้ประโยชน์ ถ้าให้ใครจับได้ นักการเมืองย่อมไม่ยอมให้ใครจับได้ และต้องไม่มีชื่อเสียงดังที่ท่านว่า

สาโวนาโรลา : ชื่อเสียงดังกล่าวเกิดขึ้นได้ง่ายมาก ไม่ช้าพวกรัฐสัมพันธมิตรของโรมก็จับได้ว่าพวกเขาถูกหลอก

มาคิอาเวลลี : แต่ถึงตอนนั้น ก็ช้าเกินกว่าจะทำอะไรได้แล้ว

สาโวนาโรลา : ฟังดูท่านจะไม่เชื่อในคุณความดีของมนุษย์เลยเชียวนะ

มาคิอาเวลลี : ที่ข้าพเจ้าพูดเข้าข้างการหลอกลวง ไม่ใช่เพราะข้าพเจ้าชอบ เป็นแต่ข้าพเจ้าเกลียดการใช้กำลังอย่างรุนแรง และการหลอกลวงนั้นใช้แทนอาการอันรุนแรงได้ อย่างน้อยก็ไม่ให้ร่างกายต้องทนทุกข์ทรมาน ทั้งยังมักใช้การได้ผลอีกด้วย ถ้าจะพูดกันจริง ๆ แล้ว ก็ต้องถามว่า ถ้าไม่ใช้วิธีหลอกลวงแล้วจะมีการทูตเอาไว้ทำไมกัน

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้ายอมรับว่าในวงการทูต ย่อมมีการเสแสร้งแสดงเพทุบายบ้าง อย่าลืมนะว่า แม้นักบุญทอมัส อไควนัส ยังกล่าวว่าในบางสถานการณ์ ย่อมจำ*เป็นที่จะต้องพูดถ้อยคำที่กำกวมอยู่เหมือนกัน*

มาคิอาเวลลี : จะเสแสร้ง เพทุบาย หรือใช้คำกำกวม ก็ตามเถิด ข้าพเจ้าขอใช้คำง่าย ๆ ว่าหลอกลวงก็แล้วกัน

สาโวนาโรลา : คำต่าง ๆ ที่ว่านั้น มิได้หมายถึงการลวง การปิดความจริงทั้งหมดย่อมเป็นบาปเสมอ แต่ข้าพเจ้าก็ยอมรับว่าข้อแตกต่างเหล่านี้อธิบายได้ยากมาก จะอย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าคิดว่าเราจะแสวงหาความรุ่งโรจน์ในโลกนี้ โดยยอมเสี่ยงกับบาปบุญคุณโทษในโลกหน้า หาได้ไม่

มาคิอาเวลลี : การลวงหรือการบังคับขู่เข็ญก็เหมือนกันนั่นแล มันขึ้นอยู่กับผลบั้นปลายต่างหาก ถ้าผลดี มรรคก็พลอยดีไปด้วย

สาโวนาโรลา : ท่านพูดถึงผลอีกแล้ว ก็อะไรเล่าคือผลบั้นปลายของมนุษย์

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าไม่ทราบ แต่เดาได้ว่าท่านต้องเอ่ยถึงความรอดพ้น ซึ่งข้าพเจ้าเรียกว่าความสุข

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าก็จะเรียกว่าความสุขด้วย ความสุขที่แท้อยู่ที่ไหนเล่า ความสุขที่แท้ย่อมปราศจากทุกข์โศก อยู่ในสภาพที่ปราศจากกิเลสตัณหา แต่ในโลกนี้ ไม่มีใครดอกที่ไม่ต้องการอะไรเลย เราจึงหาความสุขที่เราประสงค์ไม่ได้ในโลกนี้ ด้วยเหตุนี้เราจึงต้องแสวงหาความสุขในโลกที่อยู่พ้นความตายออกไป ของขวัญคือการรอดพ้น ที่พระคริสโตเจ้าประทานนั้น จะเอาความสุขที่แท้อื่นใดไปแลก หาได้ไม่ หากเราต้องรับของขวัญอันพระองค์ประทานแก่เรา และเราก็ย่อมได้เสวยความสุขที่แท้

มาคิอาเวลลี : พระคุณเจ้าเอง เคยพูดว่าหาซื้อความสุขที่แท้ได้ ก็ด้วยการแลกเปลี่ยนกันกับความสนุกต่าง ๆ ในทางโลกีย์

สาโวนาโรลา : แลกได้ด้วยการละความสุขสำราญในทางโลกนั้นถูกต้องแล้ว ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงบอกคนในเมืองนี้ ให้ปิดโรงมหรสพ โรงผู้หญิงคนชั่ว เลิกเล่นการพนันและเลิกการเล่นเต้นรำ เขาทำตาม แต่ไม่ทำตามอย่างเต็มใจ เพราะว่าพากันติดอยู่ในโลกียสุข และความเลวร้ายต่าง ๆ เสียแล้ว ข้าพเจ้าบอกแล้วบอกอีก ให้ "ไล่แมงดาและผู้หญิงหากิน ไล่ออกไปให้พ้นบ้านพ้นเมือง หาไม่ จำต้องลงโทษประหาร"

มาคิอาเวลลี : แล้วการเล่นจุดไฟเล่า ถึงฤดูกาลเล่นเช่นนี้ ท่านกลับส่งเด็กไปเก็บสิ่งของต่าง ๆ ที่จะอำนวยความสนุกสนานแก่เขา มาเผาไฟเสียสิ้น ที่กลางตลาด

ใช่หรือไม่

สาโวนาโรลา : ใช่ เราเผาของพุ่มเพือยต่าง ๆ หมด ลูกเต๋าเอย ไพ่เอย กระดานสกาเอย แล้วยังเครื่องประดับสำหรับผู้หญิงอีกมาก ไหนจะแป้งฝุ่น สีทาหน้า ช้องผม ตลอดจนหนังสือลามก บทเพลงและเครื่องดนตรี แตร ปี่ พิณ รวมหมด

มาคิอาเวลลี : แม้กระทั่งพิณเจียวหรือ ทั้งที่บอกเล่ากันมาว่าเราจะได้ยินเสียงพิณบนสวรรค์

สาโวนาโรลา : บางคนเข้าใจว่าเป็นเช่นนั้น

มาคิอาเวลลี : ถ้าเช่นนั้นพิณก็ไม่น่าจะเป็นต้นเหตุแห่งความสนุกที่เป็นบาป

สาโวนาโรลา : ในชีวิตนี้ ดนตรีเช่นนั้นอาจพาใจมนุษย์ให้หันห่างไปจากสิ่งซึ่งสำคัญกว่าก็ได้ ไม่มีอะไรดีเลยในชีวิตนี้ นอกไปเสียจากการภาวนาถึงพระคริสโตเจ้า

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้ายอมรับ การกระทำเช่นนี้อาจเป็นความดีอย่างเดียวสำหรับพระบาทหลวง และถ้านักพรตพวกนี้จะจำกัดการกระทำอยู่เพียงในขอบเขตนี้ ก็จะดีไม่น้อย แต่ที่จะให้ฆราวาสมาประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นด้วย จะมิเกินไปนักดอกหรือ และพระจะมีความหมายอะไรเป็นพิเศษออกไปเล่า ท่านเริ่มด้วยการรังเกียจความสนุกสุขสำราญทางกามรส ซึ่งถือว่าเป็นบาป และแล้วในที่สุดถึงกับห้ามความสุขสำราญทุกชนิดที่จะมีได้ในชีวิตนี้ แม้ความสุขใจก็ห้าม เพราะห้ามกระทั่งดนตรี กวีนิพนธ์ และศิลปะ

สาโวนาโรลา : เดี๋ยวนี้ ที่ฟลอเรนซ์นี่ ยกย่องเปลโตถึงเทียมฟ้า แต่เปลโตก็ประกาศว่าต้องไล่กวีและศิลปินออกไปจากรัฐ มิใช่หรือ เขาตำหนิดนตรีและละคร มิใช่หรือ เขาว่าหนังสือที่ยอมให้อ่านได้ ก็เฉพาะเล่มที่จะนำไปสู่คุณความดีเท่านั้น

มาคิอาเวลลี : ทั้ง ๆ ที่เปลโตก็เป็นกวี และพระคุณเจ้าเอง ก็ดูเหมือนเขียนกลอน

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าไม่ได้มีเจตจำนงที่จะรังเกียจศิลปะการประพันธ์เลย เป็นแต่ต้องประณามเล่ห์เหลี่ยมของผู้ที่ได้รับความยกย่องว่าเป็นกวีเท่านั้น คนพวกนี้ได้รับเกียรติก็เพราะตัดสินกันว่า ใช้สัมผัสและฑีฆะรัสสะได้อย่างวิเศษ ความวิเศษเช่นนี้ไม่มีคุณค่าอะไร เรือที่ตกแต่งแต้มสีอย่างสวยงามจะมีประโยชน์อะไร ถ้าผ่าคลื่นพาผู้โดยสารไปไม่ได้ถึงท่า นี้ฉันใด ถ้อยคำที่เสนาะโสตแต่ทำให้ผู้ฟังลืมวิญญาณอันอมตะของตน ก็ฉันนั้น กวีนิพนธ์ที่แท้คือสิ่งซึ่งนำคนไปสู่พระคริสโตเจ้า กวีนิพนธ์ชนิดนี้เท่านั้นที่ควรรักษาไว้

มาคิอาเวลลี : กวีโบราณไม่เคยได้ยินชื่อพระเยซูเลย

สาโวนาโรลา : ถ้าเช่นนั้นก็ไม่ควรอ่านงานนิพนธ์ของเขา พูดกันอย่างตรงไปตรงมา กวีนิพนธ์ที่ใหญ่ยิ่งที่สุดย่อมหาได้แต่ในพระคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น อันเราจะพบความงามจากพระปัญญา และมหิทธานุภาพของพระผู้เป็นเจ้า แทนที่จะ

ประมวลถ้อยคำต่าง ๆ มาโอ้โลมมนุษย์ พระคัมภีร์ให้ความรู้ในเรื่องสัจธรรม แสดงให้เห็นถึงแก่นของสรรพสิ่ง และหล่อเลี้ยงจิตใจให้เจริญงอกงาม

มาคิอาเวลลี : เป็นอันว่าท่านต้องการจะแย่งชิงทุก ๆ สิ่งไปจากเรา ทั้ง ๆ ที่สิ่งเหล่านั้นย่อมช่วยให้ชีวิตนี้มีค่าเต็มเปี่ยม โดยให้ทุกคนเป็นบาทหลวงและยายชี ที่อ่านแต่คัมภีร์ไบเบิล

สาโวนาโรลา : ถ้าท่านเชื่อในหลักการของท่าน ที่ว่ามรรคย่อมควรแก่ผล ท่านต้องเห็นด้วยกับคำกล่าวของข้าพเจ้า มรรควิถีนี้ยากลำบาก แต่ผลบั้นปลายย่อมหาค่ามาเปรียบมิได้ เพราะเป็นความสำเร็จสมบูรณ์ทุกประการ

มาคิอาเวลลี : แต่ท่านก็บอกแล้วว่าความสมบูรณ์ที่ว่านี้ เราเข้าไม่ถึง

สาโวนาโรลา : ในชีวิตนี้ เราเข้าไม่ถึง

มาคิอาเวลลี : และข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อว่ามรรควิถีที่ว่านี้จะส่งผลให้ได้ดังท่านว่า ท่านอาจออกกฎหมายไม่ให้มนุษย์มีวัฒนธรรม การบังคับเอาดนตรี ศิลปะ วรรณคดี ตลอดจนความกินดีอยู่ดีไปจากมนุษย์นั้น อยู่ในวิสัยที่จะทำได้ แต่จะออกกฎหมายห้ามความรู้สึกในทางกามไม่ได้ การเผาหนังสือของบอกกาจิโอ (ผู้แต่งเรื่อง *เดคา เมรอน*) มิได้แก้ความใคร่ให้ผู้ชาย การเอาเครื่องประเทืองผิวตลอดจนแก้วแหวนเครื่องประดับต่าง ๆ ไปเสียจากผู้หญิง ก็ไม่ทำให้เจ้าหล่อนลดความเพ้อฝันลงได้

สาโวนาโรลา : ท่านลืมกรุงโรมสมัยโบราณแล้วหรือ ทั้ง ๆ ที่ท่านว่าเราต้องถือเอาโรมเป็นแบบอย่าง โรมมีกฎหมายห้ามการฟุ่มเฟือย มิใช่หรือ กฎหมายบังคับเรื่องการแต่งกายของสตรีเอย กฎหมายที่ลงโทษในเรื่องคบชู้เอย ฯลฯ

มาคิอาเวลลี : บทเรียนจากกฎหมายต่าง ๆ นั้น ก็คือล้มเหลวมาแล้วทุกฉบับ ทุกฉบับออกมาในสมัยที่โรมต้องการปฏิวัติในทางการเมือง แต่แทนที่จะปฏิรูปสถาบันต่าง ๆ พวกผู้บริหารประเทศกลับคิดจะปฏิรูปพลเมือง สถาบันที่มีอยู่ต่างหากคือแหล่งแห่งความเสื่อม กฎหมายแต่ละฉบับค่อย ๆ ทยอยออกตามความเสื่อมทรามของประชาชนลงไปทุกที ๆ แต่กฎหมายเหล่านี้จะห้ามความเสื่อมทรามทางศีลธรรมหาได้ไม่ ยิ่งหวังให้กฎหมายช่วยทำให้ประชาราษฎรเป็นคนดีด้วยแล้ว อย่าได้พึงหวังเลย

สาโวนาโรลา : การปฏิรูปสถาบันและศีลธรรมของคนต้องไปด้วยกันนี้ คือบทเรียนจากความล้มเหลวของข้าพเจ้า เราเปลี่ยนสถาบันกันง่าย ๆ เพราะลอกรัฐธรรมนูญของเวนิสมาไม่ยากอะไรเลย แต่จะเปลี่ยนหัวใจประชาชนสิยากนัก พระเจ้าย่อมทรงทราบว่าข้าพเจ้าพยายามเพียงไร ข้าพเจ้าบอกประชาชนให้เขาชำระชีวิต

จิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ให้คิดถึงแต่ความดีส่วนรวม อย่าคิดถึงการหาผลประโยชน์เพื่อส่วนตัว ถ้าทำได้ดังนี้ เขาจะได้รับความยิ่งใหญ่อันนครรัฐใดในอดีตไม่เคยเข้าถึงเลย

มาคิอาเวลลี : เราต้องอย่าหวังว่าจะเรียนได้มากจากประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์สอนให้เราเข้าถึงผลที่ต้องประสงค์ได้ทีละอย่างเท่านั้น แต่จะให้ประวัติศาสตร์เตรียมผลบั้นปลายไว้ให้เรา ประวัติศาสตร์ทำไม่ได้ ตัวอย่างเช่น ข้าพเจ้าถือว่าการปกครองระบอบสาธารณรัฐดีกว่าระบอบราชาธิปไตยมากมายเพียงใดนักก็ตาม แต่ถ้าพระราชามาถามว่าจะปกครองอาณาจักรอย่างไร ก็คงตอบได้โดยให้ถือเอาประวัติศาสตร์เป็นเกณฑ์ ข้าพเจ้าย่อมแสดงให้เห็นได้ถึงวิธีที่จะต้องทำตนให้เป็นที่เคารพนับถือภายในอาณาจักร และให้เป็นที่เกรงกลัวภายนอกอาณาเขต ทั้งยังแสดงได้ด้วยว่าการเอาชนะใจประชาชน ควรทำอย่างไร คำถามต่าง ๆ เหล่านี้ประวัติศาสตร์มีคำตอบ เพราะเป็นเรื่องที่อยู่ในขอบเขตแห่งวิถีทางที่จะให้บรรลุผลที่ต้องประสงค์ แต่ถ้าเข้ามาถึงเรื่องของผลบั้นปลายเองแล้วประวัติศาสตร์เงียบสนิท

สาโวนาโรลา : เป็นอันว่าท่านเห็นด้วยกับข้าพเจ้า ว่ามีสิ่งสูงส่งยิ่งกว่าผลได้ที่มนุษย์เคยได้รับมาในอดีต

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าไม่เคยอวดว่าประวัติศาสตร์สอนได้ว่าเราควรต้องการอะไร สอนได้แต่ว่าถ้าต้องการสิ่งนั้น ๆ แล้วควรทำอย่างไร ในกรณีนี้ ท่านกับข้าพเจ้าต้องการต่างกัน ท่านต้องการความสุขในโลกหน้า ข้าพเจ้าต้องการความสุขในโลกนี้

สาโวนาโรลา : ไม่มีอะไรขัดแย้งกันเลย ระหว่างความสุขในปัจจุบันกับความสุขที่จะมาถึง

มาคิอาเวลลี : ถ้าเช่นนั้น การปกครองระบอบไหนก็ให้ผลแก่เราทั้งสองได้เหมือนกัน อย่างน้อยก็เป็นได้ในทางทฤษฎี และเราก็เห็นจะตกลงกันได้แล้วว่าควรใช้ระบอบสาธารณรัฐ แต่ข้าพเจ้าว่าข้อตกลงนี้ตีความได้มากมายกว่านี้ยิ่งนัก ด้วยสาธารณรัฐของท่านเป็นรัฐในทางศาสนา ประชากรมีเสรีภาพเพียงเลือกทำได้แต่จำเพาะในสิ่งที่เขาควรกระทำ กล่าวคือต้องปฏิเสธตัวตน เพื่อมุ่งหวังสวรรค์เป็นที่ตั้ง ส่วนในรัฐของข้าพเจ้า ประชากรจะเลือกทำอะไรก็ได้ ภายในขอบเขตของกฎหมาย

สาโวนาโรลา : เลือกปฏิบัติตนตามกระแสกิเลสอย่างไรก็ได้ ใช่ไหม

มาคิอาเวลลี : สาธารณรัฐคงไม่ตั้งมั่นอยู่ได้นาน ถ้าพลเมืองล้วนมีใจใฝ่ต่ำ สาธารณรัฐจะตั้งอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีราษฎรที่รู้จักสิทธิเสรีภาพ กล่าวคือรู้ว่าอะไรคือหน้าที่ที่บุคคลพึงมีต่อรัฐ นี้แลคือคุณความดี สมาชิกในสังคมเมืองจำต้องมีความ

ประสงค์ที่จะอยู่ร่วมกัน ให้เกียรติกันและกัน เคารพสิทธิของกันและกัน และต้องรักชาติ รักสถาบันต่าง ๆ ในชาติด้วย กับต้องประพฤติปฏิบัติตนตามกฎหมาย ไม่ใช่ว่าจะคอยเลี่ยงกฎหมาย

สาโวนาโรลา : จะหาสภาวะเช่นนี้ได้บ่อยไหม

มาคิอาเวลลี : ไม่บ่อย ใคร ๆ ก็อยากได้เสรีภาพ แต่น้อยสังคมนักที่รู้จักรักษาเสรีภาพ ถ้าประชาชนไม่คุ้นกับเสรีภาพ แล้วอยู่ ๆ ก็มีการปฏิวัติปลดแอกออก คนก็จะเป็นประดุจสัตว์ป่าที่ถูกขังไว้นาน แล้วได้รับการปลดปล่อย ลืมเสียแล้วว่าเคยอยู่มาเองอย่างไร เลยกลายเป็นเหยื่อของคน ๆ แรก ที่พยายามเข้ามาล่ามโซ่เข้าไว้อีก

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าคิดอยู่เสมอว่า สภาวะที่จะให้บังเกิดมีเสรีภาพได้นั้น ประชาชนจะต้องละกิเลสตัณหาและความเห็นแก่ตัว เพื่อมุ่งสิ่งที่สูงกว่า โดยประสงค์จะทำการเพื่อคุณประโยชน์ของส่วนรวมเท่านั้น

มาคิอาเวลลี : จริง แต่ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าเราจะเลี่ยงการขัดแย้งให้หมดสิ้นไปได้ ถึงทำได้ ก็ไม่ใช่ของดี ในทุกรัฐ ย่อมต้องมีข้อแตกต่าง ระหว่างชนชั้นปกครองกับประชาชนส่วนใหญ่ที่ถูกปกครอง และการที่จะออกกฎหมายให้บังเกิดมีเสรีภาพขึ้นได้ ก็โดยที่ชนชั้นทั้งสองนี้มีข้อขัดแย้งกัน ประชาชนส่วนใหญ่อาจจะโง่แต่ไม่บัดซบ เขารู้ว่าเจ็บตรงไหน ถ้าส่วนใหญ่หวังจะทำการเพื่อผลประโยชน์ของคนในชนชั้นตน ย่อมเรียกร้องต้องการสถาบันทางประชาธิปไตย ที่ให้เสรีภาพชนิดที่จะเอาไปใช้พลิกแพลงเป็นประโยชน์ของใครเสียมิได้ ในขณะเดียวกัน ชนชั้นปกครองที่มีทั้งทรัพย์และอำนาจ ย่อมไม่ต้องการให้คนส่วนใหญ่ได้อำนาจโดยถือแต่เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ จากการขัดแย้งดังกล่าว ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นไปได้อย่างช้า ๆ พรรคหนึ่งย่อมคอยเข้ามาบริหารประเทศแทนอีกพรรคหนึ่ง นับเป็นการป้องกันมิให้เกิดระบอบเผด็จการโดยพรรคของคนส่วนใหญ่แต่พรรคเดียว

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้ามองไม่เห็นว่าการขัดแย้งจะก่อให้เกิดความสมัครสมานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อย่างไร

มาคิอาเวลลี : เกิดได้ด้วยการมีความสมดุลอย่างไรล่ะ การรักษาเสรีภาพไว้ได้ ย่อมขึ้นอยู่กับการรักษาตาเต็งไว้ได้นั่นเอง คืออย่าให้มีการนำอำนาจไปใช้ในทางที่ผิดได้เลยเป็นอันขาด การที่มีพรรคอื่น ที่คอยขัดแย้งพรรคที่ทรงอำนาจ และพร้อมที่จะเข้ามาบริหารรัฐแทน ย่อมเป็นวิธีป้องกันการใช้อำนาจในทางผิดๆ อย่างดีที่สุด เพราะแต่ละพรรคที่ครองอำนาจต้องระวังตัวแจ ไม่กล้าทำอะไรรุนแรง

ไป ไม่กล้าทำนอกรีตนอกรอย เพราะกลัวจะหลุดจากอำนาจ

สาโวนาโรลา : เมื่อพวกเมดิจีสิ้นอำนาจ ได้มีการปฏิรูปรัฐบาลฟลอเรนซ์ เพราะพวกหนึ่งรวยมาก อีกพวกจนมาก ท่านก็รู้นโยบายของเราอยู่แล้ว ด้วยเราออกกฎหมายห้ามการกู้ยืมเงินกันเป็นส่วนตัว หากให้รัฐตั้งธนาคารขึ้นเพื่อให้กู้เงิน โดยคิดดอกเบี้ยแต่พอสถานประมาณ ข้าพเจ้าขอให้เศรษฐีสละทรัพย์สิน เพราะข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับท่าน ที่ว่าต้องให้มีฝ่ายรวยกับฝ่ายจนเอาไว้ เพื่อให้ขัดแย้งกัน รัฐจะได้เจริญ ที่น่าเศร้าก็คือพระศาสนาก็ร่ำรวยอยู่ไม่ใช่น้อย ทั้ง ๆ ที่พระเยซูเจ้ายากจน แล้วจะให้สาวกของพระองค์ไปสอนคุณวิเศษของความจนได้อย่างไร ถึงจะเทศน์อย่างไร ก็ไม่มีใครเข้าใจ

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้ายอมรับว่าจะให้มีเสรีภาพได้นั้น จะต้องมีการเท่าเทียมกัน แต่มิได้หมายความว่าจะต้องมีทรัพย์เท่ากัน หากต้องมีสิทธิทางการเมืองเท่ากัน ถ้าขุนนางสืบตระกูลมีปราสาท และทรัพย์ศฤงคารมาก ก็เห็นจะปกครองระบอบสาธารณรัฐได้ยาก

สาโวนาโรลา : ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่านมาก แต่เราต้องไม่ลืมนะว่า เวลาเราปฏิวัติ เรามักถือเวนิสเป็นแบบอย่าง ทั้ง ๆ ที่เมืองนั้นเองก็มีประชาชนสองประเภท คือ ไพร่และผู้ดี

มาคิอาเวลลี : แต่ผู้ดีเมืองเวนิสเป็นผู้ดีแต่ในนาม ด้วยเป็นยศศักดิ์ชนิดหนึ่ง และอาจมีผลดีในทางสังคม แต่หามีอภิสิทธิ์อย่างใดในทางรัฐธรรมนูญไม่ ผู้ดีที่เวนิสหมายเพียงว่าคนพวกนี้มีสมบัติพัสถาน ไม่ใช่ผู้ดีแปดสาแหรกที่สืบสกุล สืบสมบัติกันลงมา โดยมีปราสาทราชฐาน ดังที่ปรากฏในแคว้นลอมบาดี และโรมัคนากับในรัฐที่ขึ้นต่อองค์พระสันตะปาปา เคราะห์ดีที่ไม่มีปราสาทและผู้สืบสกุลเช่นว่านั้นในแคว้นทุสกานี เราจึงมีสาธารณรัฐได้ในฟลอเรนซ์ เลียนนา และลุกกา กับในรัฐเล็กรัฐน้อยอื่น ๆ อีก ถ้ามีพวกผู้ดีที่สืบสกุลเช่นว่านั้น ก็เห็นจะต้องฆ่าเสียให้หมดก่อน จึงจะมีระบอบสาธารณรัฐได้

สาโวนาโรลา : พวกนี้ก็เป็นศัตรูด้วยหรือ

มาคิอาเวลลี : เป็นแน่ แต่ข้าพเจ้ามิได้หมายความว่าต้องฆ่าพวกขุนนางสืบตระกูลให้หมดไปในทันที โดยเฉพาะในขณะที่กำลังเปลี่ยนรูปสังคมจากระบอบศักดินาอันฉ้อฉลมาเป็นสาธารณรัฐที่อิสระ อันประชากรรักชาติ ตอนเปลี่ยนแปลงนั้น ต้องมีผู้เข้มแข็งคุมบังเหียนรัฐไว้ คนอย่างโมเสส และ ไลเคอเกิส และ โสลอน ตลอดจนคนที่สร้างราชอาณาจักร และสาธารณรัฐ แต่ล้วนคุมอำนาจเด็ดขาดอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งทั้งสิ้น หาไม่รัฐนั้น ๆ จะคงสภาพอยู่ไม่ได้เลย

สาโวนาโรลา : ท่านบอกใบ้ให้ทราบว่า ข้าพเจ้าคุมอำนาจหรือใช้อิทธิพลในทางอำนาจอยู่แต่ผู้เดียวในฟลอเรนซ์ ใช่หรือไม่

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าไม่ได้ติท่านในข้อนั้น เวลาตั้งรัฐขึ้นใหม่ การคุมอำนาจไว้โดยเด็ดขาดนั้น จำเป็น ข้อสำคัญต้องทำเพียงในระยะเวลาชั่วคราว เพื่อเปิดทางให้เสรีภาพในระยะยาว ข้าพเจ้าไม่ได้ว่าท่านมีอำนาจมากเกินไป แต่ข้าพเจ้าว่าท่านเรียกร้องจากประชาชนมากเกินไปต่างหาก

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าเพียงต้องประสงค์ให้พวกเขาดำเนินชีวิตตามบัญชาของพระเจ้าเท่านั้น

มาคิอาเวลลี : จะเอาชีวิตทั้งหมดไปผูกไว้กับลัทธิศาสนาหรือกับการเมืองเท่านั้น หาเพียงพอไม่ ท่านให้คนทิ้งปรัชญา ศิลปะ ดนตรี การใฝ่หาความรู้ และอาภรณ์อื่นๆ สำหรับชีวิตของอารยชนเสียสิ้น

สาโวนาโรลา : สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีคุณค่าอะไร สละเสีย เพื่อความรอดพ้น จะมิดีกว่าหรือ

มาคิอาเวลลี : สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้คือเกียรติภูมิของมนุษยชาติ

สาโวนาโรลา : ถ้าเช่นนั้นท่านก็ต้องยกย่องว่าอุดมการของฟลอเรนซ์ ในสมัยของลอเรนโซ เด เมดิจี เป็นคุณความดี เพราะมีอาภรณ์แห่งชีวิตอารยะมากมาย โดยที่อาภรณ์นั้น ๆ เป็นจุดจบในตัวของมันเอง คนเลยไม่อ่านพระคัมภีร์ เพราะพระคัมภีร์ดีไม่เข้าขั้นงานของกวีโบราณ การอ่านพระคัมภีร์จะทำให้สำนวนการเขียนหนังสือต้องพลอยมัวหมองไปด้วย ที่ท่านเอ่ยมานั้นชัดแล้ว ว่าสมัยลอเรนโซ เด เมดิจีนั้น ฟลอเรนซ์ทำผิดตรงไหน ผิดก็ตรงที่มนุษย์อยู่เพื่อศักดิ์ศรีของมนุษย์ มิได้อยู่เพื่อบูชาคุณพระผู้เป็นเจ้า

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าขอแย้งว่าความผิดพลาดของฟลอเรนซ์สมัยลอเรนโซ เด เมดิจี อยู่ที่ตัวลอเรนโซ เด เมดิจีเอง คือมีแต่มนุษยธรรมศาสตร์ โดยปราศจากเสรีภาพ

สาโวนาโรลา : ท่านก็รู้อยู่แล้วว่าเมื่อลอเรนโซจะตาย ได้มาขอขมาบาปกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารับจะทำพิธีให้ โดยมีข้อแม้สามประการ เขารับเพียงสองข้อ ข้อสามเรียกร้องให้เขาคืนเสรีภาพให้ฟลอเรนซ์ เขาปฏิเสธ เขาจึงต้องตายโดยมิได้รับการไถ่ถอนบาป สิ่งซึ่งเขาไม่ยอมให้ ฟลอเรนซ์ก็ได้จากเขาอยู่นั่นเอง

มาคิอาเวลลี : ถ้าท่านจะมุ่งเพียงแต่เสรีภาพ ป่านนี้พระคุณเจ้าก็คงยังเทศนาสั่งสอนได้อยู่ที่มหาวิหาร หรือที่วัดเซนซ์มากส์ ลองคิดย้อนหลังไปดูเถิด ว่าถ้าท่านคิดจะช่วยดวงวิญญาณแต่น้อยดวง ไปอย่างช้าๆ จะมิดีกว่าจะให้ผู้คนในนครรัฐกลายเป็นเทวดาไปเสียทั้งหมดโดยรวดเร็วดอกหรือ

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าไม่ต้องการจะทำฟลอเรนซ์ให้เป็นแดนนักบุญ ข้าพเจ้าต้องประสงค์ให้เป็นรัฐ สำหรับพวกคริสตัง อย่าหาว่าข้าพเจ้าจะทำให้มนุษย์บริสุทธิ์สมบูรณ์

เลย เพราะข้าพเจ้าพูดแล้วพูดอีกถึงบาปกรรมของมนุษย์ที่มีติดพันธุ์มา แต่เมื่อเข้าหาความบริสุทธิ์สมบูรณ์ไม่ได้ ก็มิได้หมายความว่าจะปล่อยตนให้อยู่ในอำนาจของความชั่วช้าลามกเสียเลย

มาคิอาเวลลี : ก็เมื่อความชั่วยังไม่ถูกกำจัดให้หมดสิ้นไป เราก็ต้องยอมรับว่าความชั่วยังมีอยู่

สาโวนาโรลา : ถ้ายอมรับทัศนคติเช่นนี้ ความชั่วจะยิ่งขยายตัวเร็วขึ้น เราจะต้องทำสงครามกับความชั่วอยู่ตลอดเวลา จะสู้กับความชั่วเท่านั้นไม่พอ เพราะมีประตูแห่งการรอดพ้นเปิดคอยรับเราอยู่ด้วย และถ้าเรารับการรอดพ้น เราก็จะรู้ว่าเรารอดแน่แล้ว

มาคิอาเวลลี : จะรู้ได้อย่างไรว่ารอดแล้ว เราอาจเชื่อว่าเรารอดแล้ว แต่ข้าพเจ้ายังมองไม่เห็นเลยว่าจะพิสูจน์ยืนยันความเชื่อที่ว่านี้ได้อย่างไร เพื่อจะให้ความเชื่อกลายเป็นความรู้ขึ้นมา

สาโวนาโรลา : ความรอดพ้นนำความมั่นใจภายในมาให้

มาคิอาเวลลี : ความเชื่อผิด ๆ มากมายก็ก่อให้เกิดความมั่นใจทำนองนี้ การเชื่อมากเพียงใด ไม่ได้พิสูจน์ว่าที่เราเชื่อนั้นเป็นความจริง

สาโวนาโรลา : ความรู้ชนิดหนึ่ง พระเจ้าประทานมา ด้วยเหตุฉะนี้จึงควรสร้างสาธารณรัฐคริสตังที่แท้จริงขึ้นให้ได้ เพราะถ้าแต่ละคนแน่ใจว่าชีวิตในโลกหน้าของเขารอดพ้นแน่ เขาย่อมยอมรับกฎข้อบังคับทุกชนิดที่จำเป็นสำหรับจะให้เขาได้เข้าสู่แดนสวรรค์ ถ้ามนุษย์นึกเสียว่า โลกนี้เท่านั้นที่มีความหมาย เขาก็จะกลายเป็นพลเมืองที่เลว เพราะต้องการแต่จะได้ในขณะที่ยังมีเวลาอยู่ ก็เลยเป็นศัตรูกัน ประหัตประหารกัน แข่งขันกัน หาไม่ก็ทำสงครามกัน

มาคิอาเวลลี : การแข่งขัน กับการสงครามนั้น ต่างกันมาก ถ้าทำสงครามกันเองภายในรัฐย่อมหมายถึงความหายนะ เพราะการมีรัฐบาลขึ้น ก็เพื่อว่ามนุษย์จะได้ไม่ต้องรบราฆ่าฟันกันเอง ดังในกรณีที่บ้านเมืองไม่มีขื่อไม่มีแป ส่วนการแข่งขันกัน ย่อมเป็นทางวัฒนะอย่างยิ่ง เพราะช่วยให้แต่ละคนเก่งขึ้น รวยขึ้น กล้าขึ้น เรียนรู้มากขึ้น เจริญในทางอารยธรรมขึ้น เพื่อจะได้เป็นที่ยกย่องยิ่งกว่าเพื่อนบ้าน การที่แต่ละคนถีบตัวขึ้นเช่นนี้ เท่ากับเป็นการยกระดับของสังคมขึ้นด้วย

สาโวนาโรลา : ที่ท่านว่ามานั้น แสดงให้เห็นแต่เพียงว่ามนุษย์อยู่เพื่อตัวเองเท่านั้น

มาคิอาเวลลี : มนุษย์แต่ละคนย่อมดำรงชีวิตเพื่อตัวเองทั้งสิ้น เราต้องสอนให้เขารักชาติเท่ากับรักตัวเอง บางครั้งต้องรักชาติยิ่งกว่าตนเอง แต่ก็ยังมีเนื้อที่เหลือไว้ให้

รักตัวเองอีกมาก ซึ่งก็เป็นของดี จะตัดขาดไม่ให้รักตัวเองนั้น ทำไม่ได้ดอก

สาโวนาโรลา : การรักพระเจ้าย่อมเอาชนะการรักตัวเองได้ ในสังคมที่ข้าพเจ้าแลเห็นภาพ คือ สังคมคริสตัง แทนที่จะแข่งขันกัน กลับเป็นการร่วมมือกัน เพราะต่างก็รักเพื่อนบ้านเท่ากับรักตนเอง เมื่อตัดในเรื่องความหยิ่ง ความอยากได้ ความประสงค์ที่จะเป็นเจ้าของ ให้หมดสิ้นไป มนุษย์ก็ย่อมเป็นพี่น้องกัน ต่างก็หวังดีเพื่อทุก ๆ คน ต้องการอะไร ก็หามาได้จากกองกลาง แล้วก็คืนให้ไปยังกองกลาง เท่าที่กำลังความสามารถจะมี ไม่มีใครอยากรวยกว่า หรือมีอำนาจมากกว่าใคร

มาคิอาเวลลี : ไม่อยากทำถูกต้องยิ่งกว่าคนอื่นด้วยหรือเปล่า

สาโวนาโรลา : ไม่มีความต้องการสิทธิพิเศษจากพระเจ้า นี้เป็นของแน่ด้วย แต่ละคนก็อยากให้ญาติมิตรทำสิ่งที่ถูกที่ควรเท่าที่ตนกระทำอยู่

มาคิอาเวลลี : ออกจะเป็นความปรารถนาของพระมากไปสักหน่อยละกระมัง

สาโวนาโรลา : อย่าไปกลัวที่จะถูกหาว่าเป็นพระ เมื่อข้าพเจ้าแรกมาฟลอเรนซ์ สังเกตเห็นได้เลยว่า คนกว่าครึ่งกลัวจะถูกหาว่าทำในสิ่งที่ถูกต้อง นี้คือผลได้ประการหนึ่งของชีวิตแบบอารยะ ที่เจริญเติบโตมากับระบอบการปกครองของพวกเมดิจี จนถือกันว่ามารยาทสำคัญกว่าจริยธรรม นับว่าน่าอับอายขายหน้ามาก

มาคิอาเวลลี : การที่ตราไว้ว่ามารยาทไม่สำคัญไปกว่าจริยธรรมนั้น ข้าพเจ้าก็เห็นด้วย แต่ขณะเดียวกัน ก็ต้องไม่มีทัศนรุนแรงจนเกินเลยไป เพราะมารยาทก็สำคัญอยู่ไม่น้อย

สาโวนาโรลา : ไม่มีความสำคัญต่อพระผู้เป็นเจ้าเลย

มาคิอาเวลลี : การที่ลัทธิคริสตังมากไปด้วยพิธีรีตองนั้น จะนับว่านี่คือมารยาทสำหรับพระเป็นเจ้า ไม่ได้เชียวหรือ

สาโวนาโรลา : ที่ท่านว่ามานั้นถูก เพราะเดี๋ยวนี้มีพิธีรีตองมากเสียเหลือเกิน สมัยหนึ่งพระศาสนาใช้ไม้เป็นเครื่องห่อหุ้ม แต่วิญญาณของพระเป็นทอง เดี๋ยวนี้เครื่องห่อหุ้มเป็นทอง แต่วิญญาณของพระเป็นไม้ พระละจากพระเจ้าเสียแล้ว กลางคืนพระอยู่กับหญิงคนชั่ว กลางวันคุยกันในโรงสวด

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าจะไม่เถียงท่านในข้อนี้ แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับท่านในข้อที่ว่าพรหมจรรย์เป็นคุณความดีที่สูงสุด แต่ก็เห็นด้วยกับท่านในข้อที่ว่าพระควรรักษาพรหมจรรย์

สาโวนาโรลา : เมื่อวินัยมีอยู่ มนุษย์ต้องเคารพ การที่พระราชาและรัฐบาลในอิตาลีไม่เคารพกฎหมายของบ้านเมืองนั้นเอง ที่ก่อให้เกิดความพินาศฉิบหายขึ้น

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าได้ยินมาว่าพวกราชาที่มักมากในกามคุณนั้นแล ที่ช่วยให้ได้มีเสรีภาพขึ้น เพราะเจ้ามัวเพลิดเพลินอยู่กับความสุขสำราญส่วนตัว จนลืมเรื่องการเมือง แต่นี่เป็นเพียงภาพลวง เพราะความสุขทางเนื้อหนังมังสานั้น ชั่วแล่นเท่านั้นเอง เจ้าที่มักมากในกามนั้น พักเดียวก็เบื่อ แล้วเลยหันมาวุ่นวายกับรัฐบาลในอาณัติ จนเกิดการวุ่นวายต่าง ๆ ข้าพเจ้าจึงเห็นด้วยกับท่านว่าพระราชาหรือใครก็ตาม ที่ปกครองรัฐแล้วฟุ่มเฟือย และปรนเปรอตัวเองมากเกินไป ย่อมเป็นอันตราย ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับอริสโตเติล ว่าทางสายกลางเป็นดีที่สุด

สาโวนาโรลา : ทางสายกลางไม่เคยช่วยวิญญาณใครให้รอดพ้นเลย สิ่งสำคัญที่สุดจึงอยู่ที่การเชื่ออย่างไม่คลางแคลงในสัจจะ ที่ปรากฏในคำสั่งสอนของพระคริสโตเจ้าควบคู่ไปกับการดำเนินชีวิตที่บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง

มาคิอาเวลลี : ท่านว่าศรัทธาสำคัญกว่าการกระทำใช่ไหม

สาโวนาโรลา : เป็นเช่นนั้น สำหรับการรอดพ้น เพียงศรัทธาเท่านั้น มนุษย์ก็รอดพ้นได้แล้วเพียงการกระทำอย่างเดียว หารอดพ้นได้ไม่

มาคิอาเวลลี : นี้เป็นเหตุผลอีกข้อหนึ่ง ซึ่งทำให้รับลัทธิศาสนาของท่านไม่ได้ สิ่งซึ่งมนุษย์กระทำ มีความสำคัญต่อสังคมยิ่งกว่าความเชื่อของเขามากมายนัก เราวัดการกระทำได้ สิ่งที่อยู่ในใจเขา เราวัดไม่ได้ แม้พระบาทหลวงเองก็เถิด ที่เชื่ออย่างไม่สงสัย ในสัจจะตามที่สอนกันในลัทธิคริสตังนั้น มีกี่รูปเทียว

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าเองก็นึกติพระของเราไม่น้อยไปกว่าท่าน พระศาสนาจำต้องปฏิรูปให้บริสุทธิ์ได้แล้ว

มาคิอาเวลลี : หรือหาไม่ก็ตั้งลัทธิศาสนาใหม่ขึ้นแทนที่

สาโวนาโรลา : จะมีศาสนาอื่นอีกไม่ได้ ท่านจะสร้างวัดให้เทพจอมปลอมที่พวกมิจฉาทิฐิเหล่านั้นเชื่อก็ได้ แต่พระศาสนาที่เที่ยงแท้มีเพียงหนึ่งเดียว ที่นักบุญเปโตรนำมาตั้งมั่นไว้ที่กรุงโรมนั้นแล้ว

มาคิอาเวลลี : ถ้าลัทธิของนักบุญเปโตรไม่สามารถสนองความต้องการทางด้านศาสนาของประชาชนในอิตาลี เราก็ต้องมองหาลัทธิใหม่ เวลานี้ ก็เห็นกันอยู่แล้วว่าลัทธิของนักบุญเปโตรกำลังเสื่อม จะให้พยากรณ์ไม่ได้เทียวหรือ ว่าลัทธิศาสนาอื่น ๆ กำลังฟักตัวขึ้นใหม่

สาโวนาโรลา : ข้าพเจ้าไม่ยอมคิดในเรื่องนี้

มาคิอาเวลลี : แต่ท่านก็มองไปสู่อนาคต โดยบอกว่าอิตาลีจะถูกทำลาย

สาโวนาโรลา : นั่นเป็นคำเตือน ไม่ใช่คำทำนาย แต่อาจจะเป็นเช่นนั้นก็ได้ ข้าพเจ้าเคยมองเห็นการตายของข้าพเจ้ามาก่อนล่วงหน้าหลายต่อหลายครั้ง จะว่าเป็นการตายอย่างนักบุญที่เสียสละอย่างใหญ่ก็คงได้ดอกกระมัง และความตายนั้นก็เป็นของแน่สำหรับข้าพเจ้าแล้ว

มาคิอาเวลลี : ท่านเผชิญความตายอย่างอาจหาญมาก พระคุณเจ้า

สาโวนาโรลา : มีอะไรจะให้กลัวอีกเล่า ในเมื่อข้าพเจ้าเห็นอยู่แล้วว่าจะได้ใช้ชีวิตอันนิรันดรตามสัญญา ข้าพเจ้าห่วงแต่คนที่ตัดสินประหารข้าพเจ้า ห่วงฟลอเรนซ์ และอิตาลี การตายของข้าพเจ้าเท่ากับช่วยให้คนชั่วมีอำนาจมากขึ้น ผู้ที่ยังไม่ตายย่อมจะต้องเดือดร้อน ระบบการปกครองที่เลวร้ายที่สุดคือระบบที่คนเลวที่สุดปกครองโดยกุมอำนาจไว้มากที่สุด ดังที่ระบบการปกครองชนิดดีที่สุด คือระบบที่คนดีที่สุดปกครองอย่างมีอำนาจมากที่สุด ที่น่าเสียดายก็คือคนดีที่สุดนั้นไม่มีบนพื้นพิภพนี้ แต่คนเลวที่สุดสิกลับมี

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าว่าคนเลวที่สุดก็เห็นจะมีน้อย คนถ้าเลวอย่างที่สุดจริง ๆ อาจจะรวมขึ้นได้มากก็ได้ ที่เป็นอยู่นั้น มนุษย์มักพยายามทำอยู่แต่ตรงกลาง ระหว่างความดีกับความชั่ว บ่อยครั้งมนุษย์จะโยนผลได้อันเกิดจากการกระทำความชั่วทิ้งเสีย เพื่อพยายามจะทำดี พระคุณเจ้าก็เห็นแล้วว่า ข้าพเจ้าไม่มองการเมืองดังที่ท่านมอง คือข้าพเจ้าไม่เห็นว่าการเมืองเป็นเรื่องของการต่อสู้จากทรราชที่เลวร้าย ไปสู่รัฐในอุดมคติที่ดีวิเศษ ข้าพเจ้าเห็นว่าการเมืองเป็นเรื่องของการต่อสู้เพื่อเสรีภาพ โดยพยายามดิ้นให้หลุดออกมาจากระบบทรราช ที่มีความชั่วอยู่บ้าง ข้าพเจ้าต้องการสถาบันการเมืองชนิดที่ขจัดความชั่วให้ลดน้อยลง ยิ่งกว่าที่จะให้ได้มาซึ่งสถาบันชนิดที่มีให้แต่คุณความดีถ่ายเดียว ข้าพเจ้าไม่รู้เรื่องเกี่ยวกับโลกหน้า จะมีหรือไม่มี ก็ไม่ทราบ แต่ชีวิตบนพื้นพิภพนี้ เราอาจเรียนรู้ได้ ถ้าเราเข้าใจมองให้ถูกเรื่อง วิธีเรียนรู้เกี่ยวกับชีวิตนี้ก็คือศึกษาประวัติศาสตร์ อย่าค้นหาแต่สิ่งที่เราต้องการพบ เราควรค้นหาเฉพาะสิ่งที่เราหาได้ และต้องรู้ต่อไปว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดผลเช่นนั้น ๆ หรือจะให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ก็ต้องว่าการกระทำอย่างไรและนโยบายชนิดไร มักก่อให้เกิดอะไรขึ้น นี่แลคือเครื่องบอกได้ว่ามนุษย์เป็นเช่นไร ชีวิตเป็นเช่นไร และอนาคตอาจจะเป็นไปในรูปใด การรู้เช่นนี้ก็เพื่อที่เราจะได้เข้าสู่เป้าหมายบั้นปลายของเราได้

สาโวนาโรลา : แต่ท่านก็ยอมรับแล้วว่า วิธีการดังกล่าวไม่บอกให้เรารู้ถึงผลบั้นปลาย

มาคิอาเวลลี : เราเลือกผลบั้นปลายของเราเอง ถ้ามีเสรีภาพ เราก็เลือกได้เต็มที่ ถ้าเรารู้ประวัติศาสตร์ เราย่อมเลือกได้อย่างฉลาด

สาโวนาโรลา : ที่สำคัญก็คือ เราต้องเลือกอย่างฉลาด หมายความว่าเราต้องเลือกผลบั้นปลายที่พระผู้เป็นเจ้าเตรียมไว้ให้เรา โดยพระปัญญาคุณอันอนันต์ ท่านพูดถึงคุณค่าของการเรียนรู้ ท่านให้เอาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องนำทาง พระคริสโตเจ้าหาได้ทรงเห็นเช่นนั้นไม่ พระองค์ทรงสั่งสอนเราให้เป็นเด็กเล็ก ๆ จริงอยู่ นักปราชญ์ได้สรรเสริญพระเป็นเจ้า แต่เขามิได้สรรเสริญพระองค์ดังเด็กเล็ก ๆ กระทำ นักปราชญ์สรรเสริญพระองค์ตามแสงสว่างในโลกนี้ แต่เด็กเล็กสรรเสริญพระองค์จากแสงสว่างแห่งสวรรค์ วิทยาศาสตร์จะมีอะไรดี ถ้าเราละจิตใจอย่างง่าย ๆ แบบเด็ก ๆ ของเราเสียยิ่งใจเจริญขึ้นในทางวิชาการมากเท่าไร ก็คล้ายคนที่รวยมากขึ้นนั้นเอง หนทางของสวรรค์อาจจะหันออกจากจิตใจของคนพวกนี้ได้ง่ายขึ้น ท่านเป็นผู้รู้ชินญอ มาคิอาเวลลี แต่ความรู้นำอะไรมาให้ท่านในชีวิตนี้ นอกไปเสียจากจะนำมารแห่งอวิชชาแห่งความสงสัย มาสู่ใจท่าน พวกมิจฉาทิฐิที่ไม่เคยได้ยินพระนามพระคริสโตเจ้ายังอาจรอดพ้นจากนรกได้ แต่มิจฉาทิฐิที่ได้ยินพระนามแล้ว หากยังปฏิเสธพระคริสต์ธรรมของพระองค์ เห็นจะรอดพ้นจากนรกไปไม่ได้แน่

มาคิอาเวลลี : ข้าพเจ้าไม่เป็นผู้รู้ยิ่งไปกว่าพระคุณเจ้าดอก เป็นแต่เราเป็นผู้รู้กันคนละทางเท่านั้นเอง

สาโวนาโรลา : ท่านลืมในเรื่องความง่าย ๆ ของทารกเสียสนิทแล้ว

มาคิอาเวลลี : ถ้าความง่ายหมายถึงการขาดความรู้ การมีความรู้ย่อมจะคงความง่ายไว้อีกไม่ได้

สาโวนาโรลา : ความง่ายคือสมบัติที่หัวใจอันควรคงเอาไว้ ซึ่งท่านก็ทนไม่ได้ แต่นี่ก็ไม่ใช่ข้อแตกต่างอย่างยิ่งระหว่างเราทั้งสอง ข้อสำคัญยิ่งอยู่ที่ท่านไม่รักพระเจ้า ถึงท่านจะรู้ประวัติศาสตร์และวิทยาศาสตร์ก็ตาม ท่านย่อมปราศจากความเข้าใจที่ถูกต้อง ท่านจะเข้าใจความเชื่อของข้าพเจ้าไม่ได้เลย

มาคิอาเวลลี : พระคุณเจ้านั้นเล่าก็ไม่รักโลกนี้ หรือชีวิตนี้ และอาจจะโดยนัยนี้เอง ที่ท่านไม่สามารถเข้าใจความเชื่อของข้าพเจ้าได้ ทั้งนี้ เราอาจต่างก็ถูกลิขิตมาเพื่อไม่ให้เข้าใจกันและกันอยู่แล้วก็เป็นได้

บทสนทนาทางการเมืองเรื่องความมีใจกว้าง

ระหว่าง จอน ล้อก และ ลอด ชาฟสเบอรี่

ฤดูร้อนของปี พ.ศ. ๒๒๔๗ จอน ล้อก ได้ต้อนรับแขกรุ่นสุดท้ายในชีวิตของเขาที่คฤหาสน์ ในมณฑลเอสเซกส์ที่เขาอาศัยอยู่ โดยจ่ายค่าเช่าและค่าอาหารด้วย ตอนนั้นล้อกมีอายุ ๗๒ ปี และเหลือเวลาที่จะมีชีวิตอยู่อีกเพียงไม่กี่เดือน สุขภาพเขาทรุดโทรม ได้รับความทรมานจากโรคหืดซึ่งเขาคิดว่าเป็นวัณโรคปอด และการที่ต้องอยู่อย่างไม่มีงานทำ ไม่เหมาะกับเขา โดยนิสัยแล้วล้อกไม่ใช่เป็นคนช่างนึกตรึกตรองดังนักปราชญ์ในสมัยโบราณ เขาเป็นคนชอบทำการและเคยทำมาหลายอย่าง ตั้งแต่เป็นแพทย์ นักการทูต ข้าราชการ นักเศรษฐศาสตร์ และนักเขียนบทความ ในบั้นปลายแห่งชีวิต เขาได้ทุ่มเทจิตใจทั้งหมดให้กับการเมืองและการบริหารประเทศในหลายด้าน ล้อกเป็นประดุจคนอังกฤษทั่ว ๆ ไป แต่เขาเป็นนักคิดที่ล้ำหน้าเกินสมัยของเขาเป็นอย่างมาก เขานับถือคริสต์ ด้วยถือว่าคัมภีร์ไบเบิลนั้น โดยหลักสำคัญแล้วพึงสมเหตุสมผล เพราะสอนอย่างง่าย ๆ เช่น "พระเยซูคริสต์เป็นพระผู้ช่วยมนุษย์ให้รอดพ้น" ล้อกคิดว่าสงครามลัทธิศาสนาซึ่งปั่นป่วนอยู่ในอังกฤษและยุโรปหลายปีนั้น เกิดขึ้นจากการปราศจากความคิดและความเชื่อที่คลอนแคลนอันไม่ใช่หลักการที่แท้จริงของคริสต์ศาสนา ถ้าเพียงแต่คนเหล่านั้นจะทำจิตใจให้สงบ ถ้าคนเหล่านั้นจะเรียนรู้ที่จะแยกความจริงจากนิยายในพระคัมภีร์ หรือพากันใช้เหตุผลของตนเอง แทนฟังคำของบาทหลวง เขาก็จะสามารถทำสิ่งที่พระเยซูสอนให้เขาทำนั้นได้ คือให้รักซึ่งกันและกัน ในยามชรา ล้อกต้องรู้สึกเศร้าสลดใจลงไปอีก ที่มีการรื้อฟื้นเอาระบบกดขี่ข่มเหงมาใช้กันในหมู่เพื่อนร่วมชาติของเขาเอง แต่เขาก็ได้รับการปลุกปลอบใจจากพวกที่มาเยี่ยม ซึ่งเป็นพวกหนุ่ม ๆ ลูกศิษย์ของเขาเอง คนหนึ่งชื่อแอนโทนี่ แอชเลย์ คูเปอ ผู้เป็นเอิล ชาฟสเบอรี่ คนที่ ๓ ผู้ประพันธ์เรื่อง *Characteristics of Men* ล้อกเคยเป็นเพื่อนสนิทและที่ปรึกษาของ ลอด ชาฟสเบอรี่คนที่ ๑ ซึ่งเป็นปู่ของคนนี้ และล้อกเคยเป็นผู้แนะนำการศึกษาของผู้เป็นหลานมาตั้งแต่ต้น ลอด ชาฟสเบอรี่หนุ่มผู้นี้ เมื่อได้ไปเยี่ยมล้อกครั้งสุดท้ายนั้น มีอายุ ๓๔ ปี และยังไม่ได้ตีพิมพ์หนังสือเล่มใดที่ขัดแย้งอย่างรุนแรงกับความคิดเห็นของล้อก ทั้งสองคนยังพบปะกันในฐานะครูกับศิษย์ ลอด ชาฟสเบอรี่ ใช้เวลาอยู่ที่วิลันดาเป็นเวลา ๑ ปี เพื่อสุขภาพของเขาเอง หลังจากที่ได้เสวนากับพวกดัทช์ ซึ่งเป็นพวกที่มีเสรีทัศน์ เขาก็ต้องกลับมาเผชิญกับบรรยากาศทางการเมืองของอังกฤษ ซึ่งเป็นระบบการปกครองสมัยพระนางแอน อันเป็นยุคแห่งการขัดแย้งกับความคิดชนิดเสรีนิยม ทำให้เขาว้าวุ่นใจมาก

ชาฟสเบอรี่ : ครู ข้าพเจ้าไม่ได้หวังที่จะได้เห็นว่าจะเกิดมีการใจคอคับแคบขึ้นมาอีกถึงเพียงนี้

จอน ล้อก : ความใจแคบมิได้อยู่ลึกลงไปแค่ไหนเลย เจ้าคุณ

ชาฟสเบอรี่ : เห็นได้ชัดมาก่อนแล้ว ว่าเมื่อพระนางแอนขึ้นเสวยราชย์ ย่อมจะช่วยพวกหัวรุนแรงในนิกายอังกฤษให้มีสถานะเข้มแข็งขึ้น แต่ข้าพเจ้าไม่คิดว่าจะมีการโจมตีคนที่ถือนิกายอื่นในฝ่ายโปรเตสแตนท์มากมายถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่าปีนี้ได้มีการเสนอร่างพระราชบัญญัติต่อสภาสามัญ ให้ฟื้นฟูการจำกัดเสรีภาพหนังสือพิมพ์อีกด้วย

จอน ล้อก : ใช่ แต่เคราะห์ดีที่ของเราเอาชนะร่างพระราชบัญญัตินี้ได้ จึงไม่ออกมาเป็นกฎหมาย

ชาฟสเบอรี่ : และเมื่อเร็ว ๆ นี้ ก็มีพวกบาทหลวงที่โจมตีท่านกันอีก ใช่ไหมครู

จอน ล้อก : มีโจมตีใหม่ ๆ อีก แต่หารุนแรงไม่ คนที่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางอันตราย ย่อมมีปรัชญาชีวิตไปในรูปที่เห็นความลำบากเป็นสิ่งดี โดยเฉพาะเมื่อเผชิญกับความรุนแรงของพวกบาทหลวงนิกายอังกฤษ ข้าพเจ้ามีปรัชญาชีวิตเช่นนี้เท่านี้เอง จะอวดอ้างว่าข้าพเจ้ามีความกล้า หาได้ไม่

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าได้ทราบว่า แม้กระทั่งพวกอาจารย์ในมหาวิทยาลัยออกซฟอด ก็เล่นงานท่าน

จอน ล้อก : ท่านพูดคำว่า "แม้กระทั่ง" ดังประหนึ่งว่าการลงโทษผู้ที่มีความเห็นตรงกันข้ามจะมีที่ออกซฟอดน้อยกว่าที่อื่น ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นคนออกซฟอดขอบอกท่านได้ว่าข้าพเจ้าไม่ได้หวังเช่นนั้น ข้าพเจ้าเป็นอาจารย์อยู่ที่วิทยาลัยไครส์เชิชมาเกือบ ๓๐ ปี พอมามีความสัมพันธ์กับปู่ของท่าน พวกเพื่อนอาจารย์ของข้าพเจ้าก็คอยสอดแนม แล้วรายงานความเคลื่อนไหวไปยังราชสำนัก แล้วทางวิทยาลัยก็ไล่ข้าพเจ้าในทันทีที่พระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๒ มีพระราชประสงค์เช่นนั้น เพราะทรงเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นคนของลอดชาฟสเบอรี่

ชาฟสเบอรี่ : เหตุการณ์ผ่านมาตั้งหลายปีแล้ว แต่มหาวิทยาลัยก็ไม่ยอมให้ใครอ่านหนังสือของท่าน

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเรื่องนี้จะมีคนทราบกันทั่ว

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าได้ยินว่า เจ้าสำนักเรียนต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยถือว่าการอ่าน Essay Concerning Human Understanding ของท่าน เป็นการทำให้ปรัชญาของอริสโตเติลและของคณะอาจารย์ในมัธยมสมัย ลดความสำคัญลงไป เขาจึงห้ามไม่ให้อ่านหนังสือของท่าน เพราะเกรงว่าจะไม่มีปรัชญาแบบเก่าเหลืออยู่ในออกซฟอด

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าหวังว่าความกลัวของพวกนี้จะเป็นจริง ข้าพเจ้าไม่เสียดายอะไรเท่ากับเวลาที่ข้าพเจ้าต้องสูญเสียไปเปล่า ๆ ในระยะ ๒—๓ ปีแรกที่ออกซฟอด เพื่อโต้เถียงกันด้วยคำพูดที่ไม่มีแก่นสาร อันเป็นวิธีการของปรัชญาแบบเก่า ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะคิดว่าการอ่านหนังสือที่ข้าพเจ้าเขียนนี้ จะช่วยให้ความคิดของคนหนุ่มสมัยปัจจุบันมุ่งไปในทางแสวงหาความจริงอย่างเป็นมรรคเป็นผลมากกว่าแต่ก่อน

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าแน่ใจว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้น ถ้าหนังสือเหล่านั้นไม่ถูกเผาเสียก่อน

จอน ล้อก : หนังสือข้าพเจ้าถูกห้ามเท่านั้น ไม่ถึงกับถูกเผา ข้าพเจ้าได้รับจดหมายจากดร. ฮัดสัน บรรณารักษ์ใหญ่แห่งมหาวิทยาลัยออกซฟอด ขอให้ข้าพเจ้าส่ง

หนังสือที่ข้าพเจ้าได้แต่งขึ้น ไปอภินันทนาการหอสมุดบอดเลียน ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นคนออกซฟอดคนหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่เจ้าสำนักแห่งวิทยาลัยทั้งหลายได้พากันห้ามมิให้นิสิตนักศึกษาอ่านหนังสือเหล่านั้น

ชาฟสเบอรี่ : ในสถานการณ์เช่นนี้ ที่บรรณารักษ์ขอหนังสือมาก็ออกจะเป็นการขวางโลกอยู่

จอน ล้อก : และข้าพเจ้าคิดว่า คนต้องการหนังสือของข้าพเจ้าในออกซฟอดขณะนี้ มีมากกว่าที่เคยมีมาแล้ว ก็อะไรเล่าที่จะช่วยกระตุ้นมนุษย์ โดยเฉพาะมนุษย์หนุ่มๆ ให้อ่านหนังสือ ยิ่งไปกว่าการห้ามไม่ให้อ่าน เผาหนังสือนั้นผิด แต่ห้ามโดยไม่เผาสิบัดซบ ดังนั้นข้าพเจ้าจึงส่งหนังสือไปให้เป็นอภินันทนาการตามคำขอ บรรณารักษ์บอกมาว่า ถ้าข้าพเจ้าจะส่งหนังสือไปให้เขาอีก ๒-๓ เล่ม ก็จะจารึกชื่อของข้าพเจ้าไว้ในรายนามผู้ที่มีอุปการคุณแก่หอสมุด

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าเข้าใจว่ามีผู้เขียนโจมตีท่านด้วยเหมือนกัน

จอน ล้อก : ในหนังสืออะไร

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า นายโพรสท์เงียบไปถึง ๑๒ ปี แต่แล้วก็มาเขียนบทความโจมตีท่าน

จอน ล้อก : ใครกันหมอนี่

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นอนุศาสนาจารย์ที่วิทยาลัยออลโซลส์ ดูเหมือนว่าเขาจะเป็นผู้เขียนคำโต้ตอบฉบับใหม่ต่อ Letters of Toleration

จอน ล้อก : ก็ทำไมท่านจึงบอกว่าเขาเขียนโจมตีข้าพเจ้าเล่า เจ้าคุณ

ชาฟสเบอรี่ : ก็ครูเป็นคนเขียน Letters of Toleration ไม่ใช่รึ

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าทำไมท่านจึงสงสัยเช่นนั้น

ชาฟสเบอรี่ : นายเฟอลีเป็นคนบอกข้าพเจ้า เมื่อตอนที่ข้าพเจ้าพักอยู่กับเขาที่เมืองรอตเตอดัม

จอน ล้อก : นายเฟอลีควรจะหุบปากไว้ ลิ้นของพวกดัทช์ มักจะกระดิกอย่างมีเสรีมากเกินไป เมื่อครั้งที่ข้าพเจ้าเป็นผู้ลี้ภัยทางการเมืองที่วิลันดา และอาศัยให้เจ้าของบ้านเก็บความลับเกี่ยวกับตัวข้าพเจ้าไว้นั้น ไม่รู้สึกปลอดภัยเท่าไรเลย

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าได้อ่านบทความของนายโพรสท์แล้ว เขามีความเห็นว่ารัฐบาลของอาณาจักรคริสเตียนมีภารกิจที่ศักดิ์สิทธิ์ ในอันที่จะรักษาลัทธิศาสนาที่แท้จริงถึงแม้จะต้องใช้กำลังก็ตาม

จอน ล้อก : แล้วเราจะรู้ได้อย่างไรล่ะ ว่าลัทธิศาสนาประจำชาติเป็นศาสนาที่แท้จริง ลัทธิคาทอลิกเป็นลัทธิศาสนาประจำชาติฝรั่งเศส โปรเตสแตนท์เป็นศาสนาประจำเยนีวา อิสลามประจำตุรกี ทั้งหมดนี้เป็นลัทธิศาสนาประจำชาตินั้น ๆ แต่

คำสั่งสอนของแต่ละลัทธิศาสนา หาเหมือนกันไม่ ลัทธิศาสนาทั้งหมดนี้จึงจะเป็นจริงไปด้วยกันทั้งหมด ย่อมไม่ได้

ชาฟสเบอรี่ : แต่ท่านก็เป็นสมาชิกของนิกายอังกฤษด้วยนี่ครับครู ทั้งนี้ย่อมแสดงว่า ตามความเห็นของท่านและของข้าพเจ้านั้น ลัทธิศาสนาประจำชาตินี้ เป็นศาสนาที่เที่ยงแท้

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าคิดว่านิกายอังกฤษประกอบไปด้วยความจริง

ชาฟสเบอรี่ : ถ้าเช่นนั้นรัฐบาลก็ควรที่จะรักษาลัทธิศาสนาประจำชาติไว้ แม้จะด้วยการใช้กำลังอาวุธ มิใช่หรือ

จอน ล้อก : หามิได้ เจ้าคุณ รัฐบาลมิได้ดำรงอยู่เพื่อป้องกันลัทธิศาสนา

ชาฟสเบอรี่ : บางรัฐบาลอ้างว่าจำต้องทำเช่นนั้น

จอน ล้อก : ที่น่าเศร้าก็คือ ผู้ปกครองประเทศมักอ้างถึงความรับผิดชอบเกินกว่าขอบเขตที่ควร ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะแสวงหาอำนาจเอาไว้เกินกว่าที่ควรนั่นเอง ข้าพเจ้านั้นนึกถึงการปกครองสังคมเมือง ในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งเท่านั้น เราน่าจะถามว่าทำไมมนุษย์จึงสร้างสังคมเมืองขึ้นมา เป็นประการต้น แล้วแต่งตั้งผู้ปกครองขึ้นมาดูแลพวกตน

ชาฟสเบอรี่ : ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะถ้าอยู่ตามธรรมชาติ โดยปราศจากการปกครองที่มีระเบียบเรียบร้อย ย่อมเป็นการลำบากยากเย็นเกินไปสำหรับมนุษย์

จอน ล้อก : แต่การอยู่กับธรรมชาติก็มีประโยชน์ดี มนุษย์ย่อมได้เป็นอิสระจากสิ่งชั่วร้ายทั้งหลายที่ล้อมรอบเราอยู่ทุกวันนี้ ไม่มีจักรพรรดิและสันตะปาปา ไม่มีทหาร ไม่มีจารบุรุษ ไม่มีการตัดรอนเสรีภาพ และไม่มีการเก็บภาษี ในขณะเดียวกันมันก็มีผลเสียด้วย ทุก ๆ คนจะต้องป้องกันรักษาชีวิตและทรัพย์สมบัติของตนเอง เพราะว่าไม่มีอำนาจใด ๆ ที่สูงกว่า จะมาคอยช่วยเหลือป้องกันเขาได้ ไม่มีระบบกฎหมายทางสังคม ดังนั้น ทุก ๆ คนก็จำเป็นจะต้องเป็นผู้พิพากษาในคดีของตนเอง และคำตอบปัญหาของเรา ที่ว่าทำไมมนุษย์จึงต้องก่อระบบการปกครองขึ้น ก็มีเพียงให้เกิดเสถียรภาพและความยุติธรรมเท่านั้นเอง แต่ละคนก็เลยยอมยกสิทธิให้แก่การธำรงไว้ซึ่งกฎหมาย และสามารถบังคับใช้กฎหมายนั้นได้ตามวิธีการปกครองที่ตนได้เลือกขึ้นมา สิทธิที่เสียไปย่อมได้กลับคืนมาในรูปของผู้พิพากษาผู้ปราศจากอคติ เพื่อจะรักษากฎหมายไว้สำหรับทุก ๆ คน มนุษย์มีสิทธิทางธรรมชาติต่อชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สิน และเขาเหล่านั้นก็ได้ตั้งการปกครองต่าง ๆ ขึ้นในแผ่นดิน เพื่อที่จะเสริมสร้างและรักษาสิทธิของเขาไว้ เขามิได้ก่อตั้งรัฐบาลขึ้นเพื่อที่จะให้วิญญาณของเขาได้รอดพ้นไปสู่สุคติ

ชาฟสเบอรี่ : แต่การทำให้วิญญาณรอดพ้นไปสู่สุคติ ย่อมเป็นการกระทำที่วิเศษ มิใช่หรือ

จอน ล้อก : ใช่ แต่นั่นไม่ใช่หน้าที่ที่แท้จริงของรัฐบาล การรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นภารกิจที่ดีแท้ แต่ไม่ใช่ภารกิจของคนที่ไม่ได้เรียนมาทางแพทย์ การช่วยให้วิญญาณรอดพ้นไม่ใช่เป็นกิจของรัฐบาล หากเป็นกิจของทางฝ่ายลัทธิศาสนา

ชาฟสเบอรี่ : แต่รัฐมีอำนาจทางทหาร ที่จะบังคับใช้ได้ ในขณะที่ทางลัทธิศาสนาไม่มี นิกายอังกฤษของเรามีอะไร ๆ ที่ควรแก่การยกย่องเป็นอันมาก เป็นต้นว่า ปราศจากการเชื่อถือโชคลางที่เลวร้าย ความกระตือรือร้นที่น่ากลัว และความหลงอันป่าเถื่อน ซึ่งปรากฏว่ามีอยู่ในคริสต์ศาสนานิกายอื่น ๆ เป็นอันมาก พิธีกรรมประกอบขึ้นก็พอเหมาะ บริสุทธิ์และมีสง่า หลักแห่งการทำบุญก็น่านิยมชมชอบมากกว่านิกายคาทอลิกหรือโปรเตสแตนท์อื่นๆ อย่างนี้มีคุณธรรมรู้จักรับใช้ประเทศชาติและมนุษยชาติ และให้ร่วมพิธีกรรมอย่างพอสถานประมาณ ที่ว่ามาทั้งหมดนี้ มิใช่ลักษณะอันวิเศษสุดสำหรับลัทธิศาสนาดอกหรือ

จอน ล้อก : นิกายอังกฤษของเรามีคุณธรรมต่าง ๆ ดังที่ท่านได้กล่าวมานี้จริง ตราบที่พวกที่มีหัวไม่รุนแรงมีอำนาจอยู่ในนิกายนั้น อนึ่ง อำนาจของพวกมีหัวไม่รุนแรงนั้น จะไม่สามารถคงทนอยู่ได้ ท่านก็เห็นแล้วว่าอำนาจของพวกนั้นได้ลดน้อยลงไป

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าจะขอถามปัญหาในเรื่องหลักการ ดังที่เคยมีผู้ถามข้าพเจ้ามาแล้ว คือ ถ้าเราพอใจว่านิกายอังกฤษจะคงอยู่อย่างที่ควรจะเป็น เมื่อเป็นเช่นนั้น เราควรอนุญาตให้รัฐบาลรักษาสถานะของลัทธิศาสนาประจำชาติไว้ แม้จำจะต้องใช้อาวุธ

จอน ล้อก : ท่านเชื่อหรือว่ามีดดาบจะช่วยให้วิญญาณของมนุษย์รอดพ้นไปสู่สุคติได้ ท่านอาจบังคับให้เขาคุกเข่า ให้เขากล่าวคำสวดอ้อนวอนพระผู้เป็นเจ้า คือเราอาจเอาดาบไปจ่อบังคับเขา แต่ท่านย่อมไม่สามารถที่จะให้เขาสวดมนต์ภาวนาออกมาจากหัวใจเขาเองดุจดังเปลี่ยนความคิดภายในใจของเขาได้นั่นเอง

ชาฟสเบอรี่ : ถ้าเช่นนั้น ทำไมผู้ปกครองประเทศหลายต่อหลายคนจึงฝืนทำ พระเจ้าแผ่นดินคาทอลิกแห่งประเทศฝรั่งเศสนั้น ไม่โง่แน่ ๆ แต่ทำไมจึงทรงบังคับให้คนถือลัทธิศาสนาของพระองค์ด้วยการใช้กำลัง

จอน ล้อก : เห็นจะพอพระทัยอยู่กับอากัปกิริยาภายนอก

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าคิดว่าท่านประมาณผลของอำนาจต่ำเกินไป ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่านที่ว่าเราไม่สามารถเปลี่ยนความคิดอันลึกซึ้งของคนได้ด้วยมีดดาบ แต่เราอาจ

ใช้กำลังบังคับครูและพระได้ทั่วประเทศ นี่แลคือการเปลี่ยนความคิดอันลึกซึ้งของประชาชนส่วนใหญ่ในทางอ้อม ด้วยการใช้อำนาจบังคับ

จอน ล้อก : วิธีการเช่นนั้นใช้ได้กับการเผยแผ่ศาสนาเทียม แต่ใช้ไม่ได้กับศาสนาที่เที่ยงแท้ การที่จะให้สัจจะเข้าถึงจิตใจมนุษย์ ไม่จำเป็นต้องใช้กำลังบังคับ พระผู้เป็นเจ้าได้ประทานเหตุผลให้มนุษย์สำหรับตัดสินได้ด้วยตนเอง ในเรื่องความจริง

ชาฟสเบอรี่ : แต่ก็เห็นพ้องต้องกันทั่วไปว่าเราควรต้องใช้กำลังอาวุธ กล่าวคือต้องมีกองทัพสำหรับคุ้มกันอาณาจักร เพื่อช่วยให้ประชาชนรอดพ้นจากสิ่งเย้ายวนอันชั่วร้ายต่าง ๆ

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าพวกปีศาจจะยอมแพ้ได้ง่าย ๆ

ชาฟสเบอรี่ : แต่ก็มีตัวอย่างมาก ที่แสดงให้เห็นว่า ใช้อำนาจได้ผล โรงโสเภณี โรงเหล้าและโรงละครที่ถูกปิดไปนั้น ก็เพราะรัฐบาลใช้อำนาจบังคับ มิใช่หรือ ที่รัฐบาลทำเช่นนั้น ก็เพื่อลดสิ่งเย้ายวนใจให้น้อยลงนั่นเอง การที่ทำให้ประชาชนรอดพ้นจากสิ่งเย้ายวนด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ ก็ไม่ห่างไกลไปจากการออกกฎหมายบังคับให้มากขึ้น เพื่อให้วิญญาณของประชาราษฎรได้รอดพ้นไปสู่สวรรค์อันนิรันดรเลยทีเดียว

จอน ล้อก : ท่านว่าไม่ห่างไกลนักหรือเจ้าคุณ ข้าพเจ้าว่าเป็นการกระโดดก้าวจากการกระทำอย่างหนึ่งไปสู่อีกอย่างหนึ่งเลยทีเดียวนะ การปิดโรงเหล้าบางประเภทนั้น เป็นนโยบายที่สมควร ข้าพเจ้าไม่คัดค้าน ที่ว่าการกระทำเช่นนั้นสมควร ก็เพราะโรงโสเภณีและสถานที่ดังกล่าว เป็นสถาบันที่เป็นโทษและวุ่นวาย คุกคามต่อความสงบและความเรียบร้อยในสังคม เราไม่ได้ปิดสถานที่เหล่านั้น เพราะเห็นว่าเป็นสถานที่อันจะก่อให้เกิดความยั่วยวนในทางทำความชั่ว ถ้าใครอยากจะให้ซ่องโสเภณีเย้ายวนไปในทางทำความชั่ว ถึงสถานที่เช่นนั้นถูกปิดไปแล้ว ใช่ว่าคนเหล่านั้นจะปราศจากสิ่งเย้ายวนใจให้ทำความชั่ว ก็หาไม่ เพราะปีศาจก็จะมายั่วยวนเขาในรูปของหญิงสาวที่ขายส้มหรือสาวใช้ที่ในเรือน

ชาฟสเบอรี่ : ท่านเป็นนิสิตมหาวิทยาลัยออกซฟอด ในสมัยที่ โอลิเวอ ครอมเวล เป็นใหญ่ในอังกฤษ เวลานั้นโรงเหล้าและโรงมหรสพต่าง ๆ ถูกปิดหมด พวกนักศึกษาย่อมจะใช้ความคิดไปแต่ในทางการเรียน และการสวดมนต์ภาวนา ยิ่งกว่าในสมัยที่พระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๒ กลับมาเสวยราชย์ มิใช่หรือ เพราะตอนนี้ ที่ออกซฟอดมีร้านสุราถึงสามร้อยแห่ง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ในสมัยที่ท่านเป็นเด็กมีทางที่จะเป็นคนดีได้ง่ายกว่าสมัยหลัง เพราะมีสิ่งเย้ายวนน้อยกว่า ด้วย

สาธารณรัฐในสมัยนั้น ไม่ยอมให้มีสิ่งเย้ายวนต่าง ๆ เลย

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าจะขอบอกท่านว่าเพื่อนร่วมสมัยของข้าพเจ้าต้องกระเสือกกระสนออกไปไกล กว่าจะหาความสนุกได้ จึงต้องเสียเวลามากไปกว่าที่ควร แต่ข้าพเจ้าใคร่ขอเตือนความจำท่านว่า ข้าพเจ้ามิได้เป็นแต่เพียงนิสิตที่มหาวิทยาลัยออกซฟอด แต่ในสมัยสาธารณรัฐเท่านั้น หากแต่ยังได้เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัย สมัยเมื่อราชาธิปไตยกลับคืนมาสู่อังกฤษอีกด้วย ข้าพเจ้าไม่เคยรู้สึกเลยว่าสมัยหนึ่งมีคุณธรรมปรากฏอยู่ทั่ว ๆ ไป และอีกสมัยหนึ่งมีแต่ความชั่วร้าย ข้าพเจ้าไม่อาจกล่าวได้ว่าได้สังเกตเห็นข้อแตกต่างอย่างใหญ่หลวงในสองสมัยนี้

ชาฟสเบอรี่ : แต่ครูก็เคยแนะนำผู้ปกครอง ไม่ให้ส่งลูกไปโรงเรียนกินนอน ดังเขียนไว้ในบทความเรื่องการศึกษาว่า การไม่ส่งลูกไปโรงเรียนดังกล่าว เป็นการป้องกันให้เด็กพ้นเสียจากความเสื่อมเสียทางศีลธรรม

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าหวังใจว่าจะพูดให้เจ้าคุณเข้าใจได้ ว่าการเปรียบเทียบระหว่างครอบครัวกับประเทศชาตินั้น มีอันตรายมาก อะไรที่เหมาะแก่ความสัมพันธ์ระหว่างบิดากับบุตร มิได้จำจะต้องเหมาะแก่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาราษฎร เหตุผลง่าย ๆ ก็คือ ราษฎรมิใช่บุตร อีกประการหนึ่งก็คือ ข้อแตกต่างอันสำคัญระหว่างการบริหารมหาวิทยาลัย กับการบริหารราชอาณาจักร เมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปออกซฟอด ข้าพเจ้าอายุยี่สิบปีแล้ว แต่นิสิตหลายต่อหลายคนที่สอบเข้าไปได้ มีอายุเพียงสิบสาม สิบสี่ สิบห้า พวกนี้จะได้เสรีภาพอย่างผู้ใหญ่ไม่ได้ เพราะยังเป็นเด็กอยู่

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าเห็นว่ามหาวิทยาลัยกับอาณาจักรนั้น มีอะไรต่ออะไรที่คล้ายกันอยู่มาก วิทยาลัยตั้งขึ้นมาในสถานะเป็นสถาบันการศึกษาทางฝ่ายคริสต์ศาสนา ด้วยการบังคับนิสิตให้เข้าโรงสวดทุกวัน ให้สวดถวายพรพระเจ้าก่อนรับประทานอาหาร ทั้งให้สวมเสื้อครุยนักพรต กับอื่น ๆ อีก ที่เป็นการบังคับ ราชอาณาจักรที่ต้องการจะเป็นคริสต์จักร ก็ย่อมทำให้เป็นการบังคับทำนองเดียวกัน

จอน ล้อก : วิทยาลัยไล่นักเรียนที่ไม่ทำตามข้อบังคับออกเสียเมื่อไรก็ได้ ประเทศชาติทำเช่นนั้นไม่ได้

ชาฟสเบอรี่ : แต่ก็วางบทกำหนดโทษอย่างอื่นไว้ได้

จอน ล้อก : ท่านหมายความว่า ถึงกับจะให้ลงโทษคนที่มีความเห็นแตกต่างกันในทางลัทธิศาสนาทีเดียวรึ

ชาฟสเบอรี่ : จะเรียกอย่างนั้นก็ได้ ถ้าทำด้วยเหตุผล ในทางของพระผู้เป็นเจ้า ก็ย่อมเป็นการกระทำที่ดี

จอน ล้อก : ท่านลอดชาฟสเบอรี่ ข้าพเจ้ามีอายุ ๗๒ ปีเข้านี่แล้ว ได้แลเห็นการลงโทษคนที่ถือลัทธิศาสนาต่างไปจากบ้านเมืองมาแล้ว ทั้งที่อังกฤษ ฝรั่งเศส และวิลันดา ข้าพเจ้าเคยเห็นการลงโทษของพวกที่ถือนิกายคาทอลิก พวกนิกายคัลแวง และนิกายอังกฤษมาแล้ว ข้าพเจ้าขอยืนยันได้ว่า คนพวกนี้กระทำการไปเพราะความใจแคบเป็นที่ตั้ง ต่างก็ว่าตนทำไปตามความประสงค์อันสูงส่งของพระผู้เป็นเจ้า เพื่อสนองเทวบัญชา พวกทรราชมักมีโมหจริตเช่นนี้เสมอ เข้าใจว่าพระผู้เป็นเจ้ากระตุ้นให้ตนทำเช่นนั้น แต่ครั้นเมื่อเวลาข้าพเจ้าเปิดอ่านพระกิตติคุณแห่งพระเยซูคริสต์ ซึ่งเดี๋ยวนี้ข้าพเจ้ากระทำอยู่ทุกวัน และสิ่งที่ข้าพเจ้าพบก็คือถ้อยคำอันประกาศว่า สานุศิษย์ที่แท้ของพระองค์ย่อมต้องทนทรมานจากการลงโทษของผู้อื่น ข้าพเจ้าไม่เคยพบเลยว่าศาสนาของพระเยซูคริสต์ควรลงโทษผู้อื่น โดยใช้ไฟและปลายดาบบังคับให้ผู้อื่นยอมรับนับถือคริสต์ศาสนา

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าสังเกตว่า Letters of Toleration ดูเหมือนจะมุ่งประสงค์ที่จะให้พวกคริสเตียนมีใจคอกว้างขวางต่อกันและกัน

จอน ล้อก : อาจเป็นได้ เพราะพวกคริสเตียนนั้นมีใจคอคับแคบต่อกันและกันเป็นอย่างยิ่ง

ชาฟสเบอรี่ : แล้วพวกอิสลามกับพวกยิวเล่า ควรที่เราจะมีใจกว้างขวางเผื่อแผ่ไปด้วยหรือไม่

จอน ล้อก : เราได้แต่สวดอ้อนวอนทุกวัน ให้พวกนั้นหันกลับมานับถือศาสนาที่เที่ยงแท้ ข้าพเจ้าคิดว่านี่เป็นหน้าที่ของเรา แต่ข้าพเจ้าเกรงว่าคำสวดอ้อนวอนของเราจะไม่ได้ผล ถ้าเราปิดหนทางไม่ให้คนพวกนี้มีโอกาสได้เดินเข้ามาสู่มรรควิถีของศาสนา ด้วยวิธีการอันปกติ และอย่างที่ควรจะเป็นไปได้ นั่นก็คือ มิใช่ว่าพอคนพวกนี้มาอยู่กับเรา เราก็รีบขับไล่ไสส่งไปเสีย หรือถ้าคนพวกนี้มาอยู่กับเรา เราก็หาทางจับกุมลงโทษเสีย โทษฐานที่นับถือลัทธิศาสนาไม่เหมือนกับเรา

ชาฟสเบอรี่ : ท่านคิดว่าเราควรที่จะมีใจกว้างขวางไปถึงนิกายต่าง ๆ ที่มีทัศนคติแปลก ๆ จนใกล้บ้าเข้าไปทุกทีด้วยหรือ นิกายที่ว่านี้ก็ได้แก่พวกที่ถึงกับอยากฆ่าลูกบูชายัญ หรือประกอบกามกรีฑากันอย่างสกปรกและน่าเกลียด

จอน ล้อก : แน่นอน เราไม่ควรจะมีใจกว้างขวางจนถึงกับยอมรับกลุ่มชนที่ถือปฏิบัติลัทธิศาสนาอันผิดกฎหมายที่วางไว้สำหรับการดำเนินชีวิตโดยปกติวิสัย เหตุผลที่

เราไม่ยอมรับการฆ่าลูกบูชายัญ ก็เพราะเราไม่สามารถยอมรับให้มีการฆ่าทารกกันได้ในบ้านเมือง พร้อมกันนั้น ข้าพเจ้าก็มองไม่เห็นข้อโต้แย้งในการที่จะฆ่าลูกวัวเพื่อทำพิธีบูชายัญ ถ้าลูกวัวนั้นเป็นของเขาเอง โดยที่เขาไม่ได้ไปขโมยใครมา

ชาฟสเบอรี่ : เราควรจะขยายความใจกว้างของเราไปให้ถึงพวกที่ไม่นับถือพระเจ้าด้วยหรือไม่

จอน ล้อก : ไม่ควร ความสัมพันธ์ทางการเมือง ทางสังคม ขึ้นอยู่กับความไว้เนื้อเชื่อใจกันและกัน แต่เราไม่อาจไว้ใจคนที่ไม่นับถือพระผู้เป็นเจ้าได้ เพราะคนที่ไม่นับถือพระผู้เป็นเจ้า ไม่อาจปฏิญาณตนเฉพาะพระคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ เราจึงไม่อาจเชื่อถ้อยคำของเขาได้

ชาฟสเบอรี่ : ที่ครูว่ามานั้น พูดจากเหตุมาหาผล ในหนังสือ Essay ของท่าน อันมีชื่อเสียงอย่างสมควรยิ่งนั้น ท่านยืนยันว่า ความรู้ต่าง ๆ ในทางข้อเท็จจริง ล้วนเกิดขึ้นจากประสบการณ์ทั้งสิ้น ถ้าเช่นนั้น ควรที่เราจะสังเกตความประพฤติปฏิบัติของพวกที่ไม่นับถือพระเจ้าเสียก่อน ว่าไว้ใจได้หรือไม่ และอาจพิสูจน์ได้ว่าไว้ใจเขาได้ดุจดังคนที่นับถือพระเจ้าเสียซ้ำ บางคนอาจจะบอกว่าคริสเตียนทุกคนเป็นคนดี เพราะถือหลักจากเหตุมาหาผล (apriori) คือคนที่เป็นคริสเตียน (เหตุ) ต้องเป็นคนดี (ผล) แต่จากประสบการณ์แล้ว เราหาอาจกล่าวได้เช่นนั้นไม่ ในทางตรงกันข้าม พวกที่ดำเนินชีวิตไปในทางชั่วร้ายที่ใหญ่ยิ่งที่สุดนั้น กลับเป็นคนซึ่งระมัดระวังอย่างที่สุดในทางการประพฤติปฏิบัติภายนอกตามความเชื่อทางฝ่ายลัทธิศาสนา

จอน ล้อก : ที่น่าสังเกตก็คือ อากัปกิริยาภายนอกของคนที่อยู่ในนิกายอังกฤษเป็นเช่นนั้น เพราะกฎหมายในอาณาจักรนี้ช่วยให้อภิสิทธิ์แก่คนที่เข้ามานับถือลัทธิศาสนาประจำชาติ โดยปิดทางต่าง ๆ เสียเป็นอันมากจากผู้ที่นับถือลัทธิโปรเตสแตนท์นิกายอื่น มหาวิทยาลัยก็ดี อาชีพบางชนิดก็ดี ตลอดจนตำแหน่งข้าราชการก็ดี พวกนี้หามีโอกาสที่จะเข้าไปร่วมด้วยไม่

ชาฟสเบอรี่ : ถ้าเช่นนั้น ครูก็ควรเสนอว่านิกายอังกฤษไม่ควรให้อภิสิทธิ์ใด ๆ แก่สมาชิกเว้นไว้แต่หนทางแห่งความรอดพ้นไปสู่สวรรค์

จอน ล้อก : ถ้าทำเช่นนั้น ก็เกรงว่านิกายอังกฤษคงจะเป็นนิกายที่เล็กลงอย่างถนัดใจ ที่ข้าพเจ้าคัดค้านก็เพราะข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับการใช้อำนาจทางการเมืองบังคับให้คนถือนิกายนี้ จึงขอรับกับท่านอย่างเปิดเผย ตรงไปตรงมา ว่าข้าพเจ้าเป็นคนเขียน Letters of Toleration เขียนมาหลายปีแล้ว ฉบับแรกเขียนที่วิลันดา

ที่สองเขียนเมื่อแรกกลับมายังลอนดอน ฉบับที่สามเขียนที่นี่ ที่บ้าน เซอฟราน ซิสมาสแซ่ม ฉบับที่สามขยายความออกไปจนข้าพเจ้าเกรงว่าคนอ่านน้อยคนนัก ที่จะอ่านได้จนจบ ดูเหมือนนายโพรสท์ก็ต้องใช้เวลาถึง ๑๒ ปี จนกว่าจะอ่านได้จบ เวลานี้ข้าพเจ้าก็มีอยู่ที่นี่ ขณะเมื่อข้าพเจ้ากำลังจะตาย

ชาฟสเบอรี่ : ไหนครูว่ายังไงนะ

จอน ล้อก : ท่านคงจะจำได้ว่าข้าพเจ้าเป็นแพทย์ ข้าพเจ้าได้ปริญญาแพทยศาสตร์บัณฑิตจากออกซฟอด แม้มหาวิทยาลัยนั้นจะได้แสดงความกรุณาปรานีต่อข้าพเจ้ามามาก เป็นต้นว่า ได้ปฏิเสธ ไม่ยอมให้ปริญญาดุษฎีบัณฑิตแก่ข้าพเจ้าก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็รู้ดีว่าข้าพเจ้ากำลังพูดอะไร ท่านก็เห็นแล้วว่าข้าพเจ้ากำลังจะตาย ขณะที่เขียน Letters of Toleration ฉบับที่ค้างอยู่

ชาฟสเบอรี่ : ขณะนี้มีความต้องการจดหมายเช่นนั้นมาก ทั้งที่วิลันดา และที่อังกฤษ นายเฟอรี่บอกข้าพเจ้าว่า พวกผู้พิพากษานิกายคัลแวง ลงโทษพวกมิจฉาทิฐิรุนแรงยิ่งกว่าพวกคาทอลิกเสียอีก

จอน ล้อก : นายเฟอรี่ก็เขียนมาถึงข้าพเจ้าทำนองเดียวกันนี้ นายวิลเลียม เพนน์ อีกคนหนึ่ง ซึ่งถือนิกายเควเกอ เคยพูดเสมอว่า นิกายอังกฤษร้ายยิ่งกว่านิกายโรมันคาทอลิก แต่ปู่ของเจ้าคุณ ไม่เคยทำผิดในเรื่องนี้ ไม่มีใครเข้าใจหลักแห่งความมีใจกว้างดีเท่ากับท่านผู้นั้น

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าเข้าใจว่าปู่ของข้าพเจ้าได้ความคิดในเรื่องนี้มาจากครู เมื่อคุณปู่กำลังเรืองอำนาจ ข้าพเจ้าเพิ่งเป็นทารก และเมื่อท่านตายจากไป ข้าพเจ้าเพิ่งจะมีอายุไม่ถึง ๑๓ ขวบดี เมื่อข้าพเจ้าไปอยู่โรงเรียนวินเชสเตอ กลับไปได้ยินความผิดพลาด เสียชื่อเสียง ยิ่งกว่าความสำเร็จอันใหญ่หลวงของท่าน แต่ข้าพเจ้าก็จำได้ว่าคุณปู่เป็นผู้สนใจในวิชาความรู้ และท่านเห็นความเป็นนักปราชญ์อันยิ่งใหญ่ที่มีอยู่ในตัวครู เมื่อครูอยู่ร่วมบ้านกับเรา

จอน ล้อก : ในระหว่างปีที่ข้าพเจ้าอยู่ในบริเวณคฤหาสน์ของปู่ท่าน ข้าพเจ้าใกล้ชิดกับท่านผู้นั้นมาก เรามีความคิดคล้ายกันในหลายต่อหลายเรื่อง หลายเรื่องที่ข้าพเจ้าเรียนรู้จากท่าน และท่านคงจะได้เรียนรู้จากข้าพเจ้าบ้างเช่นกัน แต่ว่าปู่ของท่านเป็นผู้นำทางความคิดที่เกี่ยวกับความมีใจกว้าง มาตั้งแต่เมื่อทัศนะข้าพเจ้าเป็นปฏิปักษ์อยู่กับเรื่องนั้น ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าท่านจะจำได้หรือไม่ถึงจดหมายเหตุเกี่ยวกับปู่ของท่าน ที่พูดไว้ในรัฐสภา ในปีหลังจากที่พระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๒ ได้กลับมาเสวยราชย์ รัฐสภาเวลานั้นเต็มไปด้วยความรู้สึกที่ต่อต้านพวกที่ถือนิกายอื่น ๆ ปู่ของท่านเป็นคนแรกที่ยืนหยัดขึ้นเพื่อเสรีภาพของคน

พวกนี้ ท่านคัดค้านกฎหมายเทศบาล ที่บังคับให้เจ้าพนักงานเทศบาลทุกคนรับศีลมหาสนิทตามลัทธินิกายอังกฤษ ท่านคัดค้านกฎหมายการรวมนิกาย ที่บังคับให้บาทหลวงทุกรูปยอมรับการบวชโดยนิกายอังกฤษเท่านั้น และท่านคัดค้านกฎหมายการประชุม ที่ห้ามไม่ให้คนถือนิกายอื่น ซึ่งจะพบปะกันเกินห้าคน และคัดค้านกฎหมายระยะทาง ๕ ไมล์ และมาตรการอื่น ๆ ซึ่งมุ่งประสงค์ที่จะให้พวกโปรเตสแตนท์ ที่ไม่ถือนิกายอังกฤษ เป็นพลเมืองชั้นเลวลงไป

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าภูมิใจที่คุณปู่ได้ทำเช่นนั้น

จอน ล้อก : แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถอวดอ้างเกียรติคุณได้ ว่าเป็นผู้ปลูกฝังหลักการต่าง ๆ เหล่านั้นเข้าไปในหัวอกของปู่ท่าน แท้ที่จริง ในปีสองปีแรก ที่ราชวงศ์สจ๊วตกลับมาเถลิงอำนาจ ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับความมีใจกว้าง

ชาฟสเบอรี่ : แต่ครูไม่ได้เป็นสมาชิกรัฐสภานี่

จอน ล้อก : จริง เวลานั้นข้าพเจ้ายังเป็นอาจารย์อยู่มหาวิทยาลัยออกซฟอด แต่ก็มีความคิดในเรื่องเหล่านี้ ข้าพเจ้าถึงกับเขียนบทความ เตรียมจะจัดพิมพ์ แม้ในที่สุดจะไม่ได้ตีพิมพ์ก็ตาม ข้าพเจ้ายังมีต้นฉบับรวมอยู่ในบรรดาข้อเขียนของข้าพเจ้า ถ้าท่านได้อ่านคงจะแปลกใจมาก ข้าพเจ้าจำได้ว่าเป็นการเขียนตอบบทความของนายเอ็ดเวิด แบคชอ ซึ่งให้เหตุผลว่า รัฐบาลไม่มีสิทธิที่จะบังคับราษฎรให้บูชาพระผู้เป็นเจ้าในที่สาธารณะตามแบบที่รัฐบาลประสงค์ ข้าพเจ้าคัดค้านเขา ว่ารัฐบาลมีความจำเป็นที่จะต้องมีอำนาจอย่างสมบูรณ์ ที่จะเลือกบังคับใช้กับราษฎรอย่างเต็มที่

ชาฟสเบอรี่ : ถ้าเช่นนั้น ท่านก็เห็นด้วยกับเรื่อง Leviathan ของทอมัส ฮอบส์

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าคิดของข้าพเจ้าเอง ท่านต้องตราเอาไว้ว่า ปีนั้นเป็น พ.ศ. ๒๒๐๔ ข้าพเจ้าเพิ่งจะอายุ ๒๙ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นอะไรอื่นเลย นอกจากการจลาจลเมื่อข้าพเจ้าอายุได้ ๑๐ ขวบ อยู่ที่ซอมเมอเซท บิดาข้าพเจ้าไปรบ เข้าข้างรัฐสภา เมื่อข้าพเจ้าอายุ ๑๖ เป็นเด็กนักเรียนโรงเรียนเวสมินสเตอ พระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๑ ถูกตัดพระเศียร ที่ใกล้ ๆ กับตำบลไวท์ฮอล พวกเราที่โรงเรียนสวดมนต์ภาวนาถวายพระกุศล เพราะอาจารย์ใหญ่เป็นฝ่ายเจ้า เมื่ออายุ ๒๐ ข้าพเจ้าขึ้นไปออกซฟอด ข้าพเจ้าอยู่ในกรอบแห่งการปกครองของพวกนักบุญผู้บริสุทธิ์ทั้งหลายเป็นเวลาถึง ๓ ปี เพราะฉะนั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินกลับมาเสวยราชย์ ข้าพเจ้าจึงไม่หวังอื่นใด ยิ่งไปกว่าถวายพระราชอำนาจอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ข้าพเจ้าเบื่อเหลือทนกับคำว่าเสรีภาพ เพราะคนประกาศใช้คำนี้ได้

ทำลายความหมายของคำนี้เสียแล้วโดยสิ้นเชิง

ชาฟสเบอรี่ : ตอนนั้นท่านพบปู่ของข้าพเจ้าหรือยัง

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าแรกพบท่านเมื่อปี ๒๒๑๐ เวลานั้นท่านยังเป็นลอดแอชเลย์อยู่ แต่เมื่อถึงตอนนั้น ข้าพเจ้าเปลี่ยนทัศนคติเสียแล้ว รัฐสภาในปีแรกที่ราชวงศ์สจ๊วตกลับมาเถลิงราชย์ ใจคอคับแคบอย่างที่สุด จนข้าพเจ้าเลิกกลัวว่าบ้านเมืองจะไร้ขื่อแปอีก ข้าพเจ้าจึงเริ่มเห็นเช่นคนอื่น ๆ อีกมากมายว่า แท้ที่จริง นายเอ็ดเวิด แบดชอ เป็นฝ่ายถูก แต่บุคคลผู้น่าสงสารนั้นได้ตายจากไปเสียแล้ว หลังจากที่ได้รับประกันตัวออกมาจากคุกนิวเกต ก่อนที่กระแสความคิดจะเปลี่ยนไปตามแนวทางของเขา ฉะนั้นเพื่อความยุติธรรมแก่ปู่ของท่าน ท่านต้องอย่าคิดว่าปู่ของท่านได้รับความคิดในเรื่องเช่นนี้ไปจากข้าพเจ้า ที่แล้วๆ มา ปู่ของท่านถูกด่าว่ามาอย่างไม่ยุติธรรมเพียงพอแล้ว

ชาฟสเบอรี่ : ชื่อที่ทุกยุคด่า

" เพราะคิดอย่างแคบและให้คำปรึกษาอย่างมีเล่ห์เหลี่ยม
เหมาะสำหรับท่าทีที่ฉลาด กล้า และการเจรจาอันคมอย่างโผงผาง
ไม่ยอมหยุดพัก ไม่มีหลักเกณฑ์ และไม่มีที่อันพึงยุติได้
ในการไต่ขึ้นไปสู่อำนาจ เมื่ออยู่ในอำนาจ ก็ไม่ยอมพอใจ
เมื่อหลุดจากอำนาจ ก็ทนไม่ได้
วิญญาณดิ้นเร่าร้อน จึงหาทางออกด้วยการทำงาน
ให้วิญญาณเป็นเครื่องประดับร่างกายอันต่ำเตี้ย เพื่อที่วิญญาณจะได้ค่อยๆ สลายตัวไป "

จอน ล้อก : ไดรเดนเขียนเช่นนี้ก็จริง แต่คนอื่น ๆ ที่คิดเช่นนี้ยังมีอีกมากเสียด้วย น่าเสียดายที่ปู่ท่านมีศัตรูมากเสียเหลือเกิน

ชาฟสเบอรี่ : แปลกมากนะ คนที่ใจกว้างไม่น่าจะมีศัตรูมาก

จอน ล้อก : ศัตรูของปู่ท่านเป็นพวกที่นับถือโป้ปที่กรุงโรม

ชาฟสเบอรี่ : ก็เพราะปู่ข้าพเจ้าไม่ยอมมีใจเผื่อแผ่ไปถึงพวกนับถือโป้ปนี่เอง

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าเองก็ไม่ต้องประสงค์ให้ปู่ท่านใจกว้างไปถึงพวกนั้น

ชาฟสเบอรี่ : ครู ข้าพเจ้าออกจะเห็นว่าเหตุพึงดูไม่สมผล ถ้าจะบอกว่าเราควรให้พวกโปรเตสแตนท์นิกายอื่น ๆ มีเสรีภาพ เพราะเราควรมีใจกว้างขวางทางศาสนา แต่พร้อมกันนั้น เรากลับไม่ยอมให้พวกโรมันคาทอลิกมีเสรีภาพในทำนองนั้นบ้าง

จอน ล้อก : ดูท่านจะมีเหตุผลคล้าย ๆ พระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๒

ชาฟสเบอรี่ : ในหลายกรณี พระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๒ ก็ทรงมีพระทัยกว้างขวาง

จอน ล้อก : ทรงเป็นคนประเภทตามใจ

ชาฟสเบอรี่ : ความใจกว้างกับการตามใจ มีอะไรต่างกันมากนักเชียวหรือ

จอน ล้อก : ต่างกันมาก ความใจกว้างเป็นเครื่องหมายของความเข้มแข็ง การตามใจเป็นเครื่องหมายของความอ่อนแอ

ชาฟสเบอรี่ : ถ้าตามใจตัวเองสิ ข้าพเจ้าเห็นด้วย แต่ครู การตามใจผู้อื่น ก็เหมือนกับความมีใจกว้างต่อผู้อื่นนั่นเอง

จอน ล้อก : ไม่เหมือนกันเลย เจ้าคุณ เราตามใจคนอื่นและสิ่งอื่นที่เราชอบ แต่ความมีใจกว้าง หมายถึงเราต้องทนต่อคนอื่นและสิ่งอื่นที่เราไม่ชอบ

ชาฟสเบอรี่ : (หัวเราะ) ข้าพเจ้าใจกว้างอย่างมากต่อคนและของที่ข้าพเจ้าชอบ

จอน ล้อก : คำของท่าน เป็นเหมือนกับจะคัดค้านข้าพเจ้า แต่การที่ท่านหัวเราะ ก็แสดงแล้วว่าท่านยืนยันมติข้าพเจ้า

ชาฟสเบอรี่ : ที่พูดเมื่อตะกี้ ข้าพเจ้าหมายใจว่าจะให้ออกรสสนุกกันเท่านั้นเอง

จอน ล้อก : นั่นนะซี อะไรเล่าที่ทำให้คำพูดออกรส นอกไปเสียจากการเล่นคำ คือใช้คำว่าใจกว้างไปอย่างผิด ๆ เซอฟรานซิส มาสแช่ม มีเพื่อนอยู่คนหนึ่ง ซึ่งชอบการเล่นสนุกเช่นนี้ หมอนี่มักไปตักเหล้าองุ่นอย่างดีของเซอฟรานซิส มาสแช่ม มาดื่ม โดยไม่ได้รับการเชื้อเชิญ แล้วกล่าวคำสรรเสริญว่าสิ่งที่เขายอมรับมาดื่มนั้นดีนัก ข้าพเจ้าขอสารภาพว่าคำพูดของหมอนี่ ทำให้ข้าพเจ้าหัวเราะได้เสมอ

ชาฟสเบอรี่ : ถ้าเหล้าองุ่นอย่างดีนั้นเป็นของท่าน แทนที่จะเป็นของเซอฟรานซิส มาสแช่ม ท่านคงหัวเราะไม่ออกแน่

จอน ล้อก : แต่คำพูดนั้นก็คงน่าขันอยู่นั่นเอง เพราะเขาว่าเขายอมรับในสิ่งซึ่งไม่มีใครให้เขา

ชาฟสเบอรี่ : และก็น่าขันเท่า ๆ กันใช่ไหม ถ้าจะบอกว่าเรามีใจกว้างโดยยอมรับสิ่งซึ่งเราชอบ

จอน ล้อก : ใช่ เจ้าคุณ ในกรณีใด ๆ ก็ตาม ข้าพเจ้าใคร่ขอร้องให้ท่านตราไว้ว่า ต้องใช้ถ้อยคำตามที่เคยใช้กันมาอย่างถูกที่สุด จะใช้คำว่าใจกว้างไม่ได้ ถ้ามนุษย์ไม่รังเกียจสิ่งใดเลย

ชาฟสเบอรี่ : ถ้าไม่ยินดียินร้ายเลยเล่า จะถือว่าคนๆ นั้นเป็นแบบอย่างของคนใจกว้างได้ไหม

จอน ล้อก : คนที่ไม่ยินดียินร้าย ก็ย่อมไม่มีโอกาสจะได้แสดงความใจกว้าง เพราะโดยคำนิยาม คนที่ไม่ยินดียินร้ายก็คือคนที่ไม่รังเกียจอะไรเลย

ชาฟสเบอรี่ แต่ใน Letters of Toleration ของท่าน ท่านไม่แต่เรียกร้องผู้คนให้มีใจกว้างต่อสิ่งซึ่งเขาไม่ชอบ แต่ให้ใจกว้างต่อสิ่งซึ่งเขารับไม่ได้ด้วย

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าใช้คำว่า "ไม่ชอบ" อย่างกว้าง ๆ ซึ่งกินความตลอดถึงสิ่งซึ่ง "รับไม่ได้" ด้วย แม้ในสิ่งซึ่ง "กลัว" ก็รวมอยู่ด้วย คนใจกว้างย่อมทนในสิ่งซึ่งเรากลัว นี้สิยากที่สุด

ชาฟสเบอรี่ : เห็นจะเป็นเพราะความกลัวเป็นอารมณ์ที่รุนแรงที่สุดของเรา

จอน ล้อก : ใช่ แต่ก็จะหาเหตุผลอะไรยิ่งไปกว่านี้เล่า ความมีเหตุผลกับความมีใจกว้าง ดูจะมีการแสดงออกที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่เสมอ

ชาฟสเบอรี่ : และครูก็เสนอว่า ความมีใจกว้างมิใช่การตามใจ และมิใช่การไม่ยินดียินร้ายด้วย

จอน ล้อก : คำทั้งสามมีความต่างกันนะ เจ้าคุณ นี้เป็นข้อเท็จจริงทางภาษา หาใช่สิ่งซึ่งข้าพเจ้าเสนอขึ้นไม่

ชาฟสเบอรี่ : เราตัดสินคนกันด้วยการกระทำของเขา ไม่ใช่ด้วยคำพูดของเขานะ ครู ขอให้ข้าพเจ้าได้ถามท่านสักปัญหาหนึ่งเถิด นับว่าเป็นปัญหาที่ปวดร้าวสำหรับเราทั้งสอง กล่าวคือ เวลาคนเขาได้ยินคำว่าชาฟสเบอรี่ เขาคิดถึงความใจกว้างและสุนทรพจน์อันวิเศษต่าง ๆ ที่ปู่ข้าพเจ้าพูดสนับสนุนคุณธรรมข้อนี้หรือเปล่า หรือเขาคิดถึงสิ่งซึ่งเกิดขึ้นเมื่อปู่ข้าพเจ้าครองอำนาจอยู่ในอาณาจักรนี้ ตอนมีการลงโทษพวกที่นับถือลัทธิศาสนาตรงกันข้าม ท่านจำคนเหล่านี้ได้ไหม ทั้งคนใหญ่คนโต เช่น สตัฟฟอดและพลังเจต และคนเล็กคนน้อย เช่น สแตนเลย์ และโคลแมน ซึ่งต่างก็ถูกลงโทษประหารชีวิต ยังคนอื่นเป็นเรือนร้อย ๆ ที่ถูกเข้าคุก ปู่ข้าพเจ้าต้องทำเช่นนั้น เพื่อมิให้เกิดการกลับไปรับลัทธินับถือโป๊ปเข้ามาอีก

จอน ล้อก : มีหลักฐานการวางแผนกบฏของคนเหล่านี้อยู่นะ

ชาฟสเบอรี่ : ไตตัส โอตส์ เล่า มีหลักฐานอะไร

จอน ล้อก : ไตตัส โอตส์ นั้น เป็นนักโกหกตัวยง เดี๋ยวนี้เรารู้ดีว่าควรฟังอะไรที่ดีกว่าจากปากของคนพวกนั้น แต่เจ้าคุณก็รู้อยู่แล้วว่า เดี๋ยวนี้เข้าอยู่ในสมัยที่มีเสถียรภาพดีกว่าแต่ก่อน ที่เราได้เสถียรภาพมานี้ ก็เพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน

พ.ศ. ๒๒๓๑ ที่ทำให้พระเจ้าวิลเลียมได้ขึ้นครองราชย์ ก่อนการปฏิวัติคราวนั้น อังกฤษไม่สงบและไม่ปลอดภัยเลย ฝรั่งเศสกลายมาเป็นชาติที่มักใหญ่ใฝ่สูง และคอยฉวยโอกาสที่จะแย่งชิงสมบัติไปจากเรา ความจริงข้อนี้มีมากเพียงไร ข้าพเจ้าได้ประจักษ์มาด้วยตนเอง เมื่อไปอาศัยอยู่ที่ประเทศนั้น พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสส่งตัวแทนไปทุกแห่งหน ตัวแทนของพระองค์ในอังกฤษและไอร์แลนด์ ล้วนเป็นคนนับถือนิกายโรมันคาทอลิก จึงเป็นหน้าที่ของคนรักชาติที่จะต้องเฝ้าดูคนพวกนี้ และทำลายคนพวกนี้ลงด้วย

ชาฟสเบอรี่ : จะนับว่าเป็นนโยบายอันฉลาดได้ละหรือ แต่แล้วปู่ข้าพเจ้าก็ทรมานศัตรูของท่านด้วยการอ้างว่ามีแผนของฝ่ายพวกโป๊ป หลังจากนั้นต่อมาไม่กี่ปี พวกศัตรูจึงทรมานท่าน โดยอ้างว่ามีแผนของพวกโปรเตสแตนท์ ถ้าปู่ข้าพเจ้าใจกว้างถึงพวกคาทอลิกด้วย ท่านก็คงยังไม่ต้องตายที่ในประเทศวิลันดา ในฐานะผู้ลี้ภัยการเมือง ครูเองก็คงไม่ต้องตามปู่ข้าพเจ้าไปอยู่ที่นั่น

จอน ล้อก : ที่เราต้องตกอับลงนั้น เป็นการชั่วคราว แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เคยละไปจากความสำเร็จขั้นสุดท้ายของเรา

ชาฟสเบอรี่ : ท่านเห็นว่าการลงโทษพวกคาทอลิก สมด้วยเหตุผล และเหมาะสมแล้วกระนั้นหรือ

จอน ล้อก : เจ้าคุณ ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าท่านเข้าใจทัศนะข้าพเจ้าโดยตลอดหรือเปล่า ทั้ง ๆ ที่ทัศนะของข้าพเจ้านี้ก็ดุจเดียวกับของปู่ท่าน ข้าพเจ้าไม่เคยกล่าวว่าพวกคาทอลิกไม่ควรมีสิทธิ เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ในการบูชาพระผู้เป็นเจ้าตามความปรารถนา ข้าพเจ้าไม่เคยต้องประสงค์จะลงโทษมนุษย์ที่เชื่อว่าขนมปังศักดิ์สิทธิ์ที่เสกแล้ว กลายเป็นเนื้อของพระเยซูเจ้าขึ้นมาจริง ๆ หรือที่ว่าวัตถุธาตุอันศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ นั้น ล้วนเป็นของจริงแท้ทั้งสิ้น หรือที่ว่าพระสันตะปาปาทำผิดอะไรไม่ได้ในทางศาสนา แม้ข้าพเจ้าจะเห็นว่าความเชื่อดังกล่าวไม่เหมาะสมกับภูมิปัญญาของมนุษย์ ข้าพเจ้าไม่เคยประสงค์จะห้ามพิธีกรรมทางศาสนา อยากจะถวายมิซซากันกี่ครั้ง ก็ตามใจ ข้าพเจ้าไม่ห้ามคนที่ยึดถือซากศพว่าศักดิ์สิทธิ์ แต่พวกนิยมโป๊ปมิได้จำกัดวงอยู่แต่ในทางประพฤติปฏิบัติตนตามทางลัทธิศาสนา หากพวกนี้เกี่ยวข้องอยู่กับการวางแผนทางการเมือง เพื่อมหาอำนาจต่างประเทศเสียด้วย พระสันตะปาปาที่เป็นประมุขของพวกเขา ก็เป็นชาวต่างประเทศ ยังเจ้าแผ่นดินที่ร่วมลัทธิกับพวกนี้ ที่เรียกร้องให้พวกนี้สนับสนุน ก็ล้วนเป็นชาวต่างประเทศ มีพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสและสเปนเป็นตัวการสำคัญ ถ้าคนที่ถือนิกายใดในฝ่ายโปรเตสแตนท์

มีความสัมพันธ์กับมหาอำนาจภายนอกในทำนองเดียวกัน ข้าพเจ้าคิดว่าเราควรทำเช่นเดียวกับที่ทำมาแล้วกับพวกคาทอลิก คือไม่ให้พวกนี้มีเสรีภาพ นี่ไม่ใช่เรื่องของความใจกว้างที่มีต่อคนลัทธิอื่น หากเป็นเรื่องของความใจกว้างทางการเมือง

ชาฟสเบอรี่ : ถ้าเช่นนั้น ครูก็แนะให้คนมีใจกว้างทางลัทธิศาสนา แต่ไม่ให้ใจกว้างทางการเมือง ข้อแตกต่างอย่างนี้ ฟังดูยังกับสิ่งที่พวกคณะเยซูอิตพยายามอธิบายให้เห็นความแตกต่าง ทั้ง ๆ ที่แลเห็นข้อแตกต่างไม่ได้

จอน ล้อก : เจ้าคุณ ท่านทำให้ข้าพเจ้าเศร้าใจ ข้าพเจ้าแนะให้มีใจกว้างทางการเมืองอย่างแน่นอน ข้อแตกต่างอยู่ตรงที่ ในทางลัทธิศาสนานั้น เราอาจและควรที่จะขยายความมีใจกว้างไปอย่างไม่จำกัด แต่ในทางการเมือง ต้องมีขอบเขตในการสร้างสรรค์สังคมการเมืองขึ้นมา เราจำเป็นต้องสละเสรีภาพบางประการ และรัฐบาลก็จำเป็นต้องมีจุดประสงค์ในการใช้กำลังอาวุธด้วย ไหน ๆ ท่านก็รู้แล้วว่าข้าพเจ้าเป็นผู้แต่ง Two Treatises on Government ที่ตีพิมพ์มา ๑๒ ปีแล้ว ในที่นั้น ข้าพเจ้าแสดงความเชื่อไว้ว่า ราษฎรควรมีเสรีภาพส่วนบุคคลอย่างมากที่สุดเท่าที่จะมีได้ในสังคม และรัฐบาลควรใช้กำลังบังคับอย่างน้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แม้กระนั้นก็ต้องขีดวงจำกัดความมีใจกว้างไว้ด้วยเหมือนกัน

ชาฟสเบอรี่ : ไว้ตรงไหน

จอน ล้อก : ปัญหาทั้งหมดของเรื่องเสรีภาพอยู่ตรงนี้เอง เจ้าคุณเล่า เห็นว่าควรอยู่ตรงไหน

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่มีรัฐบาลไหนยอมให้มีฆาตกรและขโมยขโจรอยู่ได้ในรัฐ

จอน ล้อก : นี่ท่านมีตัวอย่างวิเศษถึงสองประการ แต่เราต้องหาหลักมาใช้ให้ได้ ข้าพเจ้าคิดว่าเราควรกลับไปหาเรื่องที่เราเคยเอ่ยถึงมาแล้ว กล่าวคือจุดประสงค์ดั้งเดิมของรัฐบาล อันเราเห็นว่ามีขึ้น เพื่อรักษาชีวิต เสรีภาพ ทรัพย์สมบัติ ของราษฎร ที่ท่านว่ายอมมีใจกว้างกับโจรผู้ร้ายและฆาตกรไม่ได้ ก็เพราะคนพวกนี้ทำลายสิทธิทางธรรมชาติของมนุษย์ ตรงนี้แหละ ที่เราสามารถจะบอกได้ว่าความใจกว้างมีขอบเขตแค่ไหน ก็คือตรงที่สิทธิทางธรรมชาติของคนอื่นถูกรุกรานหรือสูญหายไป

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าข้าพเจ้าตามครูได้ทันทั้งหมด ข้าพเจ้าพอจะมองเห็นว่า มีรัฐบาลขึ้นนั้นเพื่อป้องกันสิทธิอันเกี่ยวด้วยชีวิตและทรัพย์สมบัติ แต่จะมีรัฐบาลขึ้นเพื่อป้องกันสิทธิทางเสรีภาพได้อย่างไร ในเมื่อเสรีภาพต้องสลายตัวไปในทันทีที่เรามีรัฐบาลขึ้น มนุษย์จะปกครองพร้อม ๆ กับถูกปกครองได้ละหรือ

จอน ล้อก : แน่ละ เสรีภาพบางประเภทย่อมจะหมดไป เมื่อมนุษย์ละความเป็นอยู่อย่างธรรมชาติ มาอยู่ในสังคมเมือง แต่ก็ต้องจำไว้ด้วยว่า แม้การดำรงชีพอยู่อย่างธรรมชาติ โดยปราศจากกฎเกณฑ์ต่าง ๆ นั้น โดยหลักการ มนุษย์มีเสรีภาพอยู่อย่างเต็มที่ก็จริง แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ขอบเขตแห่งเสรีภาพของมนุษย์ก็ถูกจำกัดลง เพราะภยันตรายอันเกิดจากวิถีชีวิตที่ปราศจากกฎหมายนั่นเอง ในสังคมเมือง เสรีภาพของคน ๆ หนึ่งจะถูกจำกัดลง ณ ที่ที่จะไปรังควานเสรีภาพของอีกคนหนึ่ง โดยขอบเขตอันสมเหตุสมผลเช่นนี้ คนที่อยู่ในสังคมย่อมมีทางได้ลิ้มรสแห่งเสรีภาพมากกว่าคนที่อยู่ตามสภาพของธรรมชาติ ทั้ง ๆ ที่คนพวกนั้นมีเสรีภาพอย่างไม่มีขอบเขตก็ตาม ด้วยใครก็อาจทำลายเสรีภาพของเขาได้ในทันที ถึงกับทำให้เขาเลือดตกยางออกจนถึงตายก็ได้

ชาฟสเบอรี่ : ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่าเสรีภาพก็ดุจดังความใจกว้าง จะมีอย่างสมบูรณ์เต็มที่ หาได้ไม่

จอน ล้อก : ประชาราษฎรจะมีเสรีภาพได้เพียงใด ขึ้นอยู่กับว่ารัฐบาล มีใจกว้างเพียงไหนนั่นเอง ข้าพเจ้าชอบที่จะให้มีให้มากที่สุดทั้งสองด้าน เท่าที่จะไปกันได้ ในอันที่จะรักษาความปลอดภัยของรัฐไว้ได้

ชาฟสเบอรี่ : ก็แค่ไหนเล่า ที่พอจะไปกันได้กับความปลอดภัยของรัฐ ท่านเอ่ยถึงนายฮอบส์

จอน ล้อก : เปล่าดอก เจ้าคุณ ท่านเองต่างหากที่เป็นคนเอ่ยถึงนายฮอบส์

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นด้วยกับนายฮอบส์ดอกนะ แท้จริงข้าพเจ้าทนเรื่อง Leviathan ของเขาไม่ได้เสียซ้ำ แต่ข้าพเจ้าว่าน่าที่จะเป็นหนังสือเล่มนั้นมากกว่าเรื่อง Patriarcha ของเซอ ทอมัส พีลเมอ ที่ท่านใช้เวลาหลายปีเพื่อเขียนต่อต้าน

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าจำไม่ได้ว่าได้เคยอ่าน Leviathan หรือไม่ อาจจะดีกว่า Patriarcha ก็ได้ ข้าพเจ้าไม่ได้พยายามคัดค้าน Patriarcha เพราะว่าเป็นหนังสือดี แต่ว่าเพราะเป็นหนังสือที่มีอิทธิพล นโยบายของหนังสือนี้ก็ดุจเดียวกับนโยบายพวกข้าราชสำนักในวงการเมืองของชาติเราทุกวันนี้ จึงกล่าวได้ว่า เป็นกระบอกเสียงทางการเมืองของพรรค ๆ หนึ่ง ส่วนนายฮอบส์นั้น จะว่ากระไรก็ตาม ก็คงพูดแทนตัวเขาเองเพียงคนเดียว

ชาฟสเบอรี่ : ท่านรู้หรือไม่เล่าว่าเขาพูดว่ากระไร

จอน ล้อก : เตือนความจำให้ข้าพเจ้าหน่อย เพราะดูเจ้าคุณออกจะเป็นผู้ทรงความรู้ในเรื่องนี้ ขอได้แบ่งความรู้มาให้ข้าพเจ้าบ้างเถิด

ชาฟสเบอรี่ : นายฮอบส์เชื่อว่าอำนาจที่มีอยู่แล้ว หากเกิดการแบ่งแยกอำนาจอธิปไตยออก

ไป เกิดมีใจกว้างต่อฝ่ายตรงกันข้าม ย่อมทำให้มีอันตรายแก่รัฐ

จอน ล้อก : ถ้านายฮอบส์เชื่อเช่นนั้น ก็น่าเสียดาย ด้วยไม่ใช่เขาคนเดียวที่มีทัศนคติเช่นนี้

ชาฟสเบอรี่ : เขาเชื่อถือเช่นนี้ เพราะเขาคิดว่ามนุษย์นั้น โดยธรรมชาติแล้ว ย่อมเป็นไปในทางเลว ถ้าอำนาจอันสูงสุดของอธิปไตยขาดหายไปเมื่อไร เราก็จะกลายไปอยู่ในสภาพที่วุ่นวายไร้ขื่อแป

จอน ล้อก : สำหรับข้าพเจ้า ทัศนะเช่นนี้ดูจะผิดเอามาก ๆ ข้าพเจ้าไม่คิดว่ามนุษย์นั้นวิเศษโดยธรรมชาติ แต่ข้าพเจ้าก็ไม่คิดว่าผู้ปกครองประเทศมีความวิเศษมากไปกว่าคนธรรมดา ทั้ง ๆ ที่เจ้าคุณก็เป็นผู้ดีมีสกุล แต่ข้าพเจ้าใคร่ขอเรียนให้ทราบว่าผู้ปกครองประเทศนั้น ว่าโดยสมุหนามแล้ว ขาดความวิเศษมากกว่าคนธรรมดาที่อยู่ใต้การปกครองของพวกเขาเสียอีก ฉะนั้น การที่จะให้คนส่วนน้อยที่มีคุณงามความดีน้อยกว่าพวกเรา ต้องมาปกครองเราอย่างสมบูรณาญาสิทธิ์ เพื่อป้องกันบาปกรรมของพวกเราทั้งหมด ก็อาจจะฟังไม่ขึ้น

ชาฟสเบอรี่ : นายฮอบส์ไม่ได้บอกว่าชนชั้นปกครองดีกว่าราษฎร เขาเพียงแต่ว่ามีรัฐบาลเลวดีกว่าไม่มีเสียเลย

จอน ล้อก : เจ้าคุณล่ะ คิดเช่นนั้นหรือเปล่า

ชาฟสเบอรี่ : ในเมื่อเราไม่มีเอกสารที่จะบอกได้ว่าก่อนมีการปกครองขึ้นนั้น ชีวิตความเป็นอยู่เป็นไปอย่างไร จึงเป็นการยากมากที่จะออกความเห็นได้ในเรื่องนี้

จอน ล้อก : แต่ท่านก็ได้อ่านข้อเขียนของนักเดินทางท่องเที่ยว มิใช่หรือ ว่านั่งเรือไปจนไกลสุดโพ้น บนพื้นพิภพนี้ ณ ที่ที่ไม่รู้จักเกี่ยวกับการปกครองเลย มนุษย์ยังอยู่ในลักษณะธรรมชาติ นักเดินทางเหล่านี้บอกไว้ให้เรารู้ ว่าส่วนใหญ่แล้วมนุษย์มีความสุขและพอใจในสิ่งที่มีอยู่ หาได้ป่าเถื่อนเลวร้ายดังที่นายฮอบส์เสนอไม่ ท่านคงจะไม่บอกข้าพเจ้าว่าคนพวกนั้นเลวร้ายกว่าคนที่อยู่ภายใต้พระราชาชั่ว ทั้ง ๆ ที่คนประเภทหลังนี้ได้ชื่อว่าอยู่ในสภาพที่เรียกกันเอาเองว่าศิวิไล

ชาฟสเบอรี่ : ถ้าใครมาถามครู ว่าทำไมท่านจึงเห็นควรให้มีเสรีภาพและความมีใจกว้าง ท่านเห็นจะตอบว่าท่านไม่ไว้ใจชนชั้นปกครอง แต่ท่านศรัทธาต่อมนุษยชาติทั้งมวลใช่ไหม

จอน ล้อก : คำตอบของข้าพเจ้าคงเป็นไปในรูปนี้มากกว่า คือ ไม่ไว้ใจสถาบันทางโลก แต่เชื่อมั่นในสิ่งซึ่งพระเจ้าทรงสร้างสรรค์ขึ้นมา รัฐบาลเป็นสถาบันทางโลกที่มนุษย์ตั้งขึ้น แต่มนุษย์นั้นพระผู้เป็นเจ้าทรงสร้างขึ้น ดังพระคัมภีร์กล่าวว่าทรงสร้างจากภาพของพระองค์เอง

ชาฟสเบอรี่ : บางคนย่อมกล่าวว่ารัฐบาลเป็นสถาบันอันสวรรค์ได้สรรค์สร้างไว้ หรืออย่างน้อยสถาบันกษัตริย์ก็เป็นเช่นนั้น

จอน ล้อก : คนหลายคนพูดเช่นนั้น แต่ข้าพเจ้ามองไม่เห็นว่าจะมีอะไรที่เห็นผิดไปยิ่งกว่าคำกล่าวนี้อีกเล่า ที่ในพระคัมภีร์ ไม่มีที่ไหนเอ่ยถึงเลยว่าพระผู้เป็นเจ้าสถาปนาสังคมเมืองขึ้น หรือว่าได้โปรดให้กษัตริย์องค์ไหนประทับบนบัลลังก์ใด

ชาฟสเบอรี่ : ท่านลืมพวกยิวไปแล้วหรือ

จอน ล้อก : พระเจ้าเลือกพวกยิวให้เป็นประชากรของพระองค์ แต่มิได้ทรงสถาปนาพระมหากษัตริย์ไว้ให้คนพวกนี้ ยิ่งราชวงศ์สจ๊วตด้วยแล้ว พระผู้เป็นเจ้าไม่ได้สถาปนาอธิปไตยให้อย่างแน่นอน

ชาฟสเบอรี่ : ใครเล่าที่สถาปนาอำนาจอธิปไตยให้ราชวงศ์สจ๊วต

จอน ล้อก : โดยความยินยอมของคนอังกฤษและคนสก๊อตเท่านั้น ที่ราชวงศ์สจ๊วตมีสิทธิปกครองพวกเรา สิทธิของพระราชาในการปกครองขึ้นอยู่กับความไว้เนื้อเชื่อใจประการหนึ่ง หากทำลายล้างความไว้เนื้อเชื่อใจอันนั้นเสีย ดังในกรณีของพระเจ้าเจมส์ที่ ๒ ของสก๊อตแลนด์ ก็เป็นอันว่าพระราชาหมดสิทธิที่จะปกครองพลเมือง ย่อมถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องปลดพระองค์เสีย

ชาฟสเบอรี่ : ที่ครูว่านี่ออกจะขัดกันอยู่นะ เพราะครูบอกว่าผู้ปกครองประเทศต้องมีใจกว้างต่อประชาชนพลเมือง แต่ประชาชนกลับไม่ต้องมีใจกว้างต่อผู้ปกครองประเทศ

จอน ล้อก : ขอเจ้าคุณได้โปรดเข้าใจเถิดว่า ข้าพเจ้าเชื่ออย่างจริงใจในข้อที่ว่า ราษฎรต้องมีใจกว้างต่อผู้ที่ปกครองพวกเขา แต่ความใจกว้างนั้นก็มีขอบเขต ดังที่ข้าพเจ้าพูดมาแล้วว่าความใจกว้างของพระราชาก็มีเขตจำกัดเช่นกัน

ชาฟสเบอรี่ : ครูว่า พระราชาไม่ควรยอมผ่อนปรนให้ราษฎรผู้ทำผิดกฎหมาย

จอน ล้อก : และข้าพเจ้าก็ยืนยันว่าราษฎรไม่ควรยอมผ่อนปรนให้พระราชาที่ทำผิดกฎหมายเช่นกัน ไม่มีอะไรขัดแย้งกันมิใช่หรือ เพราะกฎหมายต้องอยู่เหนือทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำผิด อีกฝ่ายต้องเล่นงาน ประชาราษฎรมีสิทธิขัดขืน เท่ากับที่พระราชามีสิทธิลงโทษ

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าเกรงไปว่าสิทธิในการต่อต้าน ออกจะเป็นอันตรายสำหรับมนุษย์

จอน ล้อก : แน่นอน แต่เจ้าคุณต้องตราไว้ด้วยว่ามนุษย์ไม่ใช่ทารก

ชาฟสเบอรี่ : ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะท่านเชื่อว่ามนุษย์นั้น โดยส่วนใหญ่แล้ว เป็นผู้มีเหตุผลและมีนิสัยดี จึงเต็มใจที่จะไว้วางใจมนุษย์ โดยมอบให้มนุษย์มีเสรีภาพ

จอน ล้อก : ใช่แล้ว

ชาฟสเบอรี่ : กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือท่านคิดว่ามนุษย์นั้นดีโดยธรรมชาติ

จอน ล้อก : ถ้าท่านชอบที่จะพูดเช่นนั้น ก็ได้

ชาฟสเบอรี่ : คำสั่งสอนทางศาสนาคริสต์ที่กล่าวถึงความเลวของมนุษย์แต่ดั้งเดิมนั้น ถ้าเราคิดถึงเรื่องนี้ และคิดถึงความชั่วแทนที่จะไปคิดถึงความดีของมนุษย์ จักไม่มาลดความยึดมั่นของเราที่มีต่อเสรีภาพของมนุษย์ละหรือ จักไม่ชวนให้เราหันมาคิดถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระเบียบวินัยและรัฐบาลเผด็จการดอกหรือ

จอน ล้อก : ความชั่วร้ายของมนุษย์แต่ดั้งเดิมเป็นข้อโต้เถียงอันหนึ่ง ที่จะให้มีรัฐบาลเผด็จการได้ ถ้าหากผู้ปกครองประเทศมิได้รับบาปดั้งเดิมนั้นติดมาด้วยเช่นคนอื่น ๆ และถ้าเจ้าคุณคิดว่าพวกที่ปกครองประเทศไม่ได้รับบาป อันติดมาแต่บิดามารดาเดิม ข้าพเจ้าก็จะต้องถามถึงความรู้ทางคริสต์ศาสนาของท่าน

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าเพียงเสนออย่างธรรมดา ๆ ว่าเราไม่สามารถสร้างการปกครองของเราขึ้นมาโดยการสันนิษฐานว่ามนุษย์นั้นดีตามธรรมชาติ แต่ตรงกันข้าม คริสต์ศาสนาได้สอนให้เรายอมรับว่า มนุษย์นั้นมีความชั่วตามธรรมชาติ ถ้าไม่มีความชั่วร้ายในตัวมนุษย์ ข้าพเจ้าก็คิดว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีสถาบันเช่นรัฐบาลเลย เราพูดได้ไหมว่า รัฐบาลเป็นวิถีทางกำจัดอันตรายที่ความชั่วของมนุษย์อาจก่อขึ้นมาได้

จอน ล้อก : เราพูดเช่นนั้นได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าข้าพเจ้าได้พูดไปแล้วในหนังสือ Second Treatise on Government แต่ก็มิได้หมายความว่า ยิ่งรัฐบาลเข้มแข็งเท่าไรอันตรายที่จะเกิดจากความชั่วของมนุษย์ก็จะน้อยลงเท่านั้น ยาควินินช่วยผ่อนอันตรายที่ไข้จับสั่นก่อให้เกิดแก่ร่างกายก็จริงอยู่ แต่ก็มิได้หมายความว่ายิ่งรับประทานยาควินินมากเท่าไร อันตรายจากไข้ก็จะลดลงเท่านั้น เหตุผลชี้ให้เห็นว่า ประโยชน์จะเกิดมี ถ้ารับประทานยาควินินมากแค่ใด และก็จงหยุดรับประทานเพียงแค่นั้น เหตุผลชี้แนะอีกด้วยว่า การใช้อำนาจในการปกครองควรจะมีได้มากแค่ไหน และก็ควรจะพอเพียงแค่นั้น

ชาฟสเบอรี่ : ครู ท่านพูดถึงกฎหมาย อะไรคือกฎหมายเล่า ถ้าไม่ใช่สิ่งที่นักปกครองสร้างขึ้น ถ้าเช่นนั้น นักปกครองอยู่ใต้กฎหมายได้อย่างไร เขาสามารถออกกฎหมายใหม่เสมอ ๆ เพื่อให้เหมาะกับการกระทำของเขา ถ้าการกระทำของเขาตรงกันข้ามหรือแย้งกับกฎหมายเก่า

จอน ล้อก : กฎหมายของพระผู้เป็นเจ้าย่อมอยู่เหนือกฎหมายของพวกเจ้านาย กฎของธรรมชาติย่อมอยู่เหนือกฎของรัฐ

ชาฟสเบอรี่ : ท่านจะรู้กฎที่ว่านั้นได้อย่างไร

จอน ล้อก : กฎของธรรมชาติเห็นได้จาก "ตาแห่งเหตุผล"

ชาฟสเบอรี่ : ตาแห่งเหตุผล เป็นคำอุปมานะครู ในหนังสือ Essay on Human Understanding ท่านแสดงให้เห็นว่าความรู้ทุกชนิดได้จากประสบการณ์ คือได้จากผัสสะ ในหนังสือนั้น ท่านพูดถึงอายตนะภายนอก เช่น การดู การฟัง เท่านั้น ถ้าหากมีความรู้ทางศีลธรรม ก็ต้องมีอายตนะที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกทางศีลธรรมในตัวเรา ซึ่งทำให้เราสามารถมองเห็นกฎศีลธรรมเหล่านั้น ซึ่งอยู่สูงกว่ากฎหมายของพระราชา

จอน ล้อก : เราไม่จำเป็นต้องมีอายตนะพิเศษสำหรับศีลธรรม เพราะเรามีมโนธรรมอยู่แล้ว

ชาฟสเบอรี่ : มโนธรรม ดูออกจะเป็นคำธรรมดาเกินไป

จอน ล้อก : ไม่มีคำที่ธรรมดาเกินไปหรอก ถ้าคำว่า "ธรรมดา" นั้น ท่านหมายถึงคำที่รู้และเข้าใจกันโดยทั่วไป เราควรจะเลี่ยงคำพิเศษที่ไม่ได้ใช้กัน หาไม่เราอาจเอาความหมายของเราไปใช้กับคำเช่นนั้น โดยทึกทักเอาว่าที่เราเชื่อเช่นนั้นถูกต้องแล้ว คำอธิบายที่เราเข้าใจนั้น แม้ตัวเราเข้าใจ คนอื่น ๆ จะไม่สามารถเข้าใจ เลยไม่มีใครคนอื่นใดเข้าใจด้วย ขอท่านได้ตราไว้ว่า ประชาชนมักไม่ยอมรับว่าคำ ๆ นั้น เขาไม่เข้าใจ นอกจากนักปราชญ์เสียแล้ว คนส่วนมากแกล้งทำเป็นเข้าใจในสิ่งที่พวกเขาไม่เข้าใจเลย

ชาฟสเบอรี่ : และถ้าเป็นนักปรัชญา เขาก็แกล้งทำเป็นไม่เข้าใจในสิ่งที่เขาเข้าใจ

จอน ล้อก : นักปรัชญาอย่างเรา อาจเป็นได้ เราต้องอย่าเพิ่งสรุปว่าอายุของปรัชญาประเภททำนายทายทักได้สิ้นสุดไปแล้ว

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าจำได้ว่า คราวหนึ่งท่านหมายใจจะเขียนหนังสือว่าด้วยปรัชญาทางจริยธรรม เพื่อเปรียบกับสิ่งที่ท่านเขียนเรียบร้อยแล้วในเรื่องปรัชญาแห่งความรู้ ท่านได้เขียนหรือเปล่า

จอน ล้อก : เปล่าเลย ข้าพเจ้าไตร่ตรองอย่างรอบคอบแล้ว และสรุปได้ว่า ไม่ต้องเขียนเกี่ยวกับปรัชญาทางจริยธรรมหรอก เพราะมีเล่มหนึ่ง อย่างหาที่เปรียบมิได้อยู่แล้ว

ชาฟสเบอรี่ : ที่ว่านั้นอะไรล่ะ

จอน ล้อก : พระคัมภีร์ใหม่ไงละท่าน พระคริสต์ธรรมคัมภีร์นี้ ขอให้ท่านอ่านอย่างใช้เหตุผลและอย่างมีสามัญสำนึกเถิด วิเศษแน่

ชาฟสเบอรี่ : มิฉะนั้นก็อ่านอย่างใช้ความรู้สึกทางจริยธรรม

จอน ล้อก : ซึ่งข้าพเจ้าเข้าใจเอาว่าท่านถือว่าเหมือนสามัญสำนึก คือมีอยู่ในตัวเราแต่ละคนใช่ไหม

ชาฟสเบอรี่ : มันยากอยู่ ที่คนเราต่างก็มีการกระตุ้นทางศีลธรรมต่างกันไป สิ่งที่คนหนึ่งเห็นว่าถูก อีกคนอาจรู้สึกว่าผิด พระคัมภีร์ใหม่ก็ไม่ใช่สิ่งที่จะชี้ทางให้เห็นอย่างแจ่มแจ้ง เพราะคนสองคนที่มีความเห็นตรงกันข้าม ต่างก็สามารถอ้างอิงคัมภีร์ไบเบิลสำหรับสนับสนุนความเห็นของตนได้ เหตุผลทางสามัญสำนึกก็เช่นกัน ถ้าหากส่องความสว่างโดยแจกจ่ายแบ่งปันกันไปได้อย่างทั่วถึง ก็คงไม่มีใครอ้างว่าเขามีสามัญสำนึกมากกว่าคนอื่น

จอน ล้อก : ความแตกต่างย่อมเกิดขึ้นได้แน่ และเหตุการณ์ทำนองนี้แลที่เป็นเหตุผลให้ยอมรับความคิดเห็นของคนอื่น ถ้าไม่มีทางจะรู้ได้ถึงความถูกผิดของทัศนคติทั้งสองฝ่าย ซึ่งต่างก็คิดโดยสุจริต แต่ผิดกันจากดำเป็นขาว เราก็ควรจะยอมให้ทั้งสองฝ่ายแสดงทัศนะของเขาได้โดยเสรี

ชาฟสเบอรี่ : ปัญหาไม่ได้ยุติลงที่การแสดงออก หากมันเป็นปัญหาเรื่องการกระทำด้วยตัวอย่างเช่น พวกนิกายเควเกอปฏิเสธที่จะพกอาวุธ เพราะความเชื่อมั่นในทางศีลธรรมของพวกเขาเป็นเช่นนั้น ในขณะที่พวกเราส่วนมากคิดว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องมีอาวุธไว้ป้องกันอาณาจักร โดยไม่ต้องเอ่ยถึงข้อที่มีอาวุธไว้ป้องกันตัวเราเอง

จอน ล้อก : ความใจกว้างมีจุดจบเป็นอย่างเดียวเสมอ คือถ้าความใจกว้างนั้นเป็นอันตรายต่อความสุขของมวลชน เราก็ยอมไม่ได้ ถ้าเควเกอคนหนึ่งเดินไปโดยไม่มีอาวุธยามสุขสงบ แล้วถูกขโมยทำร้าย อย่างกับที่ข้าพเจ้าโดนทำร้ายบ่อยๆ ในป่าเอปปิ้ง เขาเพียงแต่ถามตัวเองว่าจะยอมเสียกระเป๋าเงินหรือเสียชีวิต แต่ถ้าประเทศชาติถูกบุกรุก เราอาจต้องบังคับทุกคนให้จับอาวุธเพื่อป้องกันประเทศเพื่อส่วนรวม

ชาฟสเบอรี่ : ในกรณีเช่นนี้ ถ้าพวกเควเกออ้างถึงเหตุผลของท่าน ว่ากฎทางศีลธรรมอยู่เหนือกฎหมายของบ้านเมือง ท่านจะว่าอย่างไร

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าเกรงว่าเขาจะพูดไม่เหมาะแก่โอกาส

ชาฟสเบอรี่ : แต่ก็ถูกตามหลักตรรกศาสตร์ โดยนัยอธิบายของท่าน

จอน ล้อก : หลักซึ่งใช้สำหรับเป็นแนวทางทั่วๆ ไปนั้น จะนำมาเป็นเหตุผลจนเลยเถิดไปหาได้ไม่ ข้อบังคับเกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติ ย่อมมีการยกเว้นเสมอ และเครื่องหมายของคนที่เดินตามทางสายกลาง ก็คือรู้จักยอมรับข้อยกเว้นอย่างนั้น บัญญัติ ๑๐ ประการ ไม่ให้พูดเท็จ ไม่ให้ฆ่าผู้คน ฯลฯ แต่เราก็

สามารถวาดภาพถึงพฤติการณ์ หรือโอกาสที่การให้โกหกหรือการฆ่า ไม่ผิด แต่โอกาสที่ว่านั้นผิดปกติ ซึ่งมิได้หมายความว่าการเคารพบัญญัติ ๑๐ ประการของพระเจ้าเป็นอันใช้ไม่ได้

ชาฟสเบอรี่ : ถึงแม้ครูจะไม่ชอบอริสโตเติล ครูก็จะต้องเห็นด้วยกับเขาว่า การเดินสายกลางเป็นกฎอันประเสริฐ

จอน ล้อก : ถ้าอริสโตเติลคิดเช่นนั้น ก็เห็นจะถูกต้อง ข้าพเจ้าคิดว่าจิตที่มีเหตุผล ย่อมเห็นด้วยกับข้อนี้ และถ้าจิตของคนเราไม่ถูกหลักปรัชญาผิด ๆ และอคติปิดบังเสียแล้ว เชื่อแน่ได้ว่าจะต้องไม่คัดค้านกฎที่ว่านี้

ชาฟสเบอรี่ : ในกรณีของปัจเจกบุคคลแล้ว ความมีใจกว้างและความรู้จักประมาณ ไปด้วยกันได้ ฉันใด รัฐบาลและลัทธิศาสนาก็น่าจะเป็นเช่นนั้น มีความเชื่ออย่างพอประมาณเพียงไร ก็จะมีใจกว้างขวางทางการเมืองมากเพียงนั้น ความมีใจกว้างเป็นสิ่งสำคัญสำหรับรัฐบาลและลัทธิศาสนามากกว่าสำหรับปัจเจกบุคคลด้วย

ชาฟสเบอรี่ : ถึงกระนั้นก็ตาม อะไรซึ่งเป็นส่วนคุณความดีในสาธารณชน ย่อมจะต้องเป็นคุณความดีในส่วนปัจเจกบุคคลด้วย

จอน ล้อก : เจ้าคุณ ข้าพเจ้าไม่ได้พูดว่าความใจกว้างไม่ใช่คุณความดีในส่วนปัจเจกบุคคล ข้าพเจ้าเพียงแต่พูดว่า สำหรับปัจเจกบุคคลแล้ว ความใจกว้างเป็นคุณความดีที่มีความสำคัญน้อยลง ทั้งนี้เพราะสถาบันสาธารณะมีอำนาจ ในขณะที่ปัจเจกบุคคลส่วนมากอ่อนแอ ปัจเจกบุคคลซึ่งไม่มีอำนาจนั้น แม้มีใจคอที่ไม่กว้างขวาง ก็ย่อมทำอันตรายได้เพียงเล็กน้อย

ชาฟสเบอรี่ : แต่ท่านก็คงจะยอมรับแล้วว่า ความมีใจกว้างขวางและความพอประมาณ ไปด้วยกันได้ ไม่ใช่หรือ

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าคิดว่า ไม่มีใครที่จะปฏิเสธความข้อนี้ เราก็ได้เห็นกันมาแล้วว่าความใจแคบอาจจะเกิดจากแรงผลักดันหลายอย่าง บางทีก็เกิดจากอวดวิเศษถึงความฉลาดของเขา เช่น ในกรณีของผู้ปกครองประเทศที่ไม่สามารถทนต่อการถูกซักถามได้ บางทีก็เกิดจากความร้อนใจ ดังเช่นกรณีของพวกทรราชที่ได้รับความทรมานจากความคิดของพวกเขาเอง ว่าเขาจะถูกยึดอำนาจและถูกแบ่งแย่งเอาสมบัติไป นอกจากนี้ ความใจแคบยังเกิดจากภาพลวง ในข้อที่ถือว่าใจตนรู้ทุกสิ่งทุกอย่างและดีเลิศ เช่น ในกรณีของพวกโรมันคาทอลิกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้รู้จักกับบาทหลวงเยซูอิตผู้รอบรู้รูปหนึ่ง และท่านรูปนี้พูดกับข้าพเจ้าว่า "ความมีใจกว้างขวางเป็นคำที่จำเป็น แต่ถ้า

เรามีใจกว้างขวางต่อความผิดแล้ว จะเป็นการผิดอย่างมาก”

ชาฟสเบอรี่ : คำว่าความผิดนี้ เขาหมายถึงอะไร

จอน ล้อก : อย่างความเชื่อของข้าพเจ้านี้ เขาก็ถือว่าผิดได้แล้ว หรือพูดกันตามจริงแล้ว ความเชื่อทั้งหมดที่แตกต่างไปจากความเชื่อของเขา ก็ผิดทั้งนั้น เพราะเขามีความเชื่อมั่นในความจริงของหลักปรัชญาอันคลุมตลอดของเขาอย่างมากมายเกินไปนั่นเอง ท่านพูดถูกที่ว่าความมีใจกว้างไปพร้อมกันกับความคิดที่ไม่รุนแรง คนเรายิ่งอวดอ้างที่จะรู้อะไรน้อยลงเท่าใด และยึดมั่นถือมั่นน้อยลงเท่าไร เขาก็จะมีความมีใจกว้างมากขึ้นเท่านั้น ความเชื่อแน่เป็นศัตรูที่ยิ่งใหญ่ของความมีใจกว้าง ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่าคนเราไม่ควรจะมีความเชื่อที่เจาะจงลงไป ข้าพเจ้ามีความปรารถนาเพียงที่จะให้คนเราบรรลุถึงความเข้าใจอย่างเพียงพอ ที่จะยอมรับความเป็นไปได้ที่ว่าเขาทั้งหลายอาจจะผิดได้ ความมีใจกว้างมาพร้อมกับความรู้ตัวว่าความรู้ของเราถูกจำกัดอย่างไร

ชาฟสเบอรี่ : อย่างไรก็ตาม เราต้องยอมรับว่าความใจแคบนั้น บางทีก็เกิดจากความตั้งใจที่ดี บาทหลวงเยซูอิตผู้ซึ่งคิดว่าเป็นความคิดที่ผิด ที่จะยอมใจกว้างกับความผิดนั้น ไม่ได้อยู่ในขั้นเดียวกันกับทรราชผู้ไม่ยอมให้มีการคัดค้านใดๆ ทั้งสิ้น

จอน ล้อก : เจ้าคุณ ข้าพเจ้าสามารถจะทำให้ท่านมั่นใจจากประสบการณ์ได้ว่า เป็นการปลอบใจเพียงเล็กน้อยต่อคนซึ่งถูกประหารชีวิต ผู้ซึ่งรู้ว่าเพชฌฆาตมีความเชื่อว่า เจตนาของเขานั้นดี มีบางสิ่งที่จะพูดให้เกียรติแก่พวกสกุลบอกิอัสด้วยข้าพเจ้าแน่ใจว่าพวกนี้มีทางทำผิดได้ไม่น้อยไปกว่าผู้ที่รับตำแหน่งจากเขาที่ดำรงตำแหน่งพระสังฆราชแห่งกรุงโรม แต่พวกในสกุลนี้ไม่ได้หลอกลวงตัวเองในความเชื่อที่ว่า เขาทั้งหลายได้เป็นเครื่องมือของความเที่ยงธรรม

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้ากำลังจะพูดต่อไปว่า ความใจแคบก็ยังคงเป็นความใจแคบอยู่นั่นเองไม่ว่าความตั้งใจจะดีหรือเลว

จอน ล้อก : ความตั้งใจดีนั้น เป็นสิ่งที่มักจะปะปนกับความตั้งใจเลว ๆ ขอเจ้าคุณได้บอกข้าพเจ้าทีซิว่า ท่านมีความคิดอย่างไรบ้างเกี่ยวกับการใช้กำลังอำนาจอันร้ายแรงที่บั่นทอนหลักเกณฑ์ของความมีใจกว้าง ซึ่งเราสามารถสังเกตได้ในประวัติศาสตร์เมื่อเร็ว ๆ นี้

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าควรจะกล่าวถึงการเลิกถอนพระราชกฤษฎีกาที่เมืองนังเทส์ (Edict of Nantes)

จอน ล้อก : ท่านสามารถเลือกตัวอย่างที่ข้าพเจ้าคิด ว่าเราควรจะกล่าวว่าการเลิกถอนพระราชกฤษฎีกาที่เมืองนังเทส์นี้ เกิดจากแรงกระตุ้นสองแรง คือ ประการแรก

เกิดจากแรงกระตุ้นทางลัทธิศาสนา โดยมีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือชาวฝรั่งเศส ให้รอดพ้นจากความเห็นผิดที่น่าบัดสี โดยไปหลงเชื่อตามศรัทธาของพวกโปรเตสแตนท์ และประการที่สอง เกิดจากแรงกระตุ้นทางการเมืองด้วย โดยกษัตริย์ฝรั่งเศสปรารถนาจะแผ่ขยายอำนาจของพระองค์ และจำกัดเสรีภาพของประชาราษฎรลงไป แล้วอะไรได้เกิดขึ้นในสถานการณ์เช่นว่านี้ ผลทางฝ่ายโลกนั้นประสบความสำเร็จ ส่วนผลทางฝ่ายธรรมไม่ประสบความสำเร็จเลย การถอนพระราชกฤษฎีกาเมืองนังเทส์ได้ทำให้อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสแข็งแรงขึ้น แต่การถอนพระราชกฤษฎีกาครั้งนี้ไม่ได้ช่วยขจัดมลทินให้ลัทธิคาทอลิก งานของพระเจ้าไม่สามารถทำได้โดยวิถีทางแบบนี้ แต่งานของพระองค์จะทำได้ก็แต่โดยการอธิบาย ชักชวน และสวดภาวนา ไม่ใช่ว่าทำโดยการบีบบังคับ ขับไส

ชาฟสเบอรี่ : ครู เรายอมรับกันแล้วว่าความจริงไม่จำเป็นต้องใช้วิธีบังคับโดยการใช้กำลัง เรายอมรับกันแล้วว่ากำลังนั้น รัฐบาลควรใช้ ต่อเมื่ออยู่ในยามที่จะป้องกันอาณาจักร และเพื่อรักษาเสรีภาพและสมบัติของประชาชน เราได้ยอมรับด้วยว่า คำสอนของพวกที่นอกรีตนอกรอยนั้น ไม่ว่าลัทธินั้นจะเหลวไหล น่าหัวเราะเยาะเพียงไรก็ตาม ก็ควรจะได้รับการผ่อนปรน มีใจกว้างต่อ เพราะว่าคำสอนเกี่ยวกับความเชื่อเช่นว่านี้ ไม่ทำอันตรายให้แก่สังคม และเพราะว่าเสรีภาพของเราแต่ละบุคคลนั้น มีได้ ก็เพราะว่าทุกคนมีเสรีภาพ ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่าน ที่ว่าพวกคาทอลิกสละสิทธิที่เขาควรได้รับความใจกว้างจากเรา เพราะเขาได้โยกย้ายความจงรักภักดีจากราชบัลลังก์อังกฤษ ไปยังเจ้าต่างประเทศ แต่ดูเหมือนว่าท่านจะไม่ยอมรับคำเสนอของข้าพเจ้าที่ว่าความมีใจกว้างนั้น เป็นคุณสมบัติอันหนึ่งของจิตใจหรืออุปนิสัย ดุจดังความอดทนและความทรหด และถ้าจะให้มีนโยบายในด้านสร้างความมีใจกว้างขวางทางการเมือง ก็ย่อมต้องปลูกฝังคุณสมบัติแห่งความมีใจกว้างนี้ลงยังบุคคลแต่ละคน

จอน ล้อก : เจ้าคุณย่อมทำให้ข้าพเจ้าเชื่อได้ง่าย ๆ ว่า นโยบายขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับความมีใจกว้างของชาตินั้น คือ คุณสมบัติของปัจเจกบุคคลแต่ละคนที่มีใจกว้าง ข้าพเจ้าเชื่อว่าถ้าความรู้เจริญขึ้นอย่างกว้างขวางมากเพียงไร และความเชื่อในโชคลางลดน้อยลงมากเพียงไร ประเทศชาติก็จะมีใจกว้างขวางขึ้นเพียงนั้น แต่เราต้องไม่ทำให้นโยบายเกี่ยวกับความใจกว้างเป็นอุดมการสูงสุดของรัฐ ซึ่งโดยเหตุผลทางธรรมชาติแล้ว ไม่สามารถจะเป็นไปได้ นโยบายเรื่องความใจ

กว้างไม่ได้เป็นส่วนรวมของความอดทน ความมั่นคง มนุษยธรรม และความฉลาด หากเป็นสิ่งที่ง่ายกว่านั้นและใกล้กว่านั้น การเรียกร้องหาความใจกว้างเป็นเพียงแต่ต้องบอกกล่าวกับนักปกครองของโลกนี้ว่า "จงปล่อยให้เราอยู่ตามประสาเรา ให้เราพูด ให้เราพิมพ์ ให้เราเทศน์ พบปะและนับถือสิ่งที่เราพอใจ ไม่ใช่กงการอันใดของนักปกครองทางการเมือง ที่จะเข้ามาแทรกแซงในกิจกรรมเหล่านี้ จงทำหน้าที่ที่ท่านได้รับความไว้วางใจจากบรรพบุรุษของเรา เมื่อตอนที่เขาได้จัดตั้งรัฐบาลขึ้น และไม่ต้องทำอะไรมากไปกว่านั้น"

ชาฟสเบอรี่ : ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจที่ได้ยินท่านกล่าวเช่นนั้น แต่ข้าพเจ้าต้องขอสารภาพกับท่านว่า ข้าพเจ้าเห็นตามและเห็นชอบด้วยกับนโยบายในด้านความมีใจกว้าง แต่ข้าพเจ้ารู้ดีอยู่ในใจว่า ข้าพเจ้านั้น ไม่ได้เป็นคนใจกว้างเลย

จอน ล้อก : ท่านไม่จำเป็นต้องปล่อยให้ความคิดเช่นนั้นรบกวนท่านหรอก โดยชีวิตส่วนตัวแล้ว ปู่ของท่านก็ไม่ใช่เป็นคนที่มีใจกว้าง

ชาฟสเบอรี่ : ครู ตอนนั้นข้าพเจ้าโตพอที่จะสังเกตเห็นได้แล้ว

จอน ล้อก : ข้าพเจ้าก็ต้องขอพูดต่อไปว่า โดยส่วนตัวแล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่ได้เป็นคนใจกว้างอะไร แต่โปรดอย่าได้บอกข้าพเจ้า ว่าท่านก็โตพอที่จะสังเกตเห็นแล้วเช่นกัน

บทสนทนาทางการเมืองเรื่องความเจริญ

ระหว่าง ดิเดโรต์ กับ รุสโซ

ในเรื่อง Confessions อันลือชื่อของเขานั้น ฌาง ฌาคส์ รุสโซอ้างว่าเขาค้นได้รหัสยนัยอันพิเศษระหว่างที่เดินทางไปสู่เมืองแวงแซนส์ เพื่อไปเยี่ยมเดนีส์ ดิเดโรต์ ซึ่งถูกจำขังอยู่ที่นั่น โทษฐานเขียนหนังสืออย่างนักคิดอิสระ จนไม่เป็นที่พอใจของผู้ที่ยึดถือแบบแผนตามลัทธิศาสนา รุสโซพบประกาศประกวดเรียงความในปัญหาที่ว่า "ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์เป็นเหตุให้ศีลธรรมจรรยาของมนุษย์บริสุทธิ์ผุดผ่องขึ้น หรือว่าเป็นเหตุให้ระดับจริยธรรมของมนุษย์เสื่อมลง" เขาว่าเขาตกใจมากที่สำนึกได้ว่าความเจริญเป็นเหตุให้ศีลธรรมเลวลง เมื่อดิเดโรต์พบกับรุสโซที่เมืองแวงแซนส์ ได้สนับสนุนให้เขาเขียนความคิดที่ว่านี้ออกมาเป็นความเรียงเพื่อประกวดเอารางวัล ดิเดโรต์เป็นนักหนังสือพิมพ์โดยกำเนิดก็ว่าได้ อนุสาวรีย์สำหรับเขาก็คือสารานุกรมฝรั่งเศสที่เขาเป็นบรรณาธิการ เขาทำนายว่าความคิดอย่างรุสโซนั้นผิดกับของใคร ๆ หมด กรรมการอ่านแล้วย่อมจะต้องให้รางวัล ที่เขาพยากรณ์ไว้นั้นถูกต้อง ด้วยรุสโซได้รางวัลชนะเลิศจริง ๆ

แต่ดิเดโรต์ หรือรุสโซเอง เมื่อโตเต็มที่แล้ว คิดเกี่ยวกับความเจริญก้าวหน้าอย่างไรนั้น ข้าพเจ้าได้พยายามเรียบเรียงบทสนทนาดังต่อไปนี้ โดยวาดภาพให้นักปรัชญาสองคนนี้ได้พบกัน ณ บั้นปลายแห่งมิตรภาพของเขาทั้งสอง คือ ในปี พ.ศ. ๒๓๐๐ ขณะที่เมื่อรุสโซอายุได้ ๔๕ ปี และดิเดโรต์อายุ ๔๔ ปี

พูดกันอย่างกว้างที่สุดนั้น ดิเดโรต์เชื่อในความเจริญ แต่รุสโซไม่เชื่อ ดิเดโรต์ก็ดุจเดียวกับกระฎุมพีชั้นปัญญาชนของฝรั่งเศสในสมัยนั้น ที่คิดเช่นเดียวกับฟรานซิส เบคอน ของอังกฤษ คือ เชื่อว่าวิทยาศาสตร์จะช่วยให้เรารอดพ้นได้จากภยันตราย ประการแรก วิทยาศาสตร์ควรช่วยแก้ความเชื่อในเรื่องภูตผีและโชคลาง ซึ่งมักรวมอยู่ในความเชื่อทางลัทธิศาสนา ประการต่อมา ก็ควรรวมวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ เข้าเป็นหมวดหมู่ ดังเกิดเป็น สารานุกรม ขึ้น ส่วนรุสโซนั้นเป็นผลิตผลของลัทธินิกายคัลแวงแห่งนครเยนีวา ซึ่งเห็นว่าควรปล่อยให้มนุษย์โง่เขลาอยู่ตามธรรมชาติ ดีกว่าจะให้ฉลาดขึ้น โดยที่แท้แล้ว ก็ยิ่งเกิดความสงสัยในสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น เขาเชื่อว่าสังคมอาจทำให้มนุษย์ดีขึ้นหรือเลวลงก็ได้ แต่สังคมที่เจริญต่าง ๆ นั้น ล้วนทำให้มนุษย์เลวลงทั้งสิ้น มนุษย์จะหลุดพ้นจากภัยพิบัติได้ ก็ต่อเมื่อคงความง่าย ๆ แต่สมัยดั้งเดิมไว้ ใช่แต่บุคคลทั้งสองจะแตกต่างกันทางภูมิปัญญาเท่านั้น ก็หาไม่ หากอารมณ์ของคนทั้งสองก็ไม่เหมือนกัน เมื่อรู้ว่าไม่สามารถเห็นพ้องต้องกันได้ มิตรภาพก็เลยถึงซึ่งกาลอวสานลงด้วย

ดิเดโรต์ : ช่างดีอะไรเช่นนี้ที่นาน ๆ ทีจึงจะได้เจอะท่านในปารีสนี่ ท่านราษฎรที่รัก

รุสโซ : ท่านกำลังอยู่ในอารมณ์อะไรหรือ ดิเดโรต์ ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าข้าพเจ้าจะยอมรับคำเย้ยหยันเช่นนั้นได้

ดิเดโรต์ : เย้ยหยันอะไรกัน

รุสโซ : ก็ "ท่านราษฎรที่รัก" อย่างไรเล่า

ดิเดโรต์ : ท่านลงชื่อในงานเขียนของท่านเช่นนั้นเสมอมิใช่หรือว่า "ฌาง ฌาคส์ รุสโซ ราษฎรแห่งนครเยนีวา"

รุสโซ : ส่วนท่านนั้น เวลาเขียนหนังสือราชการ ท่านเรียกตัวเองว่า "เดนีส์ ดิเดโรต์ กระฎุมพีแห่งปารีส" ควรไหมที่ข้าพเจ้าจะเรียกท่านว่า "กระฎุมพี"

ดิเดโรต์ : คำนี้ไม่น่าฟังเหมือนที่ข้าพเจ้าเรียกท่านดอก

รุสโซ : ถ้าเช่นนั้นท่านก็ยอมให้เราชาวเยนีวา ว่ามีดีกว่าท่านชาวฝรั่งเศส เราเป็นชาติที่มีราษฎร ส่วนท่านเป็นชาติที่มีกระฎุมพี

ดิเดโรต์ : ในนครรัฐที่ปราศจากเจ้านายหรือผู้มีบรรดาศักดิ์ จะเป็นราษฎรหรือกระฎุมพีก็เหมือนกัน ถ้าเยนีวาเจริญขึ้นพ้นสภาพชนบทสวิส มาเป็นแบบสังคมที่สลับซับซ้อน มีการสืบเชื้อสายวงศ์สกุล

รุสโซ : ท่านกล้าพูดกับข้าพเจ้าเชียวหรือว่า นั่นคือความเจริญ

ดิเดโรต์ : อาจเป็นเพราะไม่สามารถหาคำอื่นแทนก็ได้

รุสโซ : บางครั้งข้าพเจ้าไม่แน่ใจในมิตรภาพของท่าน ดิเดโรต์ แต่ข้าพเจ้าแน่ใจตลอดเวลาว่าท่านเข้าใจความคิดของข้าพเจ้า

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าเพียงแต่ต้องการจะเสนอว่าบ้านเกิดเมืองนอนของท่านนั้น แม้จะเจริญในหลายต่อหลายด้าน แต่ก็ยังมีบางประการที่ยังไม่สู้จะเจริญ

รุสโซ : บางครั้งข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนว่าท่านต้องการทำร้ายข้าพเจ้า

ดิเดโรต์ : ธรรมชาติของข้าพเจ้าร่าเริงกว่าที่จะหาความสำราญจากการกระทำเช่นนั้น

รุสโซ : ก็ละครที่ท่านแต่งนั่นไงเล่า เรื่อง Le Fils Naturel แต่อย่าเลย ข้าพเจ้าไม่อยากจะคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ดอก

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้ารู้ว่าละครเรื่องนี้ทำให้ท่านหวั่นไหว

รุสโซ : หวั่นไหวเชียวหรือ ไม่เป็นการพรรณนาที่ไขว้เขวไปสักหน่อยดอกหรือ ที่จะว่าข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกเช่นนั้น ตอนที่ได้อ่านข้อเขียนของท่านที่ว่า "คนดีอยู่ในสังคม จำเพาะคนเลวเท่านั้นที่อยู่คนเดียว" ท่านนึกว่าข้าพเจ้ามองไม่เห็นดอกหรือว่า ถ้อยคำที่ว่านี้เจาะจงมาถึงข้าพเจ้าโดยตรง และที่ร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือผู้อ่านคนอื่น ๆ ก็เห็นเป็นเช่นนั้นด้วยเหมือนกัน

ดิเดโรต์ : มิตรที่รัก เราทั้งหลายรู้ดีว่าท่านละสังคมที่สุภาพ ไปอยู่กับคนใช้สองคน คือนางเลอวาเสอและลูกสาวของหล่อน จนเรียกว่าท่านอยู่คนเดียวก็ว่าได้ แต่ข้าพเจ้ามิได้คิดถึงท่านเลย เมื่อข้าพเจ้าเอาถ้อยคำที่ว่านั้นใส่ไปในปากตัวละครตัวหนึ่งของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหมายเพียงแต่จะเสนอว่า มนุษย์จำกัดตัวอยู่ในสังคมที่เจริญ ท่านเองก็เคยพูดในทำนองนี้มาบ่อย ๆ

รุสโซ : ที่ข้าพเจ้าอยู่คนเดียว ก็เพราะต้องทำเช่นนั้น เพื่อจะหารายได้จากการเขียนการคิด ใคร ๆ ก็รู้ว่าข้าพเจ้าหนักแน่น เมื่อข้าพเจ้าแรกได้รับความสำเร็จในปารีส ข้าพเจ้าอายต่อสังคมอันสุภาพ เพราะข้าพเจ้ามิได้เจริญเติบโตขึ้นมาใน

สังคมดังว่านั้น เวลาท่านเอ่ยถึงชนบทแบบสวิส ข้าพเจ้ารู้สึกฉุนไปกระนั้นเอง เพราะข้าพเจ้าเต็มใจหนีจากสังคมผู้ดีของปารีส

ดิเดโรต์ : ท่านหนีจากพระเจ้าแผ่นดินด้วย เมื่อพระองค์ตั้งพระทัยจะประทานบำนาญแก่ท่าน

รุสโซ : ยิ่งข้าพเจ้าพยายามที่จะหนีเท่าไหร่ เขาก็ยิ่งตามข้าพเจ้ามากขึ้นเท่านั้น เมื่อเป็นที่รู้ ๆ กันว่าข้าพเจ้าปฏิเสธคำเชิญ ข้าพเจ้าก็กลายเป็นสิ่งหายากไป พวกผู้หญิงแข่งขันกันมาเชิญไปเลี้ยง ข้าพเจ้าต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อความสงบ เพราะมนุษย์ต้องการความสงบ แล้วจะให้ข้าพเจ้าลืมคำของท่านได้อย่างไร ดิเดโรต์ เมื่อท่านว่า "คนเลวเท่านั้นที่อยู่คนเดียว"

ดิเดโรต์ : ท่านควรจะอ่านข้อความนั้นโดยตลอด

รุสโซ : ข้าพเจ้าไม่ต้องการอ่านเลยด้วยซ้ำ แต่ข้าพเจ้าพบบางสิ่งในพระคัมภีร์ว่า "เจ้าได้ชักดาบเพื่อทำร้ายต่อเพื่อนของเจ้าหรือ จงสบายใจไว้เถิด ทุกอย่างอาจจะเป็นอย่างเดิม เจ้าพูดจารุนแรงกับเพื่อนเจ้าหรือ แล้วเจ้าอาจจะต้องคืนดีกัน"

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าเสียใจที่ละครเรื่องนั้นให้โทษหลายอย่าง ข้าพเจ้าคิดว่าท่านคงทราบแล้วว่า ข้าพเจ้าถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้นิยมการผิดลูกผิดเมีย มีการซุบซิบเกี่ยวกับเรื่อง Le Fils Naturel กันทั่วปารีส ว่าเลียนแบบ Il Vers Amico ของโกลโดนี

รุสโซ : ข้าพเจ้าได้ยินคำนินทาอยู่เหมือนกัน และได้อ่านโกลโดนีด้วย จึงรู้ว่าไม่มีความเป็นจริงในคำกล่าวหานั้นเลย Il Vers Amico เป็นเรื่องมิตรภาพที่แท้ ข้าพเจ้าพูดกับตัวเองว่า เราเป็นเพื่อนแท้ของ เดนีส์ ดิเดโรต์ เขาทำร้ายเรา แต่เราจะไม่ปล่อยให้เขาถูกกล่าวหาอย่างไร้ความยุติธรรม ถ้าเราไม่ไปหาเขา คนอื่นก็จะหาว่าเขาผิด ดังนั้นเราควรจะไปเยี่ยมเขาที่ปารีส เพื่อแสดงว่าเราคิดอย่างไร

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้ารู้สึกในบุญคุณนี้มาก แม้ว่าข้าพเจ้าจะดีใจที่จะไปมองต์มเรนซี เหมือนอย่างที่เคยไปมาบ่อย ๆ ถึงค่ารถรับจ้างจะแพงมากเพียงไรก็ตาม

รุสโซ : ท่านโชคดีที่สามารถเสียค่าโดยสารรถรับจ้างได้ เมื่อตอนที่ข้าพเจ้าไปเยี่ยมท่านที่แวงแซนส์ ข้าพเจ้าต้องเดินไป ท่านยังจำได้ไหม เดินไป ๖ ไมล์ เดินมา ๖ ไมล์ ท่ามกลางความร้อนอันแสนสาหัสในฤดูร้อน

ดิเดโรต์ : ภายในคุก เราไม่รู้สึกถึงความร้อนเท่าไรหรอก แต่ข้าพเจ้าก็ซาบซึ้งอย่างมากเมื่อท่านไปเยี่ยม

รุสโซ : ตั้งแต่ฤดูร้อนนั้นมา สุขภาพของข้าพเจ้าไม่เหมือนก่อนอีกเลย ดูตอนนั้นจะ

เป็นจุดเปลี่ยนแปลงในชีวิต ตั้งแต่นั้น กระเพาะปัสสาวะไม่เคยหยุดทรมานข้าพเจ้าเลย

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าลืมเรื่องกระเพาะปัสสาวะของท่านเสียแล้ว แต่ก็จำได้ว่าปีนั้นเป็นจุดเปลี่ยนแปลงของท่าน ฤดูร้อนนั้นเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความมีชื่อเสียงของท่าน

รุสโซ : นั่นก็จริง แปดปีมาแล้วนะ ตอนนั้นข้าพเจ้าอายุ ๓๘ ข้าพเจ้าจะไม่มีวันลืมเมื่อตอนที่ข้าพเจ้าพักอยู่ใต้ต้นไม้ ระหว่างทางไปเยี่ยมท่าน ข้าพเจ้าเปิดหนังสือพิมพ์ Macur de France และพบประกาศแข่งขันประกวดเรียงความซึ่งบัณฑิตยสภาแห่งเมืองดิชองเป็นผู้จัด

ดิเดโรต์ : "ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ทำให้ศีลธรรมเสื่อมลง หรือทำให้ศีลธรรมบริสุทธิ์ขึ้น"

รุสโซ : ใช่ เมื่อข้าพเจ้าอ่านหัวข้อ ก็รู้ถึงคำตอบทันที ข้าพเจ้าได้เห็นอีกจักรวาลหนึ่งและกลายเป็นอีกคนหนึ่งไป

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้ารู้สึกว่าท่านโมโห เมื่อท่านมาถึงแวงแซนส์ ดูท่านจะพลุ่งพล่านมาก แต่จำไม่ได้ว่าท่านได้ตัดสินใจแล้วที่จะเขียนว่า ความเจริญได้ทำให้ศีลธรรมเสื่อม ข้าพเจ้าเป็นผู้สนับสนุนให้ท่านเขียนต่างหาก ท่านกลัวว่าจะเป็นการทำให้สภาผู้รู้ไม่พอใจ เมื่อถูกบอกว่า ความก้าวหน้าทางวิชาการทำให้ศีลธรรมหย่อนสมรรถภาพลง แต่ข้าพเจ้าจำได้ว่าได้บอกท่าน ว่าถ้าท่านจะได้รางวัลละก็ ท่านควรจะเขียนอะไรที่แปลกและใหม่

รุสโซ : แต่ดิเดโรต์ ข้าพเจ้าได้เห็นความจริงแล้ว ข้าพเจ้าจะไปสนใจทำไมกับรางวัล ข้าพเจ้าไม่หวังที่จะชนะด้วยซ้ำ สำคัญอยู่ที่ว่าข้าพเจ้าได้ตระหนักตั้งแต่ตอนนั้นเป็นต้นมาว่า อารยธรรมไม่ได้ทำให้คนดีขึ้น แต่ทำให้เลวลง

ดิเดโรต์ : ก็จริง แต่จริงครึ่งเดียว แต่ก็เหมาะที่จะพูด เพราะเป็นคำพูดที่คนชอบฟัง

รุสโซ : ท่านอาจจะคิดเหมือนนักปรัชญา ดิเดโรต์ แต่ท่านพูดเหมือนนักหนังสือพิมพ์

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าเป็นนักหนังสือพิมพ์ ข้าพเจ้าอยากจะเป็นนักเขียนบทละคร เป็นโมลิแยในสมัยคริสตศตวรรษที่ ๑๘ แต่ท่านเห็นแล้วว่าข้าพเจ้าไม่มีโชคทางละคร ความสำเร็จของข้าพเจ้าคือสารานุกรม ถ้าต่อไปใครจะจำข้าพเจ้าได้ก็คงจะเป็นเพราะในฐานะนักเขียน ผู้รวบรวมสารานุกรม

รุสโซ : ข้าพเจ้าไม่เคยเข้าใจความมุ่งหมายอันแท้จริงของสารานุกรม

ดิเดโรต์ : แต่ท่านก็ได้เขียนบางส่วน และเป็นบางส่วนที่ดีที่สุดเสียด้วย ถ้าท่านจะอนุญาตให้ข้าพเจ้ากล่าวเช่นนั้น

รุสโซ : ข้าพเจ้าหมายถึงจุดมุ่งหมายสุดท้ายนั้นเพื่ออะไรกัน

ดิเดโรต์ : เพื่อขยายกรอบแห่งวิชาความรู้

รุสโซ : โดยทำให้คนมีศรัทธาน้อยลงใช่ไหม โดยเปลี่ยนให้ผู้อ่านกลายเป็นผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ไม่เชื่ออะไรเลยใช่ไหม

ดิเดโรต์ : ดังที่ล้อก นักปรัชญาอังกฤษ กล่าว คือเราต้องขจัดความเหลวไหลบางอย่างให้หมดไปจากหนทางแห่งวิชาความรู้

รุสโซ : ข้าพเจ้ายอมรับว่าท่านอยู่ร่วมกับแนวโน้มทางวัฒนธรรมสมัยใหม่ ซึ่งนำคนออกจากความไม่รู้โดยธรรมชาติ ไปสู่ความสงสัยในสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมชาติ

ดิเดโรต์ : ถ้าแรงกระตุ้นเรื่องการทำ สารานุกรม มาจากไหนละก็ ตอบได้ว่า ฟรานซิส เบคอน ประธานศาลฎีกาของอังกฤษ ซึ่งท่านก็เคยเขียนเกี่ยวกับท่านผู้นี้มากกว่าครั้งหนึ่ง ท่านเป็นนักคิดสมัยใหม่ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ท่านจะว่าเบคอนยิ่งใหญ่ได้อย่างไร ถ้าท่านปฏิเสธข้อแรกแห่งการสอนของเขา ที่ว่าความรู้ย่อมพิสูจน์ได้ทางวิทยาศาสตร์ และความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์อาจจะปรับปรุงชีวิตมนุษย์บนโลกได้อย่างเหลือล้นพ้นคณนา

รุสโซ : ข้าพเจ้าชมชอบทฤษฎีของเบคอนที่ว่าด้วยศีลธรรมและกฎหมาย แต่ท่านก็รู้แล้วว่าข้าพเจ้าไม่ยอมรับคำสอนเรื่องความก้าวหน้าของเขา ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์จะทำให้ชีวิตมนุษย์ดีขึ้นได้อย่างไร ในเมื่อมันได้ทำให้ความเป็นอยู่ของมนุษย์เลวลงไปมากแล้ว

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้ายอมรับว่ามีความผิดพลาดอยู่มากในวัฒนธรรมสมัยใหม่ของเรา และเบคอนก็คิดเช่นนี้ด้วย เขาได้เคยกล่าวแล้วไม่ใช่หรือ ว่านักปราชญ์สมัยใหม่นี้รู้น้อยกว่าพวกกรีกโบราณ แต่นั่นเป็นเพราะวัฒนธรรมของเราถูกลัทธิศาสนาครอบคลุมหลายศตวรรษมาแล้ว การเรียนรู้คือการเรียนเมตาฟิสิกส์ ความรู้อ่อนแอลงเพราะลัทธิศาสนา ซึ่งตั้งอยู่บนหลักของความเชื่ออย่างงมงาย อันเป็นศัตรูของวิทยาศาสตร์

รุสโซ : ถูกแล้วที่เป็นศัตรูกัน วิทยาการเจริญขึ้นด้วยความชั่วของมนุษย์ จริง ๆ นะวิทยาการทุกสาขาที่ท่านอาจกล่าวชื่อมา มีรากฐานอยู่บนความบกพร่องทางศีลธรรม เลขคณิตเกิดขึ้นมาจากความงกเงิน ฟิสิกส์เกิดจากความอยากรู้อยากเห็นอย่างไร้ผล กลศาสตร์เกิดจากความทะเยอทะยาน แล้วสาเหตุที่ชั่วร้ายเหล่านี้จะพบได้อีก ในจุดประสงค์ของวิชาดังต่อไปนี้ คือ ถ้ามนุษย์เรายุติธรรมจริงเขาจะได้ประโยชน์อะไรจากธรรมศาสตร์ แล้วประวัติศาสตร์จะสอนอะไรให้เรา ถ้าไม่เคยมีสงครามหรือการคบคิดกันทำผิดหรือร่วมกันปกครองอย่างกดขี่

ดิเดโรต์ : เบคอนได้อธิบายคุณค่าของวิทยาการไว้อย่างแจ่มชัดแล้ว ว่าไม่ได้เป็นแต่เพียงเรื่องของความอยากรู้อยากเห็นในความลึกลับของธรรมชาติเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการศึกษาที่จะควบคุมธรรมชาติ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพื่อขจัดความจนให้หมดไปจากชีวิตมนุษย์ในโลก โดยการสร้างความอุดมสมบูรณ์ขึ้นใหม่

รุสโซ : ความสมบูรณ์เป็นไปเพื่อทำให้สิ่งต่าง ๆ เลวลง ความฟุ่มเฟือยเป็นความชั่วร้ายในตัวของมันเอง และคนที่ฉลาดที่สุดก็ล้วนรับกันว่าความฟุ่มเฟือยมีผลเสียในการทำลายสิ่งอื่นอีกด้วย ความมัธยัสถ์จำเป็นสำหรับชีวิตที่ดีและซื่อตรงของแต่ละคน และเหมาะสมสำหรับรัฐที่แข็งแรงและสมบูรณ์ ความฟุ่มเฟือยทำลายชาติ เหมือนกับที่ทำลายคน เพียงเปรียบเทียบโชคชะตาของชาวไซบารีสกับชาวสปาตา ก็จะเห็นได้ชัด ชาวนาเพียงกลุ่มเดียวที่อาจพิชิตพวกไซบารีสได้ ในขณะที่ชาวสปาตากลายเป็นความน่ากลัวของทวีปเอเชีย

ดิเดโรต์ : ท่านใช้คำว่า "ฟุ่มเฟือย" เองนะ ข้าพเจ้าไม่ได้ใช้คำนี้ และเบคอนก็ไม่ได้ใช้คำนี้ เขาเพียงหวังแต่จะปลดปล่อยให้คนพ้นจากความเป็นทาสของความหิวและโรคภัยไข้เจ็บ นี่ไม่ใช่เรื่องของความฟุ่มเฟือย แม้ข้าพเจ้าจะกล้ากล่าวว่า คน ๆ แรกซึ่งสวมเครื่องถ่วงที่ขา อาจถูกคนอื่น ๆ ที่เดินเท้าเปล่าหาว่าเป็นคนชอบฟุ้งเฟ้อก็ได้ ข้าพเจ้าไม่อยากจะพบเห็นเมืองเช่นไซบารีสอีก แต่อยากพบเมืองเช่นอะเธนส์อีก

รุสโซ : อะเธนส์ไม่ดีไปกว่าเมืองไซบารีส เพราะทำตัวเป็นที่ตั้งของความสุภาพและรสนิยม เป็นเมืองของกวีและสุนทรวาที ตึกของเมืองนี้สง่างามพอ ๆ กับวรรณคดีของเมือง เป็นตัวอย่างที่สมบูรณ์แบบของวัฒนธรรม แต่ก็เป็นตัวอย่างของความชั่วร้ายและความเลว

ดิเดโรต์ : แล้วนักปราชญ์ของอะเธนส์เล่า อย่างโสกราตีสและเปลโต

รุสโซ : จริงอยู่ มีคนฉลาดหลายคนในอะเธนส์ ซึ่งต่อต้านกระแสน้ำเชี่ยว แต่สถานะของเขาเป็นอย่างไร โสกราตีสถูกตัดสินให้ดื่มยาพิษ เปลโตวิจารณ์คุณค่าของชาวอะเธนส์อย่างขมขื่น เขากล่าวโดยเฉพาะเจาะจงว่า กวีและศิลปินควรถูกขับไล่ไปจากอุตมรัฐ และสิ่งที่ท่านเรียกว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้น เปลโตไม่ถือว่าเป็นความรู้อะไรเลย

ดิเดโรต์ : แต่คงไม่มีใครจำกรุงอะเธนส์ได้ ถ้าเมืองนี้ไม่มีวรรณคดี ศิลปวิทยาการ ไม่มีนักประวัติศาสตร์และสุนทรวาที ความยิ่งใหญ่และความรุ่งเรืองของกรุง

อะเธนส์ที่เราพูดถึงทุกวันนี้ อยู่ที่วัฒนธรรมของเมือง

รุสโซ : แล้วกรุงอะเธนส์สำคัญพอที่จะระลึกถึงหรือ เพื่อจะทำพิธีฉลองกระนั้นหรือแน่นอน การเป็นคนอย่างชาวสปาตาที่มีคุณธรรมความดีและมีความสุข เป็นสิ่งที่สำคัญกว่ามิใช่หรือ ดิเดโรต์ ที่รัก ขอให้นึกภาพว่าท่านกำลังกล่าวสุนทรพจน์ในที่ชุมนุมของสปาตา ท่านคงกล่าวว่า "ลืมตาขึ้นเถิด ประชาชนทั้งหลาย ท่านระลึกอยู่หรือไม่ว่าจะอุทิศชีวิตของท่านทั้งหมดต่อหน้าที่ ต่อการแสดงความกล้าหาญ และการป้องกันเสรีภาพ ท่านกำลังลืมความต้องการอันสูงส่งที่จะให้ได้มาซึ่งความรุ่งเรือง ท่านไม่ได้เขียนกวีนิพนธ์ ไม่ได้แกะสลักรูปปั้น ไม่คิดระบบปรัชญา ซึ่งจะเรียกร้องให้คนรุ่นหลังมาเอาใจใส่ ชาวสปาตาทั้งหลาย จงเลิกวิถีชีวิตแบบนี้ที่ทำให้พวกท่านมีคุณงามความดีและมีความสุขเถิด และจงเลียนแบบคนอื่น ที่จะทำให้ท่านมีชื่อเสียง เช่นพวกชาวอะเธนส์" เป็นอย่างไร ดิเดโรต์ ท่านคิดว่าจะมีสิ่งใดน่าขบขันกว่านี้อีกไหม

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าไม่เคยคิดว่าอะไรจะผิดพลาดยิ่งไปกว่านี้หรอก ไม่มีเหตุผลที่จะคิดว่าชาวสปาตามีความสุขยิ่งไปกว่าชาวอะเธนส์ ความสำเร็จในการสงครามไม่อาจเทียบได้กับความสุข แท้ที่จริง อาจสรุปได้ด้วยซ้ำว่า คนซึ่งชอบสงครามมากที่สุด มักเป็นผู้ซึ่งชอบชีวิตน้อยที่สุด

รุสโซ : ท่านไม่เห็นด้วยหรอกหรือว่า พวกสปาตามีคุณงามความดี

ดิเดโรต์ : เปล่าเลย พวกนี้รวมหัวกันมั่วสุมอย่างชั่วร้าย ลองพิจารณาถึงสิ่งที่พวกเขาปฏิบัติต่อทาสชิ พวกเขาให้พวกนั้นทำงานหนัก ไม่ให้พวกนั้นมีสมบัติไม่ให้อยู่ในความคุ้มครองของกฎหมาย พวกเขาใช้แส้ตีทุกคน โดยไม่คำนึงถึงเพศและอายุ บางทีก็ฆ่าคนเหล่านี้มากมาย โอ้ รุสโซที่รัก พวกสปาตาเป็นคนโหดร้ายพอ ๆ กับที่เป็นคนคับแคบเลยทีเดียว

รุสโซ : ถ้าท่านไม่ยอมรับบทเรียนจากกรีก ก็จงดูที่โรม ในทันทีที่โรมมีผู้รู้และสุนทรวาที วินัยทางทหารก็ถูกละทิ้ง การกสิกรรมได้รับการดูถูก และสังคมก็แตกแยกออกในสภาพที่ขัดแย้งชิงดีกัน ความรักการเป็นอยู่ที่ดีเข้ามาแทนที่ความรักหน้าที่ ชาวโรมันที่ยิ่งใหญ่เองก็ประกาศว่า ตั้งแต่มีผู้รู้ปรากฏขึ้นในหมู่พวกเขา คนที่ซื่อสัตย์หายไป ก่อนหน้านั้น ชาวโรมันพอใจอยู่กับการปฏิบัติคุณความดี เขาก็เลยถูกทำลาย

ดิเดโรต์ : การเรียนรู้ต่างหากที่ทำให้ชาวโรมันดีกว่าพวกโกธและพวกแวนดัล

รุสโซ : พวกโรมไม่ดีขึ้นหรอก และต่อมากลับเลวลงเสียด้วยซ้ำไป ดวงวิญญาณ

อันยิ่งใหญ่ของฟาบริคิอัสจะรู้สึกอย่างไร ถ้าเขากลับมามีชีวิตอยู่ในกรุงโรมสมัยหลัง เขาจะถามว่าเกิดอะไรขึ้นกับหลังคามุงจากและเตาไฟแบบชนบท ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นที่อาศัยของคนที่มีความเป็นอยู่อย่างพอสมควร และมีลักษณะสมเป็นชาย ความยิ่งใหญ่อย่างหายนะอะไรหนอที่มาทำลายความเป็นอยู่ชนิดง่าย ๆ ของชาวโรมันโบราณ อะไรคือความหมายของรูปปั้นและสิ่งก่อสร้างที่เป็นหินอ่อนเหล่านี้ อะไรคือกิริยาท่าทางที่ดัดจริตทั้งหมดเหล่านี้ ท่านผู้ซึ่งเป็นผู้ปกครองประเทศ ได้ทำตัวของท่านเองให้เป็นทาสของประเทศที่เหลาะแหละ ซึ่งท่านเคยรบได้ชัยชนะมาแล้ว

ดิเดโรต์ : ก็อะไรคือคำพูดเหล่านั้นเล่า ถ้าไม่ใช่วาทศิลป์ กระนั้นท่านก็ใช้วาทศิลป์เพื่อโจมตีวาทศิลป์ เหมือนกับที่ท่านใช้ปรัชญาโจมตีปรัชญา และวิชาความรู้โจมตีวิชาความรู้

รุสโซ : แน่นอน ปรัชญาจะต้องช่วยแก้ความชั่วร้ายซึ่งตัวเองเป็นสาเหตุให้เกิดขึ้น วัฒนธรรมซึ่งได้สูญเสียความง่ายของมันไป จะต้องถูกวิจารณ์ด้วยภาษาของมันเอง

ดิเดโรต์ : วิจารณ์นะได้ และไม่มีใครที่จะวิจารณ์อารยธรรมของฝรั่งเศสเหมือนอย่างที่เรารู้จักกันทุกวันนี้ มากไปกว่าข้าพเจ้า แต่รุสโซที่รัก ท่านไม่ได้วิจารณ์ ท่านโจมตี วิธีการของท่านเหมือนดังของชาวสปาตาที่ท่านรัก เป็นการรณรงค์คือชอบสงคราม

รุสโซ : จำต้องต่อสู้เพื่อต้านความชั่ว

ดิเดโรต์ : แต่นี่ไม่ใช่ติเพื่อก่อ คำตอบที่มีเหตุผลสำหรับวัฒนธรรมที่บกพร่อง คือวัฒนธรรมที่ดีกว่าที่มีอยู่ แต่ไม่มีวัฒนธรรมอยู่ในคำตอบของท่านเลย

รุสโซ : ท่านตีความหมายของข้าพเจ้าผิด คำตอบของข้าพเจ้าคือวัฒนธรรมที่ง่ายและเป็นธรรมชาติ

ดิเดโรต์ : ท่านจะให้เรากลับไปเป็นประชาชาติที่เป็นทหารและคนตัดไม้อีกกระนั้นหรือ

รุสโซ : ทำไมจะไม่ได้ เป็นอย่างนั้นดีกว่าเป็นประเทศของคนขายเครื่องเพชรพลอยและคนปิ้งขนมปังนะ

ดิเดโรต์ : ถ้าท่านปฏิเสธว่าความเจริญทำให้ศีลธรรมดีขึ้น ท่านก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าความเจริญปรับปรุงกิริยาและช่วยให้คนสุภาพขึ้น

รุสโซ : ความสุภาพไม่ได้เป็นคุณความดีเสมอไป เพราะอาจกลายเป็นความอ่อนนุ่มหรือความอ่อนแอไปก็ได้ คุณความดีไม่ใช่อยู่ที่สุภาพ แต่ต้องรู้วิธีที่จะต่อต้านความชั่วและวิธีที่จะลงโทษเมื่อมีการกระทำผิด

ดิเดโรต์ : แต่คุณความดีไม่ใช่การทำสงคราม คุณงามความดีหมายถึงการรู้จักวิธีที่จะปฏิบัติให้ดี วัฒนธรรมสอนความสุภาพให้แก่คน

รุสโซ : ก็ความสุภาพนั้นคืออะไรเล่า ถ้าไม่ใช่เป็นเพียงแต่การเล่นละครเท่านั้นเอง อารยชนรู้วิธีที่จะปกปิดความรู้สึกที่แท้จริงด้วยลักษณะท่าทางที่ตบตา เขารู้วิธีที่จะทำให้ดูเหมือนกับว่ามีคุณความดีโดยปราศจากคุณความดีที่มีอยู่จริง ๆ เลย

ดิเดโรต์ : แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาที่เจริญด้วย ที่จะเรียนรู้วิธีที่จะเข้าใจลักษณะท่าทางเช่นนั้น ว่ากิริยาท่าทางนั้น ๆ มีความหมายที่แท้จริงอย่างไร

รุสโซ : ท่านกำลังพูดว่าความสัมพันธ์ระหว่างอารยชนคือการเสแสร้ง และรู้เท่าการเสแสร้ง อย่างนั้นหรือ ไม่เช่นนั้น ข้าพเจ้าก็เชื่อท่าน ว่ายิ่งสังคมก้าวหน้ามากเท่าไร การเสแสร้งก็จะทำได้มากขึ้นเท่านั้น ในกรุงปารีส จะยกเว้นอยู่ก็แต่ข้าพเจ้าเท่านั้น หาไม่แล้ว สังคมได้ขึ้นไปถึงขั้นที่ไม่มีใครเคยพูดในสิ่งที่เขาคิดจริง ๆ เลย

ดิเดโรต์ : แต่ท่านได้เริ่มทำให้ความจริงใจเป็นสมัยนิยมขึ้นมาแล้ว ทุกวันนี้ ที่โรงละครพวกผู้หญิงต้องแสดงความสะดุ้งตกใจต่อความไม่เหมาะสมที่เล็กน้อยที่สุดออกมา โดยที่หล่อนจะไม่ทำเช่นนี้เลย ในสมัยของโมลิแย

รุสโซ : นั่นเป็นเพราะว่าเจ้าหล่อนสงบเสงี่ยมน้อยลง ยิ่งเจ้าหล่อนแสดงอากัปกิริยาภายนอกมากเท่าไร ความชั่วที่อยู่ภายในก็มีมากเท่านั้น

ดิเดโรต์ : แต่ท่านได้สอนให้สุภาพสตรีร้องไห้ด้วยน้ำตาที่ไหลออกมาจริง ๆ เมื่อเกิดความรัก ก็จงกอดลูกโดยใจจริง หรือเมื่อรู้สึกรักหมา ก็เล่นกับมันด้วยความจริงใจโดยไม่ต้องยับยั้ง สมัยหนึ่ง สุภาพสตรีที่นำสมัยถือกันว่าต้องควบคุมอารมณ์ไว้ นี่ท่านได้สอนเขาเหล่านั้นให้แสดงอารมณ์ออกมา

รุสโซ : ข้าพเจ้าเกลียดโลกของสมัยนิยม

ดิเดโรต์ : แต่โลกในสมัยนิยมไม่ได้ทำให้ท่านเกลียด ท่านลืมเสียแล้วหรือ ถึงความพยายามที่ท่านและข้าพเจ้าเคยสนับสนุนอุปรากรอิตาเลียนให้แก่สังคมที่สุภาพท่านเคยแม้แต่เขียนเรื่องอุปรากรแบบของอิตาเลียนด้วยตัวของท่านเอง นั่นแทบจะไม่บอกถึงความเป็นศัตรู หรือความไม่เอาใจใส่ต่อโลกแห่งสมัยนิยมเลย

รุสโซ : เราอาจใช้ศิลปะโจมตีศิลปะ อย่างที่ข้าพเจ้าได้พูดแล้ว แต่โรงละครทั้งหมดเป็นสถาบันที่มีพิษ ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่สามารถที่จะให้อภัยแก่ท่านที่ตีพิมพ์บทความในสารานุกรม เสนอว่าควรจะสร้างโรงละครในเยนีวา

ดิเดโรต์ : ก็ออกจะน่าปรารถนาอยู่นี่

รุสโซ : ปรารถนาเพื่อใคร เพื่อนายวอลแต ซึ่งไม่กล้ากลับมาอยู่ปารีส หากซุ่มซ่อนอยู่อย่างสุนัขจิ้งจอกที่ชายแดนของเยนีวานะซี ข้าพเจ้าเชื่อแน่เลยว่าตัวตลกที่น่าสังเวชคนนั้นเบื่อชีวิตชนบทเต็มทีแล้ว และต้องการที่จะดูละคร เพื่อหย่อนใจบ้าง

ดิเดโรต์ : วอลแตไม่ได้เขียนบทความนั้น ท่านก็รู้ว่าดาลัมแบต์เขียนบทความนั้น

รุสโซ : วอลแตเป็นคนบอกให้เขียน ดาลัมแบต์รู้อะไรบ้างเกี่ยวกับเยนีวา ท่านควรจะเชิญนักเขียนที่มีความสามารถดีกว่านี้มาเขียนให้ท่าน

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าไม่ใช่ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับบทความนี้ และถ้าข้าพเจ้าจะเชิญใครให้เขียนสักคนหนึ่งละก็ คนนั้นก็คือท่านนั่นเอง แต่ท่านก็รู้อยู่แล้วว่าดาลัมแบต์ก็เป็นบรรณาธิการรวมอยู่ด้วยคนหนึ่งในการทำสารานุกรม แม้เขาจะทำงานน้อย แต่เขาก็มีอำนาจที่จะเขียนสิ่งที่เขาพอใจ ข้าพเจ้าเองก็ไม่ชอบบทความเกี่ยวกับเยนีวา และก็หวังว่าบทความชิ้นนี้ไม่ควรจะได้ตีพิมพ์ออกมาด้วยซ้ำ แต่ข้าพเจ้าก็ต้องบอกท่านด้วยว่า ความไม่ชอบของข้าพเจ้านั้น ไม่ได้มีผลอะไรเลยที่เกี่ยวกับข้อเสนอเรื่องโรงละครที่เยนีวา แท้ที่จริง ข้าพเจ้ากลับเห็นว่าข้อเสนอนั้นเป็นความคิดที่ดีเลิศเสียด้วย

รุสโซ : ท่านคงจะยินดีที่ได้เห็นชาวเยนีวาทั้งหมดเลวลง เพื่อว่าวอลแตจะได้พอใจ

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าไม่คิดว่าโรงละครจะนำสิ่งชั่วร้ายมาให้ ในทางตรงกันข้าม ข้าพเจ้ากลับเห็นว่าโรงละครเป็นประดุจสถานอบรมศีลธรรม สมัยกรีกโบราณก็เป็นเช่นนั้น และฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ก็เป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะเป็นเช่นนั้นได้อีก

รุสโซ : ท่านพูดได้อย่างไรนะ ว่าโรงละครของกรีกเป็นสถานอบรมศีลธรรม เราได้อะไรบ้างจากเรื่องของโอดิปุสและเฟดรา นอกจากบทเรียนที่ว่าคนไม่มีอิสรภาพ และสวรรค์ลงโทษคนที่ทำชั่ว ตามบัญชาของสวรรค์นั้นเอง

ดิเดโรต์ : จุดมุ่งหมายของละครโบราณนั้นก็คือให้ผู้ดูได้ระบายอารมณ์ที่ชั่วร้ายออกมาจะได้โล่งใจ

รุสโซ : ข้าพเจ้ายังมองไม่เห็นเลยว่า จะสามารถทำลายตัวตัณหาได้ด้วยการทำให้เกิดความตื่นเต้น สิ่งที่ละครทำนั้น คือก่อให้มนุษย์เกิดตัณหาชนิดที่ยังไม่มีในตัวตน และก็ปลุกกิเลสที่มีอยู่แล้วให้กำเริบขึ้นด้วย

ดิเดโรต์ : โศกนาฏกรรมแสดงให้เห็นว่าคนชั่วร้ายจะต้องทนทุกข์ทรมาน

รุสโซ : แต่ก็แสดงให้เห็นว่าคนที่ชั่วร้ายได้รับความสุขมากเพียงใด ก่อนที่จะไปรับ

ทุกข์ คนจะจำได้แต่ความสนุกสนาน แต่ก็ลืมนึกถึงตอนที่ถูกลงโทษ ซึ่งเขาไม่เคยได้พบมาด้วยตนเอง

ดิเดโรต์ : โศกนาฏกรรมเรียกร้องความเห็นอกเห็นใจด้วย

รุสโซ : ความเมตตาสงสารนั้นจะเกิดขึ้นครู่เดียวและหายไปอย่างรวดเร็ว

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าหมายถึงความเห็นอกเห็นใจในแง่ที่เป็นความรู้สึกอันลึกซึ้งต่อความทุกข์ทรมานที่เกิดขึ้น แม้แต่กับคนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

รุสโซ : ละครโศกนาฏกรรมนั้นมักสนใจแต่ในคนสำคัญ คนมีชื่อเสียง หรืออาชญากรรมที่ยิ่งใหญ่มากเกินไป

ดิเดโรต์ : นั่นอาจจะจริงในละครสมัยโบราณ ละครสมัยใหม่พยายามหันมาใช้แบบอย่างของโศกนาฏกรรมในครัวเรือนธรรมดา ๆ

รุสโซ : ละครสมัยใหม่กลับเลวลงไปอีก เต็มไปด้วยความรัก ซึ่งอย่างน้อยพวกกรีกก็ไม่ยอมให้มามีบทบาทบนเวที

ดิเดโรต์ : ละครสมัยใหม่แสดงให้เห็นถึงความทุกข์อันเกิดจากความรัก

รุสโซ : ถ้าหากว่าเราจะแสดงถึงความรักบนเวทีตามสภาพที่แท้จริงแล้วละก็ จะล่อลวงให้ผู้ชมหลงใหลจนเอาอย่างไปทำตาม โชคร้ายในเรื่องรัก กลับจะทำให้อยากลองมากขึ้น คนดูจะเริ่มด้วยการชื่นชมในความรักที่ซื่อสัตย์ อันได้จากสิ่งที่เขาเห็นบนเวทีละคร แต่ในที่สุดจะลงเอยในชีวิตจริงของเขาด้วยความรักอันไม่บริสุทธิ์

ดิเดโรต์ : เมื่อท่านไม่เห็นด้วยกับโศกนาฏกรรมจะช่วยสอนศีลธรรมจรรยาให้ได้ ท่านก็ย่อมต้องเห็นว่าหัสนาฏกรรมย่อมช่วยสอนจริยธรรมได้

รุสโซ : ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยอยู่ดีนั่นแหละ หัสนาฏกรรมนั้นเขียนขึ้นเพื่อเยาะเย้ย และการเยาะเย้ยนั้นก็คือเพื่อนที่ดีที่สุดของความชั่วร้าย หรือเป็นแขนขวาของความชั่วร้ายนั่นเอง

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าหมายถึงหัสนาฏกรรมที่ดีที่สุด นะท่าน

รุสโซ : ข้าพเจ้าก็คิดเช่นนั้น ข้าพเจ้ากำลังนึกถึงโมลิแย อะไรที่เกิดขึ้นในบทละครของโมลิแยเกือบทุกเรื่อง ถ้าไม่ใช่คนโง่ที่เป็นเพียงเหยื่อของพวกวายร้ายตัวโกง

ดิเดโรต์ : แต่สิ่งนี้ก็เกิดขึ้นในชีวิตจริงนะ บทละครของโมลิแยเป็นกระจกเงาสะท้อนสภาพของชีวิตจริง

รุสโซ : แต่โมลิแยต้องเห็นด้วยที่คนโง่แพ้คนโกง ดูเราจะยกย่องคนที่ฉลาดที่สุด ที่

เก่งกาจที่สุด แต่ไม่ได้ยกย่องคนผู้ทรงคุณวุฒิ อย่างเช่นในเรื่อง Le Misanthrope อัลเสตซึ่งเป็นคนที่มีคุณค่าอันสมบูรณ์ กลับเป็นที่ขบขันของคนอื่นไป อันที่จริงแล้ว บทเรียนในละครของโมลิแยนั้นก็ดุจเดียวกัน คือการที่เป็นคนซื่อสัตย์นั้น เพียงแต่อย่าโกงจนตลอดก็พอ

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าคิดว่ามีอะไรบางอย่างที่เป็นจริงตามที่ท่านพูด เรื่องของโมลิแยนั้นล้าสมัยไปเสียแล้ว เพราะสะท้อนคุณค่าของสภาพสังคมในสมัยคริสตศตวรรษที่ ๑๗ ข้าพเจ้าคิดว่าปัจจุบันเราต้องการละครใหม่ ๆ ซึ่งเป็นประสบการณ์จริง ๆ ของสังคมสมัยเรา แม้ชื่อเรื่อง เช่น Le Bourgeois Gentilhomme ก็ฟังดูไม่ไหวในสมัยนี้เสียแล้ว แต่ในสมัยของโมลิแย ที่ตั้งชื่อเช่นนั้น ก็เพราะเป็นไปไม่ได้ ที่ใครก็ตาม จะเป็นผู้ดีและเป็นทั้งพ่อค้าด้วย แต่ปัจจุบัน อาจเป็นไปได้แล้ว ครั้งหนึ่งสมาชิกสภาขุนนางในอังกฤษถือกำเนิดมาจากพ่อค้า อะไรที่เกิดขึ้นที่นั่น ก็จะเกิดขึ้นที่นี่ได้ด้วยเหมือนกัน

รุสโซ : ข้าพเจ้ารู้สึกว่าพวกพ่อค้าที่ไปดูละคร จะไม่พอใจแน่ ที่จะถูกเยาะเย้ยเช่นนั้น

ดิเดโรต์ : ไม่ใช่ปัญหาในเรื่องนั้นหรอกท่าน งานและชีวิตประจำวันของพวกพ่อค้ามีความภูมิฐานและมีคุณค่าในตัวของมันเอง จนสมแก่จะนำมาแสดงบนเวทีนะ ละครของข้าพเจ้า ตั้งใจจะแสดงออกเช่นนั้น และท่านอาจจะสังเกตได้ในเรื่อง Le Fils Natural ถ้าหากว่าท่านจะไม่มีอคติมากเกินไป ในข้อที่บางบรรทัดออกจะพึ่งขัดหูท่านอยู่สักหน่อย ในเรื่องนั้น ข้าพเจ้าได้ให้ตัวละครตัวหนึ่งพูดจายกย่องเกี่ยวกับเรื่องการค้า โดยให้เหตุผลว่า การค้าขายเป็นอาชีพเดียวที่จะนำความร่ำรวยมาให้ เท่าที่พ่อค้ามีความพยายาม มีความขยันและยอมอดทน จนได้มาซึ่งสิ่งนั้น ถ้าละครจะเป็นสถานอบรมทางศีลธรรมจะต้องสะท้อนภาพทางด้านความยุติธรรมอย่างแยบคาย

รุสโซ : แล้วนั่นช่วยให้ดีขึ้นได้หรือ อย่างน้อยที่สุดบทละครของโมลิแยก็พูดถึงจริยธรรมและเกียรติยศ ของท่านพูดถึงการค้าและเงินเท่านั้น เหมือนกับนักการเมืองปัจจุบันนี้ แต่แท้ที่จริงแล้ว บทละครอะไรก็ตามที่ท่านเขียน ท่านไม่สามารถทำให้โรงละครเป็นโรงเรียนสอนศีลธรรมขึ้นมาได้ โดยเหตุผลธรรมดาคือโรงละครเป็นส่วนที่ให้ความเพลิดเพลิน ซึ่งหมายความว่านักเขียนบทละครต้องประจบรสนิยม ขนบธรรมเนียมและอคติอันคงที่ของผู้ชมของเขา เมื่อเขาพูดถึงตัณหาก็เช่นเดียวกับความเย่อหยิ่ง ความหลงรัก ความใคร่ ผู้ชมของเขาจะมีความตื่นเต้นอยู่ภายใน แต่เมื่อเขาแสดงถึงหลักการที่สูงส่ง พวกผู้ชมจะรู้สึกระคายแต่ภายนอกเท่านั้น เขาจะประกาศคุณสมบัติของเขาโดย

การตบมือให้สิ่งที่ดีกว่า แต่ในใจของแต่ละคน จะหล่อเลี้ยงด้วยสิ่งที่เลวกว่า ข้อเสนอทั้งหมดของท่านนั้นเป็นไปไม่ได้ เหตุผลเท่านั้นที่สามารถชนะตัณหา และเหตุผลไม่ก่อผลอะไรเลยบนเวทีละคร

ดิเดโรต์ : ถ้าท่านสมมุติว่าเหตุผลเท่านั้นที่สามารถเอาชนะตัณหาได้ ท่านก็ต้องหันไปมองข้อเขียนของท่านเองอีกครั้งหนึ่ง แท้ที่จริงนั้น นักเขียนบทละครมิได้สั่งสอนโดยใช้ถ้อยคำสำนวนแต่อย่างเดียว หากโรงละครยังเป็นสถานที่เดียวที่น้ำตาของคนดีไหลปนกับน้ำตาของคนเลว คนเลวกลายเป็นคนที่เดือดดาลต่อต้านความอยุติธรรม ที่ตัวเขาเองเป็นผู้ก่อ และขัดเคืองต่อบุคลิกของตัวเขาเอง เขาออกจากโรงละครอย่างไม่สบายใจในเรื่องของความชั่ว ซึ่งจะไม่เป็นเช่นนี้ ถ้าเขาถูกประจานโดยผู้พิพากษาหรือถูกติเตียนโดยผู้แสดงสุนทรพจน์ เขาดีขึ้นเพราะรู้จักตัวเองดีขึ้น ชาวกรีกยกให้โรงละครเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ก็เพราะเหตุนี้ และมันไม่ใช่เหตุผลบังเอิญดอกนะ ที่บทละครตอนแรก ๆ ของชาวยุโรปปัจจุบันนี้เป็นบทละครทางศาสนา

รุสโซ : ข้าพเจ้ายอมรับว่าครั้งหนึ่งเคยนำเอาละครไปแสดงในวัดคริสตัง นั่นก็เป็นเรื่องดีอยู่ ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมแบบง่าย ๆ นั้นบริสุทธิ์ การพัฒนาความก้าวหน้าของสิ่งเหล่านี้ต่างหากที่กลายสภาพจากการช่วยให้เป็นไปในทางดีงาม มาสู่ความเป็นเครื่องขัดขวาง วัฒนธรรมให้โทษเมื่อขาดความสัมพันธ์กับธรรมชาติ

ดิเดโรต์ : ในทางหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่าน แต่เราจะพบสังคมที่ยังรักษาความสัมพันธ์กับธรรมชาติได้ที่ไหน

รุสโซ : ข้าพเจ้าจำได้ว่าในวัยรุ่น ได้เห็นที่ลาดตรงเชิงเขาใกล้ทะเลสาบนาซาตัล

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าคิดว่าคงเป็นสวิสนะ

รุสโซ : ลาดเขาทั้งหมดปกคลุมด้วยเรือนไม้เล็ก ๆ แต่ละหลังตั้งอยู่กลางพื้นที่แปลงหนึ่ง แต่ละบ้านมีขนาดเดียวกัน เป็นชุมนุมชนหนึ่งที่มีครอบครัวเสมอกัน และที่นั้น พวกเขาเป็นชาวนาที่มีความสุข ไม่มีภาระเกี่ยวกับภาษีของรัฐ หรือของวัด เลี้ยงชีพด้วยการงานของเขาเอง ทุกคนชำนาญงานที่ต่าง ๆ กัน ที่นั่นไม่มีช่างทำตู้ ช่างทำกุญแจ ช่างทำกระจกหน้าต่าง แม้ช่างไม้ก็ไม่มีอยู่ในระหว่างพวกเขา เขาทุกคนสร้างและป้องกันรักษาบ้านเรือนของเขาเอง และชีวิตของเขาไม่ได้สละให้งานเพียงอย่างเดียว พวกเขาทุกคนสามารถเล่นขลุ่ยเต้นรำและร้องเพลง ซึ่งตกทอดกันมาทางบรรพบุรุษ รสนิยมของพวกเขาดีเสียด้วย สิ่งที่เขาทำขึ้นกับมือนั้น เป็นของง่าย ๆ แต่น่าชื่นชม ดนตรีของ

พวกเขาก็เช่นกัน ชนเหล่านี้ไม่ต้องการกวี ผู้คงแก่เรียน นักปรัชญาหรือนักเขียนบทละคร พวกเขาต้องป้องกันการติดต่ออย่างชั่วร้ายกับสังคมที่ก้าวหน้ากว่า อย่างสังคมของท่านเท่านั้น

ดิเดโรต์ : ท่านอาจจะต้องประหลาดใจ ถ้าข้าพเจ้าคิดว่าเรื่องนี้อาจจะจริง ข้าพเจ้าไม่รู้สึกถึงเสน่ห์ชีวิตแบบสวิสของท่าน ก็อย่างที่ท่านรู้นั่นแหละ ว่าข้าพเจ้าเติบโตในแถบลังเกรส์ ซึ่งไม่ไกลจากเทือกภูเขายูรามากนัก ข้าพเจ้าเคยได้ยินเสียงอันเต็มไปด้วยความเศร้าโศกของป่าเขา และเคยรู้สึกถึงผัสสะอันเยือกเย็นของหิมะ แต่มันก็มีสังคมอื่นที่ข้าพเจ้าได้อ่านเกี่ยวกับสิ่งที่สำหรับข้าพเจ้าแล้วถ้ามันดี มีความสุขตามธรรมชาติ ที่พอมาติดต่อกับพวกเราแล้ว ก็เป็นอันถูกทำลายไป

รุสโซ : เป็นอันท่านเห็นด้วยกับข้าพเจ้า

ดิเดโรต์ : หามิได้ ผู้ทำให้ข้าพเจ้าเห็นด้วย คือ บูแกนวีลส์ ข้าพเจ้าได้อ่านเรื่อง Voyages ของเขา และคิดเกี่ยวกับตาฮิติ ชาวเกาะเหล่านั้นมีความสุขแค่ไหนหนอ มีชีวิตอยู่อย่างที่คนน้อยคนนักจะทำได้ ในที่ที่มีธรรมชาติอย่างเต็มที่ ที่ซึ่งดวงอาทิตย์อบอุ่นอยู่เสมอ ลมทะเลพัดโชยมาเบา ๆ และร่างที่เปลือยเปล่าของมนุษย์ก็สวยงามเช่นเดียวกับเทวดาและนางฟ้าของพวกนอกศาสนา ความวิบัติสำหรับพวกนี้มีขึ้นก็เมื่อชาวเรือฝรั่งเศสของเรา ได้นำวัฒนธรรมคริสเตียนปัจจุบันไปยังฝั่งของพวกเขาเหล่านั้น เดิมชาวตาฮิติเป็นผู้บริสุทธิ์และมีความสุข เขาอยู่โดยสัญชาตญาณ ไม่มีสถาบันทางการเมือง หรือทรัพย์สมบัติส่วนตัว ไม่มีความรู้สึกว่า “เป็นของฉัน เป็นของท่าน” ลูก ๆ เมีย ๆ ก็ดูจะเป็นของกลางสำหรับทุกคน ไม่มีการห้ามถึงการมีความสัมพันธ์ทางเพศกับญาติที่ใกล้ชิด ความคิดเกี่ยวกับอาชญากรรมก็ไม่รู้จักกันในหมู่พวกเขา แต่แล้วลูกเรือของเราก็ชักนำพวกเขาให้มีมโนภาพเรื่องบาป เรื่องความโลภ เรื่องพรหมจรรย์ และความริษยา ทรัพย์สมบัติส่วนตัวก่อให้เกิดการแก่งแย่งแข่งดีกัน การแข่งขันกันนำไปสู่การนองเลือด และถ้าไม่นองเลือด เลือดก็เสียโดยเชื้อโรคที่นำไปจากโรงโสเภณีในยุโรป

รุสโซ : ชุมชนที่ท่านพรรณนา ดูเหมือนจะสร้างขึ้นจากมโนภาพ มากกว่ามีในประวัติศาสตร์ แต่ข้าพเจ้าก็ดีใจที่พบว่าในที่สุดเราก็เห็นพ้องต้องกัน ในการชอบสิ่งง่าย ๆ มากกว่าสิ่งซับซ้อน

ดิเดโรต์ : แต่ข้าพเจ้าคิดว่า การตกลงเห็นด้วยของเรายังมีข้อแม้อยู่ เราร่วมกันเสียใจที่สังคมง่าย ๆ อย่างธรรมดาได้สูญเสียความบริสุทธิ์ไป และในการคิดว่าวัฒน-

ธรรมฝรั่งเศสของเราเลวร้ายลงทุกที ๆ แต่ท่านก็อยากได้ความง่าย ๆ นั้นอีก ข้าพเจ้าจำได้ว่าพวกเราไม่สามารถค้นพบความบริสุทธิ์ใจแห่งวัยหนุ่ม ไม่ว่าพวกเราในยุโรปจะเคยมีความบริสุทธิ์นั้นหรือไม่ก็ตาม พวกเราต้องแก้ไขในสิ่งที่เรามี โดยไม่คร่ำครวญอยากได้ของที่ไม่สามารถเป็นของเรา

รุสโซ : ถ้าท่านอยากจะแก้ไขให้ถูกต้อง ท่านต้องมองเห็นสิ่งที่ผิดก่อน

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้ามองเห็นสิ่งที่ผิด แต่ท่าน มิตรที่รัก ข้าพเจ้าเสียใจที่จะกล่าวว่า ท่านไม่เห็นสิ่งที่ผิดนั้น เหตุผลที่ว่าทำไมอารยธรรมของยุโรปเลวกว่าอารยธรรมของพวกตาฮิตินั้น ไม่ใช่เพราะว่าทวีปยุโรปมีความรู้มาก มีวิทยาศาสตร์และศิลปะ แต่เพราะว่าทวีปยุโรปมีคุณค่าทางศีลธรรมเลวกว่า และมีความเชื่อทางศาสนาที่เลวกว่าพวกตาฮิติ ลัทธิศาสนาก็ยังสั่งสอนชาวยุโรปเป็นเวลาหลายศตวรรษเรื่อยมา ว่าความสุขที่แท้จริงรอคอยอยู่ภายหลังชีวิตนี้ และชาวยุโรปส่วนมากไม่รู้ว่าทำอย่างไรจึงจะมีความสุขในโลกนี้ได้ ปัญหาแรกที่เราจะต้องแก้ไขก็คือยกเลิกลัทธิศาสนาให้พ้น ๆ ไปเสีย

รุสโซ : ศาสนจักรอาจจะต้องการปฏิรูป แต่ท่านไม่สามารถที่จะยกเลิกลัทธิศาสนาได้ เพราะว่าศาสนาเป็นความต้องการของมนุษย์เรา และเป็นความต้องการทางสังคมที่ยิ่งใหญ่

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าไม่เคยรู้ว่า ความคิดทางศาสนาของท่านเป็นเช่นใด รุสโซ นอกจากว่าท่านถือนิกายคาทอลิกในซาวอย และถือนิกายคัลแวงในเยนีวา

รุสโซ : นั่นเป็นเรื่องทางการเมือง ข้าพเจ้าก็เหมือนกับพระเจ้ายอชที่สาม ผู้ซึ่งถือนิกายอังกฤษในอิงแลนด์ ถือนิกายเพรสบีเทเรียนในสกอตแลนด์ และถือนิกายลูเธอในแฮนโนเวอ แต่ละรัฐต้องตั้งพิธีปฏิบัติทางศาสนาของตนขึ้นเอง เป็นหน้าที่ของผู้ปกครองประเทศที่จะต้องเลือกพิธีการทางศาสนา และเป็นหน้าที่ของคนใต้บังคับบัญชาที่จะรับพิธีการทางลัทธิศาสนามาปฏิบัติ

ดิเดโรต์ : ดูเหมือนว่าท่านจะไม่มีความรังเกียจว่าพิธีการในทางลัทธิศาสนาที่ตั้งกันขึ้นมานั้น เป็นไปเพื่อความจริง หรือไม่

รุสโซ : ลัทธิศาสนาประจำบ้านประจำเมืองเป็นเรื่องเกี่ยวกับหน้าที่ทางสังคม โดยพร่ำสอนถึงความรู้สึกทางความรักชาติ และการนำเอาความปรารถนาทางด้านจิตใจมากระทำให้เป็นประโยชน์แก่รัฐ ความสำคัญอยู่ตรงนี้ คือ ลัทธิศาสนาที่ประจำบ้านเมืองนั้น สนองความต้องการทางสังคมได้หรือไม่

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าเห็นว่าสัจจะเป็นเรื่องสำคัญ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเมื่อเล็ก ๆ ข้าพเจ้าตั้งใจจะบวชก็ได้ ข้าพเจ้าจึงได้ยินเรื่องสัจจะมามาก เป็นแต่ข้าพเจ้าได้ยินได้ฟัง

เรื่องสัจจะ ทั้งจากพวกเจนเสนิตและพวกเยซูอิต ข้าพเจ้ามีความประทับใจเหลือเกินในการวิจารณ์กันไปมาระหว่างสองคณะ ในไม่ช้าข้าพเจ้าก็เลยเลิกเชื่อคำบอกเล่าของคนทั้งสองคณะนี้ ทั้ง ๆ ที่ต่างก็มีศรัทธาอยู่ในนิกายคาทอ-ลิก แท้จริง ข้าพเจ้าได้ละทิ้งหลักเกณฑ์ทางลัทธิศาสนาโดยไม่มีข้อพิสูจน์นั้น ๆ หมด ข้าพเจ้ายังคงมีแต่ความเชื่อแบบง่าย ๆ ว่าพระเจ้ามี ต่อมาข้าพเจ้าก็ถึงกับคิดว่า การเชื่อว่าพระเจ้าจะมีหรือไม่มี ก็ดูจะไม่มีความจำเป็นอะไรเลย

รุสโซ : ใช่ ข้าพเจ้ารู้แล้วว่าท่านกลายเป็นบุคคลที่สงสัยทุกสิ่งทุกอย่าง

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่า จะมีสิ่งหนึ่งที่เป็นความสงสัยทั้งหมด ข้าพเจ้าคิดว่าเราควรจะมีพื้นฐานที่ดีสำหรับสิ่งใดก็ตามที่เรายอมรับว่าเป็นจริง แม้แต่ปาสกัลยังพูดถึงเรื่องพระเจ้าว่า ไม่มีใครรู้ว่าพระองค์คืออะไร และทรงสภาวะอย่างไร รุสโซ เพื่อนรักของข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าไม่ใช่คนที่ไม่นับถือพระเจ้า เวลาอยู่ในหมู่ของคนพวกนั้น ข้าพเจ้าพยายามหาเหตุผลเพื่อพิสูจน์ว่ามีพระเจ้า และเมื่อข้าพเจ้าอยู่กับผู้ที่มีความเชื่อในพระเจ้า ข้าพเจ้าก็ครุ่นคิดถึงเหตุผลที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระองค์

รุสโซ : ถ้าเช่นนั้นท่านจะปฏิเสธไม่ได้เลยว่า ท่านมีความขัดแย้งทางด้านจิตใจ

ดิเดโรต์ : ความขัดแย้งหรือการไม่ตกลงกันนั้น เป็นเครื่องประดับและเครื่องชูรสของการสนทนา

รุสโซ : ใช่ ถ้าหยุดเพียงแต่คุยกันเท่านั้น

ดิเดโรต์ : นี่ก็เป็นเหตุผลที่เลิศประการหนึ่งแล้วสำหรับการคุยกัน การคุยก็คือการคิดออกมาดัง ๆ เท่านั้นเอง ข้าพเจ้าคิดว่าท่านคงยังไปไม่ถึงขั้นที่ว่า ความคิดในตัวของมันเองนั้นก็เป็นสิ่งที่มีอันตราย

รุสโซ : ข้าพเจ้าไม่ชอบการขัดแย้งทางจิตใจเสมอมา

ดิเดโรต์ : สำหรับข้าพเจ้า การที่เราสามารถที่จะมองเห็นปัญหาถึงสองด้าน ย่อมเป็นคุณแก่จิตใจ นอกไปจากนั้น ทุก ๆ อย่าง อย่างน้อยก็ดูจะต้องมีปัญหาสองด้าน ยกเว้นแต่ในทางตรรกวิทยาและวิชาคณิตศาสตร์

รุสโซ : ปัญหาทางลัทธิศาสนานั้น มองได้สองด้านแน่ มีสองลัทธิศาสนาก็ได้ ถ้าชอบเช่น ลัทธิศาสนาส่วนตัวเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจภายใน เป็นเรื่องระหว่างคนและพระผู้สร้าง นอกจากนี้ก็มีลัทธิศาสนาประจำบ้านเมือง พร้อมด้วยวัดวาอารามและคณะสงฆ์ ตลอดจนพิธีกรรมภายนอก นี่คือสถาบันทางสังคม และรัฐมีสิทธิที่จะควบคุมสถาบันด้านนี้ได้โดยชอบธรรม

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าลัทธิศาสนาเป็นสิ่งสำคัญ

รุสโซ : ลัทธิศาสนาเป็นสิ่งสำคัญ เพราะว่าศาสนาสอนคนให้ทำดี

ดิเดโรต์ : มีลัทธิศาสนาน้อยมากที่สอนคนให้ทำดี พระของเราเองมักพูดว่าผู้ที่ไม่เชื่อในพระเจ้าเป็นคนเลวร้าย แต่พวกที่ไม่เชื่อพระเจ้าทั้งหมด ที่ข้าพเจ้าได้รู้จักมานั้น ส่วนมากเป็นคนที่มีความซื่อสัตย์และมีธรรมะ ในขณะที่ประวัติของลัทธิศาสนาคริสต์เปรอะเปื้อนไปด้วยเลือด

รุสโซ : นักปราชญ์ที่ไม่นับถือศาสนาบางคน อาจจะเป็นคนที่มีความซื่อสัตย์ แต่เราจะสามารถหวังกันได้อย่างไร ว่าคนธรรมดาจะมีศีลธรรม ถ้าปราศจากความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ

ดิเดโรต์ : ถ้าคนดีเพราะกลัวบาปหรือเห็นแก่บุญ ความประพฤติของเขาก็ไม่เป็นสิ่งมีคุณค่าทางศีลธรรม กรรมดีคือการกระทำที่ทำไปเพราะเป็นการกระทำที่ดี คนดีคือคนที่มีชีวิตมุ่งไปในทางรักความดี ถ้าเขาทำดี เพราะกลัวตกนรกหรือหวังรางวัลจากสวรรค์ เขาก็ทำไปเพราะความขลาด หรือด้วยความโลภ ทั้งความขลาดและความโลภเป็นแรงจูงใจที่เลว และการกระทำอันเกิดจากแรงจูงใจที่ผิด หาใช่การกระทำที่ดีไม่

รุสโซ : แน่แล้ว มันเป็นสิ่งธรรมดา ดิเดโรต์ ท่านได้เคยถูกอบรมมาสำหรับให้เป็นพระ ท่านได้รับการฝึกฝนทางทฤษฎีศาสนามาก จนกระทั่งท่านไม่สามารถเข้าใจว่า ศาสนาที่แท้จริงเป็นเช่นไร พวกชาวนาที่ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ในเกาะคอสิกา มีความคิดเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าดีกว่าครูทางเทววิทยาของท่านบางคนในมหาวิทยาลัยซอบอน และนี่เป็นเพราะว่าพระเจ้าสถิตอยู่ในหัวใจของคน ไม่ใช่ในสมองของเขา

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าก็ไม่ปฏิเสธในข้อนี้ ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเทพนิยายของชาวนาในเกาะคอสิกา ข้าพเจ้าปรารถนาจะขจัดครูทางเทววิทยาออกไปและหาครูทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและทางเครื่องจักรกล มาแทนครูทางเทววิทยาเท่านั้น

รุสโซ : ท่านคิดหรือว่ากลศาสตร์จะประสบความสำเร็จ ในขณะที่ศาสนาเสื่อมลง

ดิเดโรต์ : จะเป็นเช่นนั้น เพราะว่ากลศาสตร์สามารถสร้างคลองและให้น้ำในเขตแห้งแล้ง ทำให้ปลูกข้าวสาลีได้ในที่ที่ไม่เคยทำได้มาก่อน และเลี้ยงดูคนที่แต่ก่อนนั้นมีแต่ความหิวโหย กลศาสตร์ทำสิ่งมหัศจรรย์ต่าง ๆ ได้มากกว่าที่พวกนักบุญเคยเชื่อถือ

รุสโซ : ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าคนเราจะสามารถอยู่ได้อย่างไร ถ้าปราศจากศรัทธา ข้าพเจ้าเองไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ ข้าพเจ้าหลงอยู่ในความสงสัยเช่นเดียวกับท่านเป็น

เวลาหลายปี แต่ศรัทธาของข้าพเจ้าไม่เคยหวั่นไหว ดิเดโรต์ ท่านก็คงรู้อยู่แล้ว ว่าข้าพเจ้านั้นรักใคร่ชอบพอกับท่านอย่างลึกซึ้ง แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะทนต่อความปราศจากศรัทธาในศาสนาของท่าน ข้าพเจ้ายอมรับว่าไม่สามารถจะพิสูจน์ได้โดยการโต้แย้งอย่างมีเหตุผล นั่นเพียงแต่หมายความว่าที่ที่ศาสนาเกี่ยวข้องแล้ว ข้าพเจ้าชอบธรรมชาติมากกว่าเหตุผล ข้าพเจ้าเชื่อในพระเจ้า และพระเจ้าจะไม่ยุติธรรม ถ้าวิญญาณของข้าพเจ้าไม่ได้เป็นอมตะ

ดิเดโรต์ : ดังนั้นท่านก็เชื่ออย่างจริงใจในเรื่องชีวิตหน้า

รุสโซ : ใช่แล้ว

ดิเดโรต์ : ท่านเชื่อหรือ ในเรื่องการลงโทษคนเลวอย่างนิรันดร โดยที่วิญญาณทั้งหลายจะถูกเผาผลาญในนรกตลอดกาล

รุสโซ : ไม่เชื่อ แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่ามีอีกหลายวิญญาณที่ไม่เคยลิ้มรสของความสุขนิรันดร ข้าพเจ้าเพิ่มความเชื่อที่ว่าวิญญาณของคนเลวร้ายนั้น ถูกทำลายลงโดยสิ้นเชิงเมื่อตาย และความรู้สึกที่ดำเนินไปเรื่อย ๆ นั้นเป็นรางวัลของคนดี แต่นั่นเพียงพอสำหรับข้าพเจ้า เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าได้กำลังเข้าใกล้จุดจบของชีวิต และรู้ว่าข้าพเจ้าสามารถที่จะหวังได้ถึงความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในโลกหน้า

ดิเดโรต์ : แต่ท่านก็ไม่ได้แก่มากไปกว่าข้าพเจ้า อายุท่านคงไม่เกิน ๔๕ หรอก รุสโซ แล้วท่านพูดได้อย่างไรนะ ว่าท่านอยู่ใกล้กับความตาย

รุสโซ : ข้าพเจ้าไม่คิดว่าตัวเองจะมีชีวิตอยู่อีกนาน ข้าพเจ้าได้รับความทรมานมามากพอแล้ว แต่ศรัทธาในเรื่องโลกหน้าช่วยให้ข้าพเจ้าสามารถที่จะทนต่อความทรมานในโลกนี้ได้ง่ายขึ้น

ดิเดโรต์ : ไม่ใช่หน้าที่ของข้าพเจ้า ที่จะถามถึงคุณค่าแห่งการปลอบประโลมใจของท่าน ถ้าคนรู้สึกดีขึ้นหลังจากที่ได้ยาของหมอ ก็ไม่มีประโยชน์อันใดที่จะไปบอกเขาว่ายาขวดนั้นเป็นเพียงแต่น้ำใส่สี ทั้งหมดที่ข้าพเจ้าต้องการจะพูดก็คือ เรื่องที่เราสามารถทำให้ชีวิตในโลกนี้ดีขึ้นสำหรับมนุษยชาติทั้งหมด มีคนน้อยคนนัก ที่ต้องการหาความสุขสบายจากเรื่องของโลกหน้า

รุสโซ : แล้วท่านเชื่อจริง ๆ หรือว่า ท่านสามารถจะทำให้ชีวิตดีขึ้นสำหรับมนุษยชาติโดยวิธีง่าย ๆ คือขยายความรู้ให้กว้างขวางขึ้น

ดิเดโรต์ : ท่านอาจจะจำได้ถึงสิ่งที่ข้าพเจ้าเขียนในเล่มแรกของสารานุกรม ที่ว่า "จุดมุ่งหวังของเราก็เพื่อรวบรวมความรู้เข้าด้วยกัน เพื่อที่จะให้ลูกหลานของเราได้เรียนรู้ดีขึ้น และเมื่อเรียนรู้มากขึ้น อาจจะหาความสุขได้มากขึ้น และเป็นคนดีได้ยิ่งขึ้น ทั้งนี้เท่ากับว่าก่อนตายจากไป เราได้ทำหน้าที่อย่างเหมาะสม

สำหรับมนุษยชาติ" และนั่นแหละ มิตรที่รัก คือความเป็นอมตะที่ข้าพเจ้าปรารถนา

รุสโซ : ข้าพเจ้าคิดว่าไม่มีทางใดที่จะทำให้แน่ใจว่า เรากำลังก้าวเข้าสู่ความผิดพลาดมากกว่าการพยายามที่จะรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าคนเราไม่อ้างว่าโลกอยู่กับที่แล้ว เขาก็คงไม่กล่าวหากาลิเลโอ ในการที่บอกว่าโลกเคลื่อนที่ ถ้าคำว่านักปรัชญาใช้เฉพาะคนที่เป็นนักปรัชญาจริง ๆ แล้ว สารานุกรมของท่านก็คงจะไม่ถูกโจมตี ความเลวร้ายของมนุษย์ทุกวันนี้มิได้เกิดจากความโง่ หากเกิดแต่ความผิดพลาด สิ่งที่ทำร้ายเรา ไม่ใช่สิ่งที่เราไม่รู้ แต่จากสิ่งที่เราคิดผิด ๆ ว่าเรารู้ต่างหาก

ดิเดโรต์ : ท่านอาจจะถูก และท่านก็ได้รับประโยชน์จริง ๆ จากการเป็นคนที่ศึกษามาด้วยตนเอง เพราะจิตใจของท่านไม่ได้บรรจุด้วยเรื่องที่ได้รับจากโรงเรียนและมหาวิทยาลัยเช่นข้าพเจ้า ซึ่งสับสนไปด้วยระบบของสิ่งที่ผิด ๆ แต่ข้าพเจ้าคิดว่าความผิดพลาดนั้นแก้ไขได้ เช่นเรามีทฤษฎีของเบคอน ซึ่งได้สะสมความรู้โดยการสังเกต และเราก็มีทฤษฎีของเดส์คาต ที่ทดลองความรู้โดยขบวนการของความสงสัยอย่างเป็นระบบ

รุสโซ : ข้าพเจ้าเห็นด้วยว่าทั้งเดส์คาตและเบคอนเป็นอัจฉริยะ แต่โลกอาจจะดีกว่านี้ถ้าทั้งสองคนไม่ได้เขียนอะไรเลย เขาทั้งสองเป็นผู้นำของปรัชญาสมัยใหม่ผิดกับในสมัยของเซนต์ทอมัส อไควนัส (ระยะในประวัติศาสตร์ที่มนุษย์มีความสุขกว่านี้) ด้วยเวลานั้นปรัชญาเป็นเพียงเครื่องมือของศรัทธา ปรัชญาสมัยใหม่ของท่านพยายามที่จะเข้ามาแทนที่ของศรัทธา โดยสร้างสัญญาที่ผิด ๆ ให้ในเรื่องของความรู้ ความตกต่ำของกรีกเริ่มขึ้นเมื่อลัทธิศาสนาของกรีกได้ถูกเปลี่ยนไปสู่ปรัชญา และเราก็กำลังได้เห็นประจักษ์พยานของความตกต่ำที่เหมือนกันขึ้นอีกแล้วในยุโรป

ดิเดโรต์ : เราไม่ได้เป็นพยานของความตกต่ำ ความตกต่ำได้เริ่มขึ้นหลายศตวรรษมาแล้วพร้อมกับความสิ้นสุดของสมัยคลาสสิกโบราณ เรากำลังเป็นพยานของการเกิดใหม่บางสิ่งก็เกิดขึ้นในอิตาลี เมื่อคริสตศตวรรษที่ ๑๓ ครั้นศาสนจักรที่นั่นกดดันความเจริญไว้ จึงย้ายมาเกิดขึ้นในฝรั่งเศส ข้าพเจ้าเป็นคนที่มองโลกในแง่ดีนะมิตรรัก ถึงแม้ว่าศาสนจักรจะกระทำในฝรั่งเศสได้สำเร็จ เช่นเดียวกับที่ได้ประสบผลในอิตาลีมาแล้ว แต่วิทยาศาสตร์ก็จะก้าวหน้าต่อไปในอังกฤษซึ่งเป็นราชอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่และกำลังพัฒนา ที่ซึ่งความคิดเห็นทางศาสนาสับสน จนประชาชนตระหนักในที่สุดแล้วว่า ลัทธิศาสนาไม่ได้เป็นสิ่งที่สำคัญ

จริง ๆ เลย และสังฆราชที่นั่นก็ฉลาดพอที่จะอุทิศชีวิตตนให้กับการล่าสัตว์และการดื่ม ความเป็นอิสระของคนอังกฤษเจริญขึ้น ในขณะที่ความกระตือรือร้นทางลัทธิศาสนาเริ่มเย็นลง

รุสโซ : มีความเป็นอิสระเพียงเล็กน้อยในอังกฤษ หรือภายในระบอบราชาธิปไตยใด ๆ

ดิเดโรต์ : มีเสียงเรียกร้องมาจากท่านที่เป็นราษฎรอีกแล้ว แต่ควรจะกล่าวว่าเมืองสาธารณรัฐเช่นเยนีวา จะสอนพวกเราชาวฝรั่งเศสได้เพียงเล็กน้อย ฝรั่งเศสเป็นชาติใหญ่ และท่านก็ได้พูดว่าประเทศที่ใหญ่นั้น ต้องการให้มีพระราชาปกครอง

รุสโซ : ข้าพเจ้าเพียงแต่พูดว่า ชาติที่เล็ก ๆ จึงจะเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยได้

ดิเดโรต์ : การปกครองแบบราชาธิปไตยมีข้อได้เปรียบอยู่บางประการ เพราะว่าอำนาจนั้นจะไปรวมอยู่ที่คนเพียงคนเดียว และถ้าทำให้คน ๆ นั้นฉลาด ก็จะนำอำนาจไปใช้ในทางที่ฉลาดต่าง ๆ เช่น จัดตั้งราชบัณฑิตยสภา ห้องทดลองวิทยาลัย และสมาคมทางวิชาการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความก้าวหน้าในทางวิทยาศาสตร์

รุสโซ : ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชนั้น แม้พระราชาจะฉลาดอย่างไร ก็เลวเท่า ๆ กับระบอบการกดขี่แบบอื่น ๆ

ดิเดโรต์ : แต่ก็ยังดีกว่าระบอบประชาธิปไตยที่มีแต่คนโง่เขลา ความยุ่งยากในรูปแบบของรัฐบาลสวิส คือทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปอย่างเรื่อย ๆ เรารู้ได้จากข้อเขียนของแตกกิตัสเป็นต้นมาว่า การนิติบัญญัติโดยรัฐสภาที่ประชุมกันโดยมีพลเมืองทั้งหมด ไม่ใช่เป็นแต่เพียงพวกเยอรมันเท่านั้น หากยังเป็นสถาบันขั้นพื้นฐานมากอีกด้วย รัฐต่าง ๆ ในประเทศสวิสของท่านยังคงเป็นประชาธิปไตยอยู่ได้นั้น ก็เพราะประชาชนในรัฐไม่เคยทำให้การปกครองหรือสิ่งอื่น ๆ ก้าวหน้าเลย ชีวิตของชาวสวิสเกือบจะไม่เปลี่ยนแปลงเลย นับตั้งแต่สมัยแตกกิตัสเป็นต้นมา ตรงข้ามกันกับประเทศฝรั่งเศส ซึ่งได้ก้าวมาสู่โลกสมัยใหม่ โลกแห่งการสำรวจ การอุตสาหกรรม วิศวกรรม และวิทยาศาสตร์ ระบบโบราณที่ตกทอดมาถึงประเทศสวิสในบัดนี้ ไม่ได้เป็นตัวอย่างสำหรับรัฐสมัยใหม่

รุสโซ : ประชาธิปไตยของประเทศสวิสยังโบราณอยู่ก็จริง แต่เสรีภาพสำหรับท่านในประเทศฝรั่งเศสก็คือบางสิ่งบางอย่างที่คนฝันถึงว่าจะให้มีในอนาคต แม้แต่มองเตสคิเออก็ยังโง่พอที่จะคิดว่า ควรจะได้มาโดยการเลียนแบบสถาบันทางการเมืองจากอังกฤษ แต่ชาวสวิสไม่มีโอกาสที่จะต้องเรียกร้องเอาเสรีภาพ เพราะเขาได้มีเสรีภาพมาแล้ว นับเป็นเวลาหลายศตวรรษ และปัญหาอยู่ที่ว่าจะต้องรักษาเสรีภาพไว้เท่านั้น ถ้าชาวสวิสจะรักษาเสรีภาพไว้ได้ ต้องระวัง

การเปลี่ยนแปลง ซึ่งยั้วยวนในทางความก้าวหน้า

ดิเดโรต์ : ถ้าเช่นนั้นชาวอังกฤษก็ดีกว่า เพราะได้รับทั้งเสรีภาพและความก้าวหน้า

รุสโซ : ชาวอังกฤษไม่รู้ว่าเสรีภาพคืออะไร เมื่อท่านเอ่ยชื่อแตกกิตัส ท่านก็ควรเอ่ยชื่อชาวโรมันคนอื่น ๆ อีกด้วย เช่น ซิเซโร เขาได้กล่าวไว้ว่า เสรีภาพไม่ได้มีเพียงด้านเดียว เสรีภาพส่วนน้อย ควรจะยอมให้ท่านได้ทำตามสิ่งที่ท่านชอบในเมื่อเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย ส่วนใหญ่ของเสรีภาพก็คือ ควรให้มหาชนมีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตทางการเมืองด้วย ชาวอังกฤษอาจได้เสรีภาพแต่เพียงส่วนน้อย คือ ไม่ต้องถูกจำกัดเสรีภาพในทางการพิมพ์หนังสือเหมือนกับประเทศฝรั่งเศส แต่ก็ไม่มีโอกาสได้รับเสรีภาพส่วนใหญ่ คือการร่วมมือกับรัฐบาล ดังที่ซิเซโรกล่าวไว้

ดิเดโรต์ : ชาวอังกฤษมีสิทธิลงคะแนนเสียงเพื่อเลือกคนเข้าสู่รัฐสภา และรู้ได้ว่าอังกฤษสามารถให้พระมหากษัตริย์อยู่ใต้อำนาจของรัฐสภาได้เพียงใด

รุสโซ : มีอะไรวิเศษในเรื่องนี้ ชาวอังกฤษหรือพวกเศรษฐีที่ดินเป็นผู้มีสิทธิเลือกผู้สมัครรับเลือกตั้งจากบัญชีรายชื่อทางการเมือง ถ้าสิ่งนี้เป็นตัวแทน และเป็นเสรีภาพ ชาวอังกฤษก็ได้เสรีภาพเฉพาะแต่เพียง ๒ หรือ ๓ สัปดาห์จากทุก ๆ ระยะ ๓ – ๔ ปีที่มีการเลือกตั้งเท่านั้น

ดิเดโรต์ : เมื่อท่านวิจารณ์ถึงวิธีที่ชาวโรมันพัฒนามาแล้ว ท่านก็แทบจะตำหนิชาวอังกฤษไม่ได้เลย ที่เลือกแบบนี้

รุสโซ : ข้าพเจ้าไม่ได้ตำหนิ เพียงแต่พูดว่าเขาไม่รู้จักเสรีภาพหรือความเสมอภาค

ดิเดโรต์ : ประชาธิปไตยในประเทศสวิสของท่านมีความเสมอภาคกันหรือ แต่คงจะไม่ใช่ความเสมอภาคแบบที่เปลโตเชื่อ

รุสโซ : ผู้หญิงสวิสมีความพอใจในสภาพที่เป็นอยู่ ชาวสวิสนิยมผู้หญิงที่มีความถ่อมตน ในปารีส นิยมผู้หญิงที่แสดงอารมณ์ออกมา มีปากมีเสียง มีท่าทางโอ้อวด ผู้หญิงสวิสจะขวยเขินเมื่อพบผู้ชาย แต่สำหรับผู้หญิงชาวปารีส เห็นว่าเป็นเรื่องน่าละอายที่จะขวยเขิน การถ่อมตนถือว่าเป็นเรื่องล้าหลังและได้รับการอบรมมาไม่ดี

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้ายอมรับว่า ผู้หญิงชาวฝรั่งเศสต่างจากผู้หญิงสวิส และบางทีก็ทำให้เราต้องยอมแพ้บ่อย ๆ แต่ท่านเกือบจะพูดไม่ได้เลยว่าท่านเชื่อในเรื่องเสรีภาพแล้วก็ปฏิเสธที่จะให้เสรีภาพแก่ผู้หญิง

รุสโซ : ผู้หญิงควรมีเสรีภาพ แต่ก็ไม่ใช่เกินขอบเขต คนรุ่นก่อนมีความคิดเข้มงวดมากเกี่ยวกับเรื่องความประพฤติของผู้หญิง เขาพากันรู้สึกว่าบ้านที่ปราศจาก

แม่บ้าน เปรียบเหมือนร่างกายที่ปราศจากวิญญาณ ผู้หญิงที่อยู่นอกบ้านเป็นคนที่ไม่มีความรุ่งโรจน์และไม่มีค่า ในที่สาธารณะ ผู้หญิงจะไม่มีความสำคัญ ชาวโรมันมีความรู้สึกเช่นนี้เหมือนชาวกรีก แต่เมื่อกองทัพของพวกอนารยชนยกเข้ามา มาตรฐานเหล่านี้ก็ถูกกลืนไป พวกนี้นำเอาคุณค่าทางกองทัพเข้ามาด้วย ทหารฝันที่จะลักพาตัวผู้หญิงออกไป และพวกผู้หญิงก็ชอบฝันถึงตัวเองที่ถูกอัศวินรูปงามลักพาไป ทั้งหมดนี้เป็นต้นกำเนิดของความคิดในเรื่องความเพ้อฝันของความรัก ซึ่งเป็นแบบฉบับของผู้หญิงฝรั่งเศสสมัยใหม่ ผู้หญิงชาวฝรั่งเศสไม่ได้ถือแบบฉบับตามตัวอย่างของหญิงชาวโรมัน แต่ว่าได้รับแบบมาจากพวกอนารยชนทางภาคเหนือ

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นเพราะเธอได้รับการศึกษานั่นเอง จึงทำให้สตรีในเมืองที่ทันสมัยหวังที่จะมีความเสมอภาคเท่าผู้ชาย

รุสโซ : ข้าพเจ้าไม่ได้สงสัย และนั่นก็เป็นข้อแย้งอีกอย่างหนึ่งต่อสิ่งซึ่งเรียกว่าการศึกษา ธรรมชาติได้ทำให้ผู้หญิงแตกต่างจากผู้ชาย เพื่อว่าจะได้ช่วยเหลือกันและกัน แน่นอนละ ข้าพเจ้าชอบความเสมอภาคเหมือนๆ กับกฎเกณฑ์ทางการเมืองและทางกฎหมาย แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าเราควรจะเมินเฉยต่อความแตกต่างทางธรรมชาติ เราต้องตามธรรมชาติ ไม่ควรไปแก้ไขมัน

ดิเดโรต์ : ความแตกต่างระหว่างเพศ ส่วนมากก็มักจะคิดกันขึ้นมาเอง ไม่ได้เป็นธรรมชาติอะไร

รุสโซ : เรื่องหลังนี่แหละสำคัญกว่า ในฝรั่งเศส บรรดาสตรีตามสมัยนิยมของท่านมักกระเหี้ยนกระหือที่จะทำทุกสิ่งที่ผู้ชายเราทำกัน ดังนั้นความบริสุทธิ์ของพรหมจารีจึงไม่มีค่าอีกต่อไป

ดิเดโรต์ : ก็ทำไมมันถึงจะต้องมีค่าด้วยเล่า ท่านก็พูดอยู่แล้วว่าเราควรจะตามธรรมชาติและอย่าไปแก้ไขมัน กฎของธรรมชาติทำให้ผู้ชายรวมเข้ากับเพศตรงกันข้าม และจุดประสงค์นั้นก็เห็นได้ชัด ทั้งนี้ก็เพื่อขยายพืชพันธุ์และรักษามนุษยชาติไว้ ซึ่งก็เป็นจุดสุดท้ายของธรรมชาติ แต่กลับมีสิ่งที่ไม่เป็นธรรมชาติอย่างแท้จริงในกฎหมายที่คนเราสร้างขึ้น ดังได้กำหนดว่าพระต้องไม่แต่งงาน และคนธรรมดาต้องมีความบริสุทธิ์ทางพรหมจรรย์

รุสโซ : ข้าพเจ้าไม่มีความปรารถนาที่จะรักษาพรหมจรรย์ แต่ความบริสุทธิ์ก็เป็นคุณธรรมที่ปรากฏตัวแล้ว และทุกสังคมได้สรรเสริญความบริสุทธิ์ ยกเว้นสังคมที่คดโกงที่สุดเท่านั้น และก็นับว่าได้ทำถูกแล้ว เพราะว่าความบริสุทธิ์นั้นตั้ง

อยู่บนชัยชนะแห่งเหตุผล เหนือตัณหาต่าง ๆ หรือตั้งอยู่บนชัยชนะแห่งความรู้สึกขั้นสูง เหนือสัญชาตญาณที่ป่าเถื่อน

ดิเดโรต์ : เห็นจะไม่ใช่เรื่องของข้าพเจ้าที่จะพูดว่าอะไรได้ทำให้ท่านร่วมสมพงกับ เทเรซ เลอ วาสเซอ แต่บอกได้ว่าสิ่งที่กระตุ้นให้ข้าพเจ้าเข้าไปอยู่ในอ้อมแขนของโสฟี ที่รักของข้าพเจ้านั้น ไม่ใช่สัญชาตญาณที่ป่าเถื่อนเลย

รุสโซ : ไม่มีปัญหาเลย ท่านย่อมยินดีในความรื่นรมย์ทางกาม

ดิเดโรต์ : แต่มิตรรัก ชาวสปาตาที่ท่านยกย่องหนักหนาก็ยังมีเพื่อนผู้ชาย แล้วทำไมเราจึงไม่ควรจะมีเพื่อนผู้หญิงที่นอกไปจากเมีย กันบ้างเล่า หรือท่านจะแนะนำว่าเด็กผู้ชายเป็นคู่ทางธรรมชาติดีกว่าผู้หญิง

รุสโซ : ท่านควรจะเก็บคำแนะนำอันสกปรกโสมมนี้ไว้ในนวนิยายของท่านเถอะ ถ้าท่านจะต้องย้ำถึงความสำเร็จของเรื่อง Les Bijous Indiscrets แล้วอย่ามาเสียความบริสุทธิ์ของท่านกับข้าพเจ้าเลย

ดิเดโรต์ : ดูท่านจะตกอกตกใจ ท่านจำได้ไหมว่าได้พูดว่ากระไรเกี่ยวกับสตรีซึ่งทำเป็นตกใจที่โรงละคร

รุสโซ : ข้าพเจ้าเพียงแต่วิจารณ์การแสดงของความรู้สึกที่ดัดจริตเท่านั้น ความรู้สึกของข้าพเจ้าจริงจังนัก ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าตกใจง่าย และข้าพเจ้าแน่ใจว่าท่านคงจะบอกกับข้าพเจ้าว่านั่นแสดงถึงความเป็นชาวชนบทของข้าพเจ้า

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าเพียงแต่จะกล่าวว่าท่านน่ะถูกทำให้ตกใจโดยสิ่งที่ผิด ๆ เราทุกคนต้องตกใจบ้างบางครั้ง ข้าพเจ้าตกใจเมื่อท่านบอกว่าท่านได้เอาลูกของท่านไปไว้ในโรงเลี้ยงเด็กกำพร้า

รุสโซ : ข้าพเจ้าทำไปเพื่อประโยชน์ของเด็กเอง เด็กเหล่านี้เป็นเด็กนอกกฎหมาย ข้าพเจ้ารู้จักตัวเองดี และรู้จักแม่ของเด็กดี และข้าพเจ้าก็ถือว่าเธอเป็นภรรยาของข้าพเจ้า แต่ทั้งข้าพเจ้าและเธอต่างก็ไม่อาจจะหาสภาพแวดล้อม ซึ่งเด็กจะสมบูรณ์ได้ ถ้ามีคนรู้ว่าเด็กเหล่านี้เป็นลูกข้าพเจ้า เด็กจะเป็นทุกข์จากผลแห่งความมีชื่อเสียงของข้าพเจ้าเอง และการเป็นเด็กกำพร้า ซึ่งไม่รู้ว่าพ่อแม่ของตนเป็นใครนั้น จะทำให้เด็กพวกนี้เริ่มต้นชีวิตด้วยโอกาสอันดี ท่านควรจำไว้ว่า เปลโตได้เสนอว่าลูก ๆ ของนักปรัชญา ควรจะถูกอบรมอย่างรวม ๆ โดยไม่รู้ว่าใครเป็นพ่อ

ดิเดโรต์ : แต่เปลโตพูดถึงรัฐในอุดมคติ เราต้องปรับตัวของเราให้เข้ากับโลกปัจจุบัน

รุสโซ : ข้าพเจ้าจะยอมหันไปตามลมไม่ได้เลย

ดิเดโรต์ : รุสโซ ที่รัก ถ้าท่านจะยกความคิดของท่านไปยังคติทางศีลธรรมละก็ ท่านก็

อาจจะอ้างเอาอย่างถูกต้องตามเหตุผลว่า ความจำเป็นของท่านนั้นถูกร่างโดยความไม่แน่นอนของมโนธรรม ถ้ามโนธรรมจะหมายถึงอะไรละก็ ต้องมีความหมายมากมายไปกว่านั้น เมื่อข้าพเจ้าเขียนข้อความในหนังสือชื่อ Le Fils Naturel ว่า "คนดีอาศัยอยู่ในสังคม" ข้าพเจ้าไม่ได้พูดเล่น ข้าพเจ้าคิดว่าอริสโตเติลถูก ที่ว่าคนเรานั้น ตามธรรมชาติแล้ว เป็นสัตว์สังคม และนั่นแหละที่ทำให้เขาเหล่านั้นต้องเกี่ยวข้องอยู่กับคนอื่น และแรงผลักดันทางเพศเป็นพลังทางธรรมชาติที่ทำให้เราแสวงหาเพื่อนหญิง แรงขับของความเป็นพ่อนั้นเป็นพลังทางธรรมชาติ ซึ่งทำให้เราชื่นชมและปกป้องเลือดเนื้อเชื้อไขของเรา ธรรมชาติไม่ได้วางแบบเอาไว้ให้อาศัยอยู่อย่างฤาษี แต่ให้อาศัยอยู่โดยพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

รุสโซ : เห็นจะผิดเสียแล้ว สังคมไม่ได้ขึ้นอยู่กับธรรมชาติ แต่ขึ้นอยู่กับข้อตกลง หรือไม่ก็สัญญาพื้นฐาน สัญญาทางสังคม

ดิเดโรต์ : ทฤษฎีเรื่องพันธสัญญาทางสังคมนั้น ไม่ได้เป็นประวัติศาสตร์ ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่า ครั้งหนึ่งคนเราอาศัยอยู่ในสภาพแห่งการไร้ขื่อไร้แป แล้วก็รวมกันเข้าเพื่อจะได้สร้างสังคมที่เจริญขึ้น ข้าพเจ้าคิดว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพียงรูปแบบของความเจริญเท่านั้น จากการรวมกันครั้งแรก ๆ ทางสังคม ในครอบครัวแล้วก็มีการติดต่อกับเพื่อนบ้านมากขึ้น จนซับซ้อนกันหนักขึ้น จากกลุ่มชนเลื่อนไปเป็นอาณาจักร จากอาณาจักรเป็นประชาชาติ ทั้งนี้อาจจะมีตัวการที่สำคัญของการติดต่อหรือทำสัญญาในระบบต่อ ๆ มา แต่ครั้งแรก ๆ นั้น ต้องขึ้นอยู่กับธรรมชาติ

รุสโซ : ความแตกต่างระหว่างรัฐที่ไม่มีระเบียบและกฎหมาย กับสังคมที่เจริญแล้วนั้นไม่ได้อยู่ในระดับเดียวกัน มันเป็นคนละชนิด ในชนิดแรกนั้น มีแต่เพียงพลังในอีกชนิดหนึ่งมีกฎหมาย ดังนั้นจึงไม่มีประโยชน์ที่จะพูดถึงความเจริญตามระดับ สถาบันของสังคมที่เจริญแล้วนี่เองที่พาไปสู่การเปลี่ยนอย่างรุนแรงหรือไม่ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงมนุษยชาติ เอากฎหมายซึ่งสังคมที่เจริญสร้างขึ้นออกไปเสีย คนเราก็จะเป็นสัตว์ที่ป่าเถื่อน แต่ครั้นคนเราอาศัยอยู่ภายใต้กฎหมาย คนก็เปลี่ยนเป็นสิ่งที่มีศีลธรรมและฉลาดเฉลียว และนี่ก็เป็นครั้งแรกที่เราจะเรียกคนว่าเป็นมนุษย์ที่แท้

ดิเดโรต์ : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็คิดใช่ไหมว่าการเอากฎหมายมาใช้นั้นแล ที่แปรสภาพมนุษย์ที่โหดร้ายโดยธรรมชาติ มาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ แต่นั่นก็คือการกล่าวเลี่ยงไปอีกทางหนึ่ง ว่าวัฒนธรรมทำให้คนเป็นคนดี โดยที่ธรรมชาติมิได้ทำให้คนเป็นคนดี แล้วเช่นนั้นมันจะไม่ขัดกับทุกสิ่งที่ท่านกล่าวต่อต้านวัฒน

ธรรมและยกย่องธรรมชาติมาแล้วหรอกหรือ

รุสโซ : ธรรมชาติมีสองแง่ วัฒนธรรมก็เช่นกัน ธรรมชาติฝังสัญชาตญาณหลายอย่างไว้ในมนุษย์ ที่อาจดึงมนุษย์ให้ต่ำลงไปอยู่ระดับสัตว์ป่า แต่ก็ฝังความปรารถนาอันแรงกล้าเข้าไว้ด้วย ที่จะผลักดันมนุษย์ไปสู่มนุษยธรรมอันสมบูรณ์ นั่นหมายถึงมนุษย์เป็นสัตวโลกอีกพวกหนึ่งต่างหาก วัฒนธรรมอาจช่วยมนุษย์ได้บ้าง ในการดิ้นรนเพื่อความสมบูรณ์ หรืออาจจะอำพรางเพื่อถ่วงมนุษย์ก็ได้ คือ ไม่พยุงขึ้น ก็ดึงลง คือไม่ปล่อยให้มนุษย์เป็นตัวของตัวเอง วัฒนธรรมต่าง ๆ ของโลกสมัยใหม่นี่น่ะ ส่วนมากเลว และในเมื่อไม่ช่วยให้มนุษย์ดีขึ้นก็แน่ละ ไม่มีทางอื่นนอกจากทำให้เลวลง

ดิเดโรต์ : รุสโซ ธรรมชาติอันสูงส่งที่ท่านเชื่อนะ ไม่ใช่ธรรมชาติที่แท้จริง แต่เป็นธรรมชาติในความคิด ไม่ใช่บ่อเกิดแห่งความรักตัวเอง หรือความรู้สึกทางสังคมมนุษย์ แต่เป็นบางสิ่งที่ตอบรับอารมณ์ของท่านในรูปนามธรรม มิน่าเล่าท่านจึงเคร่งศาสนา มิน่าเล่าท่านจึงรักพระเจ้า ก็เพราะท่านไม่ได้รักมนุษย์ ท่านไม่ยอมปล่อยให้แรงกระตุ้นทางธรรมชาติกระตุ้นท่านให้มีความสัมพันธ์รักใคร่กับสตรีสวยงามที่น่าชื่นชม ท่านไม่ยอมปล่อยให้แรงกระตุ้นทางธรรมชาติพาท่านเข้าร่วมรื่นเริงทางครอบครัวกับเด็ก ๆ ที่เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของท่านเอง ท่านไม่ได้เป็นมนุษย์ที่มีแรงกระตุ้นเลย แทนที่แรงผลักดันในตัวท่านจะปรากฏออกมาตามธรรมชาติ ท่านกลับเปลี่ยนไปเป็นความมีใจจดจ่ออย่างแข็งขันในคุณธรรม ความซื่อสัตย์ พรหมจรรย์ ความบริสุทธิ์ใจ และความยุติธรรม และความมีใจคัดค้านที่รุนแรงพอ ๆ กัน ต่อความสำราญ ศิลปะ ความสุภาพอ่อนโยน วิทยาการ และสิ่งตกแต่งประดับประดาทางวัตถุแห่งชีวิตทางโลกียะนี้ ท่านทำถูกทีเดียวที่ทำให้เรานึกขึ้นได้ว่าท่านเป็นชาวเมืองเยนีวา ไม่ใช่ว่าตำแหน่งนี้จะโก้หรือว่าเมืองท่านเป็นสิ่งเตือนใจถึงโรมโบราณหรอก แต่ท่านเป็นชาวเยนีวา เป็นตัวอย่างอันเลิศของนิกายคัลแวง

รุสโซ : เหลวไหล พวกคัลแวงแท้ ๆ เป็นพวกผู้ประหัตประหารตัวฉกาจที่สุดของข้าพเจ้าละ

ดิเดโรต์ : ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความถึงข้อปลีกย่อยทางเทววิทยา ข้าพเจ้าหมายถึงนิสัยและลักษณะจิตใจ นักศีลธรรมนิยมในคริสตศาสนามีหลายคน เซนต์ออกัสติน สาโวนาโรลาและคัลแวง รุสโซ ท่านก็เป็นพวกนี้ด้วยอย่างไม่ต้องสงสัย บุคคลทั้งหลายเหล่านี้ก็เช่นเดียวกับท่านนั่นแหละ คือเพ้อฝันถึงพวกคริสเตียนแบบสปาตา สาธารณรัฐแห่งคุณธรรม ซึ่งรักษาไว้โดยการควบคุมชีวิตส่วนตัวของเอกชนอย่างโหดร้ายและเคร่งครัดพอ ๆ กับควบคุมชีวิตในสาธารณะ นัก

ศีลธรรมนิยมเหล่านี้กระทำการเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพื่อจะให้เกิดความเจริญก้าวหน้าด้านมนุษยธรรม ความจริงแล้ว ก่อให้เกิดผลร้ายมาก ท่านก็ทำนองเดียวกัน สหาย การที่จะก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึกแรงกล้าเช่นนั้น มีเบื้องหลังจากนามธรรมแห่งความสัมบูรณ์ ซึ่งเป็นสิ่งผิดธรรมชาติและเป็นจริงไปไม่ได้ และไม่ทำให้มีคุณธรรมเพิ่มขึ้นในโลกเลย แต่ก่อให้เกิดความรุนแรงมากขึ้นอย่างฉกาจ นั่นน่ะหรือคือสิ่งที่ท่านปรารถนาที่จะฝากให้ไว้กับอนุชนรุ่นหลัง

รุสโซ : ดูจะเป็นท่านเสียแล้วที่มีอารมณ์รุนแรง ดิเดโรต์ แต่ข้าพเจ้าไม่พยายามแก้ไขท่านละ ข้าพเจ้าจะขอเพียงหยิบยกส่วนที่เหลือจากบทประพันธ์ที่ข้าพเจ้าเพิ่งอ้างถึงเมื่อกี้นี้ คือ จากพระคัมภีร์ ซึ่งไม่ได้จบด้วยข้อความที่ว่า "เจ้ายังปรองดองกันได้" ถ้อยคำที่กล่าวด้วยความโกรธ สามารถแก้ไขได้ แต่บาทคาถาต่อไปกล่าวว่า "วาจาเหน็บแนม การตำหนิติเตียนอย่างดูถูก การหักล้างอย่างลับ ๆ การโจมตีลับหลัง เหล่านี้แหละที่ทำให้เสียเพื่อน"

ดิเดโรต์ : ท่านหมายความว่าท่านจะไม่คล้อยตามเลย

รุสโซ : ข้าพเจ้าหมายความว่า แม้จะอยู่ฟัง ก็ไม่

บทสนทนาทางการเมืองเรื่องจริยธรรม

ระหว่าง วอลแต และ ฮูม

หลายปีมาแล้วที่วอลแตและเดวิด ฮูม หวังใจว่าอาจจะได้พบกันในวันใดวันหนึ่ง แต่แล้วก็หาได้พบกันไม่ ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๑๙ เดวิด ฮูม ผู้ซึ่งอ่อนกว่าวอลแต ๑๗ ปี ได้ถึงแก่กรรมในเมืองเอดินเบอเรอ สิริรวมอายุ ๗๕ ปี บทสนทนาข้างล่างนี้เป็นบทจินตนาการ อันสร้างให้เกิดขึ้นที่บ้านของวอลแต ตำบลเฟอเนย์ ใกล้นครเยนีวา เมื่อคนทั้งสองกำลังอยู่ในบั้นปลายของชีวิตแล้ว

วอลแต : นายฮูม ในที่สุด.................

ฮูม : นายวอลแต นานเท่าไหร่แล้วนะที่ข้าพเจ้าคอยความสุขที่จะได้พบกันอย่างนี้

วอลแต : ขอให้ข้าพเจ้าได้ต้อนรับท่านในฐานะที่เป็นนักบุญเดวิดของข้าพเจ้าเถิด ด้วยข้าพเจ้าคิดถึงท่านเช่นนี้เสมอ

ฮูม : ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติ ทั้งๆที่ข้าพเจ้าไม่เคยคิดว่าท่านเอาใจใส่กับพวกนักบุญ

วอลแต : นอกจากท่านแล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่เคยคิดถึงนักบุญอื่นเลย ท่านจะสังเกตได้ว่าโรงสวดที่ข้าพเจ้าได้สร้างขึ้นที่เฟอเนย์ ไม่ได้อุทิศให้นักบุญองค์หนึ่งองค์ใด

ฮูม : พวกถือลัทธิศาสนาคงโกรธขึ้งมาก

วอลแต : ข้าพเจ้ามุ่งหมายเช่นนั้น ข้าพเจ้าบอกให้รู้ตัวว่า นี่เป็นวัดเดียวในฝรั่งเศสซึ่งอุทิศเฉพาะพระเจ้าเท่านั้น

ฮูม : นับว่าเป็นกุศลศรัทธาอันน่าอนุโมทนายิ่ง

วอลแต : ไม่มีใครสามารถจะทักท้วง ในการสร้างวัด ที่อุทิศให้พระเจ้า ไม่ใช่หรือ

ฮูม : เขาควรจะรู้คุณ ที่จะได้เห็นวัด ที่วอลแตสร้างขึ้น พวกพระในสกอตแลนด์คงจะไม่มีโอกาสได้พอใจที่จะได้เห็นเดวิด ฮูม สร้างวัดที่นั่นแน่

วอลแต : สหาย ท่านอยู่ในประเทศที่เสรี ท่านสามารถจะแสดงความคิดเห็นของท่านได้

ฮูม : บางทีท่านคงจะประหลาดใจที่รู้ว่าข้าพเจ้าต้องเป็นทุกข์เพียงใดในการทำเช่นนั้น แม้จะระมัดระวังในการตีพิมพ์งานของข้าพเจ้าแล้วก็ตาม ตัวอย่างเช่นเขาไม่ยอมให้ข้าพเจ้าเป็นศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัย พระหาว่าข้าพเจ้าไม่นับถือพระเจ้า

วอลแต : ทุกมหาวิทยาลัยบัดซบทั้งนั้น มหาวิทยาลัยไม่ใช่ที่สำหรับนักปรัชญา แต่ท่านก็ต้องมีชื่อเสียงดีในสายตาของทางราชการ หาไม่ไหนเลยเขาจะให้ท่าน

ได้เป็นถึงเอกอัครราชทูตอังกฤษในปารีส

ฮูม : เป็นแต่อุปทูตดอกท่าน

วอลแต : แต่นั่นก็หน้าที่สำคัญ สหายในอังกฤษและสกอตแลนด์ ไม่รู้กันหรอกว่าการใส่ร้ายหาความนั้นหมายถึงอะไร ในฝรั่งเศสนี้ ไม่มีทั้งอิสรภาพในการพูด หรือแม้แต่อิสรภาพในการกระทำ คนไม่ได้รับอนุญาตให้อยู่อย่างที่เขาปรารถนา แม้จะตาย ก็ตายตามที่ตนปรารถนาไม่ได้ ต้องมีพระเข้ามาข้างที่นอนตอนจะตายจนได้

ฮูม : ข้าพเจ้าได้ยินว่าท่านมีบาทหลวงมาร่วมโต๊ะอาหารกับท่าน

วอลแต : นั่นคุณพ่ออาดัม ท่านเป็นพระประจำบ้านของข้าพเจ้า และท่านก็ไม่เพียงแต่มานั่งกินกับเราเท่านั้น ดังพวกพระชอบทำกัน ท่านเล่นหมากรุกกับข้าพเจ้า และถึงแม้ว่าท่านจะเล่นเก่งกว่าข้าพเจ้า แต่ท่านก็อนุญาตให้ข้าพเจ้าชนะท่านเสมอ ๆ

ฮูม : คนฉลาดอย่างนี้ เห็นจะต้องอยู่ในนิกายเยซูอิต

วอลแต : ใช่ ท่านถูกตามล่าโดยพวกนิกายเจนเซนิสต์ ดังนั้นจึงดูเป็นการถูกต้องที่ท่านจะมาหาข้าพเจ้า พวกที่ถูกกล่าวหา ย่อมได้รับความเห็นใจจากข้าพเจ้า แม้ข้าพเจ้าจะทนทัศนะของคนพวกนี้ไม่ได้ก็ตามที

ฮูม : ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นหนี้บุญคุณพวกเยซูอิตอยู่บ้าง เพราะข้าพเจ้าใช้ห้องสมุดในวิทยาลัยเก่าของคณะเยซูอิตที่เมืองลา แฟลช เป็นที่เขียนหนังสือเล่มแรก

วอลแต : ถูกแล้ว พวกเยซูอิตมีเสน่ห์ พวกนี้รักความรู้และวัฒนธรรม น่าเสียดายก็แต่ที่พวกนี้ไม่รักสัจจะ

ฮูม : อันตรายอยู่ตรงที่พวกนี้เอาวิชาความรู้มารวมเข้ากับความเชื่อถือโชคลาง พวกนี้เลวเสียยิ่งกว่าพวกเจนเซนิสต์

วอลแต : ไม่มีใครเลวไปกว่าพวกเจนเซนิสต์ได้ เพราะพวกนั้นไม่เชื่อแม้ในเหตุผล

ฮูม : พวกนี้กระตือรือร้นเหมือนพวกโปรเตสแตนท์หัวรุนแรงในอังกฤษ แต่เพราะเชื่อถือในอารมณ์ทางลัทธิศาสนามากกว่าเหตุผล จึงน่ากลัวไม่น้อยกว่าพวกเยซูอิต เพราะพวกนี้สนใจในการรอดพ้นส่วนตัวของปัจเจกบุคคล พวกนี้จึงลดอำนาจของพวกพระและระบบของพระลง นอกจากนี้แล้ว ความกระตือรือร้นทางลัทธิศาสนานั้น ย่อมจะเยือกเย็นลงและนับวันก็จะไม่มีผลร้ายอะไร ในขณะที่การเชื่อถือโชคลางย่อมมั่นคงแข็งแรงอยู่ได้โดยไม่ยอมอ่อนข้อลงเลย

วอลแต : ที่ว่าความเชื่อในโชคลางเป็นเครื่องหมายของพวกเยซูอิตนั้น เห็นจะไม่มีใครปฏิเสธได้

ฮูม : ใช่ ความเชื่องมงายนี้กระตุ้นให้พวกเขาเพิ่มพูนอำนาจของพวกพระ และเน้นหนักกับแบบแผนภายนอกและพิธีกรรมต่าง ๆ สิ่งที่ร้ายยิ่งไปกว่านั้นก็คือผลทางการเมือง ความงมงายทำให้พวกเยซูอิตเป็นทั้งทาสของราชสำนัก และเป็นผู้กดขี่ประชาชนในเวลาเดียวกัน

วอลแต : นั่นมันเป็นความจริง ข้าพเจ้าเห็นด้วย เคราะห์ดีที่คุณพ่ออาดัมอยู่ที่นี่ในฐานะของความเป็นทาสมากกว่าความเป็นผู้กดขี่

ฮูม : หน้าที่ของท่านผู้นั้นมีอะไรบ้าง ข้าพเจ้าใคร่ขอถามจะได้ไหม

วอลแต : ประกอบพิธีเสกศีลมหาสนิทให้ข้าพเจ้า

ฮูม : ข้าพเจ้าคิดว่านั่นไม่ใช่งานยากเข็ญอะไร เมื่อเปรียบเทียบกับการเล่นหมากรุกโดยต้องยอมแพ้เสมอ ๆ

วอลแต : เรานึกว่านี่ไม่สำคัญ ข้าพเจ้ามักจะเล่าให้คุณพ่ออาดัมฟัง เกี่ยวกับพระอีกรูปหนึ่งที่ข้าพเจ้ารู้จัก ท่านรูปนี้ใช้เวลาทั้งหมดในการเล่นสกา และครั้งหนึ่งได้ถูกเรียกจากโต๊ะเล่นให้ไปประกอบพิธีเสกศีลมหาสนิท ท่านเผลอ ถึงกับเอาเบี้ยสกาใส่บนลิ้นของหญิงคนนั้น แทนที่จะเป็นขนมปัง (ศีล) หญิงผู้นั้นได้ประท้วงขึ้นว่า "คุณพ่อ ท่านได้มอบพระบิดาเจ้าแก่ดิฉัน (แทนพระจิตเจ้า) เพราะเก่าและแข็งเหนียว"

ฮูม : ท่านทำให้ข้าพเจ้ารำลึกถึงเรื่อง ๆ หนึ่ง ที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาในปารีส เกี่ยวกับหนุ่มอินเดียที่เคยนับถือพระเจ้าหลายองค์ แล้วมาเข้ารีตในลัทธิคาทอลิก หลังจากที่เขาได้รับศีลมหาสนิทครั้งแรก ครูผู้สอนได้ถามเขาว่า พระเจ้ามีกี่องค์ เขาตอบว่า "ไม่มี" และเมื่อทุก ๆ คนมองอย่างฉงน เขาก็อธิบายว่า "ท่านได้บอกแก่กระผมว่ามีพระเจ้าองค์เดียวเท่านั้น และกระผมได้รับประทานองค์นั้นเข้าไปแล้ว"

วอลแต : ข้าพเจ้าจำต้องเล่าเรื่องนั้นให้คุณพ่ออาดัมฟัง

ฮูม : ท่านจงอย่าทำให้คุณพ่อต้องอับอายขายหน้า

วอลแต : เปล่าเลย ท่านเป็นคนโลก ๆ ที่สุดคนหนึ่งเท่าที่ข้าพเจ้ารู้จัก

ฮูม : เป็นอันคุณพ่อคงไม่ได้ถามถึงความพร้อมของท่านก่อนทำพิธีรับศีล

วอลแต : ที่ข้าพเจ้ายอมรับศีลต่างหากเล่าที่สำคัญ

ฮูม : ข้าพเจ้าก็ได้แต่สันนิษฐานว่าท่านยอมรับเหตุผลของปาสกาล ที่ว่าถ้าหากว่า

ไม่มีพระเจ้า เราก็ไม่เห็นเสียอะไรในการรับศีลมหาสนิท แต่ถ้ามีพระเจ้า เราก็จะได้ทุกสิ่งทุกอย่าง

วอลแต : เปล่าหรอก นั่นไม่ใช่เหตุผลของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ได้รับศีล เพราะหวังผลในโลกหน้า หากเพียงแต่ว่าเพื่อปกป้องตนให้พ้นภัยในโลกนี้ ข้าพเจ้าได้ระมัดระวังอยู่เสมอ ในอันที่จะนบนอบต่อศาสนจักร ท่านทราบไหมว่าข้าพเจ้าได้ทูลถวายเรื่องโศกนาฏกรรมที่ดีที่สุดเรื่องหนึ่งแด่พระสันตะปาปา

ฮูม : เรื่องอะไร

วอลแต : เรื่อง Mahomet ข้าพเจ้าเลิกคิดแล้วว่าเป็นเรื่องที่ดีที่สุด

ฮูม : ข้าพเจ้ารู้จักบทละครเรื่องนี้ เนื่องจากว่าเป็นเรื่องที่เกือบจะเป็นการโจมตีลัทธิศาสนาที่อ้างว่าได้ความสัตย์มาโดยตรงจากพระเจ้า ข้าพเจ้าจึงนึกไม่ออกว่าการทูลถวายดังกล่าวจะเป็นที่ยินดีรับ

วอลแต : ท่านอย่าฉงนสนเท่ห์เลย สหาย พระสันตะปาปาทรงรับคำอุทิศถวายโดยความเต็มใจ ทั้งยังประทานพรมายังข้าพเจ้าผู้เป็นบุตรสุดที่รักของพระองค์อีกด้วย

ฮูม : ถ้าเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็สันนิษฐานได้ว่า พระสันตะปาปามิได้ทรงอ่านงานชิ้นนี้

วอลแต : ไม่ได้ทรงอ่านระหว่างบรรทัด ท่านเป็นคนเฉลียวฉลาดเกินกว่าที่จะทำเช่นนั้น

ฮูม : พระที่มีสมณศักดิ์ต่ำลงมาคงไม่ทำเช่นนั้นแน่

วอลแต : กับพระรอง ๆ ลงมา ข้าพเจ้าหวังเช่นนี้ไม่ได้ แต่พระพวกนี้ก็ไม่ควรที่จะกล่าวหาผู้ใดว่าเป็นคนไม่เชื่อพระเจ้า ถ้าเขาผู้นั้นสร้างโรงสวดด้วยเงินของเขาเอง ว่าจ้างบาทหลวงเยซูอิตให้เป็นอนุศาสนาจารย์ส่วนตัว และรับศีลมหาสนิทในท่ามกลางสาธารณชน

ฮูม : ยังไม่เป็นไร ตราบเท่าที่ท่านยังมิได้ถูกค้นพบว่าทำความเคารพต่อนักบุญเดวิด ฮูม

วอลแต : นักบุญ เดวิด นั้น เป็นเพียงเรื่องลับส่วนน้อยเท่านั้น หรือว่าข้าพเจ้าควรจะบอกว่าเป็นความลับที่ยิ่งใหญ่ก็ได้ เพราะข้าพเจ้าเห็นท่านเป็นคนกว้างขวางยิ่งในดินแดนแห่งเสรีภาพ ฮูม สหายรัก ในขณะที่ข้าพเจ้าได้หดตัวลงจนเหลือแต่เนื้อและกระดูก หลังจากที่ได้ถูกกล่าวร้ายป้ายสีมาตลอดชีวิต ดังที่ท่านก็เห็นอยู่แล้วในขณะนี้

ฮูม : วอลแต ที่รัก ท่านทรงไว้ซึ่งแบบฉบับของนักปรัชญา ที่ต้องซูบผอมอยู่อย่างนี้แหละ ในขณะที่ข้าพเจ้าจะเป็นที่รู้จักไปชั่วกัลปาวสาน ด้วยคำพูดที่ว่า “อ้ายหมูอ้วนในเล้าที่กินดีอยู่ดี” ข้าพเจ้าต่างหากเล่าที่ควรริษยาท่าน

วอลแตร : ข้าพเจ้าเกรงว่าท่านคงไม่เห็นด้วยกับโรงสวดของข้าพเจ้า

ฮูม : ข้าพเจ้าพิจารณาดูอาคารเช่นนี้จากคุณค่าทางสถาปัตยกรรมแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

วอลแตร : แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าท่านด่าข้าพเจ้าในเรื่องความไม่จริงใจของข้าพเจ้า

ฮูม : ข้าพเจ้าไม่ตำหนิความไม่จริงใจเป็นอันขาด โดยเฉพาะในกรณีของลัทธิศาสนา เพราะการกระทำบางอย่างจะเป็นการให้ความยกย่องแก่ความน่ารังเกียจมากเกินไป และให้ความยกย่องในเรื่องของโชคลางมากเกินไป เพียงเพื่อที่จะทำให้ตัวเองได้ชื่อว่ามีความจริงใจ ยิ่งไปกว่านั้น การกระทำเกี่ยวกับการปิดบังบางอย่าง หรือการเสแสร้ง เป็นส่วนที่จำเป็นในชีวิตที่อารยะ เราจะถูกกล่าวหาว่าเป็นคนโกหกไม่ได้ ถ้าเราสั่งคนใช้ให้บอกว่าเราไม่อยู่บ้าน เวลาที่เราไม่มีความปรารถนาที่จะพบปะเพื่อนฝูง

วอลแตร : ท่านพูดอย่างนักการทูตโดยกำเนิด

ฮูม : แน่ละ อาจจะกล่าวได้ว่า ถ้าผู้มีอำนาจสามารถนำเอาวอลแตไปรับศีลมหาสนิทได้โดยการใช้กำลังขู่เข็ญ พวกนั้นก็คงมีทางที่จะคิดว่า การขู่เข็ญเป็นวิธีที่ได้ผลในการป้องกันพระศาสนา

วอลแตร : ฮูมที่รัก ถ้าหากข้าพเจ้าคิดว่าท่านเป็นนักบุญ ข้าพเจ้าก็ไม่คิดว่าตัวเองเป็นผู้ที่ยินดีเสียสละชีวิตเพื่อลัทธิศาสนาแน่

ฮูม : แต่สิ่งทั้งหลายก็ไม่เลวเหมือนกับที่เคยเป็นมาดอกนะ เรายังสามารถเป็นผู้ที่อาจหาญมากกว่าที่แล้ว ๆ มา

วอลแตร : ไม่เลวเท่าเก่ารึ แล้วกรณีของเชอวาเลีย เดอ ลาบาร์ เล่า

ฮูม : ข้าพเจ้าไม่ทราบเรื่องนี้ดีพอ

วอลแตร : เรื่องนั้นธรรมดาเหลือเกิน ลาบาร์ เด็กหนุ่มผู้เต็มไปด้วยชีวิตจิตใจคนนั้นถูกกล่าวหาว่าร้องเพลงด่าว่าพระเจ้าและดูหมิ่นไม้กางเขน บนสะพานที่อับเบ-วีล บนถนนจาก ปารีสไปคาแลส์ ผู้พิพากษาที่นั่นได้ตัดสินให้เขาถูกทรมาน ความน่ากลัวของการทรมานนี้อาจจะทำความหวาดหวั่นให้แม้กระทั่งมนุษย์กินคน เขาถูกตัดลิ้น ตัดหู แล้วจึงจับแขวนคอ การตัดสินได้รับความเห็นชอบจากสังฆราชบาทหลวงเมืองอาเมียงส์ และดำเนินการตามคำพิพากษา ณ วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๐๙

ฮูม : เด็กคนนี้เป็นเด็กคนเดียวกับที่ว่าได้ศึกษางานของวอลแตใช่ไหม

วอลแตร : ใช่ และหนังสือก็ถูกโยนเผาไฟตอนที่พวกมันตัดเชือกแขวนคอให้หล่นลงในกองไฟนั้นแหละเพื่อนเอ๋ย นี่คือวิธีที่คริสเตียนในฝรั่งเศสกระทำไปเกี่ยวกับ

การที่มีการลบหลู่คุณพระเจ้า แล้วท่านยังแปลกใจอีกหรือที่ข้าพเจ้าต้องระวังตัวมาก ลาบาร์เป็นเด็กหนุ่มตระกูลดี อายุยังไม่ถึง ๒๐ ปี แล้วท่านคิดว่าเขาจะยอมผ่อนปรนให้ละหรือ กับคนเขียนหนังสืออายุมาก ซึ่งไม่ได้อยู่ในตระกูลผู้ดีและมีชื่อเสียงอันเป็นที่น่าสงสัยอีกด้วย

ฮูม : ไม่มีอะไรน่าสงสัยเกี่ยวกับการมีชื่อเสียงของท่านเลย วอลแตที่รัก ข้าพเจ้าไม่เห็นจะมีนักเขียนคนไหนในยุคนี้ที่จะมีเกียรติสูงและมั่งคั่งไปกว่าท่าน ทุกวันนี้ท่านอยู่ในท่ามกลางมหาสมบัติอันเลิศลอย พร้อมด้วยคฤหาสน์ในชนบท โรงละครส่วนตัวและวนอุทยาน โดยไม่ต้องเอ่ยถึงโรงสวดส่วนตัวก็ได้ ท่านเป็นเจ้าชายในหมู่กวีทั้งหลายเลยทีเดียว

วอลแต : บางทีอาจจะใช่ แต่ข้าพเจ้าใช้ชีวิตส่วนใหญ่โดยการเป็นกวีในท่ามกลางเจ้าชายทั้งหลาย ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ต่างไปจากนี้มาก และเป็นวิธีที่ต่ำต้อยมากด้วย อย่างไรก็ตาม ที่ท่านว่าก็ถูก เพราะเงินเป็นเครื่องปลอบใจอันยิ่งใหญ่ต่อผู้ที่กำลังได้รับความทรมาน อย่างน้อยเงินก็ตอบสนองได้มากกว่าการสวดอ้อนวอนที่พวกนับถือลัทธิศาสนาเชื่อ ว่าจะตอบสนองตามประสงค์ของพวกเขาได้ ข้าพเจ้ามิได้เกิดมาร่ำรวย เมื่อเป็นเด็ก ข้าพเจ้าไม่ได้นึกถึงทรัพย์สมบัติอย่างไรเลย แต่เมื่อได้เห็นคนมีความรู้หลายต่อหลายคนจน และเป็นที่รังเกียจ ข้าพเจ้าจึงไม่ต้องการจะเพิ่มจำนวนให้อีก จึงตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่าจะพยายามหาทางร่ำรวย

ฮูม : ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลของชาวสกอตอันสูง แต่ว่าในสาขาที่ยากจนลงแล้ว เขาเลี้ยงดูให้เชื่ออย่างฝังหัวว่า การสืบทอดความมั่งคั่งทางมรดกเท่านั้นเป็นสิ่งที่มีค่า แต่แล้วเขาก็ไม่ได้ให้มรดกอะไรแก่ข้าพเจ้าเลย ฉะนั้น ข้าพเจ้าก็เช่นกัน ที่ต้องเลือกทางเดินของชีวิตในโลกนี้เอาเอง

วอลแต : ในประเทศฝรั่งเศส ทุกคน ถ้าไม่เป็นค้อน ก็ต้องเป็นทั่ง อย่างใดอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าพยายามสร้างตัวเองให้เป็นค้อน เพื่อหลีกเลี่ยงการเป็นทั่ง การพยายามหาเงินครั้งแรกนั้น แสนจะลำบากยากแค้น แต่ในไม่ช้ามันก็จะกลายเป็นความภาคภูมิใจที่ได้มองเห็นทรัพย์สมบัติของเราเพิ่มขึ้น ๆ และเมื่อเราแก่เงินจะเป็นสิ่งจำเป็นที่สุด จึงเกือบจะเป็นหน้าที่ทีเดียว ที่จะต้องร่ำรวย

ฮูม : โดยเฉพาะคนอย่างท่าน อย่างข้าพเจ้า พวกคริสเตียนนั้น เขาสามารถจะทนรอรับสิ่งตอบแทนของเขาบนสวรรค์ แต่เราผู้ซึ่งรู้ว่าเมื่อตายไปแล้ว จะไม่มีชีวิตอะไรอีก จะต้องหาความสนุกสนานร่าเริงในโลกนี้ให้เต็มที่

วอลแต : ใช่แล้ว และความยินดีปรีดาในการมีทรัพย์สมบัติ จักยิ่งใหญ่ขึ้น เมื่อเขารู้สึก

ว่าเขาได้สร้างตัวขึ้นด้วยตัวของเขาเอง

ฮูม : เอ้อ ใคร ๆ ก็หวังว่าข้าพเจ้าคงต้องร่ำรวยจากการเป็นทนายความ แต่แล้ววรรณคดีก็มาครอบงำเสีย ข้าพเจ้าเลยทิ้งกฎหมาย ทุ่มใจให้กับงานเขียน จึงละความปรารถนาในทรัพย์สมบัติเสียสิ้น เลยต้องอดออมอย่างเข้มงวด เนื่องจากความขาดแคลนทางโภคทรัพย์ และมีชีวิตอยู่อย่างยาจกในหมู่ผู้คงแก่เรียนอื่น ๆ

วอลแต : แต่นั่นก็มิได้เป็นอุปสรรคในการที่ท่านจะก้าวไปสู่สถานเอกอัครราชทูตในปารีส

ฮูม : ก่อนหน้านั้น ข้าพเจ้าทำงานอยู่หลายชนิด หนังสือเล่มแรกของข้าพเจ้า Treatise of Human Nature ซึ่งแต่งที่ ลา แฟลช นั้น ได้ตีพิมพ์ในลอนดอน เมื่ออายุ ๒๗ แต่ไม่ได้รับความสนใจเลย ข้าพเจ้าจึงตระหนักว่า คงจะไม่สามารถหาเลี้ยงชีวิตได้จากการเป็นนักเขียน

วอลแต : ข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยเลยว่าท่านถูกโกง ใครก็ตามที่จะเป็นนักเขียน จะต้องมีการต่อรองกันอย่างหนัก กับผู้ตีพิมพ์และผู้จำหน่าย ถ้าใครคนนั้นต้องการที่จะได้เงินจากการเป็นนักเขียน

ฮูม : ข้าพเจ้าหาเงินได้มากขึ้นเล็กน้อย เมื่อเปลี่ยนจากปรัชญามาเป็นประวัติ-ศาสตร์ แต่นั่นก็หลายปีต่อมา คราวหนึ่งข้าพเจ้าเคยเป็นอาจารย์สอนพิเศษให้แก่ผู้ดีสติวิปลาส แล้วก็เป็นทหาร และก็เป็นนักการทูตดังที่ท่านรู้อยู่แล้วนั่นแหละ นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังเคยเป็นบรรณารักษ์และเป็นรองปลัดกระทรวงอีกด้วย แต่ก่อนที่จะหาเงินได้ปีละพันปอนด์นั้นหลายปีทีเดียว แม้ข้าพเจ้าจะคิดว่านั่นร่ำรวยแล้ว แต่เพื่อนหลายคนก็ออกจะยิ้มเยาะความคิดที่ว่านี้ จะอย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าไม่เคยยอมให้หน้าที่การงานต่าง ๆ เหล่านี้เข้ามาขัดขวางความสนใจที่ข้าพเจ้ามีต่อวรรณคดีได้เลย สิ่งสำคัญสำหรับข้าพเจ้าคือความเป็นเอกราช หรือจะเรียกว่าเสรีภาพก็ได้

วอลแต : และท่านก็ไม่เคยหาภาระเรื่องภรรยาและครอบครัวมาให้ตัว

ฮูม : ไม่เลย

วอลแต : หรือสิ่งที่น่าพิศมัยกว่า คือได้ลิ้มรสโดยไม่ต้องมีภาระผูกพัน ดังกรณีที่ข้าพ-เจ้าได้รับความสำราญจากมาดามเดอชาตาเลต์และมาดามเดนีส์

ฮูม : ท่านก็รู้อยู่แล้ว ว่าข้าพเจ้าเคยหลงรักมาดามเดอบูเฟลอส์สมัยเมื่ออยู่ปารีส แต่แล้วชายาเจ้าชายเดอกองตีก็ถึงแก่กรรมลง คู่รักของข้าพเจ้าเขาเลยคิดมักใหญ่ใฝ่สูงที่จะเป็นเมียเจ้า ข้าพเจ้าจึงถูกทอดทิ้ง แต่นี่ก็เหมือนการตกยาก

ในสมัยแรก ๆ คือช่วยให้ข้าพเจ้าเข้าใจมากขึ้นว่าการเผชิญความยากลำบากเป็นสิ่งดีสำหรับการดำรงชีวิต

วอลแต : นี่มันลัทธิสโตอิกนี่ แน่ละ ลัทธินี้ก็มีอะไรดีอยู่เหมือนกัน อย่างน้อยก็มีจริยธรรมดีกว่าลัทธิคริสตัง เพราะช่วยสร้างบุคลิกของคนได้ดีกว่า พวกสโตอิกต้องดำรงชีวิตได้ดีจึงจะถึงความรอดพ้น โดยที่พวกคริสตังนั้น เพียงขอขมาบาป หลังจากทำชั่วมาสามสิบปี ก็ขึ้นสวรรค์ได้ชั่วนิรันดร แต่ฮูมที่รักข้าพเจ้าขอสารภาพว่าข้าพเจ้าไม่ใช่พวกสโตอิก ข้าพเจ้าเป็นพวกเอพิเคียว ข้าพเจ้าไม่เชื่อในข้อที่ต้องทนทุกข์ทรมานในการดำรงชีวิต ข้าพเจ้าเห็นว่าเราควรหาความสนุกสนานในชีวิต ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับการแสวงหาความสำราญอย่างฟุ่มเฟือย

ฮูม : ข้าพเจ้าก็ไม่เคยรังเกียจความเจ้าสำราญ แต่ชาวสกอตผู้เป็นเพื่อนร่วมชาติของข้าพเจ้าเขารังเกียจข้อนี้กัน

วอลแต : นั่นมันเป็นความคิดโง่ ๆ ของพวกนิกายคัลแวง

ฮูม : ใช่ ลัทธิศาสนาทำให้พวกนี้มีจิตใจไขว้เขวไปหมด พวกนี้เห็นเป็นบาป ในการที่จะหาความสุขกับการกินเนื้อ ดื่มเหล้า และการแต่งตัวงาม ๆ

วอลแต : ชาวเยนีวาก็เช่นกัน ท่านก็รู้อยู่แล้ว ที่ข้าพเจ้ามาอยู่ ณ ชายแดนพวกนี้ก็เพื่อหนีฝรั่งเศส เผื่อจะมาจับข้าพเจ้ากันอีก แต่เยนีวานั้นมันแสนจะบ้านนอก และไม่มีชีวิตชีวาอะไรเลย เพราะความสนุกสุขสำราญเป็นบาปไปหมด เมื่อเราเสนอให้เขาปรับปรุงบ้านเมืองให้น่าอยู่ยิ่งขึ้นด้วยการสร้างโรงอุปรากร พวกนี้พากันตกอกตกใจ ด้วยเห็นเป็นความผิดอย่างร้ายแรง แต่ถ้าใครได้รับเชิญให้มาดูละครยังโรงละครเล็ก ๆ ของข้าพเจ้าที่นี่ ต่างก็พากันพออกพอใจ

ฮูม : แล้วท่านไม่เชิญให้พวกนี้มายังโรงสวดของท่านด้วยหรือ

วอลแต : ไม่หรอก พวกโปรเตสแตนท์ทนดูวอลแตคุกเข่าไม่ได้หรอก พวกนี้เห็นว่าน่าหัวเราะเกินไป

ฮูม : ทำไมถึงน่าหัวเราะ ท่านก็นับถือพระเจ้ามิใช่หรือ

วอลแต : มีพระอาทิตย์ดวง ๑ ก็มีพระเจ้าองค์ ๑ ถ้ามีลัทธิศาสนาหนึ่งเดียว คนก็จะอยู่ร่วมกันได้โดยสันติ นี่คือความเชื่อของข้าพเจ้า

ฮูม : ท่านออกจะมีทัศนะที่ดีต่อลัทธิศาสนายิ่งกว่าข้าพเจ้า จริงอยู่ ข้าพเจ้ายอมรับว่าคนนับถือศาสนาบางคนนั้นมีคุณลักษณะอันประเสริฐทีเดียว แต่โดยทั่วไปแล้ว ลัทธิศาสนาเป็นภัยต่อจริยธรรม

วอลแต : ฮูมที่รัก ท่านช่างไม่นับถือศาสนาอะไรเช่นนั้น ที่เป็นเช่นนี้ ข้าพเจ้าว่ามาจากรูปร่างลักษณะของท่าน ดังแสดงให้เห็นได้ชัดจากใบหน้าอันเปล่งปลั่งนี้เอง

ฮูม : ข้าพเจ้าถูกทนทุกข์มามากในสมัยเป็นหนุ่ม ด้วยคิดสงสัยในเรื่องลัทธิศาสนามาโดยตลอด ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้าเติบโตขึ้นมาภายในบ้านของชาวสกอตที่นับถือนิกายเพรสบิเทเรียน ท่านคงเดาไม่ออกดอกว่านิกายนี้ถือเคร่งครัดอย่างล้าหลังเพียงใด เดี๋ยวนี้ ข้าพเจ้าละทิ้งความเชื่อพวกนี้หมดแล้ว

วอลแต : บางครั้งข้าพเจ้าทั้งเจ็บและทั้งกลัว ข้าพเจ้าจึงต้องสร้างภาพพจน์เกี่ยวกับพระเจ้าขึ้นมา

ฮูม : แน่ละ ความรู้สึกอย่างนี้เองที่เป็นต้นตอของลัทธิศาสนา ความเชื่อเรื่องพระเจ้าไม่มีอะไรเกี่ยวกับเหตุผลเลย

วอลแต : ถ้าข้าพเจ้ามีความเข้มแข็งอย่างท่าน ก็จะดีทีเดียว คราวหน้า เวลาข้าพเจ้าคุกเข่าลงตรงหน้าฐานชุกช ข้าพเจ้าจะสวดอ้อนวอนตรงถึงท่าน “ขอนักบุญเดวิด ฮูม จงช่วยในความไม่นับถือศาสนาของข้าพเจ้า ขอให้ศีรษะของข้าพเจ้าตั้งอยู่บนหมอนแห่งความสงสัย อย่างมีรสมีชาติมากขึ้นด้วยเถิด”

ฮูม : ท่านต้องอย่าให้บาทหลวงนิกายเยซูอิต ที่เป็นอนุศาสนาจารย์ของท่าน ได้ยินคำสวดนี้

วอลแต : ข้าพเจ้าสวดเงียบ ๆ เสมอ นอกไปจากนี้แล้ว ข้าพเจ้ายังพูดกับพระเจ้าเป็นภาษาอังกฤษอีกด้วย ไม่มีใครเข้าใจภาษานี้กันที่นี่ดอก ข้าพเจ้าออกจะเห็นด้วยกับพวกนิกายอังกฤษที่ว่าพระเจ้าเป็นชาวอังกฤษ เพราะอังกฤษเป็นประเทศเดียวที่มีการกราบไหว้บูชาพระเจ้าอย่างถูกต้อง

ฮูม : มีลัทธิศาสนามากกว่าหนึ่งในอังกฤษ

วอลแต : ใช่ อย่างน้อยที่สุดก็เห็นจะมีถึงสามสิบ แต่ที่สำคัญก็คือ แต่ละลัทธิศาสนาต่างก็เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันในอังกฤษ ทุกคนได้รับอนุญาตให้ไปสวรรค์ตามวิถีทางของตน เป็นอภิสิทธิ์ที่น่าอิจฉาที่สุด ถ้าเราไม่สามารถจะมีลัทธิศาสนาเดียวได้ บางทีที่ดีที่สุด ก็ควรจะมีลัทธิศาสนาหลาย ๆ ลัทธิ ซึ่งต่างก็มีใจกว้างต่อกัน

ฮูม : ไม่เช่นนั้นก็ไม่มีลัทธิศาสนาเสียเลย

วอลแต : ไม่ใช่เช่นนั้น นายฮูม ความคิดสงสัยในลัทธิศาสนานั้น เหมาะแต่เฉพาะนักปรัชญา ส่วนคนธรรมดาสามัญนั้น ต้องการความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ

ฮูม : มีไว้ทำไม ถ้าลัทธิศาสนากระตุ้นคนให้ทรมานและแขวนคอคนอย่างเชอวาเลีย

เดอ ลาบาร์ ในข้อหาที่ว่าแช่งด่าพระเจ้า

วอลแต : : เราต้องมีลัทธิศาสนาที่ดี เพื่อแทนลัทธิที่เลว ซึ่งรวมทั้งลัทธิคริสต์ด้วย

ฮูม : ความดีของลัทธิศาสนานั้น จะค้นหาได้อย่างไร

วอลแต : โดยความสามารถของลัทธิศาสนา ที่จะทำให้เกิดคุณความดีและความรักในความจริง

ฮูม : ไม่มีลัทธิศาสนาใดที่เป็นเช่นนั้น

วอลแต : นั่นคือเหตุผลที่ว่าทำไมเราจึงต้องการลัทธิศาสนาที่ใหม่และมีเหตุผล

ฮูม : ไม่มีลัทธิศาสนาใดที่จะมีเหตุผล แล้วทำไมเราจึงมองหาลัทธิศาสนาใหม่ ประโยชน์อย่างเดียวของลัทธิศาสนาที่มีอยู่คือเป็นของเก่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ชอบความเคยชินและระเบียบประเพณี และก็เป็นการดีที่มนุษย์เป็นเช่นนี้ เพราะประเพณีเป็นพื้นฐานสำคัญของศีลธรรมจรรยา ลัทธิใหม่อาจจะสัญญาว่าดีกว่าเก่า แต่ก็มีโอกาสอย่างง่ายด้วย ที่จะเหลวไหลและใจแคบลงทีละเล็กละน้อย แล้วก็จะเหมือนกับลัทธิเก่าที่เข้ามาแทนที่นั่นเอง ที่จริงแล้วข้าพเจ้ามีความคิดว่า ลัทธิศาสนาที่ดีที่สุดในประวัติศาสตร์มนุษยชาติคือลัทธิแรกที่สุด ซึ่งนับถือเทพเจ้าหลายองค์

วอลแต : ท่านเอาอะไรตัดสินประโยชน์ของลัทธิศาสนาที่ว่านั้น

ฮูม : ประการแรกคือความมีใจกว้าง เพราะมีพระเจ้าหลายองค์ คนจึงไม่ยอมบังคับความเชื่อของเรากับเพื่อนบ้านให้ต้องถือพระเจ้าองค์เดียวตามเขา ความมีใจแคบและการบังคับให้คนเข้ารีต เริ่มต้นด้วยความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียว ประการต่อไปคือปัญหาทางศีลธรรม ลัทธิศาสนาที่มีเทพเจ้าหลายองค์ส่งเสริมความเป็นมนุษย์ ความกล้าหาญ และจิตใจเพื่อส่วนรวม ในขณะที่ความเชื่อพระเจ้าองค์เดียวสนับสนุนการทรมานร่างกาย และการบูชาต่อความดีแบบสมถะอย่างพระ

วอลแต : อย่างไรก็ดี ความเชื่อพระเจ้าองค์เดียวมีเหตุผลมากกว่า แม้เราจะไม่เห็นด้วยกับแบบแผนของลัทธิศาสนาดังกล่าวก็ตาม

ฮูม : นี่ละคือสิ่งที่ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับท่าน ลัทธิศาสนาทั้งหมดไม่มีเหตุผลเลย

วอลแต : แต่เหตุผลในเรื่องความมีอยู่ของพระเจ้า เป็นการโต้แย้งสำหรับความมีอยู่เองของสิ่งซึ่งสำคัญที่สุด

ฮูม : ท่านเคยเห็นคุณค่าของข้อโต้แย้งเหล่านั้นบ้างไหม ระเบียบและแบบแผนที่เรามองเห็นในจักรวาลนั้น กล่าวกันว่าเป็นข้อพิสูจน์ถึงความมีอยู่ของผู้สร้างหรือผู้ออกแบบ อันได้แก่พระเจ้า แม้ว่านี่จะเป็นข้อพิสูจน์ถึงความมีอยู่ของ

ผู้ออกแบบ แต่ก็ไม่เป็นหลักฐานเพียงพอว่าผู้ออกแบบนั้น เป็นพระผู้ทรงเป็นสัพพัญญูและทรงไว้ซึ่งฤทธาศักดานุภาพทุกประการ ทั้งทรงเป็นพระบิดาแห่งสรวงสวรรค์ อันทรงไว้ซึ่งมหากรุณาคุณด้วย จนต้องเรียกว่าพระเจ้านี้เป็นเพียงหลักฐานของความเป็นอยู่อันหนึ่ง ซึ่งมีความสามารถพอที่จะออกแบบและสร้างจักรวาล ซึ่งไม่จำต้องมีฤทธาศักดานุภาพ ไม่จำต้องเป็นสัพพัญญูและไม่จำต้องมีความกรุณาเลย

วอลแต : ท่านก็รู้อยู่แล้วว่าพระเจ้าของข้าพเจ้าไม่ใช่พระเจ้าของพวกคริสเตียน ข้าพเจ้าไม่เชื่อในพระเจ้าแห่งสกลจักรวาลที่มีใจกรุณา ข้าพเจ้าเห็นว่าจักรวาลเหมือนนาฬิกาเรือนใหญ่ และเมื่อมีนาฬิกา ก็ย่อมส่อถึงผู้สร้างนาฬิกา

ฮูม : อย่างที่ท่านว่านั่นแหละ ว่ามันส่อถึง แต่มันไม่ได้พิสูจน์ แม้ว่านาฬิกาจริง ๆ ก็ไม่มีอะไรแสดงว่าผู้สร้างเป็นคน ๆ เดียวหรือหลายคน และการที่นาฬิกายังเดินได้ ไม่ได้แปลว่าผู้สร้างนาฬิกายังคงอยู่ นอกจากนั้นแล้ว จักรวาลแห่งธรรมชาติ เท่าที่ความรู้สึกของเราจะบอกถึงได้นั้น อย่างน้อยที่สุดก็ไม่มีอะไรที่จะเหมือนนาฬิกาเลย แสดงว่าไม่ใช่คนสร้างแน่ ที่เราเรียกอะไรว่าธรรมชาติ ก็เพราะสิ่งนั้นมิได้มีคนสร้างนั่นเอง แล้วดูจะกระโดดกันไปง่าย ๆ ว่า ถ้าคนไม่ได้สร้างจักรวาล ก็ต้องพระเจ้าสร้าง

วอลแต : ถ้าเราเข้าใจอย่างถูกต้องว่าพระเจ้าเป็นผู้นฤมิตธรรมชาติและสิ่งอันวิเศษสุด พระเจ้าก็ต้องสร้างธรรมชาติขึ้นมาอยู่เอง และเราต้องไม่ลืมด้วยว่าพระเจ้านั้นจำเป็นสำหรับเป็นหลักอันศักดิ์สิทธิ์ในด้านศีลธรรมจรรยา ไม่แต่คนธรรมดาสามัญเท่านั้น แม้พระราชามหากษัตริย์ต่าง ๆ ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีความคิดในเรื่องสิ่งอันวิเศษสุด ซึ่งเป็นพระผู้สร้าง ผู้ปกครอง ผู้ให้รางวัลและผู้ลงโทษ ฝังอยู่อย่างลึกซึ้งภายในตัว ดังข้าพเจ้าพูดไว้แล้วบ่อย ๆ ว่าถ้าไม่มีพระเจ้า เราก็ควรสร้างพระองค์ขึ้นไว้

ฮูม : ทำไม

วอลแต : ด้วยเหตุผลอันเห็นแก่ตัวที่สุด ข้าพเจ้าต้องการหมอความ ช่างตัดเสื้อ คนรับใช้ และแม้จนภรรยา ให้เชื่อถือพระเจ้า เพราะว่าข้าพเจ้าจะได้ถูกโกง และถูกเมียลอบมีชู้น้อยลง

ฮูม : วอลแต ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าข้าพเจ้าเข้าใจเหตุผลของท่าน ท่านว่ามีนาฬิกาก็หมายถึงว่าต้องมีผู้สร้างนาฬิกา เอาละ ครั้นมาบัดนี้ ท่านบอกว่าสิ่งสำคัญนั้นไม่ได้อยู่ที่พระผู้สร้างนี้สร้างนาฬิกา หากสำคัญ เพราะมีหน้าที่ให้รางวัลคนชอบและลงโทษคนผิด และท่านต้องการให้คนเชื่อพระเจ้าองค์นี้ เพราะ

ท่านคิดว่าความเชื่อดังกล่าวจะช่วยให้เขาประพฤติปฏิบัติดีขึ้น

วอลแต : ความหวังและความกลัวอันเกิดจากลัทธิศาสนาจะช่วยให้คนทำดี

ฮูม : วอลแตที่รัก ท่านต้องอธิบายเสียก่อนว่าสองสิ่งนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างไรในทางตรรก หลักฐานการปรากฏมีของสิ่งซึ่งเป็นผู้สร้างจักรวาล เป็นหลักฐานอย่างไรว่าต้องมีสิ่งซึ่งมีภาระหน้าที่ลงโทษคนชั่วและให้รางวัลคนดี ข้าพเจ้าคิดว่าท่านต้องเห็นด้วยกับข้าพเจ้า ว่าทั้งสองสิ่งนี้แตกต่างกันด้วยประการทั้งปวง

วอลแต : ข้อสำคัญนั้นไม่จำต้องพิสูจน์ว่าพระผู้เป็นเจ้าดังที่ว่านั้นมีอยู่ ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าประชาชนควรเชื่อว่าพระเจ้ามีอยู่และคนก็เชื่อกันเช่นนั้น

ฮูม : ข้าพเจ้ายอมรับว่าแนวโน้มไปในทางที่เชื่อในสิ่งซึ่งมองไม่เห็น และที่เชื่อว่าสิ่งนั้นมีอำนาจอย่างฉลาดนั้น ถ้าจะไม่เป็นสัญชาตญาณดั้งเดิม ก็จะดูเป็นบุคลิกลักษณะโดยทั่ว ๆ ไปของมนุษยชาติเลยทีเดียว

วอลแต : และพระเจ้าได้นำความเชื่อนี้มามอบให้มนุษย์อย่างแน่นอน

ฮูม : แต่ท่านคงจะไม่เพียงโต้แย้งกับข้าพเจ้า ว่าสิ่งซึ่งคนทั้งหลายเชื่อนั้น หาใช่สิ่งซึ่งพิสูจน์ว่าความเชื่อนั้นถูกต้องจริงแท้ไม่ ด้วยมนุษย์เคยเชื่อกันทั่วไปว่าโลกแบน

วอลแต : ในเรื่องทางลัทธิศาสนา เราต้องยอมรับความเชื่อโดยธรรมชาติของคนทั้งหลาย

ฮูม : ความเชื่ออย่างกว้างขวางที่สุดในทางลัทธิศาสนานั้น ก็มิได้เป็นเรื่องอันเกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งอันวิเศษสุด ที่พวกนักปราชญ์ซึ่งนิยมใช้เหตุผล ยอมรับไม่ค่อยจะได้

วอลแต : ที่คนไม่เชื่อพระเจ้า ทั้ง ๆ ที่แนวโน้มโดยธรรมชาติเป็นไปเช่นนั้น ก็เพราะพวกพระและลัทธิพิธีต่าง ๆ ทำให้คนไขว้เขวไปหมด ถ้าเราขจัดเรื่องนับถือโชคลาง ถ้าเราทำลายคริสต์จักรลงได้ ถ้าเราบีบให้สิ่งอันเลวร้ายได้สลายตัวลง แนวโน้มตามธรรมชาติของมนุษย์จะเข้าถึงสิ่งซึ่งสูงส่ง สิ่งนั้นไม่ใช่พระเจ้าตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ไบเบิล เพราะนั่นเป็นพระเจ้าที่ลงโทษอย่างดุร้ายดังพาลราช แต่พระเจ้าที่แท้ต้องเข้ากันได้กับเหตุผล เป็นพระเจ้าที่ตั้งอยู่บนความยุติธรรมและความกรุณา บัญชาให้มนุษย์รักกันและกัน โดยยอมรับว่ามนุษย์นั้นทั้งโง่เขลาและอ่อนแอ

ฮูม : คำจำกัดความอันวิเศษนั้นก็มีกล่าวไว้ในพระคัมภีร์แล้ว

วอลแต : แต่พระศาสนาหาได้สอนตามนั้นไม่

ฮูม : ที่ศาสนจักรไม่สอนเช่นนั้น ก็เพราะลัทธิศาสนาอันเป็นที่นิยมของมหาชนนั้น

ไม่ถือว่าจริยธรรมสำคัญ ทุกลัทธิศาสนา ไม่ว่าจะนิยามความวิเศษของเทพเจ้าว่าอย่างไร แต่ก็ล้วนสอนให้คนแสวงหาอภิสิทธิ์จากเทพนั้น ๆ ทั้งสิ้น และวิธีหาสิทธิพิเศษนี้ ก็มิใช่ด้วยการกระทำอันสมควร หากด้วยการประพฤติปฏิบัติอย่างเหลวไหล หรือการทรมานตนอย่างเกินสมควรไป มิฉะนั้น ก็ด้วยการเข้าฌานอันวิเศษมหัศจรรย์หรือการเชื่ออันเป็นไปไม่ได้ ถ้าหากเราลองพิจารณาดูประวัติตามธรรมชาติของศาสนาแล้ว ข้าพเจ้าคิดว่าเราสามารถที่จะเข้าใจได้ว่าทำไมจึงเป็นเช่นนี้ มนุษย์ส่วนมากนั้น โดยธรรมชาติ อยากทำสิ่งที่ควรกระทำ แม้คุณธรรมที่ยากยิ่งก็กระทำกัน เพราะคิดแล้วเห็นว่าเราเป็นหนี้สังคม หรือเป็นหนี้ตัวเอง ที่จำต้องทำเช่นนั้น เพราะฉะนั้น คนที่ทำหน้าที่และมีชีวิตอย่างสุขสำราญ ย่อมไม่สามารถคิดได้ว่าคนได้ทำอะไรให้แก่พระผู้เป็นเจ้า เพื่อให้พระเจ้าโปรดปราน คน ๆ นั้นจึงต้องทำอะไรเป็นพิเศษนอกเหนือธรรมชาติที่ตนถนัด ยิ่งทำพิสดารมากขึ้นไปเท่าไร สิ่งซึ่งกระทำก็ไร้ประโยชน์ต่อมนุษยชาติมากขึ้นเท่านั้น ยิ่งทำรุนแรงตามแรงกระตุ้นทางธรรมชาติมากเท่าไร มนุษย์ยิ่งเข้าใจว่าตนกำลังแสดงออกซึ่งความภักดีและการเอาจริงเอาจังมากไปเท่านั้น ถ้ามนุษย์ทำในสิ่งซึ่งยุติธรรมและสิ่งซึ่งเป็นความกรุณา เขาไม่ได้ทำเกินกว่าสิ่งซึ่งควรกระทำเลย แต่ถ้าเขาอดอาหาร เขาใส่เสื้ออันทรมานตัว หรือเขาเฆี่ยนตัวเอง เขาเชื่อว่าเขาทำการบางอย่างอันเป็นการรับใช้พระเจ้าโดยตรงเลยทีเดียว

วอลแต : ทั้งหมดนี้มีสาเหตุเนื่องมาจากมนุษย์ถูกอบรมโดยลัทธิศาสนาที่ผิด

ฮูม : แต่แหล่งกำเนิดของทุกลัทธิศาสนานั้นคืออะไรเล่า ความกลัว ความกระวนกระวาย ความหวาดเกรงต่อสิ่งที่เราไม่รู้ไม่ใช่หรือ ท่านเป็นผู้พูดเอง วอลแตที่รัก ว่าท่านหันมาหาพระเจ้า เมื่อท่านไม่สบายหรือกลัว คนมักจะเป็นเช่นนั้นเสมอ คนสมัยแรก ๆ ในโลกไม่เข้าใจ จึงคิดว่ามีอำนาจที่สูงส่งกว่าตน ที่ทำให้ตนหวาดกลัว ให้ตนหายกลัวและอาจแทรกแซงในกิจการของตน ความคิดอย่างหยาบ ๆ ในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ อย่างมากหลาย ได้กลายมาเป็นความเชื่อมั่นว่ามีพระเจ้าองค์เดียว และกลายจากพระเจ้าแห่งความริษยาของพวกฮิบรู มาเป็นสิ่งที่มีอำนาจสูงสุดของนายวอลแต

วอลแต : แต่สิ่งที่มีอำจสูงสุดของข้าพเจ้าเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ และเป็นนามธรรมอันลึกซึ้งซึ่งท่านเองก็ยากที่จะปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้าที่ว่านี้ได้

ฮูม : ข้าพเจ้าไม่เคยคิดที่จะปฏิเสธสิ่งที่ว่านี้ ข้าพเจ้าเพียงแต่พูดว่าสิ่งที่สมบูรณ์อย่างนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่อาจรู้จักได้ ความสมบูรณ์ของมันถูกซ่อนจากความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ ย่อมไม่เป็นการเหมาะสมที่จะพยายาม

เข้าใจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันไม่สามารถจะรู้จักได้นี้ วอลแตที่รัก ข้าพเจ้าไม่ยอมรับหรือปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้า เพราะลัทธิศาสนามีแต่เรื่องอันเนื่องด้วยความสงสัย ความไม่แน่ใจ ความเคลือบแคลงในการตัดสินใจเท่านั้นเอง

วอลแต : เมื่อชั่งน้ำหนักลัทธิศาสนาในมาตราส่วนของความเป็นจริงแล้ว เราก็จะต้องชั่งน้ำหนักลัทธิศาสนาในมาตราส่วนของการเมืองด้วย ที่น่าเศร้าเกี่ยวกับมนุษย์ก็คือความเป็นจริงไม่เป็นประโยชน์เสมอไป อาจจะเป็นอันตราย และไม่มีเหตุผลพอ ที่จะพยายามเรียกร้องให้มีการปฏิรูปในเรื่องลัทธิศาสนาอย่างรวดเร็วเกินไป ท่านก็รู้แล้วว่าข้าพเจ้าอยากจะเห็นลัทธิศาสนาใหม่ แต่ประชาชนยังไม่มีค่าพอสำหรับลัทธิศาสนาใหม่นั้น ในปัจจุบันนี้ เป็นการเพียงพอแล้วที่จะเขียนวงกลมรอบคริสตจักรเอาไว้ในเขตอันจำกัด โดยให้ศาสนจักรยอมจำนนต่อกฎหมายของบ้านเมือง ยิ่งฆราวาสมีความรู้มากขึ้นเท่าใด พวกพระก็ย่อมจะทำอันตรายได้น้อยลงเท่านั้น แม้ถ้าพระจะฉลาดขึ้นด้วย ข้าพเจ้าก็ไม่ว่าอะไร สักวันหนึ่งเราอาจจะทำให้พวกพระเกิดความละอายในความผิดของตนเอง จนยอมตนมาเป็นพลเมืองสามัญ ข้าพเจ้ามีความหวังอย่างสูงส่งอยู่กับพระที่เป็นอนุศาสนาจารย์ของข้าพเจ้า

ฮูม : พระรูปนี้ก็คงมีความหวังเช่นเดียวกับท่าน ดังพระนิกายเยซูอิตที่ทำให้บารอนเดอมองเตสคิเออ กลับคืนมาหาพระศาสนาได้ตอนใกล้ตาย

วอลแต : ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าเรื่องนั้นเป็นเรื่องจริง แต่ข้าพเจ้าก็จะไม่ประหลาดใจเลย มองเตสคิเออ เป็นคนที่ไม่เคยยอมขาดผลประโยชน์ที่จะได้ โดยเฉพาะถ้าผลประโยชน์นั้นได้มาโดยไม่ต้องเสียอะไร ข้าพเจ้าไม่เคยมีโชคร้ายถึงได้ร่วมรับประทานอาหารกับเขา แต่เขาเป็นคนหนึ่งในจำพวกที่ตระหนี่ที่สุดในฝรั่งเศส เขายอมทำทุกอย่างเพื่อจะได้เก็บเงินไว้เพียงเหรียญเดียว และทำทุกอย่างเพื่อทวงหนี้ แต่กลับหลีกเลี่ยงไม่ยอมใช้หนี้ แม้เวลาแต่งงานลูกสาวของเขาเอง เขายังกระเหม็ดกระแหม่อย่างที่สุด

ฮูม : ข้าพเจ้าต้องขอสารภาพว่า ข้าพเจ้าคิดอยู่เสมอ ๆ ว่าเขาเป็นคนสำคัญคนหนึ่ง ทั้งนี้คงไม่ใช่เพราะเขาใจดีในการสรรเสริญหนังสือของข้าพเจ้า ทั้ง ๆ ที่ตามความเป็นจริงแล้ว มองเตสคิเออเป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงคนแรกที่ชอบงานของข้าพเจ้า เรามีจดหมายโต้ตอบกันเป็นแรมปี ข้าพเจ้ามีส่วนช่วยในการแปลหนังสือของเขาเป็นภาษาอังกฤษ และเขาก็พยายามทำให้หนังสือของข้าพเจ้าได้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส แม้จะไม่ประสบผลสำเร็จนักก็ตาม

วอลแต : ข้าพเจ้ามีความรู้สึกเช่นเดียวกันนี้กับลอดโบลิงโบรค ผู้ยิ่งใหญ่คนแรก ที่

สรรเสริญงานของข้าพเจ้า แน่ละ มองเตสคิเออแก่กว่าท่านมาก เขาแก่กว่าข้าพเจ้า ๕ ปีด้วยซ้ำ ถ้าข้าพเจ้าอ่อนกว่านี้ และไม่รู้จักเขาดีเท่านี้ ข้าพเจ้าอาจนับถือเขาอย่างมากมายก็ได้

ฮูม : บางทีพวกเราที่เกาะอังกฤษจะนับถือมองเตสคิเออมาก เพราะว่าเขาเป็นผู้กระตุ้นให้โลกลอกเลียนแบบเรา เขาว่ารัฐธรรมนูญของเราเป็นกระจกซึ่งสะท้อนให้เห็นเสรีภาพ และเขาถือเอารัฐธรรมนูญของเราเป็นแบบเอาเลย ดูทีจะเป็นการสรรเสริญอย่างมาก

วอลแต : จะเป็นการสรรเสริญจริง ก็ต่อเมื่อรัฐธรรมนูญที่มองเตสคิเออบรรยาย เป็นรัฐธรรมนูญของอังกฤษจริง ๆ

ฮูม : แต่โดยส่วนใหญ่เขาก็พูดอย่างที่ท่านกล่าว คือชาวอังกฤษเข้าใจเสรีภาพได้ดีกว่าชาติอื่น ๆ ในยุโรป

วอลแต : สิ่งที่มองเตสคิเออหมายถึงเสรีภาพ และสิ่งที่เขาคิดว่ามีอยู่ทั่วไปในอังกฤษก็คืออาณาจักรของประชาชนที่เหมือนกับตัวเขา คือเขาหมายถึงพวกผู้ดีบ้านนอก มองเตสคิเออฉลาดเสมอในการที่จะสนใจในตำแหน่งของเขาและตัวของเขาเอง ในอังกฤษ กษัตริย์อยู่ใต้บังคับบัญชาของรัฐสภา และมองเตสคิเออ เคยคิดว่ารัฐสภาถูกควบคุมโดยพวกขุนนางสืบสกุลย่อย ๆ อย่างตัวเขานั่นคือระบบที่เขาอยากจะให้มีในฝรั่งเศส เหตุผลนี้เรียกว่าทฤษฎีแบบขุนนาง (la thèse noble) และเป็นสิ่งที่ร้ายกาจมากสิ่งหนึ่ง

ฮูม : แต่ก็ดีกว่าทฤษฎีแบบพระราชา (la thèse royale) หรือท่านเห็นด้วยกับทฤษฎีอย่างหลังนี้ ข้าพเจ้าสงสัยว่าท่านคงจะเห็นด้วยกับทฤษฎีที่ว่านี้ กวีที่เขียน Henriade จะต้องเป็นฝ่ายกษัตริย์นิยมอย่างแน่นอน

วอลแต : ข้าพเจ้าไม่อยากจะกลับไปหาสมัยกลางอีก เพราะว่านั่นคือความหมายของทฤษฎีแบบขุนนาง ด้วยต้องการนำอภิสิทธิ์ของระบบศักดินากลับคืนมา ข้าพเจ้าสนใจในสิทธิของมนุษย์มากกว่า และข้าพเจ้าเชื่อว่า สิทธิของมนุษย์ได้รับความคุ้มครองภายใต้ระบบกษัตริย์ที่มีอำนาจเต็มที่ มากกว่าภายใต้รัฐบาลของพวกผู้ดีมีสกุล กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ทำให้ฝรั่งเศสเป็นอย่างที่เป็นอยู่ และเราต้องการพระเจ้าแผ่นดินเช่นนั้นอีก

ฮูม : ท่านหมายถึงพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ใช่ไหม

วอลแต : ใช่ มีพระราชาองค์ไหนรับใช้มนุษยชาติยิ่งกว่ากษัตริย์องค์นี้อีกบ้าง หรือว่าใครได้เป็นที่รู้จักดียิ่งกว่าพระองค์ในการสร้างสรรค์ระบบการที่ดีวิเศษไว้ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงทำทุกอย่างดังที่ทรงปรารถนา เพราะทรงเป็นมนุษย์

แต่ก็ทรงทำได้มากกว่ามนุษย์อื่น เพราะทรงเป็นมนุษย์ที่ยิ่งใหญ่

ฮูม : และพระองค์ก็ได้ทรงข่มเหงพวกโปรเตสแตนท์ และขับไล่ประชาชนกว่าล้านออกจากประเทศฝรั่งเศส

วอลแต : พวกที่ถูกขับไล่ ได้ไปตั้งรกรากอยู่ในประเทศอังกฤษ และได้สร้างความมั่นคงให้แก่ชาตินั้น โดยนำความร่ำรวยทางอุตสาหกรรมไปจากฝรั่งเศส ท่านว่าโรงงานไหมและเครื่องแก้วจำนวนมากมายนั้นไม่มีความหมายเลยรึ แม้แต่ความผิดพลาดของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ก็ยังเป็นคุณประโยชน์ต่อยุโรป ลองบอกชื่อกษัตริย์ที่ไหนให้สักองค์สิ ที่เคยดึงดูดใจชาวต่างประเทศ ให้ไปอยู่ในประเทศของพระองค์มากกว่านี้ และทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อส่งเสริมคุณความดีในหมู่ประชาราษฎรยิ่งไปกว่านี้ ในรัชกาลพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ศิลปะทุกแขนงล้วนดีอย่างไม่มีที่ติ และศิลปินทุกคนก็ได้รับรางวัลสมความชอบ กรุงปารีสดียิ่งกว่ากรุงโรมและกรุงอะเธนส์เสียอีก ฮูมที่รัก คิดทบทวนดูซิ แม้เมื่อพระองค์ทรงทำสงครามกับประเทศต่าง ๆ กว่าครึ่งยุโรป แต่ก็ทรงส่งนักเรขาคณิตและนักฟิสิกส์ไปยังใจกลางทวีปแอฟริกาและอเมริกา เพื่อหาความรู้ใหม่ ๆ ไม่ใช่เฉพาะจะมีแต่สิ่งสำคัญเกิดขึ้นในสมัยของพระองค์เท่านั้น หากพระองค์ยังทรงเป็นผู้ทำสิ่งสำคัญเหล่านั้นด้วยพระองค์เองอีกด้วย

ฮูม : ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเลยว่า ทำไมพระราชาที่ทรงพระปรีชาญาณ จำเป็นจะต้องเป็นทรราชด้วย

วอลแต : ฮูมที่รัก นี่เป็นลักษณะประจำชาติของท่าน ที่ต้องคิดเอาว่ากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชจะต้องเป็นทรราช ทรราชคือผู้ที่ปกครองตามอำเภอน้ำใจ ที่ยกตนอยู่เหนือกฎหมาย กษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชคือผู้ที่รวมเอาอำนาจมาไว้ในพระหัตถ์ของพระองค์ แต่ก็ยังทรงปกครองตามกฎหมาย

ฮูม : คนทั้งสองพวกนี้ไม่ได้แตกต่างอะไรกันเลย ทั้งนี้เพราะกษัตริย์เหล่านั้นมักจะถือเอาว่าพระองค์จะออกกฎหมายเมื่อไรก็ได้ มีบทเรียนในเรื่องนี้อยู่ในประวัติศาสตร์ของอังกฤษ ท่านได้กล่าวเองว่าเสรีภาพได้รับหลักประกันในประเทศอังกฤษมากกว่าในประเทศอื่น ๆ ทั่วยุโรป ที่เป็นดังนี้ก็เพราะข้อเท็จจริงที่ว่า ประเทศอังกฤษมีรัฐธรรมนูญแบบผสม ซึ่งไม่ใช่ทั้งแบบราชาธิปไตยหรือแบบสาธารณรัฐเลยทีเดียว ในแง่หนึ่ง ก็มีกษัตริย์พร้อมทั้งอำนาจตามแบบของพระราชา และอีกแง่หนึ่ง ก็มีรัฐสภาเพื่อจะรักษาและคอยจ้องดูรัฐบาล เพื่อจะถอดถอนอำนาจอันยิ่งใหญ่ของฝ่ายบริหาร เพื่อให้ความคุ้ม

ครองแก่ชีวิตและทรัพย์สินของแต่ละคน โดยใช้กฎหมายที่ถือว่าทุกคนเท่าเทียมกัน โดยไม่โอนอ่อนไปให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด กฎหมายนี้อยู่เหนือแม้แต่พระมหากษัตริย์ รัฐบาลของพวกโรมันในสมัยที่มีจักรพรรดิ ก็เป็นแบบที่มีทั้งอำนาจและเสรีภาพ แต่นั่นอำนาจเป็นใหญ่ แต่อังกฤษซึ่งก็ประกอบด้วยส่วนทั้งสองดังกล่าวเช่นกัน หากแต่เสรีภาพสำคัญกว่า

วอลแต : ถ้าเช่นนี้ท่านก็คงไม่แย้งข้าพเจ้า ในข้อที่ว่าอำนาจและเสรีภาพสามารถอยู่เคียงข้างกันได้ จุดประสงค์ก็คือต้องมีอิสรภาพโดยทั่วไป และรัฐบาลก็ต้องฉลาดและมั่นคงด้วย และวิธีเดียวที่จะทำให้สำเร็จได้ อย่างน้อยก็ในประเทศฝรั่งเศสนั้น คือจะต้องมีพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ โดยให้ทรงมีพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ ท่านได้กล่าวถึงบทเรียนจากประวัติศาสตร์ของอังกฤษ ท่านเคยศึกษาความคิดของเบคอน ซึ่งเคยเป็นอัครมหาเสนาบดีที่ยิ่งใหญ่หรือไม่เล่า

ฮูม : ข้าพเจ้าเคยได้อ่านบทความของท่านผู้นี้

วอลแต : เบคอนฉลาดรอบรู้มากกว่ามองเตสคิเออมากมายนัก แผนของท่านก็คือจะรวมอำนาจไว้ภายในอุ้งพระหัตถ์ของพระราชาเพียงองค์เดียว และให้ใช้อำนาจนั้น เพื่อสาธารณประโยชน์ของสังคม ท่านแสดงให้เห็นว่า เราจะไม่อาจทำประโยชน์ให้แก่โลกปัจจุบันได้เลย ถ้าเรายอมให้การควบคุมทางการเมืองอยู่ภายในมือของอภิสิทธิ์ชนอย่างมากหน้า ซึ่งต่างก็ต่อสู้เพื่ออภิสิทธิ์ของตน วิธีแบบอภิสิทธิ์ชนเช่นนี้เป็นแบบของพวกศักดินาในสมัยก่อน โลกปัจจุบันต้องการผู้ปกครองที่เข้มแข็งเพียงคนเดียว

ฮูม : ข้าพเจ้าสงสัยว่าเราจะทำให้เกิดผลดีในทางการเมืองได้ละหรือ ที่ทำได้ก็คือเลี่ยงการทำให้เกิดความเสียหาย อาจทำผิดให้ถูกได้เท่านั้น แต่อย่าไปฝันถึงรัฐสวัสดิการในอุดมคติเลย

วอลแต : การมีกษัตริย์ที่เป็นนักปราชญ์ อาจจะเป็นเรื่องของการเพ้อฝัน แต่ไม่ใช่เรื่องเพ้อฝัน ที่จะพูดถึงกษัตริย์ที่ปฏิบัติตามคำแนะนำของนักปรัชญา ข้าพเจ้ามั่นใจว่านี่แหละที่เป็นความหวังสุดยอดของมวลมนุษย์

ฮูม : ประสบการณ์ของฟรานซิส เบคอน ไม่ควรเอาเยี่ยงนัก เขายอมอุทิศทุกอย่างเพื่อความมีอำนาจของพระเจ้าเจมส์ที่ ๖ แห่งสกอตแลนด์ ซึ่งมาเป็นพระเจ้าเจมส์ที่ ๑ แห่งอังกฤษ เขาบิดกฎหมาย ทรยศต่อเพื่อน ยอมรับสินบน แม้กระทั่งยอมให้ใช้จารีตนครบาลเพื่อการทรมาน

วอลแต : ข้าพเจ้าเองจำต้องขอยอมรับว่า บางครั้งเราก็ต้องให้มีการทรมาน

ฮูม : แต่ไม่ได้ทำให้เกิดผลดีอะไรแก่เบคอนเลย เพราะแม้ว่าเขาและพระเจ้าแผ่นดินจะสามารถตกลงกันได้ในเรื่องการขยายพระราชอำนาจ แต่เบคอนก็ยังไม่อาจขอให้พระเจ้าแผ่นดินทรงใช้พระราชอำนาจนั้น เพื่อส่งเสริมโครงการที่วางไว้อย่างชาญฉลาดให้คืบหน้าไปได้เลย และในท้ายที่สุด เบคอนก็ถูกปลดจากตำแหน่งด้วยความอัปยศอดสู

วอลแตร : ใช่ เป็นเรื่องที่เศร้ามาก ความจริงแล้ว ข้าพเจ้าเองก็เคยมีประสบการณ์เช่นเดียวกันนี้กับพระเจ้าเฟรเดอริคแห่งปรัสเซีย แม้ข้าพเจ้าจะไม่ได้เคยเป็นข้ารับใช้ของพระองค์และพระองค์ก็ไม่ทรงถือว่าข้าพเจ้าเป็นนักปราชญ์ แต่ข้าพเจ้าเคยพักอยู่ร่วมกับพระองค์ที่เมืองพอตสดัม ข้าพเจ้าอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นสภาพที่ไม่มีความสุขสบายเลยทีเดียว ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่นในฐานะกวี ยากนักที่พระองค์จักทรงปรึกษาข้าพเจ้าในปัญหาต่าง ๆ ทางด้านการเมือง และคำแนะนำใด ๆ ที่ข้าพเจ้าถวายไปนั้น พระองค์ไม่สู้จะพอพระทัย หาไม่ก็ทรงดูถูกไปเลย พระเจ้าเฟรเดอริคทรงรับฟังเพียงแต่เมื่อข้าพเจ้าพยายามที่จะแก้ไขบทกลอนของพระองค์ แต่แล้วก็กริ้วอยู่ดีที่พระราชนิพนธ์ถูกแก้

ฮูม : พระองค์ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะทรงรับคำวิพากษ์วิจารณ์จากท่าน หากต้องพระประสงค์เพียงแต่ให้ท่านเห็นพ้องต้องด้วยกระแสพระดำริเท่านั้น

วอลแตร : พระองค์เป็นคนแปลก บางครั้งมีคำคมมาก และก็เป็นกษัตริย์ที่คัดค้านฝ่ายสงฆ์รุนแรงที่สุดในยุโรป เมื่อทรงได้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับเชอวาลิเอ เดอลาบาร์ ตรัสว่าพระองค์จะลงโทษเด็กหนุ่มคนนี้ โดยให้เขาอ่านหนังสือของเซนต์ธอมัส อไควนัส ซึ่งรับสั่งว่าถ้าเขาทำเช่นนั้น ก็จะเป็นเคราะห์กรรมที่เลวร้ายกว่าทุกประการเสียอีก

ฮูม : สิ่งที่ทำให้พระองค์กับท่านเข้ากันได้นั้น เพราะโปรดการคัดค้านฝ่ายศาสนจักรหรือเพราะโปรดการกวีนิพนธ์กันแน่

วอลแตร : ส่วนหนึ่ง เป็นเพราะความเป็นมาของพระองค์ พระบิดาของพระเจ้าเฟรเดอริคทรงเป็นชาวบ้านนอกซึ่งเหี้ยมโหด ทรงเกลียดทุกอย่างที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม โปรดแต่กองทัพหรือนักรบในกองทัพ ซึ่งล้วนสูงประมาณ ๗ ฟุต ทั้งสิ้น พระเจ้าเฟรเดอริคจึงกลับตรงกันข้าม คือ ทรงนิยมวัฒนธรรมชั้นสูง จึงทรงซึ้งถึงคุณค่าแห่งข้อเขียนของข้าพเจ้า แต่อย่างไรก็ดี พระเจ้าเฟรเดอริคก็คงมีนิสัยเหมือนพระบิดาที่ชอบทหาร ถึงแม้ว่าจะไม่โปรดพวกที่แข็งแรงใหญ่โต แต่ก็ทรงมีความรักทหารอย่างลึกซึ้ง ราชสำนักที่เบอลินตอนที่ข้าพเจ้าเข้าไปถึงนั้น เต็มไปด้วยนายทหารหนุ่ม ๆ ซึ่งเป็นนายธง มหาดเล็ก และนักเรียน

นายร้อย เมื่อทรงจัดงานเลี้ยง พระองค์จะทรงโยนผ้าเช็ดหน้า ประทานคนที่พอพระทัย แล้วคนนั้นก็จะมีโอกาสได้อยู่ใกล้ชิดถึงเพ็ดทูลพระเจ้าเฟรเดอริคได้ถึง ๑๐ นาทีทีเดียว ในตอนค่ำ พระองค์จะทรงแต่งกลอนหรือฟังเพลงหรือทรงขลุ่ยด้วยพระองค์เอง และเสวยพระกระยาหารค่ำในห้องพระโรงเล็ก ๆ ซึ่งตกแต่งไปด้วยรูปอนาจารต่าง ๆ แต่การสนทนานั้นมีน้อยเหลือเกิน และการเพ็ดทูลก็เป็นการพูดแบบเยินยอเสียทั้งนั้น

ฮูม : ช่างผิดกับปารีสเสียจริง ๆ ที่ปารีส การตกแต่งห้องมีมากเหลือเกิน แต่การสนทนาต่างหากที่เป็นเรื่องอนาจาร

วอลแต : ใช่ และท่านคงเดาได้ซิว่าข้าพเจ้าคิดถึงปารีสแค่ไหน ยิ่งกว่านั้น สำหรับคนที่มีรสนิยมแบบข้าพเจ้าด้วยแล้ว การไม่มีสตรีเคียงข้างนั้น ไม่ค่อยสนุกสนานเท่าไรนัก

ฮูม : เมื่อท่านชอบอย่างนั้นได้ พวกกษัตริย์แบบสมบูรณาญาสิทธิ์ ก็ชอบร่วมสังวาสกับเด็กผู้ชายได้

วอลแต : ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าพระเจ้าเฟรเดอริคจะโปรดกามกรีฑาประเภทนั้น อันที่จริงนั้น ข้าพเจ้าคิดว่าพระองค์ทรงได้รับการลงโทษอย่างรุนแรง ในขณะที่พระบิดายังดำรงพระชนม์อยู่ จนกระทั่งพระองค์ไม่รู้จักความรักอย่างแท้จริง

ฮูม : น่าสงสารเหลือเกิน ที่ความผูกพันของพระองค์ ที่มีต่อทหาร กลายเป็นการแสดงออกทางสงคราม เพื่อชัยชนะไป

วอลแต : ถูกแล้ว นั่นเป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าไม่อาจให้อภัยพระองค์ได้ พระองค์ไม่ได้ให้เกียรติข้าพเจ้าเลย และยังทรงทรยศต่อความเป็นมิตรที่ข้าพเจ้าอุทิศให้แก่พระองค์เป็นเวลาหลายปีอีกด้วย ถึงกับโปรดให้จับตัวข้าพเจ้าไว้ และคุมตัวข้าพเจ้าไว้ด้วยข้อหาอย่างรุนแรง ทั้งยังคุกคามข้าพเจ้าและทรัพย์สมบัติของข้าพเจ้าด้วย แต่สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ข้าพเจ้าอาจมองข้ามได้ สิ่งที่ข้าพเจ้าให้อภัยไม่ได้ก็คือ พระองค์ทรงนำยุโรปเข้าสงครามเพื่อขยายอาณาจักรที่ป่าเถื่อนของพระองค์

ฮูม : ข้าพเจ้าเคยอ่านข้อเขียนของพระเจ้าเฟรเดอริคที่คัดค้านมาคิอาเวลลี ข้าพเจ้ารู้สึกว่ามันขัดกันอย่างมาก ที่กษัตริย์ซึ่งทำตามคำแนะนำอันรุนแรงที่มาคิอาเวลลีได้เสนอแก่พวกเจ้าชายต่าง ๆ แล้วกลับมาโจมตีมาคิอาเวลลีว่าเป็นคนไม่มีศีลธรรม

วอลแต : มาคิอาเวลลีอาจเป็นคนชวนให้พระเจ้าเฟรเดอริคทำอย่างนั้นก็ได้ ถ้าท่านต้องการที่จะได้รับชื่อเสียงในฐานะที่เป็นผู้ปกครองที่ดี ที่มีคุณธรรม ก็ต้องโจมตี

นักเขียนซึ่งส่งเสริมในเรื่องความชั่วร้าย

ฮูม : หรือนักเขียนผู้ซึ่งถูกหาว่าเป็นผู้สนับสนุนความชั่วร้าย

วอลแต : ซึ่งมาคิอาเวลลีกระทำอย่างไม่ต้องสงสัย

ฮูม : ไม่ใช่ทั้งหมดหรอกท่าน เขากล่าวว่ามีศีลธรรมจรรยาสองประเภท ประเภทหนึ่งสำหรับบุคคลธรรมดา และอีกประเภทหนึ่งนั้นสำหรับเจ้านายหรือชนชั้นปกครอง คือจริยธรรมสองแบบ ซึ่งก็ออกจะยุติธรรมดี

วอลแต : พระเจ้าเฟรเดอริคแห่งปรัสเซีย ย่อมไม่อาจถูกกล่าวหาว่าทรงถือจริยธรรมสองแบบ พระองค์ทรงมีเล่ห์เหลี่ยมมาก ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้า มีหน้าที่ในการปกครองรัฐ และก็ทรงมีเล่ห์เหลี่ยมในฐานะที่เป็นมนุษย์ซึ่งมีกิจในการดำเนินชีวิตเป็นการส่วนตัวด้วย สำหรับพระองค์ ทุกอย่างคงเส้นคงวาเป็นแบบเดียวกัน คือใช้เล่ห์เหลี่ยมทั้งสองกรณี

ฮูม : พระจริยธรรมส่วนพระองค์ต่างหาก ซึ่งทำให้โลกตกตะลึง ในฐานะเจ้าชาย การกระทำผิดของพระองค์นั้น ให้อภัยได้ ดังเราได้ยินมาแล้วว่ามีผู้ขนานนามพระองค์ว่าทรงเป็นพระเจ้าเฟรเดอริคมหาราชทีเดียว ความข้อนี้ย่อมอธิบายได้ในสภาพของอนาธิปไตย ซึ่งปรากฏในระหว่างชาติต่าง ๆ ที่มีสงครามกันจนเกือบจะเรียกว่าเป็นไข้เรื้อรัง ศีลธรรมในหมู่ปัจเจกบุคคลจึงมีความหมายน้อย เพราะคนพวกนี้อาศัยอยู่ภายใต้ระบบกฎหมายต่าง ๆ กัน อันต่างรัฐหารับนับถือกฎหมายนั้น ๆ ไม่

วอลแต : สภาพของอนาธิปไตยนั้นเลวร้ายมาก ในชาติต่าง ๆ ถ้ามีการเคารพหลักศีลธรรมระหว่างรัฐ ก็จะเกิดความสงบสุขได้

ฮูม : ข้าพเจ้าสงสัย รัฐที่รักษาคำพูด จะถูกรัฐที่ไม่รักษาคำพูดกลืน ลูกแกะจะถูกสิงโตกลืน เราอาจจะเสียดายที่ไม่มีระบบกฎหมายสูงสุดระหว่างชาติ แต่เมื่อไม่มีระบบดังว่านี้ ถ้านักปกครองจะกระทำเหมือนกับว่ามีกฎนี้อยู่แล้วละก็จะเป็นการโง่เขลาโดยแท้

วอลแต : ที่ว่านี้เป็นความจริงที่เจ็บแสบสำหรับมนุษยชาติยิ่งนัก

ฮูม : แน่นอน และนี่ก็เป็นสาเหตุที่คนเกลียดมาคิอาเวลลีกันเป็นอย่างมาก เพราะเขาชี้ให้เห็นความจริงที่เจ็บปวดนี้ มนุษย์ชอบที่จะหลอกลวงตัวเอง ในการคิดว่าตนสนับสนุนกฎศีลธรรมอันถูกต้องเสมอไป โดยไม่แยกข้อแตกต่างระหว่างจริยธรรมของรัฐและจริยธรรมส่วนตัว แต่จริง ๆ แล้วมนุษย์ไม่ได้ถือตามกฎศีลธรรมอันถูกต้องเสมอไปและไม่สามารถที่จะทำเช่นนั้นได้ ข้าพเจ้าเห็นว่าจริยธรรมสองแบบ คือ สำหรับส่วนตัวแบบหนึ่งกับของรัฐแบบหนึ่งนี้

เป็นดุจดังพรหมจรรย์สองแบบนั้นเอง กับผู้ชายเราไม่ถือความบริสุทธิ์ในทางเพศว่าสำคัญ แต่เรากลับเห็นว่าสำคัญมากสำหรับผู้หญิงซึ่งต้องสุภาพด้วย ถ้าหญิงผ่าฝืนกฎอันเคร่งครัดในเรื่องความบริสุทธิ์นี้เพียงเล็กน้อยก็จะถูกสังคมลงโทษว่าเป็นผู้กระทำผิดในเรื่องนี้อย่างรุนแรง แต่นี่เราก็มีเหตุผลดี เพราะความเป็นอยู่ของครอบครัวขึ้นอยู่กับเรื่องนี้ แต่เราเพียงหวังให้ผู้ชายบริสุทธิ์แต่พอประมาณ เรากล่าวโทษในการที่ผู้ชายมักมากในกามคุณ แต่ในเวลาเดียวกัน เราไม่ยกย่องความบริสุทธิ์หรือพรหมจรรย์ของชายหนุ่ม ที่ละเว้นจากการหาความสุขทางเนื้อหนัง เราผ่อนผันเกี่ยวกับความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ผู้ชาย ในทางที่คล้าย ๆ กัน ก็เป็นการสมควรที่เราเน้นให้แต่ละบุคคลให้ยึดถือกฎศีลธรรมอย่างเคร่งครัดตรงตามแนว แต่ผ่อนผันให้พระราชา จะหลอกลวงบ้าง กล่าวเท็จบ้าง หรือผิดสัญญาบ้าง ก็ได้ ในบางโอกาส เพื่อเหตุผลของรัฐ

วอลแต : ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยอย่างมาก ข้าพเจ้าคิดว่า "เหตุผลของรัฐ" เป็นวลีที่น่ากลัวมาก

ฮูม : แต่ท่านก็ได้พูดเอง ในการกล่าวป้องกันฟรานซิส เบคอน ที่ว่าการใช้จารีตนครบาลเพื่อทรมานนั้นบางครั้งก็สมควร แม้ข้าพเจ้าจะไม่เห็นว่ามันเป็นการยุติธรรมเลยที่จะทรมานใคร แต่ถ้าทรมานได้ ก็เฉพาะในวงการของการเมืองโดยการอ้างว่าเป็น " เหตุผลของรัฐ " เท่านั้น

วอลแต : ข้าพเจ้ายอมให้มีการทรมาน ก็เพราะได้ประโยชน์แก่รัฐหรือเป็นผลดีแก่สังคมเท่านั้น แต่พวกที่อ้างถึงเหตุผลของรัฐ คิดแต่ผลประโยชน์ของนักปกครองเสมอ อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าอาจจะเห็นด้วยกับท่านที่ว่า มีสิ่งแน่นอนที่แตกต่างกัน ระหว่างขอบเขตของศีลธรรมและขอบเขตแห่งการบริหารงานของรัฐเป็นการผิดอย่างมหันต์ ที่ถือว่าศาลพระราชอาชญาเป็นศาลแห่งการลงโทษคุกและการลงทัณฑ์ต่าง ๆ ไม่สมควรนำมาใช้ในรูปของการแก้แค้น หากแต่ควรนำมาใช้ในทางที่จะเป็นเรื่องขัดขวางอาชญากรรมครั้งต่อไป หรืออาจเป็นทางปฏิรูปอาชญากรเท่านั้น สังคมต้องป้องกันตัวเอง แต่ไม่มีมนุษย์คนไหนที่สามารถทำตนได้ดั่งพระเจ้า และตัดสินหรือลงโทษผู้ต้องหาดังผู้กระทำบาป การลงโทษจะยุติธรรมก็ต่อเมื่อเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคม โทษประหารชีวิตด้วยแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่ายากที่จะให้ความยุติธรรมได้ แต่อย่าพูดให้เกินเลยไปจากข้อเสนอของข้าพเจ้าที่ว่า การทรมานแบบจารีตนครบาลนั้นอาจจะยอมให้มีได้ในบางโอกาส ข้าพเจ้าหมายความว่าจะมีได้ก็ต่อเมื่อถ้าทำ

เช่นนั้นแล้ว สังคมจะต้องได้รับประโยชน์อย่างมากจากการนี้ นี่นับว่าแตกต่างมากจากคำสอนของมาคิอาเวลลีในเรื่อง “เหตุผลของรัฐ” ซึ่งยอมให้มนุษย์ เช่น พระเจ้าเฟรเดอริค ทำให้โลกลุกเป็นไฟ โดยไม่ต้องรับโทษแต่อย่างใดเลย

ฮูม : ข้าพเจ้าเห็นเช่นเดียวกับท่าน ในเรื่องพระเจ้าเฟรเดอริค แต่ข้าพเจ้าใคร่ชี้แจงว่าการกระทำทางส่วนตัวของใครก็ตาม กฎธรรมชาติทางจริยธรรมย่อมต้องผูกมัดมโนธรรมของเขาอย่างหนักหน่วงเสมอ แต่ผู้ซึ่งทำหน้าที่เพื่อประเทศชาติย่อมมีข้อผูกมัดทางจริยธรรมเบาลงไป และผู้ที่รับผิดชอบเพื่อรัฐเช่นนี้จะไม่ยอมทำโน่นทำนี่เพื่อรัฐ เพราะกลัวผิดศีลธรรมส่วนตัว ก็เป็นอันใช้ไม่ได้ เรื่องนี้ไม่ยากที่จะเข้าใจ ถ้าเราพิจารณาว่าอะไรคือรากฐานของกฎศีลธรรมทั้งหมด

วอลแต : ฮูมที่รัก เหตุผลคือรากฐานของกฎศีลธรรมทั้งหมด หลักสำคัญของศีลธรรมเปิดเผยให้มนุษย์ทราบ โดยแสงสว่างแห่งเหตุผล ซึ่งพระผู้ประเสริฐสุดได้ปลูกฝังไว้ในตัวมนุษย์

ฮูม : ข้าพเจ้าคิดว่าท่านผิดตรงนี้เอง รากฐานของศีลธรรม ไม่ใช่เหตุผล แต่เป็นผลประโยชน์ ท่านคิดว่าความคิดเรื่องความยุติธรรมผุดขึ้นมาท่ามกลางมนุษย์ได้อย่างไร

วอลแต : นักปรัชญาหลายท่านสามารถตอบคำถามนี้ได้ แต่คำถามทั้งหมดนี้ก็ล้วนเป็นความคาดคะเน

ฮูม : แน่นอน ความคิดที่ว่าครั้งหนึ่งมนุษย์อาศัยอยู่ใต้สภาวะของธรรมชาติ เป็นเพียงแต่นิยาย แต่เราสามารถพูดได้อย่างถูกต้อง ว่าโลกของธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์อาศัยอยู่แต่แรกนี้ มีความอัตคัดขาดแคลนเป็นสิ่งแรก อาหารมีไม่มาก เพราะว่าธรรมชาติไม่ได้ปรานีมนุษย์ อาหารมีไม่พอที่จะเลี้ยงกัน ฉะนั้นมนุษย์จึงต้องเลือกที่จะต่อสู้กันเพื่อแย่งชิงอาหาร ซึ่งบางทีก็จะต้องตายไปในการต่อสู้นั้น หาไม่มนุษย์ก็ต้องเลือกที่จะทำงานร่วมกัน เพื่อจะแก้ไขต้นเหตุแห่งความขาดแคลนทางธรรมชาติ ในกรณีนี้ แต่ละคนต้องยอมรับนับถือสมบัติที่สะสมไว้ให้ ความคิดเรื่องความยุติธรรมย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับการมีทรัพย์สมบัติ

วอลแต : ฮูมที่รัก ถ้าเช่นนั้นท่านก็ดูจะยอมรับในสิ่งซึ่งข้อเขียนของท่านปฏิเสธ ในข้อที่ว่าสังคมตั้งอยู่บนสัญญาหรือข้อตกลง ซึ่งสมาชิกทุกคนได้ยินยอมด้วย

ฮูม : ไม่ใช่เรื่องของสัญญาหรือข้อตกลง เป็นเพียงเรื่องของผลประโยชน์ร่วมกัน

ซึ่งสมาชิกทุกคนในสังคมแสดงต่อกันและกัน และต่างก็วางกฎข้อประพฤติปฏิบัติ โดยถือกฎเกณฑ์บางประการ ข้าพเจ้าถือว่าการยอมให้เพื่อนบ้านเป็นเจ้าของในสิ่งของของเขานั้น เป็นการดีแก่ข้าพเจ้าด้วย ถ้าเขาจะถือเช่นเดียวกันกับของที่ข้าพเจ้าเป็นเจ้าของ เพื่อนบ้านคนนั้นย่อมจะมีมติเช่นเดียวกันกับข้าพเจ้า เพราะเขาก็รักของเขาเหมือนกัน เราสองคนก็เหมือนคนเรือที่ตีกรรเชียงร่วมกัน ต่างก็ต้องตีกรรเชียงไปทางเดียวกัน แม้จะไม่ต้องสัญญาว่าอะไรต่อกันและกันเลยก็ตาม

วอลแต : จะกล่าวว่าการกระทำทั้งนี้เป็นไปโดยความรู้สึกในทางที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่กันและกัน ก็เห็นจะได้

ฮูม : คุณประโยชน์ย่อมเป็นความรู้สึกที่ดีอันมีต่อสังคม แต่คุณประโยชน์โดยตัวของมันเองนั้นย่อมอ่อนแอเกินที่จะต่อสู้กับตัณหา ในเรื่องความรักตัวหรือความโลภ สิ่งซึ่งจะต่อสู้กับความรักตัวได้นั้นก็คือความรักตัวนั่นเอง โดยสอนให้รักตัวอย่างฉลาดและแก้ไขให้ไปในทางที่ถูก ต่อเมื่อมนุษย์เข้าใจว่าตนสามารถทำให้สมความอยากได้ในระบบของสังคมที่มีระเบียบ แทนที่จะทำให้สมความอยากได้ ในท่ามกลางอาการอันรุนแรงและการไร้ขื่อแปโดยทั่วไป นี่ก็คือการนำความรักตัวให้เป็นพื้นฐานทางศีลธรรมจรรยานั่นเอง เพราะความรักตัวเป็นตัณหาอันรุนแรงที่สุดของมนุษย์ เมื่อใช้ให้ถูกทางย่อมทำให้สังคมเมืองมั่นคง

วอลแต : ท่านพูดถึงความเข้าใจ และข้าพเจ้าก็มั่นใจว่าท่านทำถูกในเรื่องนี้ แต่ความเข้าใจเป็นเรื่องของปัญญา เฉพาะสัตว์ที่มีปัญญาจึงสามารถเป็นสัตว์ที่มีศีลธรรมได้ มนุษย์จะมีคุณธรรมได้ก็ต่อเมื่อเหตุผลเป็นใหญ่

ฮูม : ข้าพเจ้าพูดมาแล้วและขอพูดอีกว่า เหตุผลเป็น และควรจะเป็น ทาส ของตัณหา

วอลแต : คำพูดอันเหลวไหลไร้สาระเช่นนี้ ข้าพเจ้าก็เพิ่งเคยได้ยินนี่แหละ

ฮูม : วอลแต ท่านต้องเห็นด้วยอย่างแน่ๆ ว่าเหตุผลเป็นเพียงอินทรีย์หนึ่ง ซึ่งสามารถให้เราเข้าถึงสิ่งซึ่งเราปรารถนา หรือเลี่ยงสิ่งซึ่งเรากลัว แต่ความปรารถนาและความกลัวไม่ใช่ส่วนหนึ่งของเหตุผล หากเป็นความรู้สึกหรือตัณหา ประสบการณ์ทางจริยธรรมของเรามีผลสะท้อนให้เราคิด แต่เหตุผลในตัวของมันเองมิได้เป็นต้นตอให้มนุษย์มีใจดี มีใจซื่อ หรือมีใจกล้า ยิ่งไปกว่าการที่เป็นต้นตอให้เกิดความกลัว ความตระหนี่ หรือความโป้ปดมดเท็จ ตัณหาต่างหากที่ทำให้เราช่วยเหลือเพื่อนที่กำลังตกยาก และเหตุผลบอกวิธีว่า

เราจะช่วยเหลือได้อย่างไร เหตุผลจึงเป็นเครื่องมือของความรู้สึกนึกคิด หรือดังที่ข้าพเจ้าพูดไว้แล้วว่าเป็นทาสของตัณหา

วอลแต : แต่ท่านเองก็พูดถึงการทำให้ตัณหานั้นฉลาดขึ้นในทิศทางที่ถูกต้อง ก็อะไรเล่าที่จะทำหน้าที่นี้ ถ้าไม่ใช่เหตุผล ถ้าเหตุผลอยู่ในฐานะที่จะสอนและทำ ก็ต้องอยู่เหนือกว่าตัณหาแน่ ๆ

ฮูม : หน้าที่นี้ไม่สูงกว่าดอก หากต่ำกว่าต่างหาก ดุจดังหมอความกับลูกความนั้นเอง หรือดังมนตรีกับพระราชาผู้ทรงมีสมบูรณาญาสิทธิ์ เหตุผลไม่ได้ขัดขวางการรักตัวเองของมนุษย์ เป็นแต่สอนให้มนุษย์รู้ว่าการเข้าถึงสิ่งซึ่งตนปรารถนาอย่างดีที่สุดนั้น ควรเป็นไปอย่างไร

วอลแต : นั่นก็คือชัยชนะที่เหตุผลมีต่อตัณหา

ฮูม : เป็นการผิดที่จะพูดถึงข้อขัดแย้งระหว่างเหตุผลกับตัณหา ข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในตัวมนุษย์นั้นมาจากตัณหาอย่างหนึ่ง กระทบกับตัณหาอีกอย่างหนึ่งต่างหาก ตัณหาบางอย่างเยือกเย็นและสงบ และสิ่งซึ่งเป็นไปในใจอย่างสงบนั้นก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่คนนึกว่าตัณหาอย่างนี้แลคือสิ่งซึ่งเรียกว่าเหตุผล ที่เราเรียกว่าความแข็งแกร่งทางจิตใจ เราไม่ได้นึกถึงความแข็งแรงของ "จิต" ที่เป็นดังความแข็งแรงของเหตุผล เป็นแต่เราหมายถึงเพียงว่า ในกรณีนี้ตัณหาอันสงบได้ชัยชนะตัณหาที่รุนแรงต่างหาก

วอลแต : ถ้าเช่นนั้น เราคงจะเห็นพ้องต้องกันได้มาก เป็นแต่ข้าพเจ้าไม่ยอมเรียกสิ่งที่ท่านเรียกว่าตัณหาอย่างสงบว่าเป็นตัณหาเท่านั้น ข้าพเจ้าเรียกสิ่งนี้ว่าเป็นการจัดระเบียบอย่างมีความคิด

ฮูม : ถ้าเช่นนั้น ท่านก็ไม่มีโอกาสได้พูดถึงความรู้ทางจริยธรรมอย่างมีเหตุผล

วอลแต : ท่านก็รู้แล้วว่าข้าพเจ้าเห็นด้วยกับจอน ล้อก นักปรัชญาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอังกฤษ ในข้อที่ว่ามนุษย์ไม่มีความคิดที่ติดตัวมาในสันดาน กล่าวคือ ในวิญญาณของเรานั้น ไม่มีความนึกคิดในทางจริยธรรมติดอยู่เลย ดังที่มนุษย์เกิดมาก็ไม่มีหนวดเครา ต่ออายุถึงเกณฑ์หนึ่ง หนวดเคราจึงขึ้นมาเอง

ฮูม : ความคิดทางจริยธรรมเกิดขึ้นได้ภายหลังก็จริง แต่ความคิดเช่นนี้มีมาจากประสบการณ์ มิได้มาจากความรู้ในทางเหตุผล

วอลแต : ชัดอยู่แล้วว่าพระเจ้า หรือท่านจะเรียกว่าธรรมชาติก็ได้ ต้องประสงค์จะให้มนุษย์อยู่ในสังคม และสังคมคงอยู่ไม่ได้ ถ้าปราศจากความคิดเรื่องความยุติธรรมและอยุติธรรม พระเจ้าหรือธรรมชาติจึงให้มนุษย์ได้มีทางที่ตนรู้ได้ในเรื่องดังกล่าว ประเพณีต่าง ๆ ของเราย่อมไม่ยอมให้เรามีความคิดในเรื่อง

ความยุติธรรมเหมือนกันไปหมด สิ่งซึ่งเป็นอาชญากรรมในเอเชีย อาจไม่ผิดในยุโรป สังคมทั้งหลายไม่จำต้องมีกฎหมายเหมือนกัน แต่สังคมจะดำรงอยู่ไม่ได้ถ้าปราศจากกฎหมาย

ฮูม : ในข้อนี้ ข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่าน ข้าพเจ้าคิดว่ามองเตสคิเออพูดเกินความจริง ในเรื่องความแตกต่างระหว่างสังคม เมื่อเขาพูดว่ากฎต่าง ๆ ของสังคม เปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ กัน ดังภูมิอากาศแห่งสังคมนั้น ๆ เอง

วอลแต : อะไรก็ตามที่มองเตสคิเออกล่าว เราไม่ควรไว้ใจเลย จริงอยู่ที่ว่า สังคมย่อมมีกฎทางจริยธรรมที่แตกต่างกัน เราได้รับการบอกเล่ามาเช่นนั้น ดังเราได้รับการบอกเล่ามาว่าอนุญาตให้ขโมยกันได้ในรัฐสปาตา ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ เพราะว่าทรัพย์สมบัติถือเป็นของกลาง การที่คน ๆ หนึ่งเอาของส่วนรวมไปแอบเก็บไว้เป็นกรรมสิทธิ์อย่างเห็นแก่ตัวแต่เพียงคนเดียว เมื่อมีคนไปขโมยเอามาจึงต้องถือว่าคน ๆ นั้นทำบริการให้แก่รัฐ เราทราบมาว่ามีมนุษย์ที่กินคนซึ่งเขาไม่ได้คิดเลยว่าเขาทำผิด ข้าพเจ้าว่าพวกคนป่าเถื่อนเหล่านี้ก็มีความคิดเหมือนกับพวกเราในเรื่องความยุติธรรมและอยุติธรรม พวกนี้ทำสงครามเช่นเดียวกับที่พวกเราทำ ทั้งนี้เพราะความบ้า สงครามเป็นของสากล และการกินเนื้อศัตรูเป็นแต่เพิ่มพิธีให้แก่ความบ้านั้นนั่นเอง ฆาตกรรมไม่ได้อยู่ตรงเอาคนลงหม้อ หากแต่ตอนฆ่าเขาต่างหาก พวกป่าเถื่อนมีข้ออ้างในการฆ่าอย่างเดียวกับข้ออ้างของเราในการยอมให้มีสงครามโง่ ๆ ในยุโรป ข้ออ้างก็คือพวกนั้นเป็นศัตรูของประเทศชาติ จึงต้องทำลายล้างเสีย

ฮูม : วอลแตที่รัก ดูเหมือนท่านก็มีความคิดเห็นเช่นข้าพเจ้า ตรงที่ว่าสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนั้น ไม่ใช่อะไรที่นอกเหนือไปจากกฎเกณฑ์ ซึ่งจำเป็นสำหรับชีวิตมนุษย์ในสังคมนั้นเอง

วอลแต : ที่ว่านี้ก็ถูก จับคนสองคนให้มาอยู่ในโลก เขาก็จะเรียกสิ่งซึ่งเป็นกุศลธรรมความดีและยุติธรรม เฉพาะสิ่งที่เขาทั้งสองได้ผลประโยชน์ ถ้าให้คนสี่คนอยู่ในโลก จะไม่มีสิ่งใดเลยที่มีคุณค่า นอกเสียจากสิ่งที่เขาพอใจทั้งสี่คน และถ้าเผื่อว่าหนึ่งในสี่คนกินอาหารของอีกคนหนึ่ง หรือเอาเปรียบอีกคน หรือฆ่าอีกคน นี่ย่อมทำให้อีกสองคนไม่พอใจด้วย อะไรคือความจริงสำหรับสี่คนนี้ย่อมประยุกต์ใช้ได้ทั้งจักรวาล และนี่แหละเพื่อน คือแผนอย่างคร่าว ๆ ในเรื่องปรัชญาทางจริยธรรม

ฮูม : ถ้าเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นว่าทำไมท่านจึงจะโต้แย้งต่อข้อเสนอแนะของข้าพเจ้า ที่ว่าศีลธรรมตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งผลได้ หรือประโยชน์ของแต่ละคน

วอลแต : ท่านพูดถึงการได้รับผลประโยชน์แบบเห็นแก่ตัว แต่ข้าพเจ้าพูดถึงผลประโยชน์ทางสังคม

ฮูม : มนุษย์ทุกคนย่อมโอนอ่อนไปตามผลประโยชน์ของสังคม ก็เพราะว่าประโยชน์นั้น ๆ ไม่ได้ขัดกับผลประโยชน์อันเห็นแก่ตัวของเขา

วอลแต : เหตุผลสอนเขาว่าอะไรที่ได้ประโยชน์แก่สังคม เขาก็ย่อมได้ผลประโยชน์ด้วย แต่ตัณหาทำให้คนตาบอด

ฮูม : ตัณหาอย่างรุนแรงทำให้คนตาบอด ตัณหาอย่างเบา ๆ ในเรื่องการรักตัวเอง ทำให้คนเชื่อฟังกฎ ซึ่งทำให้เขาได้รับผลประโยชน์เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ

วอลแต : ฮูม ดูท่านจะหนีจากข้อขัดแย้งระหว่างเหตุผลกับตัณหา โดยการเผชิญหน้ากับข้อขัดแย้งระหว่างตัณหาอย่างหนัก กับสิ่งที่ท่านเรียกว่าตัณหาอย่างเบา ข้าพเจ้าต้องการให้เหตุผลเป็นใหญ่ แต่ท่านกลับให้การรักษาตัวเองอย่างเยือกเย็นไว้เป็นใหญ่ แต่เราทั้งสองดูเหมือนจะเห็นพ้องต้องกันว่า ตัณหาบางอย่างอาจจะต้องถูกขจัดออกไป ถ้าจะให้บังเกิดมีศีลธรรมขึ้นได้

ฮูม : ใช่ ตัณหาอย่างรุนแรงนั้นเป็นอันตรายสำหรับมนุษย์แต่ละคน ทั้งเป็นอันตรายสำหรับสังคมมากขึ้นไปอีกด้วย และมนุษย์มักถูกครอบงำโดยความมัวเมาหรือตัณหาอย่างหนักยิ่งกว่าอย่างเบา จึงต้องมีพลังเพื่อที่จะบังคับใช้กฎหมายให้ได้ เมื่อมนุษย์ทำผิดกฎหมาย ก็ต้องลงโทษ

วอลแต : ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นการสำคัญที่จะป้องกันอาชญากรรมยิ่งกว่าจะคอยลงโทษ นี่เป็นเหตุผลอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าคิดว่าจำเป็นที่จะต้องมีรัฐบาลที่เข้มแข็งและฉลาดรอบรู้ รัฐจะได้รับการวางแผนอันเหมาะ เพื่อที่จะได้ให้ประชาชนกระตือรือร้นที่จะเชื่อฟังกฎหมาย และลดสิ่งยั่วยวนอันก่อให้เกิดอาชญากรรม

ฮูม : เป็นอันเรากลับมายังความคิดของท่าน ในเรื่องลัทธิสมบูรณาญาสิทธิราชอีก ข้าพเจ้ายอมรับว่าคนบางคนไม่เหมาะสำหรับสิ่งที่ดีกว่านี้ ดังมาคิอาเวลลีและนักเขียนชาวโรมันเป็นอันมากก็พูดเช่นนั้น ถ้าจะให้มีเสรีภาพภายในรัฐราษฎรจะต้องมีบุคลิกลักษณะทางจริยธรรมบางประการ ถ้าพลเมืองไม่มีคุณธรรมทางสังคม จะต้องยอมรับความเด็ดขาดแห่งการปกครองแบบเผด็จการ

วอลแต : โลกปัจจุบันจำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์ ที่สอนประชาชนได้ ว่าอะไรคือหน้าที่พลเมือง ความรักชาติของชาวฝรั่งเศสไม่ได้มีมาก่อน จนกระทั่งพระเจ้าเฮนรี่ที่ ๔ ได้ทรงปลูกฝังไว้ในใจของคนทั่วไป

ฮูม : ข้าพเจ้าดีใจที่ท่านพูดถึงใจ แทนที่จะพูดถึงสมอง

วอลแต : นั่นเป็นเพราะว่าข้าพเจ้ามิได้ขยายค่าของความรักชาติให้เกินเลยไป ด้วยยังมีคุณค่าอื่น ๆ ที่สำคัญกว่านี้อีก

ฮูม : เช่นอะไรบ้าง

วอลแต : ความเป็นมนุษย์ ความใจกว้าง ความกรุณา ความเฉลียวฉลาด ความรักความจริง และการเกลียดความเหี้ยมโหด

ฮูม : ข้าพเจ้าเกรงว่าคุณธรรมนี้จะไม่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง

วอลแต : นั่นนะซี นี่ก็เป็นเหตุผลอีกประการหนึ่ง ที่ว่าต้องมีรัฐบาลอันเข้มแข็ง ฝูงชนนั้นทั้งโง่และป่าเถื่อน

ฮูม : ทั้งนี้อาจเป็นเพราะฝูงชนพวกนี้จน การมีสมบัติพัสดุนับเป็นโรงเรียนอย่างดีที่สอนคุณธรรมสำหรับการอยู่ในเมือง นี่ก็เป็นเรื่องตามธรรมชาติ เพราะกฎหมายเกิดมีขึ้นเพื่อป้องกันทรัพย์สมบัติ พวกที่มีสมบัติเข้าใจความยุติธรรมได้ดี และยากที่จะถูกกระตุ้นให้ไขว้เขวด้วยอารมณ์อันรุนแรง ข้าพเจ้าไม่เชื่อในเรื่องเมืองอันวิเศษสุดที่จะมีบนพื้นพิภพนี้ แต่ถ้าข้าพเจ้าจะวางแผนเพื่อมีจักรภพที่ดีเยี่ยมหาที่ติมิได้ ข้าพเจ้าย่อมต้องการให้อำนาจนิติบัญญัติอยู่ในมือของพวกผู้ดีที่มีทรัพย์สมบัติเป็นอันมากเท่านั้น

วอลแต : ท่านจะให้สิ่งที่มีอยู่แล้วในอังกฤษมีอยู่ต่อไปชั่วกาลนานนั่นเอง

ฮูม : ใช่ ข้าพเจ้าอยู่ฝ่ายที่อยากให้ระบบที่ใช้การได้ดี ทำการอยู่ตลอดไป ข้าพเจ้าไม่ต้องการเห็นการปฏิวัติอีกแล้ว การพลิกแผ่นดินก่อให้กิเลสอย่างรุนแรงปรากฏออกนอกหน้าเสมอ เวลาคิดถึงเรื่องประชาธิปไตยทีไร มักก่อให้เกิดความตระหนกตกใจทุกทีไป

วอลแต : ข้าพเจ้ายอมรับรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยได้ง่าย ๆ ท่านก็รู้อยู่แล้วว่าพวกสวิสนี้ถือระบอบการปกครองดังกล่าวอยู่มิใช่น้อย และระบอบนี้ก็มีความดีอยู่เหมือนกัน ข้าพเจ้าอยากเห็นเสรีชนออกกฎหมายเอง เพราะพวกเขาต้องอยู่ใต้กฎหมายนี้ ดังที่เขาสร้างบ้านเรือนเพื่อตนเองอาศัยอยู่นั่นแหละ ข้าพเจ้าชอบใจที่ช่างก่อสร้างของข้าพเจ้า ช่างไม้ของข้าพเจ้า ช่างเหล็กของข้าพเจ้า ตลอดจนชาวนาที่เป็นเพื่อนบ้านของข้าพเจ้าที่เป็นผู้ผลิตสินค้า ต่างก็มีความสนใจนอกเหนืองานในอาชีพ พวกนี้รู้และสนใจในปัญหาของส่วนรวม ยิ่งกว่าข้าราชการตุรกีที่หยิ่งที่สุดเสียอีก ในระบอบประชาธิปไตยนั้นกรรมกรก็ดี ช่างก็ดี ไม่ต้องกลัวใครรังแกหรือว่าใครจะดูถูก การเป็นอิสระและเป็นคนเสมอกันกับคนอื่นนั้น เป็นชีวิตของมนุษย์โดยธรรมชาติอย่างแท้จริง

ฮูม : แต่น้อยคนนักที่จะดำรงอยู่ได้ตามแนววิถีชีวิตแบบนี้ เคยมีรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยมาเท่าไรแล้วในโลกนี้

วอลแตร : เพียงจะมีเพียงหยิบมือเดียว

ฮูม : ถ้าเช่นนั้นประวัติศาสตร์ก็ไม่รับรองว่า นี่เป็นระบอบการปกครองที่ใช้ได้ผลทางด้านปฏิบัติ เมื่อระบบนี้ยังใช้การไม่ได้ แล้วไปกระตุ้นอารมณ์มหาชนทำไมกัน ว่าเขาอาจจะได้รับพระธรรมนูญการปกครองประเทศที่สูงส่งเป็นอุดมการ

วอลแตร : ข้าพเจ้าไม่เคยทำอะไรเช่นนั้นเลย ข้าพเจ้ารู้อยู่ว่าคนฝรั่งเศสยังไม่พร้อมสำหรับประชาธิปไตย ไม่พร้อมแม้กระทั่งระบบกึ่งประชาธิปไตยดังที่ท่านมีอยู่ในอังกฤษ ฮูมที่รัก ท่านชอบระบอบที่ปกครองโดยผู้ดีที่มีทรัพย์สมบัติ ก็ระบอบนี้มิใช่หรือคือที่มีอยู่ในอังกฤษ โดยการริเริ่มของพระเจ้าเจมส์ที่ ๑ ตอนที่ทรงขยายตำแหน่งขุนนางสืบตระกูลแก่คนมีสตางค์ และการจลาจลในตอนคริสตศวรรษที่ ๑๗ ได้ช่วยให้เศรษฐีที่ดินได้เป็นผู้ดีกันขึ้นมาด้วย แต่ที่ฝรั่งเศสนี้มีแต่ผู้ดีโดยสายเลือด ที่สืบทอดวงศ์ตระกูลกันมาแต่โบราณ คนที่มีทรัพย์สมบัตินั้น ถูกตราหน้าว่าเป็นกระฎุมพีดังกรณีของข้าพเจ้านั่นเอง

ฮูม : ท่านว่าท่านเป็นกระฎุมพี ก็ท่านได้รับยศถาบรรดาศักดิ์ให้เป็นซีเออเดอวอลแตร สุภาพบุรุษสามัญแห่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มิใช่หรือ

วอลแตร : นั่นหมายความว่าข้าพเจ้าเป็นข้าราชสำนัก ไม่ได้เป็นผู้ดี แม้แต่ตำแหน่งในราชสำนักก็เป็นอยู่ชั่วระยะเวลาอันสั้น ข้าพเจ้าพักอยู่ที่แวซายส์ ในฐานะนักเขียนประวัติศาสตร์สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ไม่ได้อยู่ในพระราชวังดอกนะหากอยู่ในห้องเล็ก ๆ ทางด้านห้องเครื่อง ซึ่งแสนจะน่าทุเรศ ครั้นแล้วข้าพเจ้าก็สุภาพเกินไปกับเจ้าจอมคนหนึ่งจนพระราชินีกริ้ว จึงถูกออก แต่ถ้าไม่สุภาพราบเรียบกับพวกเจ้าจอมเหล่านี้ ก็ยากที่ข้าพเจ้าจะหาทางก้าวหน้าได้ในราชสำนัก

ฮูม : วอลแตที่รัก ท่านก็เป็นฝ่ายนิยมกษัตริย์ การที่ท่านไปเผชิญมากับพระราชวงศ์เช่นนั้น ออกจะน่าสงสารอยู่

วอลแตร : ท่านเองเล่า เคยมาอย่างไรบ้างกับระบบผู้ดีอังกฤษ

ฮูม : ไม่ดีไปกว่าท่านนักหรอก เมื่อข้าพเจ้าเขียน History of England ข้าพเจ้าพยายามจะบันทึกแต่ความจริง ข้าพเจ้าไม่มีความสนใจอะไรอื่นเกี่ยวข้องด้วยและหวังว่าข้าพเจ้าเขียนอย่างไม่เข้าใครออกใครด้วย แต่แล้วทุกคนก็หาว่าข้าพเจ้ามีอคติ ข้าพเจ้าขอยอมรับว่าข้าพเจ้าออกจะมีความหวังอยู่กับงานเขียนชิ้นนี้ ข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าเป็นนักประวัติศาสตร์คนเดียวในราชอาณาจักร ซึ่งไม่ยอมรับฟังอำนาจในปัจจุบัน และเสียงเรียกร้องอันเต็มไปด้วยอคติของ

มหาชน ข้าพเจ้าหวังว่าจะมีการปรบมือให้กับข้าพเจ้าทั่วไปทุกแห่งหน แต่แล้วข้าพเจ้าก็ต้องผิดหวังอย่างมาก เสียงคัดค้านข้าพเจ้านั้นดูจะรวมกันเป็นหนึ่งเดียว บ้างก็มาในรูปของการตำหนิ การไม่เห็นด้วย หรืออาการอันทนไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นชาวสกอต ชาวไอริชหรือชาวอังกฤษก็ตาม ทั้งพรรควิกและพรรคทอรี่ ทั้งพวกพระและฆราวาส ทั้งพวกที่คิดอย่างอิสระและพวกที่ถือลัทธิศาสนา ต่างรวมกันต่อต้านข้าพเจ้าทั้งสิ้น

วอลแต : เคราะห์ดีที่หนังสือของท่านได้รับการต้อนรับดีกว่านั้นที่ฝรั่งเศส

ฮูม : อาจเป็นเพราะมันไม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ฝรั่งเศส

วอลแต : ใช่ หาไม่ท่านก็อาจถูกกล่าวหาเช่นข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าก็หวังว่าคงจะมีพวกผู้ดีอังกฤษที่เข้าใจความเชื่อทางการเมืองของท่านอย่างเพียงพอ ที่จะช่วยให้ท่านอยู่รอดได้

ฮูม : ก็มีเท่าที่ท่านหาได้จากบรรดากษัตริย์ต่าง ๆ ในยุโรปนั่นแหละ

วอลแต : เราพูดกันมากเกินไปเกี่ยวกับพระเจ้าเฟรเดอริคแห่งปรัสเซีย ท่านต้องไม่ลืมว่ามีพระนางแคธรีนแห่งรุสเซียอยู่ด้วย แล้วก็พระเจ้าสตานิสลอสแห่งโปแลนด์ ทั้งนี้โดยไม่ต้องเอ่ยถึงพระมหากษัตริย์ของท่านและของข้าพเจ้าอย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าเชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินสมัยใหม่เหล่านี้มีแนวโน้มไปในทางปัญญาความสามารถ ถ้าไม่เช่นนั้น ก็เป็นอันระบอบราชาธิปไตยจะต้องถึงที่สุด

ฮูม : ก็เห็นจะเป็นเช่นนั้นมิใช่หรือ

วอลแต : ข้าพเจ้าเชื่อในเรื่องความเจริญ

ฮูม : ข้าพเจ้าสองจิตสองใจในเรื่องความเจริญ อังกฤษสมัยนี้กำลังเสื่อมอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะก็ในด้านวรรณคดี ถ้าพูดให้แรงกว่านี้ ก็ต้องว่าวรรณคดีถึงที่สุดแล้ว และนี่ดูจะเป็นเครื่องวัดความเจริญอย่างอื่นได้ดี ที่ว่าเจริญนั้นดูมีระยะอยู่ได้อย่างสั้นมาก

วอลแต : ข้าพเจ้าเห็นด้วยว่าทางศิลปศาสตร์ ไม่มีอะไรเจริญขึ้น วรรณคดีในฝรั่งเศสเสื่อมโทรมลงกว่าในอังกฤษเสียซ้ำ ที่น่าเสียใจก็คือข้อเขียนของข้าพเจ้าแสดงถึงจุดจบ มิได้แสดงถึงจุดเริ่มต้นของขบวนการที่สร้างสรรค์อันยิ่งใหญ่ แต่เราต้องระวังในการชี้ข้อแตกต่างระหว่างศิลปะซึ่งกำลังเสื่อม กับวิทยาศาสตร์ประยุกต์ซึ่งกำลังเจริญ

ฮูม : ข้าพเจ้าไม่ใช่หนึ่งในจำนวนของพวกที่เห็นว่าในสมัยโบราณ อะไร ๆ ก็ดีไปหมด ข้าพเจ้าพร้อมที่จะกล่าวว่าเมื่อพระนางเอลิซเบทครองราชย์อยู่นั้น หา

เนื้ออย่างดี ๆ กินก็ทั้งยาก ซ้ำไม่มีเสรีภาพเลยด้วยซ้ำ ลองคิดดูซิว่าชีวิตประจำวันในสมัยนั้นจะเป็นอย่างไร แม้ปราสาทก็ไม่ต่างจากคุก ไม่มีปล่องไฟสำหรับให้ควันออกไป และไม่มีหน้าต่างกระจกที่จะกันอากาศหนาวเข้ามา กลางคืนก็จุดเทียนอย่างสลัว ๆ และกินกันแต่เกลือกับเนื้อวัวและเนื้อแพะปีละเก้าเดือน โดยไม่มีผักอะไรกินกันเลย

วอลแต : เวลานี้ในอังกฤษก็ไม่มีอะไรที่น่าสบายอยู่แล้ว ยิ่งพิจารณาดูว่าราชอาณาจักรนี้เจริญรุ่งเรือง ยิ่งเห็นว่าสภาพความเป็นอยู่เลวร้าย ลอนดอนนั้นก็ใหญ่พอ ๆ กับปารีส แต่เทียบกันไม่ได้เลยในด้านความโอฬารึก ในทางรสนิยม ในทางความสนุกสนานรื่นเริง ในทางศิลปะหรือสังคม ข้าพเจ้าเชื่อว่ามีจานเงินตามคฤหาสน์ส่วนตัวในปารีสมากกว่าที่ลอนดอนถึงห้าร้อยเท่า ที่ปารีส คนซึ่งเป็นที่รู้จัก หรือทนายความ หรือพ่อค้าขายขนสัตว์ ก็มีอาคารบ้านเรือนและเครื่องตกแต่งเรือน ดีกว่าผู้พิพากษาที่ยิ่งใหญ่ในลอนดอนเสียอีก คนอังกฤษนั้นรวยแต่ไม่รู้จักหาความสุขกับความร่ำรวยนั้น

ฮูม : ข้าพเจ้าไม่อาจไปมีภูมิลำเนาอยู่ในลอนดอนได้ แต่นั่นแหละ ข้าพเจ้ามันชาวสกอต

วอลแต : ข้าพเจ้าอยู่ได้และอยู่มาแล้ว คนอังกฤษมีความดีมาก รู้จักคิดในขณะที่คนฝรั่งเศสรู้จักแต่พูด วิทยาการและการอุตสาหกรรมของอังกฤษนั้น หาที่เปรียบมิได้เลย พาณิชยการก็เช่นกัน เสรีภาพก็เป็นสิ่งอันล้ำค่าของคนพวกนี้ ยังวรรณคดีอังกฤษก็วิเศษนัก

ฮูม : ท่านเคยกล่าวไว้ครั้งหนึ่งมิใช่หรือว่าหนังสืออังกฤษดีกว่าคนอังกฤษ

วอลแต : ข้าพเจ้าย่อมพูดเช่นเดียวกันกับหนังสือฝรั่งเศสและคนฝรั่งเศส ฮูมที่รัก ท่านก็รู้อยู่แล้วว่า ข้าพเจ้าเป็นคนนำวรรณคดีอังกฤษมาสู่ฝรั่งเศส ข้าพเจ้าแปลบางตอนจากมิลตัน ไดรเดน และโป๊ป สี่สิบปีมาแล้ว เวลานั้นไม่มีใครในฝรั่งเศสรู้เรื่องอะไรเกี่ยวกับกวีนิพนธ์อังกฤษเลย ทางด้านปรัชญาอังกฤษ ข้าพเจ้าก็เป็นคนแรกที่อธิบายนิวตันและล้อก ให้เพื่อนร่วมชาติได้รู้ ยังสวิฟต์ ซึ่งเป็นดังราเปเลส์ของอังกฤษนั้น ถ้าปราศจากข้าพเจ้าเสียแล้ว ก็คงไม่มีใครได้อ่านแน่

ฮูม : ข้าพเจ้ารู้อยู่ว่า นอกจากเชคสเปียร์เสียแล้ว วรรณคดีอังกฤษก็หามีผู้ใดที่ใหญ่ยิ่งจริง ๆ ไม่

วอลแต : ไม่ใช่นอกจากเชคสเปียร์ เชคสเปียร์มีความดีของเขาเอง ส่วนความผิดพลาดเป็นของยุคของสมัย งานนิพนธ์ของเขางดงามตามธรรมชาติอย่างป่า ไม่มี

หลักเกณฑ์ ไม่มีเรื่องถูกผิด ไม่มีศิลปะ เป็นความต่ำช้าผสมกับความยิ่งใหญ่ เป็นตลกอย่างหยาบ ๆ ผสมกับความพิเศษพิสดาร ทั้งป่าเถื่อน ต่ำต้อยเกินเลยไป และไม่น่าเชื่อ แต่ก็เป็นวรรณคดีที่สำคัญ

ฮูม : ข้าพเจ้าขอยอมรับว่าข้าพเจ้าไม่ชอบเชคสเปีย เห็นจะเป็นเพราะความจริงมีอยู่ว่าคนอังกฤษมีรสนิยมอันสุขุมน้อย มีความรู้สึกอ่อนไหวน้อยในทางความงามความไพเราะ กวีที่แต่งเรื่องหัสคดีต้องหันไปหาความหยาบโลน และกวีที่แต่งโศกนาฏกรรมก็มีแต่เรื่องเลือดและการฆ่าฟันกัน

วอลแต : ข้าพเจ้าคิดว่าท่านไม่ยุติธรรมต่อคนอังกฤษ ถ้ารสนิยมทางกวีนิพนธ์แบบละครออกจะเลว ก็เพราะเชคสเปียทำให้เสีย ส่วนในทางการเมืองนั้น อังกฤษเป็นยอดของคนที่เจริญแล้วในยุโรป ชอบทางสายกลางอย่างยิ่งและทนทานอย่างยิ่ง ทั้งไม่ยอมทำอะไรเกินเลยไปได้ง่าย ๆ

ฮูม : เพราะพวกนี้หมดกำลังไปตั้งแต่ครั้งยังบ้าหลังอย่างรุนแรงอยู่กับสงครามกลางเมืองและการปฏิวัติในคริสตศตวรรษที่ ๑๗ ที่ท่านเห็นว่าทางสายกลางนั้น แท้จริงคือความเหนื่อยอ่อนนั่นเอง

วอลแต : จะด้วยเหตุผลกลใด ก็น่านิยมยกย่องอยู่ดี

ฮูม : ใช่ และนี่อาจจะช่วยให้มีประโยชน์ยิ่งขึ้น เพราะคนที่หมดพลังไปแล้ว ย่อมไม่กระตือรือร้นขึ้นมาอีก

วอลแต : ข้าพเจ้าพอใจคนที่มีชีวิตชีวายิ่งกว่านักบ่นว่าที่อ่อนเปลี้ยแล้ว

ฮูม : เราย่อมถือเป็นบุญเป็นคุณที่มีในสิ่งที่เรามีอยู่ ถ้าสังคมอันสุภาพปราศจากลัทธิศาสนา ไม่ใช่เพราะสมาชิกในสังคมติดใจข้อโต้แย้งทางปรัชญา หรือตื่นเต้นกับข้อเขียนในสารานุกรม แต่เพราะเขาเบื่อคำเทศน์กันต่างหาก วอลแตที่รัก สิ่งซึ่งทำให้ลัทธิศาสนาด้อยคุณค่าลงนั้น ไม่ใช่เพราะอิทธิพลจากหนังสือของท่านดอก เพราะคนเขาไม่เข้าใจข้อเขียนนั้นๆ และก็ไม่ใช่เพราะหนังสือของข้าพเจ้า ซึ่งเขาไม่อ่านกัน ลัทธิศาสนาด้อยคุณค่าลง เพราะพวกพระบาทหลวงไม่สามารถทำให้ศาสนาน่าสนใจได้อีก ความข้อนี้ เราไม่ควรเสียใจ ความใจกว้างมีได้ ก็เพราะคนไม่สนใจใยดีกับลัทธิศาสนากันต่างหาก

วอลแต : ฮูม ท่านไม่ยุติธรรมต่อปรัชญาเลย

ฮูม : วอลแตที่รัก เราไม่ควรให้ความสนใจกับปรัชญามากเกินไป จากแง่ของปรัชญา หรือลัทธิศาสนาทางธรรมชาติอะไรของท่านนั้น ก็ไม่มีเหตุผลยิ่งไปกว่าลัทธิคริสตังเลย หลักทางจริยธรรมของท่านก็ไม่อาจแสดงให้เห็นได้ชัดไปกว่า

หลักอื่น ๆ ปรัชญาจบลงตอนที่ขึ้นต้น คือว่าด้วยความสงสัยและความไม่แน่นอนใจ จะหนีปรัชญาได้ก็ด้วยการทิ้งวิชานี้เสีย โดยหันความคิดไปทางอื่น โดยมุ่งไปทางธุรกิจการงานด้านดำรงชีวิต ย่อมปรับความเห็นให้เป็นไปอย่างธรรมดาสามัญเช่นคนทั้งหลายทั่ว ๆ ไป

วอลแต : ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่าน ขอให้เราต่างก็มาเพาะปลูกในสวนของเรากันดีกว่า เพราะดูจะเป็นหลักที่ดีที่สุด แต่ถ้าท่านหรือข้าพเจ้าแสร้งทำตนเป็นคนธรรมดาสามัญ ก็เป็นอันคนพวกนี้ต้องแบกหามภาระอันหนักเกินกำลังไป

ฮูม : เราก็เป็นคนเช่นคนอื่น ๆ มิใช่หรือ

วอลแต : เราเป็นคน แต่ไม่เหมือนคนอื่น ๆ ฮูมที่รัก ท่านมันอัจฉริยบุคคล และข้าพเจ้าก็เป็นอัจฉริยะเช่นกัน

บทสนทนาทางการเมืองเรื่องการปฏิวัติ

ระหว่าง เอ็ดมันด์ เบิค ทอม เพน และแมรี่ โวลสโตนครอฟต์

ในฤดูใบไม้ผลิปี ๒๓๓๓ เอ็ดมันด์ เบิค ได้เขียนหนังสือชื่อว่า Reflections on the Revolution in France ในขณะนั้นเขามีอายุได้ ๖๑ ปี และเป็นสมาชิกสภาสามัญมาแล้วเกือบ ๒๕ ปี เบิคมีชื่อเสียงเป็นที่รู้กันในฐานะเป็นนักปฏิรูป นักเสรีนิยมผักใฝ่ทางฝ่ายพรรควิก แต่ก็เป็นอิสระจากพรรค ส่วนทัศนะต่อการปฏิวัติในฝรั่งเศสนั้น มีลักษณะต่อต้านโดยไม่ลดละมาแต่เริ่มแรก บางคนเห็นว่าเบิคกลายมาเป็นพวกคนที่มีปฏิกิริยาต่อของใหม่ ๆ เพราะเขาเริ่มแก่ตัวลง แท้ที่จริง ความคิดของเขาต่อปัญหาการปฏิวัติในทางการเมืองไม่เคยเปลี่ยนเลย ตัวเบิคเองนั้นชอบอนุรักษ์เท่า ๆ กับชอบปฏิรูป ในบทสนทนานี้ เบิคได้แสดงความคิดของเขาโต้แย้งกับเพื่อน ๒ คน ที่มีความคิดไปในทางฝ่ายซ้าย คือ ทอม เพน และแมรี่ โวลสโตนครอฟต์ เพนมีอายุคราวเดียวกับเบิค เป็นเด็กที่เกิดมาจากตระกูลที่ต่ำต้อย แล้วไปสร้างชื่อเสียงที่อเมริกา ในฐานะนักเขียนหนังสือด้านการปฏิวัติ ชื่อ Common Sense ตัวทอม เพนเอง เคยเป็นทหารฝ่ายกบฏและต่อมาได้เป็นนักการทูตอเมริกันในฝรั่งเศส ในปี ๒๓๓๓ นี้ เพนเดินทางไปอังกฤษจากปารีส ส่วนแม่รี่ โวลสโตน-ครอฟต์นั้น ต่อมาได้แต่งงานกับวิลเลียม กอดวิน ในปี ๒๓๓๓ นี้ แมรี่อายุเพียง ๓๐ ปี และเพิ่งจะเริ่มจับงานด้านสำนักพิมพ์ในลอนดอน ในฐานะผู้ตรวจต้นฉบับ และต่อไปจะอยู่ในวงการของผู้ที่มีหัวรุนแรง ถึงกระนั้นก็เป็นผู้หญิงที่มีความเห็นชนิดไม่ยับยั้งอยู่ด้วยคนหนึ่ง

ทอม เพน : นายเบิค ข้าพเจ้าเข้าใจว่าท่านไม่เข้าด้วยกับเราอีกต่อไปแล้ว

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้าตามท่านไม่ทัน นายเพน

โวลสโตนครอฟต์ : เขาหมายความว่า ท่านไม่กล้าที่จะคิดในเรื่องความยุติธรรมของสังคมแล้ว เป็นอันว่าท่านไม่เป็นมิตรกับการปฏิวัติในฝรั่งเศส

เอ็ดมันด์ เบิค : แน่นอน ข้าพเจ้าไม่เป็นมิตรกับการปฏิวัติเช่นนั้น คุณโวลสโตนครอฟต์ ข้าพเจ้ามองไม่เห็นว่าคนที่รู้จักผิดชอบชั่วดีหรือมีศีลธรรมอยู่ในใจ แม้จะเล็กน้อยเพียงใด จะเห็นด้วยกับการปฏิวัตินั้นได้อย่างไร

โวลสโตนครอฟต์ : ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นเหมือนกันว่าใครจะไม่เห็นด้วยกับการปฏิวัตินั้นได้อย่างไร

ทอม เพน : แต่ท่านเคยเห็นด้วยกับการปฏิวัติอื่นมาก่อน นายเบิค

เอ็ดมันด์ เบิค : การปฏิวัติครั้งไหนกัน

โวลสโตนครอฟต์ : ท่านสนับสนุนการปฏิวัติที่เกิดขึ้นในอเมริกาเมื่อ ๑๖ ปีมาแล้ว ตอนพวกอาณานิคมขบถกับกษัตริย์อังกฤษ

ทอม เพน : และบ่อยครั้งที่ท่านกล่าวสนับสนุนอย่างจริงจังต่อการปฏิวัติของอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๒๓๑

เอ็ดมันด์ เบิค : ท่านเชื่อหรือว่าถ้าคน ๆ หนึ่งสนับสนุนการปฏิวัติในบางครั้ง แล้วเขาจะ

ต้องสนับสนุนการปฏิวัติทุกครั้ง

ทอม เพน : ไม่มีใครถือเอาว่าเป็นเช่นนั้นหรอกนายเบิค เราหมายแต่เพียงว่า เหตุการณ์ในปี ๒๒๓๑ และ ๒๓๑๘ ก็เป็นการปฏิวัติที่กระทำขึ้นโดยหลักการเดียวกับการปฏิวัติในฝรั่งเศส

โวลสโตนครอฟต์ : ที่กล่าวมานั้นถูกต้อง และจะมิเป็นการหัวเข้าหัวออกไปดอกหรือ ถ้าเคยสนับสนุนการกระทำครั้งก่อน ๆ แล้วต่อต้านการกระทำครั้งใหม่

เอ็ดมันด์ เบิค : ท่านว่าเป็นหลักการเดียวกันหรือ นายเพน

โวลสโตนครอฟต์ : ใช่ เขากล่าวเช่นนั้น และยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การปฏิวัติในครั้งหนึ่งจะมีส่วนกระตุ้น ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ต่อการปฏิวัติที่จะติดตามมา เราชาวอังกฤษพูดได้ว่าเป็นคนนำในเรื่องอย่างนี้ เราเป็นผู้นำการปฏิวัติก่อนใคร ๆ

เอ็ดมันด์ เบิค : คุณผู้หญิงเคยเป็นพี่เลี้ยงที่สอนหนังสือและเคยเป็นครู ย่อมจะรู้ประวัติศาสตร์มากกว่าข้าพเจ้า ซึ่งเป็นเพียงคนที่เคยเรียนกฎหมาย แล้วก็เป็นสมาชิกสภาสามัญ และเป็นเพียงนักประพันธ์ไส้แห้ง นายเพนเล่าก็เป็นคนเห็นเหตุการณ์ เมื่อปี ๒๓๑๘ ในอเมริกา และได้ไปอยู่ปารีสอีกนาน ข้าพเจ้าจึงแปลกใจมาก ที่ท่านทั้งสองกล่าวว่า ขบวนการทั้งหมดนี้มีแรงกระตุ้นมาจากหลักการเดียวกัน

โวลสโตนครอฟต์ : ถ้าเช่นนั้น ความจริงที่ปรากฏชัดแจ้งย่อมทำให้ท่านประหลาดใจได้เสมอ นายเบิค

ทอม เพน : หลักการทั้งหมดนี้เหมือนกัน

เอ็ดมันด์ เบิค : อะไรคือหลักการที่ว่านี้ นายเพน

ทอม เพน : สิทธิมนุษย์สิ นายเบิค

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้ายอมรับว่าได้ยินคำกล่าวเช่นนี้อยู่บ่อย ๆ แต่ไม่เคยมีใครบอกให้เข้าใจเลยว่า หมายความว่าอย่างไร แต่สิ่งที่ชัดแจ้งอย่างหนึ่งก็คือ การปฏิวัติในปี ๒๒๓๑ ไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อให้ตระหนักในสิทธิของมนุษย์ แต่เกิดขึ้นเพื่อเรียกคืนมาซึ่งสิทธิของชาวอังกฤษเอง

โวลสโตนครอฟต์ : อะไรที่ดีสำหรับคนอังกฤษ ก็ย่อมดีสำหรับคนฝรั่งเศส คนฝรั่งเศสเห็นสิ่งที่เราทำมาเมื่อร้อยปีที่แล้ว และอ่านทฤษฎีต่าง ๆ ในเรื่องนี้ ทั้งจากล้อกและคนอื่น ๆ จึงเกิดแรงบันดาลใจ นักเขียนฝรั่งเศสอย่างมองเตสคิเออ ก็ล้วนได้รับแรงดลใจในการนี้จากฝ่ายอังกฤษ ติเขาได้หรือ ในเมื่อเขาต้องการจะเป็นเช่นเรา

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่ คุณผู้หญิง การปฏิวัติทั้งสองครั้งนี้ไม่มีอะไรเหมือนกันเลย การปฏิวัติในฝรั่งเศสมีขึ้นเพื่อนำมาซึ่งระบบสังคมอย่างใหม่ ระบบศีลธรรมอย่างใหม่และแบบวิถีชีวิตแบบใหม่ ส่วนการปฏิวัติของเราในปี ๒๒๓๑ มีขึ้นเพื่อฟื้นฟูระบบและวิถีชีวิตแบบเก่า ซึ่งพระเจ้าเจมส์ที่สองทรงพยายามที่จะทำลาย พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้เริ่มก่อน โดยโจมตีรัฐธรรมนูญ ประชาชนอังกฤษจึงจำต้องจับอาวุธขึ้นเพื่อป้องกันกฎหมาย โดยต่อต้านกษัตริย์ที่มิได้ถือเอากฎหมายเป็นใหญ่

ทอม เพน : พวกฝรั่งเศสก็ทำเช่นเดียวกันนั่นแหละ

เอ็ดมันด์ เบิค : เหลวไหล พวกฝรั่งเศสจับอาวุธเข้าต่อต้านโดยขัดกับตัวบทกฎหมายเองต่างหากละ

ทอม เพน : ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่านที่ว่า การปฏิวัติของอังกฤษนั้นสิ้นสุดลงตรงที่การปฏิวัติของฝรั่งเศสเดินหน้าไปได้ไกลกว่า พวกที่มีผลประโยชน์ในการมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน และที่ดิน ในสังคมอังกฤษ ห้ามล้อการปฏิวัติเมื่อปี ๒๒๓๑ ไว้ ความวิเศษของการปฏิวัติฝรั่งเศสอยู่ที่ว่าเอาชนะพวกที่มีผลประโยชน์ส่วนย่อยเหล่านี้ได้ นับเป็นการค้นพบจริยธรรมอย่างใหม่ของประเทศชาติ ข้าพเจ้ายอมรับว่า สิ่งที่เราเห็นในฝรั่งเศสนั้น เราไม่เคยเห็นในอังกฤษเลย นับว่าเป็นการเริ่มยุคของคนรุ่นใหม่โดยแท้

เอ็ดมันด์ เบิค : นายเพน ท่านพูดถึงจริยธรรม ท่านจะไม่พบว่าการปฏิวัติในฝรั่งเศสสนับสนุนทางด้านจริยธรรมได้อย่างไรเลย

โวลสโตนครอฟต์ : คนฝรั่งเศสอาจต้องต่อสู้กับระบบจริยธรรมที่ล้าหลังและขาดการพัฒนา แต่เมื่อมนุษย์มุ่งไปข้างหน้า เขาย่อมจะค้นพบหลักการใหม่ ๆ

เอ็ดมันด์ เบิค : คุณผู้หญิง หลักการทางจริยธรรมนั้นพัฒนาไม่ได้ เพราะไม่เปลี่ยนแปลง พวกนักปรัชญาของการปฏิวัติฝรั่งเศสอาจคิดว่าตนค้นพบหลักจริยธรรมใหม่ๆ แต่พวกนี้หลอกตัวเขาเอง เพราะไม่มีการค้นพบอย่างใหม่อะไรให้อีกแล้ว

โวลสโตนครอฟต์ : ท่านมีหลักฐานอันใดจึงสามารถพูดได้เช่นนี้

เอ็ดมันด์ เบิค : กฎของศีลธรรมจรรยานั้นพระผู้เป็นเจ้าได้ทรงวางไว้ให้เราประพฤติปฏิบัติอยู่แล้วตลอดเวลา ใคร ๆ ก็เข้าใจกฎเกณฑ์นี้มานมนานก่อนเราเกิด และแม้เราจะลงหลุม ดินกลบหน้าไปแล้ว กฎเกณฑ์เหล่านั้นก็ยังคงเป็นที่รู้กันอยู่ ทั้ง ๆ ที่เมื่อถึงเวลานั้นแล้ว เราจะพูดอะไรไม่ได้อีกเลยก็ตาม

โวลสโตนครอฟต์ : ดังนั้นท่านจึงคิดว่าไม่มีความก้าวหน้า

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้ารู้ว่าไม่มีทางที่จะทำให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขขึ้นได้โดยแท้จริง

ทอม เพน : ไม่มีทางที่จะทำให้ดีขึ้นได้เลยเชียวหรือ

เอ็ดมันด์ เบิค : สิ่งที่ผิดบางอย่าง อาจทำให้ถูกต้องได้ เป็นหน้าที่ของเราที่จะทำเช่นนั้น แต่เราก็จะไม่มีทางที่จะเผชิญกับโลกที่สุขสมบูรณ์ที่สุด

โวลสโตนครอฟต์ : ท่านอาจจะพูดเยาะเย้ย "โลกพระศรีอาริย์" เช่นว่านั้น (นายเบิค แต่ความหวังที่จะให้เกิดความบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นในทางจริยธรรม คงไม่เป็นแต่เพียงความฝันของกวีเท่านั้นอีกต่อไปแล้ว

เอ็ดมันด์ เบิค : นี้เป็นวิธีแปลกในการแสดงความทะเยอทะยานของการปฏิวัติฝรั่งเศส แต่ก็มีสิ่งหนึ่งที่เราต้องจำ คือความชั่วนั้นย่อมจะไม่ลบล้างให้หายไปได้จากจักรวาลนี้ บางทีแม้แต่จำนวนความชั่วก็อาจจะไม่ลดน้อยถอยลงเลย เพราะมันเป็นผลมาจากความชั่วของมนุษย์คนแรกบนโลกนี้

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค การสอนคนให้ยอมรับความชั่วนั้น เป็นคลองธรรมที่มองอย่างแคบ ๆ เท่านั้นเอง หากเราจะคิดเพิ่มความสุขให้มนุษย์โดยทำลายล้างความชั่วให้หมดไป จะมิดีกว่าหรือ

เอ็ดมันด์ เบิค : โดยการแสวงหา "โลกพระศรีอาริย์" นั้น ท่านไม่ได้ขจัดความชั่วให้หมดไปหรอก หากท่านก็ทำลายและลดคุณค่าของสถาบันทุกอย่างที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์มาเป็นเวลาหลายศตวรรษ เพื่อปัดเป่าความชั่ว และป้องกันไม่ให้ความชั่วเพิ่มมากขึ้น

ทอม เพน : นายเบิค ความชั่วในจักรวาลนั้นเป็นสิ่ง ๆ หนึ่ง และอาจจริงอย่างที่ท่านกล่าวคือจะไม่หมดสิ้นไปได้ แต่ความไม่ยุติธรรม ความไม่เสมอภาค และการกดดันของระบบเก่าในฝรั่งเศสนั้น แก้ไขได้ และประชาชนชาวฝรั่งเศสก็หาหนทางที่จะแก้ไขแล้ว

เอ็ดมันด์ เบิค : แก้ไขยังไงกัน วิธีแก้ไขด้วยการทำลายกระนั้นหรือ สิบปีก่อน ชาวฝรั่งเศสให้อาณัติแก่ตัวแทนของพวกเขาในรัฐสภา เพื่อปฏิรูปรัฐบาล ในตอนนั้นไม่มีใครเลยที่เสนอให้มีการทำลาย ถ้าในครั้งนั้นมีคนเสนอวิธีนี้เสียแต่แรก ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะมีเสียงเป็นหนึ่งเดียวกันที่จะคัดค้านไม่ยอมให้มีการทำลาย

ทอม เพน : ระบบเก่าจำต้องถูกทำลายล้าง เพราะเหลวแหลกเกินไปที่จะปฏิรูปได้

เอ็ดมันด์ เบิค : ฟังบางคนกล่าวถึงราชาธิปไตยที่แล้วมาของฝรั่งเศส ใครไม่รู้คงนึกว่าเขากำลังกล่าวถึงระบอบเผด็จการที่ป่าเถื่อน และขาดความชอบธรรมอย่างที่ตุรกีหรือเปอร์เซีย ซึ่งไม่มีใครรู้จัก ศิลปวัฒนธรรม ผลิตผลที่ดี ๆ ก็มี

น้อย จนมนุษยชาติถูกทำลายไปต่อหน้าต่อตา อย่างไรก็ได้ สิ่งที่ว่านี้เป็นกรณีเดียวกันกับฝรั่งเศสละหรือ ข้อเท็จจริงแสดงให้เห็นว่าไม่มีความคล้ายคลึงกันเลย ฝรั่งเศสอาจจะมีสิ่งที่ชั่วช้าบ้าง แต่ก็มีสิ่งที่ดีมาก พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสทรงมีลัทธิศาสนา กฎหมาย กิริยามารยาท ตลอดจนทัศนะต่างๆ ที่ห้ามไม่ให้พระองค์ทำชั่ว จริงอยู่ พระธรรมนูญของฝรั่งเศสไม่ได้ให้เสรีภาพ จึงไม่ถือว่าเป็นพระธรรมนูญที่ดี แต่ก็มีเพียงทีท่าว่าเป็นเผด็จการเท่านั้น โดยที่ตามความเป็นจริงแล้ว หาได้เป็นเช่นนั้นไม่

ทอม เพน : เราซึ่งเป็นคนนอก ย่อมจะไม่อยู่ในฐานะที่จะแบ่งแยกว่าอะไรคือทีท่าและอะไรเป็นจริง นายเบิค ข้าพเจ้าไม่ใช่นักอ่านหนังสือ และไม่ได้อ่านหนังสือของนักเขียนกรีกโบราณดังที่ท่านได้อ่านมา แต่ข้าพเจ้าคิดว่าอริสโตเติลนั้นแหละที่กล่าวว่า คนสวมรองเท้าเท่านั้น ที่จะรู้ว่ารองเท้านั้นเหมาะพอดีกับเขาหรือไม่ ประชาชนที่อยู่ภายใต้ระบบเท่านั้น ที่จะบอกได้ว่าระบบนั้นเป็นเผด็จการหรือไม่

โวลสโตนครอฟต์ : คนฝรั่งเศสได้ตกลงใจแล้วว่า พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ ปกครองแบบเผด็จการอย่างจริงจัง ดังที่คนอังกฤษได้ถือเอาว่าการปกครองแบบเผด็จการของพระเจ้าเจมส์ที่ ๒ นั้น เป็นสิ่งที่เป็นจริงเช่นกัน

เอ็ดมันด์ เบิค : ท่านยังคงถืออยู่ในความเชื่อที่ว่าการปฏิวัติฝรั่งเศสและของเรานั้นเหมือนกัน

โวลสโตนครอฟต์ : เปรียบเทียบสองประเทศนี้ ใกล้เคียงกันยิ่งกว่านำไปเปรียบเทียบฝรั่งเศสกับตุรกีหรือเปอร์เซีย อย่างที่ท่านว่าการปฏิวัตินั้น ของอังกฤษหรือฝรั่งเศสต่างก็มีจุดหมายสูงสุดเหมือนกัน คือมุ่งที่เสรีภาพ ถ้าท่านปฏิเสธสิ่งนี้ ก็เท่ากับว่าท่านได้ปิดตาตัวเองต่อประวัติศาสตร์ นายเบิค

เอ็ดมันด์ เบิค : และถ้าคุณผู้หญิงยังยืนยันต่อสิ่งนี้แล้วละก็ ท่านก็ห้ามความคิดของตนเองต่อเหตุผลเช่นกัน ถ้าเราจะค้นหาวัตถุประสงค์ของเสรีภาพ เราต้องถามว่าเสรีภาพแบบไหน เพราะข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะเชื่อได้ว่า เสรีภาพทุกชนิดเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา ข้าพเจ้าควรยินดีกับคนบ้าที่หลุดออกมาจากห้องขังไหม เพราะหมอนั่นได้รับแสงสว่างและเสรีภาพคืนมาอีก แล้วข้าพเจ้าควรชมฆาตกรเช่นนั้นหรือ เมื่อหมอนั่นหนีออกจากคุก เพื่อได้มาซึ่งสิทธิทางธรรมชาติของตัว

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค เวลานี้ท่านไม่ได้แสดงสุนทรพจน์ในสภาสามัญดอกนะ วิธีพูดอย่างเล่นสำนวน โดยอ้างถึงการยับยั้งห้ามปรามบุคคลผิดปกติบางคน

ซึ่งไม่สามารถใช้เหตุผลได้นั้น จักไม่ช่วยขยายความเข้าใจให้เราได้เลยในปัญหาเรื่องอิสรภาพของมนุษย์

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่คุณผู้หญิงเองนั่นแหละ ที่พยายามสร้างนามธรรมในเรื่องเสรีภาพขึ้นมาแล้วเชิญชวนให้เรารักเสรีภาพ โดยไม่มีความเข้าใจที่แน่นอนพอในเสรีภาพที่เราเผชิญ ที่ว่านี้ไม่ได้หมายถึงท่านที่นั่งอยู่นี่เท่านั้น แต่รวมถึงนักทฤษฎีและพวกที่เห็นใจกับการปฏิวัติฝรั่งเศสทุกคนด้วย ข้าพเจ้าเองก็ขออวดอ้างว่ารักเสรีภาพของมนุษย์ที่มีศีลธรรม และมีหลักเกณฑ์พอ ๆ กับที่รักความเป็นผู้ดีของคนในฝรั่งเศส ข้อพิสูจน์ต่อคำพูดนี้ อาจจะเห็นได้จากการกระทำของข้าพเจ้า ซึ่งมีชีวิตทางการเมืองเรื่อยมา แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถจะยืนหยัดในการสรรเสริญหรือประณามสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งปราศจากความสัมพันธ์กับการกระทำที่ปรากฏออกมาเป็นรูปเป็นร่างหากเป็นเพียงแต่คำพูดทางนามธรรมเท่านั้น

ทอม เพน : เป็นอันว่าท่านไม่เห็นว่าอิสรภาพนั้น โดยทั่ว ๆ ไปแล้วเป็นของดี

เอ็ดมันด์ เบิค : พูดกันโดยทั่ว ๆ ไป เท่าที่จะหาคุณค่าได้จากวิธีการพูด ข้าพเจ้าเห็นด้วยที่ว่าอิสรภาพเป็นสิ่งที่ดี เช่นเดียวกับที่ว่า โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว รัฐบาลเป็นสิ่งที่ดี แต่นายเพน ข้าพเจ้าไม่คิดว่าท่านคงจะพยายามทำให้ข้าพเจ้าเห็นพ้องต้องด้วยว่ารัฐบาลทุกแบบเป็นสิ่งที่ดี และท่านก็จะไม่สามารถที่จะทำให้ข้าพเจ้าคล้อยตามไปได้ว่าเสรีภาพในทุกแบบเป็นสิ่งดีเช่นกัน ก่อนที่ข้าพเจ้าจะแสดงความยินดีกับใคร ว่าเขาได้อะไรที่ดีมา ข้าพเจ้าก็ต้องแน่ใจก่อน ว่าคน ๆ นั้นได้รับสิ่งดีนั้นมาแล้ว ดังนั้นข้าพเจ้าจึงยังไม่ยินดีกับเสรีภาพอย่างใหม่ในฝรั่งเศสจนกว่าจะได้รับการบอกกล่าว ว่าเสรีภาพไปกันได้เพียงใดกับการปกครอง กับประชาชน กับการอยู่ในวินัยของพวกทหาร กับการเก็บภาษีที่มีประสิทธิภาพ กับศีลธรรมจรรยาและลัทธิศาสนา กับความเป็นปึกแผ่นและกับทรัพย์สิน กับความสงบและระเบียบประเพณี ตลอดจนกิริยามารยาททางสังคมและหน้าที่พลเมือง สิ่งที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่ดีด้วยเหมือนกัน เสรีภาพที่ขาดสิ่งเหล่านี้ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไรมากนัก และถ้าปราศจากสิ่งเหล่านี้ เสรีภาพก็มีอยู่ไม่ได้นาน

โวลสโตนครอฟต์ : เมื่อคนฝรั่งเศสกล่าวถึงเสรีภาพ เขาไม่ได้หมายถึงสิ่งที่เลื่อนลอย สิ่งที่เขาเรียกร้องก็คือ อิสรภาพบางประการทางด้านสังคมและลัทธิศาสนา ที่สอดคล้องกับอิสรภาพส่วนบุคคลของผู้อื่น ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในสังคม

เอ็ดมันด์ เบิค : อา คุณโวลสโตนครอฟต์ ท่านกำลังจำกัดอิสรภาพของท่านอย่างมากเสีย

ด้วยสิ อิสรภาพที่ถูกจำกัดโดยความต้องการของคนอื่นในสังคม ย่อมห่างไกลไปจากอิสรภาพที่สมบูรณ์ หรือเสรีภาพที่ยอมต่ออะไรไม่ได้

ทอม เพน : คุณโวลสโตนครอฟต์ ไม่ได้พูด และไม่มีใครคนใดคนหนึ่งแห่งการปฏิวัติฝรั่งเศส ได้พูด ว่ามนุษย์มีสิทธิในเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ ที่ยอมอะไรไม่ได้เอาเลย พวกนี้กล่าวเช่นเดียวกับที่ จอน ล้อก กล่าว คือมนุษย์มีสิทธิที่สมบูรณ์อย่างปฏิเสธไม่ได้ในเรื่องเสรีภาพ แต่เสรีภาพในแต่ละกรณีจะเหมาะสมได้เพียงใดย่อมต้องคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพของคนอื่นด้วย เมื่อคำประกาศว่าด้วยสิทธิของมนุษย์ปรากฏแก่รัฐสภา สมาชิกบางคนกล่าวว่าต้องมีการตีพิมพ์คำประกาศว่าด้วยหน้าที่ของมนุษย์ด้วย แต่คนที่คิดอะไรสะท้อนไปไกลพอ จะเห็นได้ว่า คำประกาศว่าด้วยสิทธิในตัวของมันเองก็เป็นคำประกาศว่าด้วยหน้าที่อยู่แล้ว อะไรก็ตามที่เป็นสิทธิของข้าพเจ้า ก็ย่อมจะต้องเป็นสิทธิของคนอื่นด้วยเช่นกัน มันจึงกลายมาเป็นหน้าที่ของข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าไม่แต่เพียงที่จะชื่นชมในสิทธิของตน แต่ยังต้องประกันและคุ้มครองสิทธิของคนทั้งหลายด้วย

โวลสโตนครอฟต์ : ที่กล่าวมานั้นเป็นจริง เหตุผลเช่นนี้ ทำให้เราสังเกตเห็นความสูงส่งทางจริยธรรมของการปฏิวัติฝรั่งเศส

เอ็ดมันด์ เบิค : คุณผู้หญิงใช้คำว่าความสูงส่งทางจริยธรรมเชียวหรือ นึกถึงด้วยหรือเปล่าว่าการปฏิวัติครั้งนี้นำมาซึ่งความตลบตะแลง ความหลอกลวง ความรุนแรง ความขมขื่น การเผา การฆ่าฟัน การยึดทรัพย์สมบัติ และการบังคับให้ใช้เงินกระดาษ กับการกดดันโหดร้ายทุกชนิด แล้วยังจะพูดถึงคำว่าความสูงส่งทางจริยธรรมอีกหรือ

โวลสโตนครอฟต์ : ถ้าหากจะมีความรุนแรงในฝรั่งเศส ก็เพราะพวกอภิสิทธิ์ชนปฏิเสธที่จะล้มเลิกความเป็นอภิสิทธิ์ของตน

ทอม เพน : นายเบิค ข้าพเจ้าพอจะเห็นแล้วว่าทำไมท่านจึงเกลียดการปฏิวัติฝรั่งเศส ถ้าการปฏิวัติจำกัดตัวอยู่เพียงการทำลายล้างระบบเผด็จการที่ร้ายกาจลงบ้าง ท่านอาจจะนิ่งเสียได้ สิ่งที่ทำให้ท่านไม่พอใจ ก็เพราะมันก้าวไกลเกินไปสำหรับท่าน ด้วยมันส่อให้เห็นความทุจริตได้อย่างชัดเจน และตอบแทนความชั่วด้วยความดี เสนอรูปแบบอย่างใหม่ในองค์แห่งความยุติธรรมทางสังคม ในทางมิตรภาพ อิสรภาพและเสมอภาพ ซึ่งเข้ามาแทนที่ระบบสังคมเดิมอันมีแต่การแบ่งชนชั้น โดยที่ชนชั้นสูงมีอภิสิทธิ์

เอ็ดมันด์ เบิค : นายเพน การปฏิวัติต่าง ๆ ในฝรั่งเศสนั้น ต้องคิดถึงการปฏิวัติในด้าน

การกระทำ ประวัติศาสตร์จะต้องบันทึกไว้ว่า เมื่อเช้าตรู่วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๓๓๓ นั้น พระราชาและพระราชินีของฝรั่งเศสทรงได้บรรทมพักพระวรกาย หลังจากวันแห่งความยุ่งเหยิงตกอกตกใจอันไม่มีระเบียบ ที่เต็มไปด้วยการฆ่าฟัน เมื่อทรงพักผ่อนนั้น มีการถวายคำมั่นจากประชาชน ถึงเสถียรภาพของพระองค์ แต่แล้วพระราชินีก็ทรงถูกปลุกด้วยเสียงของทหารยาม เมื่อกลุ่มนักสังหารใจโหดที่ตั้งตัวเป็นเพชฌฆาตผู้กระหายเลือดได้ตรูกันเข้าไปในห้องบรรทม พระนาง พระราชสวามีและพระเจ้าลูกเธอถูกบังคับให้เสด็จจากพระราชวังอันวิเศษสุดในโลก (ซึ่งบัดนี้มีแต่ความโสโครกที่พวกนี้ทำเปรอะเปื้อนไว้) ถูกจับให้เดินทางไป ๑๒ ไมล์ ในท่ามกลางเสียงโห่ร้องอันแสนทุเรศ และการเต้นแร้งเต้นกาของพวกผู้หญิงที่เลวที่สุด เพื่อนำพระองค์ไปไว้ในวังที่เก่าที่สุดแห่งหนึ่งของปารีส ซึ่งกลายเป็นคุกบาสตีลของพระราชาไปแล้ว

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค เวลาที่ท่านเอ่ยถึงพวกผู้หญิงที่เลวที่สุด ท่านคงหมายถึงพวกคนจน เป็นความจริงอยู่ที่ความจนและความกดดันทำให้คนกลายสภาพไปได้ แต่การที่ท่าน ผู้ซึ่งเห็นดีเห็นงามกับระบอบการปกครองอย่างเก่า จะมาบ่นว่าถึงการกระทำของคนจนเหล่านี้ หาสมควรไม่ เมื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งเริ่มในฝรั่งเศสขณะนี้ ได้บรรลุเป้าหมายเต็มที่ สิ่งซึ่งไม่ถูกไม่ควรอันแสดงออกมาเพราะความจนนั้น ก็จะละลายหายไปจากชนชั้นต่ำ และความงามที่แท้จริงของมนุษยธรรมก็จะฉายให้ปรากฏออกมาจากแววตาของคนพวกนี้อีกครั้งหนึ่ง

ทอม เพน : การถูกจับมิใช่ประสบการณ์ที่น่าชื่นชมนักดอก นายเบิค ข้าพเจ้าเองเคยถูกจับกุมมาแล้ว จึงสามารถพูดได้ แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นว่าการจับกุมพระราชินีจะเลวร้ายไปกว่าการทำกับคนอื่น มารี อังตัวเนต พิเศษมากนักเชียวหรือ

เอ็ดมันด์ เบิค : พิเศษหรือไม่ก็ตาม แต่ก็ขอบอกได้ว่าข้าพเจ้าไม่ได้เฝ้าพระนางมา ๑๖–๑๗ ปีแล้ว แม้กระนั้นก็ยังไม่ลืมภาพนั้นได้ พระนางประทับอยู่ตรงนั้นดังดาวรุ่งฟ้าเต็มไปด้วยชีวิตชีวา ใหญ่ยิ่งและร่าเริง ในตอนนั้น ข้าพเจ้าไม่เคยนึกฝันเลยว่าความพินาศเช่นนี้จักบังเกิดขึ้นกับพระนางได้ โดยที่ชนชาตินั้นมีคนกล้าคนมีเกียรติ และเต็มไปด้วยอัศวิน ข้าพเจ้าคิดว่าคงมีการชักดาบเรือนหมื่นออกมาจากฝัก เพื่อจัดการกับใครก็ตามที่เพียงมองพระนางด้วยสายตาที่ไม่เคารพ แต่กลายเป็นว่ายุคแห่งอัศวินได้สิ้นสุดลงเสียแล้ว

กลายมาเป็นยุคของพวกนักเศรษฐศาสตร์ นักพูดเชิงปรัชญา และนักวางแผนการ

โวลสโตนครอฟต์ : พระราชินีได้รับความลำบากหน่อยเดียว ทำให้ท่านเกิดอารมณ์อย่างมากมายทีเดียวนะ นายเบิค แล้วคนจนที่ต้องทนทุกข์ทรมานมานานแล้วนั้นนะ ไม่เคยสะกิดหัวใจท่านบ้างหรอกหรือ ในฝรั่งเศสนั้น คนนับล้านต้องดำรงชีวิตอยู่อย่างมืดมน ภายใต้การกดขี่และความอยุติธรรม จนกระทั่งการปฏิวัติยอมรับสิทธิของคนพวกนี้ แล้วช่วยนำเขาเหล่านี้มาสู่แสงสว่างและความหวังในด้านความสุข

เอ็ดมันด์ เบิค : แสงสว่างอะไรกัน สิ่งที่เรามองเห็นในฝรั่งเศสปัจจุบันคือความมัวเมาในความรุนแรงบ้า ๆ บอ ๆ ซึ่งไร้ทั้งเหตุผลและศีลธรรม กิจกรรมของพวกนักปลุกปั่นยุยง ที่ชอบเขียนหนังสือและแสดงสุนทรพจน์ ได้ทำให้จิตใจประชาชนมืดทึบและป่าเถื่อนไปหมด ทำให้เขาเหล่านั้นต้องสูญสิ้นสามัญสำนึกตามธรรมชาติไป ทั้งขาดความรู้สึกทางศาสนาไปด้วย

โวลสโตนครอฟต์ : แต่ท่านเองก็พูดนะ นายเบิค ว่าความเลวร้ายบางอย่างเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ในชีวิตมนุษย์ แล้วทำไมท่านจะมาพร่ำพูดถึงสิ่งที่ผิดพลาด ซึ่งย่อมต้องเกิดขึ้นบ้างในท่ามกลางสิ่งดีทั้งหลายในฝรั่งเศส

ทอม เพน : การใช้กำลังนั้นเป็นสิ่งจำเป็นในการปฏิวัติไม่มากก็น้อย นี่เป็นส่วนหนึ่งของการเมืองอย่างธรรมดาสามัญเท่านั้นเอง

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้าจะทำอย่างไร จึงจะให้ท่านเข้าใจได้ว่า การปฏิวัติไม่ใช่ส่วนหนึ่งของการเมือง โดยปกติ การปฏิวัติเป็นยาที่แรงที่สุดสำหรับโรคร้ายที่สุดในระบอบรัฐธรรมนูญ แต่ท่านพูดราวกับว่าการปฏิวัติเป็นอาหารที่เราต้องบริโภคอยู่เสมอ

โวลสโตนครอฟต์ : ฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ ก็ทนทุกข์ทรมานจากโรคร้ายที่สุด

เอ็ดมันด์ เบิค : ความทุกข์ทรมานในระบอบเผด็จการของปวงชนที่มีอยู่ในเวลานี้ ร้ายแรงกว่ามากนัก

ทอม เพน : นายเบิค เห็นได้ชัดทีเดียวว่าที่ท่านเกลียดชังระบอบประชาธิปไตยในฝรั่งเศสก็เพราะท่านไม่เห็นคุณค่าของสามัญชน

เอ็ดมันด์ เบิค : นายเพน ท่านต้องให้อภัยแก่ข้าพเจ้าบ้าง ถ้าบังเอิญข้าพเจ้าตามท่านไม่ทัน ท่านบอกว่าข้าพเจ้ารังเกียจสามัญชน เพราะข้าพเจ้าทนไม่ได้กับอาการอันรุนแรง กระเหี้ยนกระหือ และการไร้ศาสนาของฝูงชนเหล่านั้น แล้วท่านหาว่าข้าพเจ้ารังเกียจระบอบประชาธิปไตยในฝรั่งเศส ทั้ง ๆ ที่

ฝรั่งเศสไม่มีระบอบประชาธิปไตยให้รังเกียจเลย สิ่งที่มีอยู่ในฝรั่งเศสไม่ใช่ประชาธิปไตย ไม่ใช่แม้กระทั่งอนาธิปไตย หากเป็นระบอบเผด็จการช่วงสั้น ๆ ที่ได้รับการสนับสนุนจากฝูงชนชั่วครู่ชั่วยาม โดยหาความมั่นคงใด ๆ ไม่ได้เลย

โวลสโตนครอฟต์ : พูดความจริงกับเราดีกว่า นายเบิค ถึงแม้ท่านจะเห็นว่าระบอบนั้นเป็นประชาธิปไตย ท่านก็ยังไม่ชอบอยู่นั่นเอง

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้าย่อมคงต้องวิพากษ์วิจารณ์ต่อไป ด้วยข้าพเจ้าไม่เห็นว่าวิถีทางแบบประชาธิปไตยเป็นการปกครองแบบอุดมคติ จริง รัฐไม่ควรกดขี่คนสามัญเช่น ช่างตัดผม หรือคนทำเทียนไข แต่ถ้าปล่อยให้คนพวกนี้ปกครองรัฐไม่ว่าจะโดยส่วนรวมหรือจะโดยแต่ละคนก็ตาม รัฐก็จะไปไม่รอดแน่

โวลสโตนครอฟต์ : ในที่สุดท่านก็สารภาพอคติของท่านออกมาแล้ว นายเบิค สิ่งที่ข้าพเจ้าเชื่อและคนฝรั่งเศสในปัจจุบันนี้เชื่อก็คือ ช่างตัดผมหรือคนทำเทียนไขก็มีดีพอ ๆ กับพวกขุนนางสืบตระกูล และอาจจะดีกว่าเสียด้วยซ้ำ

เอ็ดมันด์ เบิค : อาจจะดีเท่า แต่ไม่ฉลาดเท่าแน่ และเราต้องการความฉลาดจากผู้ลงคะแนนเสียงหรือผู้ออกกฎหมาย

ทอม เพน : อะไรทำให้ท่านคิดว่าพวกคนรวยถึงได้ฉลาดเฉลียว

โวลสโตนครอฟต์ : พวกนี้มีความมั่งคั่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างไปมากจากความฉลาด

เอ็ดมันด์ เบิค : ความมั่งคั่งสามารถซื้อเวลาว่างได้ และความมีเวลาว่างช่วยให้คนเราสามารถคิดได้ ดังปรากฏในพระคัมภีร์ว่า "ปัญญาของบัณฑิตเกิดจากโอกาสที่มีเวลาว่าง คนที่ถือคันไถอยู่ คนที่ขับโคอยู่และทำงานง่วนอยู่จะมีปัญญาได้อย่างไร"

ทอม เพน : ข้าพเจ้าเองไม่เคยเป็นช่างตัดผมหรือคนทำเทียนไข แต่ข้าพเจ้าออกจากโรงเรียนตั้งแต่อายุ ๑๓ ขวบ เพื่อไปฝึกงานเป็นช่างตัดเสื้อ ท่านก็คงจะพิจารณาข้าพเจ้าว่าอยู่ในจำพวกเดียวกันนั้นแน่

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่ท่านก็มิได้มีอาชีพนั้นอีกแล้วนี่ นายเพน ท่านเป็นนักหนังสือพิมพ์เช่นข้าพเจ้า ในฐานะเช่นนี้ ท่านไม่ใช่คนที่ไร้สมรรถภาพที่จะทำคุณให้แก่รัฐหากเป็นคนที่มีความสามารถพิเศษที่จะทำทั้งคุณและโทษให้รัฐได้ และท่านได้ทำมาแล้วทั้งสองอย่าง แต่ในระยะหลังนี้ ข้าพเจ้าต้องขอกล่าวว่าท่านทำโทษให้แก่รัฐเท่านั้น

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค ท่านอ้างว่าพวกคนรวยมีความฉลาดนั้น ข้าพเจ้าเห็นด้วยว่า

พวกเขามีความสามารถที่จะออกกฎหมายให้เข้ากับตนเองอยู่บ่อย ๆ แม้กระนั้นพวกชนชั้นสูงในฝรั่งเศสก็ยากที่จะไม่สามารถกระทำเช่นนั้น พวกนี้ได้นำความหายนะมาสู่ตนเองโดยความคิดสั้นและความเลวร้าย ข้าพเจ้าคิดว่าเราย่อมจะหาความฉลาดได้จากช่างตัดผมและช่างทำเทียนไข ยิ่งสามัญสำนึกด้วยแล้วหาจากพวกนี้ได้ง่ายกว่าแน่

เอ็ดมันด์ เบิค : จริงอยู่ ที่ว่าคนจนรู้ว่าความกดขี่เป็นอย่างไร แต่พวกนั้นก็โง่เกินไปที่จะรับรู้ถึงวิธีแก้ไขความกดขี่นั้น นอกจากนี้แล้ว การที่พวกนี้ไม่มีทรัพย์สินจึงทำให้ขาดความรับผิดชอบไปด้วย

ทอม เพน : อ้อ หมายความว่าถ้าท่านไม่รังเกียจประชาราษฎร ท่านก็ไม่ไว้ใจเขา ใช่ไหมล่ะ นายเบิค

เอ็ดมันด์ เบิค : นายเพน ขอให้เชื่อเถิด ว่าข้าพเจ้ายกย่องประชาชนด้วยความนับถือจนเกือบจะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่แล้ว แต่ถ้าข้าพเจ้าไม่พูดในสิ่งที่ข้าพเจ้าคิด ข้าพเจ้าก็ไม่เคารพนับถือเขาจริง ๆ สิ่งหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าแน่ใจก็คือ ในระบอบประชาธิปไตยนั้น คนกลุ่มใหญ่สามารถกดขี่คนกลุ่มน้อยได้อย่างทารุณที่สุด การกดขี่อย่างนี้เลวร้ายเสียยิ่งกว่าการกดขี่ของผู้ปกครองคนเดียว ภายใต้การกดขี่โดยมหาชนเช่นนี้ แต่ละปัจเจกชนที่ทนทุกข์ทรมานอยู่ในสภาพที่เดือดร้อนยิ่งกว่าในระบบอื่น ๆ เสียอีก ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ที่โหดร้าย ผู้ถูกกดขี่ยังได้รับความเห็นใจจากคนทั่วไป ที่ช่วยลดพิษบาดแผลลงได้บ้าง แต่ผู้ที่ถูกเล่นงานในนามของฝูงชนนั้น ผู้ที่ถูกหาว่าทำผิดจะไม่ได้รับความกรุณาจากใครอื่นอีกเลย เป็นประหนึ่งว่าเขาถูกเพื่อนมนุษย์ด้วยกันละเลย กลายเป็นเพื่อนร่วมเผ่าพันธุ์วางแผนทำลายล้างเขาเสียทีเดียว

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค ท่านพูดโดยใช้โวหาร แต่ท่านคงจำได้ว่า ล้อกเคยพูดไว้ครั้งหนึ่งว่าโวหารนั้นมิได้มีคุณค่าอะไรเลย เพราะส่วนมากคนเรามักจะใช้โวหารเป็นเครื่องมือเพื่อบิดเบือนความเลวให้แลเห็นดังเป็นความดี ท่านโจมตีผลเสียของประชาธิปไตย นี่ท่านจินตนาการเอาเอง เพื่อจะได้ปิดบังความชั่วร้ายที่แท้จริงของ........... ข้าพเจ้าไม่รู้จะใช้คำอะไรดีที่จะเรียกกลไกอันเลวร้ายในทางฉ้อฉลและการให้อภิสิทธิ์แก่คนบางคน ดังที่ปกครองเรากันอยู่ในอังกฤษเวลานี้

เอ็ดมันด์ เบิค : อ้าว ก็ท่านพูดว่าการปฏิวัติเมื่อปี ๒๒๓๑ ได้สร้างให้มีเสรีภาพและสิทธิแห่งมนุษยชนในราชอาณาจักรนี้แล้ว อย่างไรเล่า

โวลสโตนครอฟต์ : การปฏิวัติคราวนั้นวางเข็มไว้เช่นนั้น แต่เราก็ต้องทนทุกข์ทรมานภายใต้

ความเลวร้ายเช่นนั้นมาถึงหนึ่งศตวรรษแล้ว จนทำให้ความดีที่ได้รับไว้แต่ครั้งนั้นได้สูญสิ้นไปจากพวกเราอย่างรวดเร็ว

ทอม เพน : ใช่ แล้วเราในอังกฤษจะไปวิจารณ์พวกฝรั่งเศสเขาได้อย่างไร เราชาวอังกฤษทุกคนมิได้เห็นพ้องต้องกันดอกหรือว่า การเมืองของอังกฤษนั้นคือตลาดที่ดีราคาค่างวดไว้สำหรับทุกคน

เอ็ดมันด์ เบิค : นายเพน นั่นอาจจะเป็นความหลงของมหาชน หรือความหลงแบบประชาธิปไตย แต่ควรมองดูรัฐธรรมนูญอังกฤษตามความเป็นจริง

โวลสโตนครอฟต์ : อะไรคือรัฐธรรมนูญ

เอ็ดมันด์ เบิค : อันดับแรกก็คือการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ในรัฐสภา

โวลสโตนครอฟต์ : เอาละ นายเบิค ลองมาพิจารณาระบบของเราดู พระมหากษัตริย์ของเรานั้นก็เป็นคนที่น่าสงสาร พระสติก็ออกจะไม่อยู่กับพระองค์ ทีนี้ขอให้ดูที่รัฐสภาซึ่งมีสอง สภาแรกเป็นกลุ่มของพวกที่เรียกว่าผู้ดีที่มีสกุลกัน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือลูกหลานของพวกขุนนางที่เป็นโจรซึ่งติดตามพระเจ้าวิลเลียม มาจากแคว้นนอร์แมนดี แล้วมากดขี่รีดไถประชาชนชาวอังกฤษ พวกนี้แหละที่เป็นสมาชิกของสภาสูง อีกสภาหนึ่งกำหนดให้เป็นของผู้แทนสำหรับสามัญชนคือคนอังกฤษส่วนใหญ่ เอาเถอะ ในฐานะที่ท่านก็เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสภานี้ ข้าพเจ้าจึงจะไม่ปฏิเสธคุณค่าของสภานี้ สภานี้อาจจะมีทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับความมีหน้ามีตา ยศศักดิ์ ทางกำเนิดและทางทรัพย์สมบัติ ไม่ว่าจะโดยหามาได้เองหรือเป็นมรดกตกทอดกันลงมาตามสายโลหิต แต่สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ สภาสามัญมิได้เป็นตัวแทนของคนธรรมดาสามัญเลย

เอ็ดมันด์ เบิค : ท่านพูดเช่นนี้เพราะไม่รู้อะไรดีเกี่ยวกับสภานี้นั่นเอง

ทอม เพน : นายเบิค ที่คุณโวลสโตนครอฟต์พูดนั้นถูก สภาสามัญมิใช่ตัวแทนของปวงชนเลย ดูที่ลักษณะการเลือกตั้งก็รู้ ในฝรั่งเศสนั้น รัฐธรรมนูญใหม่ได้บ่งไว้ว่าจำนวนผู้แทนสำหรับทุกแห่ง ต้องเป็นสัดส่วนกับจำนวนประชากรที่เสียภาษี รัฐธรรมนูญของเรามีมาตราไหนที่บ่งไว้เช่นนั้นบ้าง มณฑลยอกไชร์มีคนเกือบล้าน มีผู้แทนเพียง ๒ คน เท่ากับรู้ทแลนด์ ซึ่งมีประชากรไม่ถึง ๑ ในร้อยของยอกไชร์ เมืองโอลด์ ซารัม มีเรือนไม่ถึง ๓ หลัง แต่ก็ส่งสมาชิกเข้าสภาได้ถึง ๒ คนเหมือนกัน แล้วเมืองอย่างแมนเชสเตอมีพลเมืองเกือบ ๖๐,๐๐๐ คน กลับมิได้รับอนุมัติให้ส่งผู้แทนเข้าสภาแต่สักคน เรามีมาตรการเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้บ้างไหม มีอะไรบ้าง

ไหมที่ท่านอาจจะเรียกว่าเป็นความฉลาด หรือเครื่องวัดเสรีภาพในการกระทำเช่นนั้น

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ท่านจะให้ความสำคัญในเรื่องความไม่เท่าเทียมกันของเขตเลือกตั้งที่ว่านี้มากเกินไป สิ่งสำคัญนั้นมิใช่สัดส่วนที่นับจากจำนวน แต่อยู่ที่ความเสมอภาคทางศีลธรรมต่างหาก ถ้าสมาชิกรัฐสภาทุกคนอุทิศตัวให้กับความผาสุกของประเทศโดยส่วนรวม ก็ไม่เห็นจะเป็นอะไรเลย ว่าเขาจะมาจากแมนเชสเตอ หรือ โอลด์ ซารัม เมื่อข้าพเจ้าเป็นผู้แทนเมืองบริสตอล ข้าพเจ้าเคยเตือนผู้ที่ออกเสียงเลือกตั้งอยู่บ่อย ๆ ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้แทนของเขา แต่มิใช่ตัวแทนของเขา ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่จำเป็นต้องขึ้นตรงกับเจตนารมณ์เฉพาะของพวกเขา เหมือนทนายความกับลูกความ ข้าพเจ้าได้รับเลือกตั้งมาเพียงเพื่อให้เชื่อฟังการตัดสินใจของตนเองโดยได้พิจารณาแล้วอย่างไม่โอนเอียง สิ่งที่ข้าพเจ้าต้องพิจารณาคือ นโยบายใดจะดีที่สุดต่อผลประโยชน์ของราชอาณาจักรนี้

ทอม เพน : แต่มันมิได้มีเพียงบางที่ที่มีผู้แทนมากกว่าบางที่เท่านั้น สภาสามัญที่เรียกกันนั้น แท้ที่จริงเป็นตัวแทนของฝ่ายที่มีผลประโยชน์ในที่ดินและในธุรกิจการค้าต่างหาก คนจน ๆ ซึ่งมีอยู่มากมาย มิได้มีตัวแทนเข้าไปเลย

เอ็ดมันด์ เบิค : ท่านหมายความว่าอย่างไร ว่าไม่มีตัวแทนเข้าไป

ทอม เพน : เพราะพวกนี้ไม่มีสิทธิออกเสียงลงคะแนน

เอ็ดมันด์ เบิค : ที่ไม่มีสิทธิออกเสียง เพราะไม่ได้เป็นผู้เสียภาษีต่างหาก

ทอม เพน : นั่นแหละคือความผิดพลาด นายเบิค คนจนคือผู้ที่จ่ายภาษีมากที่สุด เช่น ภาษีเบียร์ นำรายได้มาสู่รัฐมากกว่าภาษีที่ดินเสียอีก และคนจนที่เป็นกรรมกรนั้นแล คือผู้ที่ช่วยภาษีเบียร์ พวกผู้ดีมิได้จ่ายภาษีนี้เลย ถ้าคนรวยอยากกินเบียร์ ก็กลั่นกินเอง แล้วก็เลี่ยงภาษีได้ ฟังไม่ขึ้นเลยที่คนอย่างท่าน ผู้ซึ่งอยู่ในรัฐสภามานานปี แล้วมากล่าวว่าคนจนมิได้เสียภาษี

เอ็ดมันด์ เบิค : ภาษีที่ว่า มิใช่ภาษีโดยตรง หากเป็นภาษีทางอ้อมต่างหาก

ทอม เพน : ใช่ เป็นภาษีที่แอบแฝงอยู่ ทำให้คนจนไม่ตระหนักถึงภาระอันอยุติธรรมที่เขาได้รับ

เอ็ดมันด์ เบิค : นอกจากวิธีนี้แล้ว ไม่มีทางอื่นใดที่จะเก็บเงินเพื้องเงินสลึงจากคนจน พวกคนจนมีมาก และภาษีทั้งหมดที่เก็บจากพวกนี้ทีละเล็กละน้อย รวมกันเข้าแล้ว อาจเท่ากับที่เก็บได้จากคนรวย แต่ในกรณีคนรวยแต่ละคนก็เสียมากอยู่แล้ว

ทอม เพน : คนจนก็เสียมาก ได้มีการคำนวณออกมาแล้วว่า โดยเฉลี่ย กรรมกรอังกฤษแต่ละคนเสียภาษี ๘ ปอนด์ ต่อ ๑ ปี หรือ ๑ ใน ๔ ของรายได้ทั้งหมดของเขา แต่เก็บเอาไปในรูปของภาษีที่ซ่อนเร้นอยู่

เอ็ดมันด์ เบิค : ถ้าท่านคิดว่าคนจนต้องการช่วยภาษีโดยตรงละก็ นายเพน ท่านเห็นจะไม่รู้จักคนเหล่านั้นเท่าข้าพเจ้าเป็นแน่ ไม่ว่ากรณีใด คนเราไม่จำเป็นที่จะต้องมีสิทธิลงคะแนนเสียงในการที่จะมีผู้แทนของตน ผู้หญิงกับเด็กก็ไม่มีสิทธิลงคะแนน แต่ก็มีผู้แทน ตราบเท่าที่สมาชิกรัฐสภาเข้าใจว่าเขาทำการเพื่อรับใช้ผลประโยชน์ของปวงชนทั้งปวง มิใช่เพื่อชนกลุ่มหนึ่งใดนอกไปจากนั้นแล้ว ก็ไม่ควรจะแยกผลประโยชน์ของคนรวยออกไปเป็นต่างหาก ในสังคมก็เหมือนในครอบครัว คนแข็งแรงหรือคนฉลาดย่อมต้องเห็นใจผู้ที่อ่อนแอ ย่อมต้องช่วยนำทางป้องกันและให้แสงสว่างแก่คนอื่นๆ คนรวยย่อมต้องช่วยคนจน

โวลสโตนครอฟต์ : พูดเหลวไหลอะไรเช่นนั้น นายเบิค คนรวยนะหรือจะช่วยคนจน เอารัดเอาเปรียบคนจนต่างหาก ลองพิจารณาดูซิว่าอะไรเกิดขึ้น เมื่อคนหนึ่งร่ำรวยขึ้นมา เขาจะปลูกเรือนอย่างสวยงาม มีคอกม้าอย่างดี มีสวนดอกไม้อันวิเศษ ทุ่มเทความสนใจไปกับการดูแลต้นไม้และสนามหญ้าเลี้ยงหมาและม้าของเขา แต่เขาเคยให้ความสนใจในคนดูแล คนที่เช่าที่เขาทำกิน ละหรือ เขาปล่อยให้ทนายของเขาคอยรีดนาทาเร้นเอาจากคนพวกนี้ต่างหาก

เอ็ดมันด์ เบิค : คุณผู้หญิงกำลังวาดภาพของคนที่รวยขึ้นมาใหม่ๆ ซึ่งไม่เหมือนกับครอบครัวเก่าแก่ ที่เป็นผู้ดีโดยกำเนิด

โวลสโตนครอฟต์ : คนรวยใหม่รวยเก่าก็เหมือนกันทั้งนั้น มุ่งหวังอยู่อย่างเดียวในชีวิต คือคุ้มครองและขยายโชคลาภของตน นี่คือสิ่งชั่วร้ายที่เป็นอยู่ในอังกฤษ พวกปีศาจที่เฝ้าสมบัติทั้งหลายไม่เคยไยดีกับสิทธิหรือศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเลย

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้าเข้าใจว่าสิทธิของมนุษย์รวมถึงสิทธิในทรัพย์สินด้วย ล้อกอธิบายไว้ชัดแจ้งแล้วว่า สิทธิทางธรรมชาติของเรา คือ ชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สิน

ทอม เพน : เมื่อล้อกเอ่ยถึงทรัพย์สิน ในฐานะที่เป็นสิทธิทางธรรมชาติ ท่านอธิบายความหมายไว้แล้วว่า คนเรามีสิทธิที่จะได้รับผลผลิตจากแรงงานของตน แต่มิได้หมายความว่าจะมีสิทธิในค่าเช่า ค่าจำนำของและดอกเบี้ย หรือเอารัดเอาเปรียบแรงงานของคนอื่น

เอ็ดมันด์ เบิค : ก็ถูก ในแง่ที่ล้อกชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างทรัพย์สินและธรรมชาติ และทรัพย์สินในสังคมที่เจริญขึ้น ซึ่งมีการคิดเงินตราขึ้นใช้กันแล้ว ท่านแสดงให้เห็นว่าสิทธิในทรัพย์สินตามแบบที่สลับซับซ้อนขึ้นนั้น ย่อมแปรสภาพมาจากสิทธิทางธรรมชาติ ในรูปแบบของทรัพย์สินที่ยังคงสภาพอยู่อย่างง่าย ๆ

โวลสโตนครอฟต์ : ข้าพเจ้ามองไม่เห็นเลยว่าใครมีสิทธิที่จะได้ผลผลิตอันเกิดจากแรงงานของคนอื่น ๆ ในเมื่อแต่ละคนควรจะมีสิทธิในผลผลิตอันเกิดจากแรงงานของตนเอง

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้ายอมว่าข้อโต้แย้งอย่างนี้ยากที่จะเข้าใจได้ และคุณผู้หญิงน่าจะปล่อยให้เรื่องนี้เป็นไปตามสภาพทางนามธรรม บางครั้งธรรมชาติก็เป็นสิ่งแน่วแน่ที่ดีกว่าการคาดหมายด้วยเหตุผล

โวลสโตนครอฟต์ : ข้าพเจ้าสังเกตมาก่อนแล้ว ว่าท่านมักไม่พอใจกับการให้เหตุผล ข้าพเจ้ายอมรับว่าการใช้เหตุผลนั้น เป็นงานหนักอยู่ แต่ก็ไม่ควรจะหลีกเลี่ยงการใช้เหตุผลเสีย

เอ็ดมันด์ เบิค : คุณนาย ธรรมชาติเป็นความฉลาด ไม่จำเป็นต้องคิดทบทวนเอาอีก และมักอยู่เหนือความคิดอ่านด้วย

โวลสโตนครอฟต์ : ข้าพเจ้ารู้ดีว่าคนถือว่ากิเลสเป็นแรงกระตุ้นที่จะทำตามได้ง่ายกว่าเหตุผล ดังนั้นเขาทั้งหลายจึงคิดกันว่ากิเลสเป็นเรื่องทางธรรมชาติมากกว่าเหตุผล

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้าขอแนะนำว่าคนเราต้องมีทั้งธรรมชาติและเหตุผล เหตุผลกลายมาเป็นสิ่งกีดขวางเมื่อมาปะทะกับธรรมชาติ เช่นเดียวกันกับเมื่อมาขัดกับลัทธิศาสนา

ทอม เพน : ที่ว่ามานี้เป็นเรื่องทางนามธรรมทั้งนั้น นายเบิค และท่านก็ได้กล่าวแล้วว่าท่านไม่ชอบนามธรรม ข้าพเจ้าพร้อมแล้วเหมือนท่านที่จะเคารพธรรมชาติและศาสนา แต่ธรรมชาติไม่ได้หมายถึงระบบผู้ดีโดยกำเนิด ดังที่ท่านเรียก และศาสนาก็ไม่ได้หมายถึงสังฆราชบาทหลวง

เอ็ดมันด์ เบิค : สังฆราชบาทหลวงมีอะไรผิดปกติหรือ แกะไม่ต้องมีคนเลี้ยงดอกหรือ

ทอม เพน : อภิสิทธิ์เป็นเรื่องผิดปกติวิสัย นายเบิค

เอ็ดมันด์ เบิค : อภิสิทธิ์อะไรกัน

โวลสโตนครอฟต์ : ใช่ นายเบิค เขาใช้คำว่าอภิสิทธิ์ ท่านไม่เห็นอะไรผิดกับระบบที่สังฆราชมีชีวิตอยู่ในวัง ดังกับเจ้าในเอเชียดอกหรือ ในขณะที่วิญญาณของประชาชนได้รับการเหลียวแลเพียงแต่จากพระลูกวัดซึ่งยากจน ที่ต้องวิ่ง

จากละแวกวัดนี้ไปละแวกวัดโน้น ลูกวัดพวกนี้ได้เงินน้อยมาก เพราะพวกสังฆราชเอาไปเกือบหมด พระจนๆ เหล่านี้ต้องทำงานทุกอย่าง ในขณะที่พระซึ่งร่ำรวยก็กอบโกยได้จากศาสนจักรไปทั้งหมด

เอ็ดมันด์ เบิค : อาจพูดได้ว่านี่เป็นวิธีการจัดงานอันเหมาะสม คือพระยากจนดูแลคนจน พระร่ำรวยดูแลคนรวย

โวลสโตนครอฟต์ : จริงทีเดียว สังฆราชดูแลแต่คนรวย หาไม่ก็คงจะไม่มีวันได้ดำรงตำแหน่งเช่นนั้น มีพระอยู่จำนวนน้อยมากที่อาจจะเลื่อนยศขึ้นถึงได้สวมหมวกสังฆราช ถ้าไม่แสดงลักษณะเยี่ยงทาสต่อบุคคลที่ครอบครองโชคลาภอันยิ่งใหญ่และเป็นใหญ่ในอาณาจักร

เอ็ดมันด์ เบิค : คุณโวลสโตนครอฟต์ ท่านพูดยังกับว่าคนรวยไม่ต้องการลัทธิศาสนา ฉะนั้นท่านต้องจำไว้ว่าคนที่ยิ่งใหญ่และคนที่มั่งมี อาจจะอยู่ท่ามกลางความไม่สงบสุขเลยก็ได้ เขารู้สึกปวดร้าวและมีความทุกข์โศกอยู่ภายในด้วย เขาเหล่านี้ต้องการความปลอบใจทางลัทธิศาสนา พร้อมกับคำแนะนำสั่งสอนจากศาสนา ไม่ว่าจะกลุ่มคนที่ไม่มีอะไร ซึ่งต้องฆ่าความอิดโรยออกไป หรือกลุ่มคนที่ความต้องการทางวัตถุเป็นที่พอใจแล้ว และความปรารถนาทุกอย่างก็ได้รับอย่างที่คาดหมายแล้ว แม้กระนั้น คนเหล่านี้ก็คงเรียกร้องต้องการยาบรรเทาให้ไปพ้นจากบาปอยู่นั่นเอง

โวลสโตนครอฟต์ : ข้าพเจ้ามองไม่เห็นความต้องการทางจิตใจของคนรวยที่เกียจคร้าน ท่านสามารถให้ความยุติธรรมได้อย่างไร ในการที่พระบาทหลวงลูกวัดยากจนข้นแค้น ในขณะที่สังฆราชบาทหลวงต้องสะสมสมบัติเอาไว้

เอ็ดมันด์ เบิค : พระจะมีอิทธิพลต่อมนุษย์ผู้ยิ่งใหญ่ได้อย่างไร หากไม่สามารถปรากฏต่อหน้าบุคคลนั้นด้วยความเสมอภาคกัน เราทั้งหลายรู้แล้วว่าพวกที่อยู่ตามคฤหาสน์ของผู้ดีนั้นดูหมิ่นพระจนๆ อย่างไร พระต้องนั่ง ณ เก้าอี้ที่ต่ำต้อยกว่าฐานะมาก มีฐานะอยู่สูงกว่าตำแหน่งคนรับใช้นิดเดียวเท่านั้น บุคคลอย่างนี้จะสามารถแนะนำทางจิตใจ และความผิดชอบชั่วดีของพวกขุนนางสืบตระกูลได้อย่างไร ยิ่งเศรษฐีที่เพิ่งร่ำรวยด้วยแล้ว ยิ่งไม่รับฟังคำสั่งสอนใหญ่ นายเพน คนอังกฤษเข้าใจความข้อนี้ดีทีเดียว คนอังกฤษจึงให้พระที่ทรงสมณศักดิ์ อยู่บนพื้นฐานอันทัดเทียมกับความยิ่งใหญ่ของพวกขุนนางสืบตระกูล พวกนี้พอใจที่จะพบสังฆราชาเมืองเดอแรม หรือสังฆราชาเมืองวินเชสเตอที่มีรายได้ปีละหมื่นปอนด์ เพราะว่าจะได้ไม่ต้องแสดงท่าเหยียดหยามบุคคลในฝ่ายศาสนจักร นิสัยชาวอังกฤษเราไม่ชอบที่จะจำกัดลัทธิศาสนาไว้กับหมู่บ้านเล็กๆ หรือเมืองน้อยๆ เท่านั้น

พระศาสนาต้องมีพระผู้ทรงสมณศักดิ์นั่งอยู่ในราชสำนักและในรัฐสภาด้วย ศาสนจักรต้องมีผู้ทรงสมณศักดิ์ หาไม่ก็จะรักษาความมั่งคั่งและยศศักดิ์ไว้ไม่ได้

โวลสโตนครอฟต์ : ดังนั้น หน้าที่ของพวกสังฆราชบาทหลวงก็คือการแสดงความสามารถอันยะโส เพื่อเอาชนะชนชั้นสูงในทางโลก พร้อมกับคอยปลอบโยนคนพวกนั้น เวลาวิญญาณเขาได้รับความทุกข์ ซึ่งเกิดจากการอวดอ้างอันเย่อหยิ่งนั้น ข้าพเจ้าจะไม่ถกเถียงในสิ่งที่พวกสังฆราชชอบทำอยู่ดอก นายเบิค ข้าพเจ้าจะขอพูดแต่เพียงว่า นั่นไม่ใช่สิ่งที่พระเยซูทรงหมายถึง เมื่อพระองค์ตรัสบอกบรรดาสาวกให้ "เลี้ยงแกะของเรา"

ทอม เพน : นายเบิค บางทีท่านคงคิดว่าพระเยซูตรัสให้เราช่วยกันเลี้ยงดูสุนัขและม้าในวังของพวกสังฆราช ในขณะที่เด็กอันยากจนกำลังหิวระโหย

เอ็ดมันด์ เบิค : อาจเป็นไปได้ ว่าสุนัขและม้าจำนวนมากได้รับการเลี้ยงดูด้วยอาหารซึ่งอาจเอาไปใช้เลี้ยงเด็ก ๆ ที่ยากจนได้ และก็เป็นความจริงทีเดียว ที่รายได้ของฝ่ายศาสนจักรไม่ได้ใช้ไปในทางการบุญการกุศลเท่านั้น จะควรใช้เงินไปแต่ในทางนั้นเท่านั้นหรือไม่ ก็น่าสนใจอยู่ แต่การที่จะให้เกิดมีคุณธรรมและมนุษยธรรมนี้ ควรให้มีทางเลือกโดยเสรี มากกว่าที่จะพยายามทำให้คนเป็นเพียงเครื่องจักรกลของสิ่งซึ่งเรียกว่า มีผลดีทางการเมืองเท่านั้น

โวลสโตนครอฟต์ : ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าท่านหมายความว่าอะไร เมื่อเอ่ยถึงผลดีทางการเมือง แม้กระนั้นก็ดี ข้าพเจ้าแน่ใจว่าถ้าระบบการปกครองของเราเป็นประชาธิปไตย ระบบดังกล่าวจะเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของคนจน ดังที่เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของคนรวยอย่างในทุกวันนี้ ระบบการควรจะเป็นเครื่องมือของมนุษย์เพื่อผลบั้นปลายของมนุษย์เอง

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่คุณนาย คนอังกฤษไม่ต้องการรัฐบาลประชาธิปไตย ประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ผิดแผกไปจากลักษณะประเพณีของคนอังกฤษ

ทอม เพน : ไม่หรอก นายเบิค ในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ชาวอังกฤษเลือกทางเดินอย่างเด็ดเดี่ยว ในวิถีทางที่จะไปสู่ระบอบประชาธิปไตย ครั้งนั้นเป็นตอนที่คนอังกฤษเรียกร้องสิทธิที่จะเลือกกษัตริย์ใหม่ และถอนกษัตริย์ที่กระทำผิด

เอ็ดมันด์ เบิค : คนอังกฤษไม่ได้ทำอะไรอย่างนั้นสักหน่อย ในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ชาวอังกฤษยืนยันถึงหลักการของระบอบราชาธิปไตยที่สืบสันตติวงศ์กันลงมา พระเจ้าเจมส์ที่ ๒ ทรงสละสิทธิ์ที่จะปกครอง เพราะการกระทำของพระองค์ผิดกฎธรรมชาติ จึงมีผู้ที่ใกล้ชิดสนิทกับพระองค์ทางสายโลหิตและทาง

ลัทธินิกายโปรเตสแตนท์มาสืบราชวงศ์ต่อ กล่าวคือพระราชธิดา แมรี่ กับพระสวามี วิลเลียม ผู้ซึ่งทรงเป็นพระราชภาคิไนยของพระองค์ด้วย

โวลสโตนครอฟต์ : พระเจ้าวิลเลียมและพระนางแมรี่ขึ้นครองราชบัลลังก์ โดยกำลังประชาชน ในขณะที่พระเจ้าเจมส์ที่ ๒ และราชโอรสผู้เป็นรัชทายาท ยังทรงพระชนม์อยู่

เอ็ดมันด์ เบิค : จริง ได้มีการละทิ้งจากกฎเกณฑ์อันเข้มงวดของการสืบสันตติวงศ์ลงชั่วคราวเพื่อกีดกันพวกโรมันคาทอลิก แต่เป็นการขัดต่อหลักการแห่งความยุติธรรม ที่จะถือเอาการเบี่ยงเบนอันเล็กน้อย ว่าเป็นแบบแผนทางกฎหมาย

โวลสโตนครอฟต์ : แม้แต่นักกฎหมายผู้ยิ่งยง อย่างแบล๊คสโตน ก็ดูเหมือนจะเห็นพ้องว่าการแต่งตั้งผู้สืบบัลลังก์ควรเป็นไปตามมติของพลเมือง เขากล่าวว่า หลักของการมีสิทธิสืบราชสกุลนั้น มิได้จำต้องแสดงถึงสิทธิต่อราชบัลลังก์อันจะเพิกถอนไม่ได้

เอ็ดมันด์ เบิค : ไม่มีสิทธิใดที่จะเพิกถอนไม่ได้ และไม่มีกฎหมายใดที่จะเพิกถอนไม่ได้ ยกเว้นกฎของพระผู้เป็นเจ้า แต่ก็เป็นความเขลาอันเลวร้ายอย่างมาก ที่จะสมมุติขึ้นบนพื้นฐานเหล่านั้น ว่าชาวอังกฤษ ในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ได้มีสิทธิเลือกพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ และถอดถอนองค์เก่าออก ในทางตรงกันข้าม ในพระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ออกมาจากรัฐสภา เกี่ยวด้วยการจัดระเบียบหลังจากการปฏิวัติ ท่านจะเห็นว่า ทั้งสภาขุนนางและสภาสามัญต่างก็ได้ยืนยันไว้ชัดเจน ดังข้าพเจ้าจะขอคัดเอาข้อความมาแสดงในที่นี้ เพราะข้าพเจ้าได้จดจำข้อความไว้ได้ตอนประกาศเป็นกฎหมาย ซึ่งเริ่มต้นว่า "พระราชาคณะ และขุนนางสืบสกุล ตลอดจนสมาชิกสภาสามัญ กระทำในนามของประชาชนดังกล่าวมาแล้ว ขออ่อนน้อมยอมตนสืบจนถึงทายาทและอนุชนรุ่นต่อ ๆ ไปอย่างไม่สิ้นสุด ในอันที่จะป้องกันองค์พระมหากษัตริย์และสถานะขององค์พระประมุข" ดังนั้นท่านจะเห็นได้ว่า หากชาวอังกฤษเคยมีสิทธิที่จะเลือกพระเจ้าแผ่นดินได้ คนอังกฤษก็ได้สละสิทธิอันนั้นไปแล้วอย่างจริงจังที่สุด

ทอม เพน : นายเบิค ไม่มีการกระทำอะไร และจะไม่มีการกระทำอะไร ที่จะให้รัฐสภามีสิทธิที่จะบังคับผูกพันต่อไปถึงคนชั้นหลังตลอดไปชั่วนิรันดร ทุก ๆ ชั่วคนของประชาชนต้องมีอิสระที่จะทำอะไรโดยตัวของตัวเองในทุกกรณี เหมือนกับคนรุ่นก่อนก็มีอิสระที่จะทำอะไรในสมัยของเขา มนุษย์ไม่มีมนุษย์อื่นเป็นสมบัติของตน ชั่วคนใดจะมีชั่วคนหน้าเป็นสมบัติของตัวก็

ไม่ได้เช่นกัน บุคคลที่ได้จากโลกไปแล้ว และบุคคลที่ยังไม่เกิด ย่อมอยู่ห่างไกลจากกันและกันดุจดังระยะทางอันห่างไกลยิ่ง ยากที่ความคิดฝันสามารถจะไปถึงได้ อะไรเล่าจะสามารถผูกมัดคนเหล่านี้ไว้ด้วยกันได้ มักพูดกันบ่อย ๆ ว่ารัฐบาลไม่สามารถเอาเงินออกจากกระเป๋าราษฎรได้ ถ้าเขาไม่ยินยอม ดังนั้น ท่านจะอ้างได้อย่างไรว่า รัฐสภาใน ปี พ.ศ. ๒๒๓๑ มีสิทธิในการแย่งยื้ออิสรภาพไปจากอนุชน

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่ชาวอังกฤษไม่รู้สึกว่าถูกผูกมัด หรือถูกบังคับ โดยการออกกฎหมายมาแต่ก่อนเก่า คนอังกฤษมองดูวงกรอบของจักรภพ ดังที่เป็นอยู่ ว่ามีคุณค่าอย่างเหลือประมาณ มองดูการสืบราชสันตติวงศ์ ในฐานะที่เป็นเครื่องประกันทางเสถียรภาพและความถาวรของธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ท่านทั้งสองได้พูดถึงอยู่มากเกี่ยวกับสิทธิ แต่ชาวอังกฤษมองดูระบอบราชาธิปไตยที่สืบราชวงศ์กันลงมา ในฐานะที่เป็นสิทธิของเขา ในฐานะที่เป็นผลได้ของเขาไม่ใช่เป็นเครื่องหมายของความทุกข์ ในฐานะที่เป็นความมั่นคงทางอิสรภาพ ไม่ใช่ในฐานะที่เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นทาส

ทอม เพน : คนอังกฤษไม่ต้องการกษัตริย์เพื่อเป็นเครื่องประกันเสรีภาพของเขา แท้ที่จริงธรรมชาติของการสืบสายโลหิตแห่งราชบัลลังก์ ก็เป็นสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นผลร้ายประการสำคัญต่อเสรีภาพ ตัวอย่างจากพระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๑ และพระเจ้าเจมส์ที่ ๒ ก็เห็นได้แล้ว ทั้งนี้โดยไม่ต้องย้อนหลังไปไกลกว่านี้ ท่านได้พูดถึงการสืบราชสมบัติดังกับว่าเป็นผลิตผลทางธรรมชาติ ดังกับว่ามีอำนาจที่จะทำการโดยอิสระ อย่างเวลา โดยไม่ขึ้นอยู่กับเจตนารมณ์ของมนุษย์เลย ความเหมาะสมของระบอบราชาธิปไตยนั้น เป็นที่น่าสงสัยอยู่แล้ว และข้าพเจ้ามีความแน่ใจว่าความถูกต้องตามกฎหมายของระบบกษัตริย์ ก็จะถูกปฏิเสธโดยทั่ว ๆ ไป ภายในเวลาอันไม่ช้านี้แล้ว

โวลสโตนครอฟต์ : ใช่แล้ว นายเบิค กรณีของระบอบราชาธิปไตยแบบสืบสันตติวงศ์ ไม่ได้ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งเหตุผล หากตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความเชื่องมงาย ความเชื่ออันงมงายนี้ ไม่มีอะไรอื่นนอกจากความโบราณเก่าแก่ที่ยอมรับกันเท่านั้น

เอ็ดมันด์ เบิค : อะไรที่คงทนต่อการทดสอบของกาล น่าจะทนทานไปได้อีกนาน คุณนายก็รู้เรื่องทางประวัติศาสตร์ของเกาะนี้ดี เพราะฉะนั้น ท่านย่อมทราบว่าตั้งแต่สมัยแมกนาคาตามาจนถึงสมัยแห่งคำประกาศสิทธิ (Declaration of Rights) มีนโยบายที่คงตัวในรัฐธรรมนูญของเราอยู่ คำประกาศอันยืนยัน

ถึงเสรีภาพที่เราได้รับ เป็นมรดกตกทอดกันลงมาจากบรรพบุรุษ และสืบทอดต่อมายังคนรุ่นหลัง เรามีการสืบราชบัลลังก์โดยสันตติวงศ์ และมีขุนนางสืบตระกูลโดยสายโลหิต ทั้งเรายังมีสภาสามัญ และบุคคลซึ่งมีอภิสิทธิ์ที่ตกทอดกันสืบ ๆ มา สิทธิการออกคะแนนเสียงและเสรีภาพทั้งหลายเหล่านี้เราได้รับมาจากบรรพบุรุษติดต่อกันมานมนานแล้ว ความคิดในการสืบทอดอันนี้ทำให้หาได้หลักการที่แน่นอนในทางอนุรักษ์ โดยเปิดทางให้มีการปรับปรุงไปด้วยในตัว ทำให้การแสวงหาเป็นไปโดยอิสระ และก็ประกันในสิ่งที่หามาได้แล้ว ท่านควรจะหาเหตุผลจากความดีที่เกิดจากปัญญามนุษย์ ซึ่งสร้างสรรค์ให้เกิดระบบดังกล่าว

โวลสโตนครอฟต์ : การปกครองแบบสืบสายโลหิต ไม่สามารถเป็นการสร้างสรรค์ทางปัญญาของมนุษย์ เพราะเหตุผลธรรมดาที่ว่า ปัญญาไม่ได้เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดกันได้ในวงศ์ตระกูล

ทอม เพน : นายเบิค อย่างไรก็ตาม การปกครองแบบสืบสายโลหิตนั้น โดยธรรมชาติแล้วเป็นระบอบเผด็จการ การสืบสมบัติทางการปกครองก็เท่ากับถือว่ามนุษย์เป็นสมบัติของตน ดังฝูงสัตว์ ภายใต้ระบบซึ่งมีอยู่ในประเทศนี้ คนกลายเป็นกษัตริย์หรือขุนนาง ไม่ใช่เพราะเขามีความเหมาะสมสำหรับปกครอง หรือเก่งกล้าสามารถในการออกกฎหมาย แต่เพราะพ่อเขาเป็นกษัตริย์หรือเป็นขุนนางมาก่อนเท่านั้น เขาอาจจะโง่อย่างบัดซบ และคนพวกนี้มักจะโง่เขลาทั้งบางครั้งอาจจะเป็นตัวโกงด้วยซ้ำ ถ้าเขาไม่ได้เป็นโรมันคาทอลิกแล้ว รัฐธรรมนูญก็จะให้เขาออกกฎหมายและปกครองบ้านเมือง เพราะเขามีเลือดกษัตริย์ หรือเลือดผู้ดี เหตุผลมีอยู่เท่านี้เอง

เอ็ดมันด์ เบิค : นายเพน ท่านจะหาอะไรมาแทนระบบของเรา อันทดลองมาอย่างดีแล้วเล่า

ทอม เพน : การปกครองระบบที่มีผู้แทนปวงชน การปกครองระบบสาธารณรัฐ กล่าวคือ การปกครองที่จัดตั้งและดำเนินการเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนทั้งแต่ละคนและทั้งแก่ส่วนรวม

เอ็ดมันด์ เบิค : เราจะหารูปแบบที่ไหน ในกรุงโรมสมัยโบราณกระนั้นหรือ

โวลสโตนครอฟต์ : มีสาธารณรัฐในโลกปัจจุบันด้วย

เอ็ดมันด์ เบิค : โปแลนด์ใช่ไหม

ทอม เพน : โปแลนด์นั้นมีวิธีเลือกกษัตริย์ต่างหาก และก็มีระบบขุนนางสืบตระกูลด้วย

เอ็ดมันด์ เบิค : ประเทศฮอลแลนด์หรือ

ทอม เพน : นั่นเรียกตัวเองว่าสาธารณรัฐ แต่มีการถืออำนาจโดยการสืบทอด ไม่ใช่สองประเทศนี้หรอก นายเบิค อเมริกาต่างหากเป็นตัวอย่างที่เราต้องมองดู ประเทศนั้นนับถือท่าน ยังจำท่านได้ ในฐานะผู้ที่ทำให้เกิดการลุกขึ้นต่อต้านอาณานิคม อเมริกาเป็นสาธารณรัฐที่แท้จริงเพียงแห่งเดียวในโลกยุคใหม่ รัฐบาลอเมริกันไม่มีกิจการอื่นใดนอกไปจากกิจการของชาติ และชาวอเมริกันมีความระมัดระวังที่จะประกันสิ่งนี้ และนี่ไม่ใช่อื่นใดดอก ซึ่งจะเป็นเป้าหมายของการปกครองไปตลอดกาลนาน โดยกีดกันการสืบทอดโดยสายเลือดในทุก ๆ ทาง

เอ็ดมันด์ เบิค : ท่านพูดไว้ว่า "จะเป็นเช่นนั้นตลอดไป" ใช่ไหม ดังนั้น ชาวอเมริกันก็ผูกมัดคนรุ่นหลังเหมือนที่เราทำ ใช่ไหม ข้าพเจ้าดีใจที่ได้ยินเช่นนี้ การลืมคิดถึงอนาคตเป็นผลของความเห็นแก่ตัว และทัศนะที่แคบ จิตใจที่รอบรู้ย่อมมองดูไปข้างหน้า แต่ต้องย้อนไปข้างหลังด้วย แต่นายเพน ความอ่อนแอของท่านและ น.ส. สโตนครอฟต์ ก็คือจะไม่มองย้อนไปข้างหลัง

โวลสโตนครอฟต์ : ท่านยังไม่ได้ตอบคำวิจารณ์ของนายเพน ที่ตำหนิวิธีการสืบทอดสมบัติและอำนาจกันทางสายโลหิต

เอ็ดมันด์ เบิค : จะให้ข้าพเจ้าพูดว่ากระไร การสืบสายโลหิตเป็นลักษณะทางธรรมชาติและสังคม เช่นเดียวกับทางพระธรรมนูญ พระผู้ประทานกำเนิดแก่เราทรงเลือกที่เกิดให้เราด้วย มนุษย์ทุกคนได้รับกำเนิดทางสังคมตามฐานะของบิดามารดาเกิดมาในสกุลใด ก็ย่อมได้ผลประโยชน์และหน้าที่ที่มีอยู่ตามฐานะนั้น ๆ

โวลสโตนครอฟต์ : นั่นไม่ได้ให้เหตุผลว่าสถาบันของระบอบราชาธิปไตยที่สืบวงศ์กันลงมา หรือระบบขุนนางที่สืบสกุลกันมานั้น เหมาะสม

เอ็ดมันด์ เบิค : คุณนาย กิริยาท่าทางของเรา อารยธรรมของเรา ในโลกยุโรปแห่งนี้ของเราขึ้นอยู่กับหลักการ ๒ ประการ คือ แก่นของความเป็นสุภาพชน และแก่นทางลัทธิศาสนา

ทอม เพน : ในอเมริกา เราถือว่าคนเป็นสุภาพชนโดยการกระทำของเขา ไม่ใช่โดยกำเนิดของเขา

โวลสโตนครอฟต์ : ถ้าหากความคิดเกี่ยวกับสุภาพชนจะมีความหมาย ก็ต้องหมายถึงที่นายเพนว่า

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่กิริยามารยาทที่ดี เกิดมาจากระบบขุนนาง แล้วกระจายอิทธิพลแห่งอารยธรรมสู่สังคมวงกว้าง

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค การกระทำของพวกขุนนางในเมืองเราไม่ได้เป็นแบบอย่างอันดีให้แก่คน พวกนั้น ถ้าไม่โง่เขลาอยู่ในชนบท ก็ไร้ศีลธรรมอย่างหยาบช้าอยู่ในเมือง เราวัดระดับชีวิตของคนพวกนี้ได้ที่การดื่มเหล้า ล่าสัตว์ เล่นการพนันและการคบชู้

เอ็ดมันด์ เบิค : ขอเราอย่าได้ตัดสินสถาบันขุนนางด้วยการที่บางคนประพฤติเกินควรไป แต่ท่านย่อมสามารถจะมองเห็นได้ว่า ประเพณีของพวกอัศวินเป็นสิ่งซึ่งแสดงถึงความรุ่งเรืองของยุโรปอย่างหนึ่ง ความจงรักภักดีอย่างแน่นแฟ้นต่อสถานะของตน จะโดยตำแหน่งหรือเพศ นี่ก็ของดี ความอ่อนน้อมยอมสยบต่อผู้ที่อยู่เหนือกว่าอย่างภาคภูมิใจ นี่ก็ของดี ความเคารพนบนอบอย่างมีระเบียบนี่ก็ของดี ที่ยอมใจให้อยู่ใต้บังคับบัญชา แม้จนยอมรับใช้ในกิจการต่าง ๆ โดยวิญญาณอันอิสระอย่างสูงส่ง นี่ก็เป็นของดี

โวลสโตนครอฟต์ : ท่านพูดถึงอดีต นายเบิค

เอ็ดมันด์ เบิค : ใช่แล้ว ข้าพเจ้าเสียใจที่คุณธรรมแห่งความเป็นมนุษย์เหล่านี้หายไปจากโลกยุคใหม่เสียมากแล้ว ความรู้สึกเจ็บร้อนดังถูกฟื้น เมื่อมีบางสิ่งมากระทบให้เกียรติยศต้องแปรอะเปื้อน ความรู้สึกซึ่งกระตุ้นความกล้าหาญและให้ต่อสู้กับความโหดร้าย ความรู้สึกในระบบที่ว่านี้ ทำให้ทุกอย่างที่สัมผัสสูงส่งขึ้น แม้ความชั่วเมื่อมาเผชิญกับคุณธรรมเหล่านี้ ก็หมดรสแห่งความเลวลงไปถึงครึ่งหนึ่ง และความต่ำช้าสลายตัวไปเลย ทั้งหมดนี้ดูเหมือนจะไม่มีอยู่กับเราอีกแล้ว

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค ข้าพเจ้าหมดหวังกับท่านเสียแล้ว ความรู้สึกอะไรหนอที่ออกมาจากปากของมนุษย์ ที่มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดีได้เช่นนี้ ถ้าผู้ดีทำความเลวร้าย ความเลวร้ายหมดไปทีละครึ่ง หรือถ้าผู้ดีหยาบคาย ความหยาบไม่มีเหลือ ความชั่วก็คือความชั่ว นายเบิค ไม่ว่าผู้ใดจะทำก็ตาม และหากใครจะเรียกร้องความสนใจ ให้ลดความชั่วให้เขาได้ก็ต้องเป็นชนชั้นต่ำซึ่งพฤติการณ์ต่าง ๆ อันชั่วร้ายเกิดจากสภาพที่แวดล้อม ด้วยเขาไม่เคยพบความงดงามของชีวิตที่ทรงคุณค่า

เอ็ดมันด์ เบิค : ท่านคิดว่าความดีงามจะปรากฏแก่คนพวกนี้ในฝรั่งเศสละหรือ ในฝรั่งเศสซึ่งวัดถูกปล้น และความชำนาญของนายช่างไม่ได้ใช้ไปในการสร้างวัดอีกแล้ว หากนำไปใช้ในการสร้างโรงละครโอเปร่า สร้างซ่องโสเภณี สร้างบ่อน และสโมสรต่าง ๆ ตลอดจนสร้างเสาหินชาง เดอ มาส์

ทอม เพน : มีข้อแตกต่างอยู่บ้างระหว่างซ่องโสเภณีและสโมสร

เอ็ดมันด์ เบิค : ใช่ อันหนึ่งทำให้เกิดความชั่วทางร่างกาย อีกอันนำความชั่วให้เกิดทางจิตใจ

ทอม เพน : สโมสรเป็นสถานที่พบปะกันสำหรับสุภาพชน ซึ่งมีความคิดเกี่ยวกับบ้านเมืองเพื่อแลกเปลี่ยนทัศนะทางการเมือง และวางโครงการสำหรับแก้ไขปฏิรูปกิจการต่าง ๆ

เอ็ดมันด์ เบิค : ท่านควรจะบอกว่าเป็นสถานที่สำหรับวางแผนทางการเมือง สถานที่แห่งการคบคิดด้วยอารมณ์อิจฉาและโลภ โดยอยากได้ทรัพย์สินและสิทธิของคนอื่น

โวลสโตนครอฟต์ : ท่านหาว่าเขาอิจฉาและโลภ เพราะเขาต้องการขจัดอภิสิทธิ์ให้หมดไป

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้าใช้คำเช่นนั้น ก็เพราะพวกนี้ต้องการครอบครองอภิสิทธิ์ของบุคคลอื่น นั่นคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการสนทนาเกี่ยวกับความเสมอภาคทั้งหลายแหล่

ทอม เพน : นายเบิค ดูท่านไม่ยุติธรรมเลย บรรดาผู้ที่กล่าวถึงความเสมอภาค ล้วนได้แรงดลใจจากความคิดอ่านอันสูงส่งทั้งนั้น ประจักษ์พยานอันนี้ได้แก่กรณีของมองซิเออร์ เดอ ลา ฟาแยท ซึ่งได้ยอมสละตำแหน่งมาควิส เดอ ลา ฟาแยท พร้อมกับอภิสิทธิ์ทั้งหลาย ซึ่งตกทอดมาตามตระกูลของท่าน ท่านกระทำไปเช่นนั้น โดยมีเจตนารมณ์เดียวเท่านั้น ซึ่งเป็นเจตนารมณ์ของทุกคนที่กำลังเปลี่ยนระเบียบสังคมในฝรั่งเศสทุกวันนี้ กล่าวคือความชื่นชมในหลักความเสมอภาคของมนุษย์

เอ็ดมันด์ เบิค : หลักการดังกล่าวนี้ไม่มีหรอก นายเพน เพราะว่ามันไม่เป็นจริง คนไม่เสมอทัดเทียมกัน และจะไม่มีวันเสมอภาคกัน

โวลสโตนครอฟต์ : ความไม่เสมอภาคอาจถูกกำจัดได้ และชาวฝรั่งเศสก็ได้เริ่มกระทำดังนี้แล้ว

เอ็ดมันด์ เบิค : ไม่มีใครกำจัดความไม่เสมอภาคได้หรอก คุณนาย เพราะเราไม่สามารถกำจัดความแตกต่างในทางธรรมชาติได้ ด้วยการเสแสร้งว่าความแตกต่างที่แท้จริงนั้นไม่เป็นจริง ด้วยการป่าวประกาศเรื่องที่ไร้สาระเกี่ยวกับความเสมอภาคของคน ท่านได้ก่อมหันตภัยให้แก่สังคม ท่านสร้างความหวังที่ผิด ๆ และความคาดหวังที่ไม่มีวันสำเร็จได้ตามจุดหมายเหล่านั้น ด้วยการใช้ชีวิตอย่างลำบากยากแค้น ในการเดินไปสู่จุดนั้นอย่างมืดมน ท่านยังทำให้ความไม่เสมอภาคอันไม่สามารถจะขจัดไปได้นี้ ร้ายแรงและขมขื่นยิ่งขึ้น

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค มีข้อแตกต่างอยู่ระหว่างความไม่เสมอภาคในทางธรรมชาติ กับความไม่เสมอภาคที่คนสร้างขึ้น เราไม่อาจจะเปลี่ยนอันแรกได้ แต่เราสามารถจะเปลี่ยนและควรเปลี่ยนอันหลัง ในข้อนี้ ท่านจะพบว่า ฌาง

ฌาค รุสโซได้แสดงไว้อย่างแจ่มแจ้ง

เอ็ดมันด์ เบิค : รุสโซหรือ คุณนาย ข้าพเจ้าไม่คิดว่าจะสามารถหาหลักฐานที่เลวกว่านี้ได้ แต่กระนั้น ข้าพเจ้าก็แลเห็นว่า การปฏิวัติในฝรั่งเศสเป็นหนี้ทฤษฎีของหมอนี่เป็นอย่างมาก แทนที่จะเป็นหนี้ จอน ล้อก ผู้เป็นนักปราชญ์อันชาญฉลาดของเรา กลับไปถือตามเจ้าศาสตราจารย์ชาวสวิสผู้ก่อตั้งระบบปรัชญาอย่างเพื่อง ๆ อย่างเหลว ๆ คน ๆ นี้ส่งลูกชายของเขาเองไปไว้โรงเลี้ยงเด็กกำพร้า แล้วจึงสั่งสอนเรื่องภราดรภาพ และความเสียสละร่วมกันเพื่อมนุษยชาติทั้งมวล คนเราลงเกลียดเลือดเนื้อเชื้อไขแล้วจะไปรักคนอื่น ๆ ได้อย่างไร

โวลสโตนครอฟต์ : ข้าพเจ้าไม่สนใจในบุคลิกลักษณะของรุสโซ หรือภาวะแวดล้อมอันไม่น่าอภิรมย์ของเขา ข้าพเจ้าสนใจในสัจจะที่เขาเขียน เขากล่าวว่าความไม่เสมอภาคบางอย่างเป็นผลมาจากความแตกต่างทางธรรมชาติ นี้เราไม่สามารถแก้ไขได้ บางอย่างเป็นผลมาจากสถาบันสังคม ซึ่งอยู่ในอำนาจของมนุษย์ที่จะเปลี่ยนแปลงได้

เอ็ดมันด์ เบิค : ประชาชนชาวฝรั่งเศสอาจจะหลงเชื่อไปกับเหตุผลที่ล่อหลอกเช่นนี้ได้ แต่ประชาชนชาวอังกฤษไม่หลงตามแน่ คนอังกฤษมองไกลไปถึงเจตนารมณ์ที่แท้จริงของผู้ที่เป็นกระบอกเสียงให้แก่ความเสมอภาคอันนี้ และสามารถเข้าใจในสำเนียงที่เต็มไปด้วยเพทุบายและคำพูดพร่ำเพรื่ออันเป็นอาการของคนหน้าไหว้หลังหลอก

ทอม เพน : ไม่มีอะไรชักจูงให้ท่านเชื่อในความบริสุทธิ์ใจของนักปฏิวัติเลยหรือ นายเบิค

เอ็ดมันด์ เบิค : ไม่ ข้าพเจ้าจะเชื่อในความปรารถนาดีของพวกนี้ ก็ต่อเมื่อเขายอมสละทรัพย์สมบัติของเขาให้เป็นของกลาง และลดตัวเองจากความฟุ้มเฟือยต่าง ๆ ลงมาสู่ชีวิตที่มีกฎเกณฑ์อันเข้มงวดกวดขัน ดังที่เขาได้แนะนำแก่คนทั้งปวง

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าท่านกล่าวถึงความคิดในเรื่องความเสมอภาคเป็นสิ่งลวงตา หรือเพียงแต่ว่าผู้ที่เรียกร้องต้องการความเสมอภาคชาวฝรั่งเศสเป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก

เอ็ดมันด์ เบิค : ข้าพเจ้ากล่าวถึงทั้งสองประเด็น

โวลสโตนครอฟต์ : ท่านไม่ได้ให้ข้อพิสูจน์เลยทั้งสองประเด็น

เอ็ดมันด์ เบิค : ถ้าท่านต้องการพิสูจน์ความไม่เสมอภาคของคนโดยธรรมชาติ ก็จงดูรอบ ๆ ตัวท่าน ดูไปที่ธรรมชาติของมนุษย์ ถ้าท่านต้องการรู้มากกว่านี้ เกี่ยว

กับพวกปรัชญาจาโคแบงที่ปราศจากเหตุผล ที่มีสายตาอันสั้น เอาแต่คุยโวโอ้อวดว่าตนเป็นผู้รู้ละก็ ขอให้ท่านไปที่ปารีส และพยายามทำความรู้จักกับคนพวกนั้นเอาเองเถอะ

โวลสโตนครอฟต์ : ขอให้ท่านเชื่อเถิดว่า ข้าพเจ้ามีความตั้งใจจะทำเช่นนั้นอยู่เหมือนกัน ข้าพเจ้าได้ศึกษางานเขียนของพวกเขาแล้ว และข้าพเจ้าสามารถพูดได้ว่า พวกเขาดูจะมุ่งไปสู่จุดหลักการที่สูงที่สุดสำหรับจัดระบบมนุษย์

เอ็ดมันด์ เบิค : พิจารณาตามตัวอักษรแล้วละก็ใช่แน่ ศีลธรรม ศาสนา กฎหมาย อิสรภาพ ความยุติธรรม ภราดรภาพ สิทธิมนุษยชน ทั้งหมดนี้เป็นข้ออ้างของนักปฏิวัติ เป็นธงที่เขาติดไว้บนปลายเสา แต่ดูให้ลึกลงไปอีกสักหน่อยเถิดคุณนาย แล้วจะเห็นว่าสาเหตุของการปฏิวัติมิใช่สิ่งเหล่านี้ แต่มันจะได้แก่กิเลสของคน ความหยิ่ง ความทะเยอทะยาน ความโลภ ความพยาบาท ราคะ และการยุยงให้เกิดความปั่นป่วน

ทอม เพน : นายเบิค ท่านมองไม่เห็นความโลภในจิตใจของคนแต่ก่อนเลยหรือ ที่แสวงหาโชคลาภให้แก่ตนแล้วยังเกาะสมบัติไว้ ไม่ยอมปล่อย แล้วท่านกลับมองเห็นแต่ความริษยาในหมู่คนที่ต้องการไปจำกัดอภิสิทธิ์ของผู้มัวเมาเหล่านั้น ข้าพเจ้าอยากจะเสนอแก่ท่านว่า ไม่มีอะไรที่จะสอดคล้องกลมกลืนกับอุดมการทางความยุติธรรมได้มากเท่ากับการบรรเทาความไม่เสมอภาคในทรัพย์สมบัติทั้งปวง

เอ็ดมันด์ เบิค : ความไม่เสมอภาคเป็นแก่นสำคัญในคุณลักษณะของทรัพย์สมบัติ จะเป็นอย่างอื่นไปได้อย่างไร ท่านจะพบว่า ล้อกได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนแล้วในงานเขียนเกี่ยวกับกำเนิดของทรัพย์สมบัติ ทรัพย์สมบัติเป็นผลมาจากความอุตสาหะ และคนบางคนมีความอุตสาหะมากกว่าคนอื่น ดังนั้น จากจุดเริ่มต้นของมัน ทรัพย์สมบัติย่อมหลีกความไม่เสมอภาคไปมิได้

โวลสโตนครอฟต์ : นั่นไม่ได้ทำให้เรื่องกลายเป็นความถูกต้องขึ้นมา

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่เราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงลักษณะของสิ่งที่เปลี่ยนไม่ได้ สิ่งที่เราสามารถจะทำได้ก็คือ ทำให้ผู้ที่สะสมสมบัติไว้อย่างมากมาย ได้สำนึกในความรับผิดชอบของเขา ที่มีต่อสังคมทั้งมวล ไม่ใช่ว่าจะมาเพ้อฝันถึงเรื่องของความเสมอภาค เพื่อจะสร้างให้เกิดระบบการเมือง การปกครองที่ดี จากการค้นหาภายในแบบแผนแห่งธรรมชาติของความไม่เสมอภาคนั้นแล เราก็อาจจะพบได้ว่าส่วนประกอบที่มีอำนาจมากที่สุดจะเป็นส่วนที่ดีที่สุด พวกท่านผู้ต้องการทำลายความแตกต่างในสังคม ไม่อาจจะทำ

อะไรให้บรรลุจุดประสงค์อันนั้นได้

ทอม เพน : ท่านเรียกพวกเราว่าผู้ต้องการทำลายความแตกต่างในสังคม ก็อะไรเล่าที่เหมาะจะทำให้คนอยู่ในระดับเดียวกัน มากไปกว่าการเลิกระบบศักดินาที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งท่านเห็นเป็นของดี ระบบใหม่นี้ยอมรับคุณลักษณะของทุกเผ่าพันธุ์ ให้มีสิทธิ อำนาจ เท่าเทียมกัน โดยไม่ต้องแบ่งแยกความเลวหรือความดี ความโง่หรือความฉลาด ทุก ๆ คุณภาพไม่ว่าจะเป็นความดีหรือความชั่ว ล้วนได้รับการพิจารณาจากระดับเดียวกันทั้งสิ้น ไม่ใช่มาตรการอื่นเลย ขุนนางสืบสกุลต่างสืบสกุลต่อจากกันและกันนั้นเอง ไม่ได้พิจารณาถึงสิ่งอื่นใดในทางภูมิปัญญาของมนุษย์เลย หากแต่ได้รับสิทธิพิเศษเพราะสืบพันธุ์กันอย่างสัตว์เท่านั้น

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค เราทั้งหมดมีความต้องการจะเห็นความดีคู่กับอำนาจ และวิธีเดียวที่เราแน่ใจว่าจะสำเร็จก็คือ มอบอำนาจให้แก่ผู้ที่ได้พิสูจน์ตนเองแล้วว่าเป็นผู้มีคุณธรรม มากกว่าที่จะคิดว่าผู้มีอำนาจแล้วบางทีจะกลับมีคุณธรรมได้บ้าง ท่านคงจำข้อความตอนหนึ่งในพระคัมภีร์ได้ว่า “การให้อูฐลอดผ่านรูเข็ม ยังง่ายกว่าการทำให้คนมั่งมีเข้ามาอยู่ในอาณาจักรของพระเจ้า”

เอ็ดมันด์ เบิค : คุณนาย ดูท่านจะเห็นว่าคุณธรรมมีอยู่แต่ในคนชั้นต่ำและคนยากจนเท่านั้น ข้าพเจ้าไม่ได้ตีคุณค่าแห่งคุณธรรมเหล่านั้นว่าต่ำ ข้าพเจ้าเห็นดีด้วยที่ท่านนิยมยกย่องชนชั้นนั้น แต่ต้องตราไว้ด้วยว่า คุณธรรมทางด้านอ่อนน้อมถ่อมตนนั้น ไปด้วยกันได้ดีกับสถานะอันต่ำต้อยของคนพวกนั้น ทันทีที่คนเหล่านี้ได้รับการยกฐานะขึ้น ให้พ้นจากความยากจน ไปสู่ความมีหน้ามีตา และมีสิทธิอำนาจ คุณธรรมที่เรายกย่องว่ามีอยู่ในคนพวกนี้ก็จะหลุดลอยไปจากคนเหล่านี้ด้วย

ทอม เพน : ก็ถ้าจุดประสงค์ของท่านได้แก่การสร้างคุณธรรมในกลุ่มคนที่มีคุณความดีและมีอำนาจแล้ว ท่านคงจะแสดงให้เราเห็นว่าจะทำได้อย่างไร

เอ็ดมันด์ เบิค : จะมีวิธีอื่นใดเล่า นอกไปจากลัทธิศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันที่ถูกบรรดามิตรสหายของท่านในฝรั่งเศสเข้าควบคุม และในที่สุดก็คงล้มศาสนาลงเสียด้วย พวกเขาได้นำเอาการศึกษาออกจากมือของพระไปแล้ว โดยนำไปให้ในพวกฆราวาสและอาจารย์ที่ไม่นับถือพระเจ้า

โวลสโตนครอฟต์ : พระอาจสอนลัทธิศาสนาได้ แต่ไม่สามารถสอนจริยธรรมได้ดี ไม่เห็นสอนให้คนรวยมีจริยธรรมได้เลย ท่านเองก็ได้กล่าวออกมาแล้วว่า พวกพระประจำคฤหาสน์ของคนใหญ่โต แทบจะไม่ได้รับการนับถือจากคนพวกนั้น

เลย ที่ท่านว่ามานั้นถูกที่สุด พวกพระในปัจจุบันได้กลายมาเป็นดังพวกตัวตลกหลวงดังที่เคยมีมาในสมัยกอธิค

ทอม เพน : ส่วนที่เป็นพุทธิปัญญาของลัทธิศาสนา เป็นเรื่องส่วนตัวระหว่างมนุษย์และพระผู้สร้าง ซึ่งบุคคลที่สามไม่มีสิทธิอันใดที่จะเข้าไปแทรกแซง การปฏิบัติศาสนกิจประกอบไปด้วยการทำดีซึ่งกันและกัน แต่เมื่อลัทธิศาสนาได้ถูกเปลี่ยนให้ไปเป็นการค้า การปฏิบัติศาสนกิจกลับประกอบไปด้วยการแสดงพิธีรีตองต่าง ๆ มีการเดินขบวน และสั่นกระดิ่ง ตีระฆัง เป็นต้น และด้วยการกระทำดังนี้นี่เอง ที่ทำให้ลัทธิศาสนาในความหมายที่แท้จริงเสื่อมสลายไปและพฤติกรรมต่าง ๆ ในพิธีการเช่นนี้ เป็นการเก็บเงินจากคนจน เพื่อจะรักษาการค้าของพวกพระเอาไว้

โวลสโตนครอฟต์ : แน่นอน นายเบิค วิธีการเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งที่เราว่าจะสามารถรักษาศีลธรรมไว้ได้ การเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และโชคลางอย่างปราศจากเหตุผล ในลัทธิศาสนาแบบเก่า เป็นเครื่องกั้นมิให้เข้าถึงคุณธรรม ขอให้เราพิจารณาถึงเหตุผลอันละเอียดลึกซึ้งภายในตัวเรา หรือความมีสติสัมปชัญญะในเรื่องความผิดชอบชั่วดี ถึงความรักโดยธรรมชาติที่มนุษย์มีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ถึงความมั่นคงและเมตตากรุณาที่มีอยู่ในหัวใจอันบริสุทธิ์ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่สามารถสร้างจริยธรรมขึ้นมาให้มีในมนุษย์ ดังที่นายเพนได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

เอ็ดมันด์ เบิค : คุณนาย ศาสนจักรในยุโรปมีประเพณีของการศึกษาเล่าเรียนมานมนานแล้ว เราจึงควรทำการอย่างช้า ๆ ในอันที่จะต่อต้านศาสนจักรในเรื่องนี้ และพึงละจากการคาดคะเนอย่างลุ่มหลง ชนิดที่เลยเถิดเกินไป เราเองพึงพยายามนอบน้อมถ่อมตนเข้าไว้

ทอม เพน : เราเรียนรู้ถึงการนอบน้อมถ่อมตนเพื่อภราดรภาพ เพื่อเป็นการตระเตรียมตัวเราเพื่อความเป็นพี่เป็นน้องต่อมนุษย์ด้วยกัน และเพื่อจะปฏิบัติตัวให้เสมอกับผู้อื่น โดยที่เราเองถือว่าเขาด้อยกว่าเรามาก่อน

เอ็ดมันด์ เบิค : หากท่านลืมถึงความเป็นบิดรของพระผู้เป็นเจ้าเสียแล้ว ท่านจะใช้สิ่งใดเล่าในการค้นหาความเป็นพี่น้องกันของมนุษย์ เพราะการที่สิ่งหนึ่งจะมีความหมาย ก็ต่อเมื่อได้สัมพันธ์กับอีกสิ่งหนึ่ง

ทอม เพน : ข้าพเจ้ามิได้ปฏิเสธถึงความเป็นบิดรของพระผู้เป็นเจ้าแต่อย่างใดเลย ข้าพเจ้าเพียงแต่วิพากษ์วิจารณ์ผู้ที่มักกล่าวอ้างถึงการเป็นข้าช่วงใช้ของพระองค์ในโลกนี้ต่างหาก

โวลสโตนครอฟต์ : พื้นฐานทางภราดรภาพนั้นคือมิตรภาพ และมิตรภาพจะมีได้ก็ต่อใน

ระหว่างคนที่เสมอกัน นี้เป็นอีกเหตุผลหนึ่ง ซึ่งทำให้เราจำต้องเลิกล้มระบบศักดินาแต่โบราณเสีย

เอ็ดมันด์ เบิค : เอะอะก็เลิกล้ม ดูทีจะเป็นเสียงร้องของท่านกันอยู่เรื่อย ๆ นะคุณโวลสโตนครอฟต์ ภาษาแห่งการโค่นล้างทำลายแสลงหูข้าพเจ้าเหลือเกิน

ทอม เพน : เป็นอันท่านย่อมต้องปล่อยทุกสิ่งทุกอย่างไว้ในสถานะเดิม ไม่ว่ามันจะดีเลวอย่างไรก็ตาม

เอ็ดมันด์ เบิค : เปล่าดอก นายเพน ข้าพเจ้าไม่ได้ห้ามการเปลี่ยนแปลง แต่แม้เมื่อเวลาข้าพเจ้าเปลี่ยน ก็ย่อมเปลี่ยนเพื่อรักษาไว้ ไม่ว่าจะทำอะไร ข้าพเจ้าย่อมดำเนินรอยตามบรรพบุรุษ ข้าพเจ้าย่อมปฏิสังขรณ์ตามรูปแบบของอาคารเสมอ หลักแห่งการปกครองของบรรพบุรุษนั้น เห็นได้ชัดจากการประพฤติปฏิบัติ ว่าในทางการเมืองนั้น ระมัดระวัง รอบคอบ โดยยึดหลักแห่งศีลธรรม ยิ่งกว่าจะทำอะไรให้สับสนวุ่นวายอย่างเหลวเละ ฉะนั้น จึงควรที่เราจะระมัดระวัง ถ้าจะทำตนให้สมควรแก่การรับและรักษามรดกที่ตกทอดมาถึงเรา

โวลสโตนครอฟต์ : ถ้าเราจะไม่รักษามรดกเล่า คนฝรั่งเศสรับระบบการปกครอง ซึ่งเต็มไปด้วยปัญหาของความอยุติธรรม เขาจึงตัดสินใจกับปัญหาอย่างน่าเห็นใจในอันที่จะแสวงหาระบบใหม่ที่ดีกว่า

เอ็ดมันด์ เบิค : วลีที่ว่า "เต็มไปด้วยปัญหาของความอยุติธรรม" นั้น ออกจะรุนแรงไป ไม่ว่าจะหลักการของรัฐบาลไหน ในอันที่จะให้บรรลุคุณความดีดังประสงค์ ย่อมก่อให้เกิดความไม่สะดวกสบายด้วยกันทั้งสิ้น การกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์ย่อมมีสิ่งซึ่งไม่พึงปรารถนาอันแรงกล้าอยู่เสมอ ระบบเดิมของฝรั่งเศสไม่เลวไปกว่าระบบของรัฐบาลอื่น ๆ โดยมาก และดีกว่ารัฐบาลอื่น ๆ เป็นอย่างมากด้วย

โวลสโตนครอฟต์ : ข้าพเจ้าสังเกตว่าท่านมักพูดถึงบรรพบุรุษนะ นายเบิค โดยให้เหตุผลว่าเราต้องเคารพความผุกร่อนของอดีต ดังหนึ่งว่านั่นคือผลได้อันวิเศษจากประสบการณ์

เอ็ดมันด์ เบิค : ก็ควรจะเป็นเช่นนั้น ดังผู้เยาว์ก็ควรเคารพผู้ใหญ่

โวลสโตนครอฟต์ : คำอุปมาที่ว่านี้ฟังไม่ขึ้น ที่เราเคารพคนแก่ ก็เพราะคนแก่ยังไม่ตาย ส่วนอดีตกาลอันนานไกลตายจากไปนานแล้ว นายเบิค ท่านพูดถึงสมัยกอธิคว่าน่าพิศมัย ต้นไอวี่นั้นแก่และงดงาม แต่เมื่อลำต้นตายลง เราก็คงต้องรีบตัดเอาลงเสีย

เอ็ดมันด์ เบิค : เวลาเราพูดถึงรัฐบาล เรามักให้เหตุผลว่า ระบบไหนที่ชาติไหนใช้มานานแล้วก็เจริญงอกงาม ควรจะใช้ระบบนั้น นี้ดีกว่าเหตุผลในเรื่องการเลือกประเทศชาติเสียอีก เพราะมิได้เลือกกันวันเดียว หรือกลุ่มชนเดียว หากการเลือกระบบการปกครองอย่างนี้ เลือกใช้กันมาหลายต่อหลายชั่วคนแล้ว

ทอม เพน : นายเบิค ข้าพเจ้ารู้สึกว่าข้อบกพร่องของพวกท่าน ซึ่งมักถือเหตุผลโดยอ้างถึงอดีตนั้น อยู่ตรงที่ท่านไม่ได้กลับไปสู่อดีตอันยาวนานพอจริง ท่านหยุดเพียงแค่ระยะร้อยปี พันปี แล้วท่านก็ตั้งกฎเกณฑ์สำหรับปัจจุบันขึ้นมา โดยยึดหลักของโบราณ นี่ไม่ใช่วิธีที่จะปกครองบ้านเมือง เพราะหากว่าเรากลับไปสู่อดีตจริง ๆ เราควรทำได้ดีกว่านี้ คือเราต้องกลับไปสู่ยุคสมัยที่มนุษย์คนแรกก่อเกิดมาจากพระผู้สร้าง เขาคือใคร คำตอบก็คือเขาเป็นมนุษย์คนแรก ซึ่งสูงส่ง และเป็นคนเดียวที่มีบรรดาศักดิ์ เขาก็คือมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งนั่นเอง ที่พระเจ้าสร้างขึ้นมาจากจินตนาการของพระองค์ แรกทีเดียวพระองค์หาได้สร้างกษัตริย์ สังฆราช หรือขุนนางสืบตระกูลแต่อย่างใดไม่

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่ว่าในสมัยนั้น มนุษย์อยู่ในภาวะที่ปราศจากความต่ำช้า สังคมการเมืองจึงยังมิได้เกิดขึ้น

ทอม เพน : แต่มนุษย์มีสิทธิที่พระผู้เป็นเจ้าประทานมาแล้ว

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่กล่าวกันว่า เมื่อมนุษย์เข้าร่วมในสังคมการเมือง เขายอมสละสิทธิ์โดยธรรมชาติที่เกี่ยวกับการป้องกันตนเองไป เพื่อผลประโยชน์แห่งระบบความยุติธรรม เขามอบสิทธิของเขาอันมีเสรีภาพอย่างไม่จำกัดขอบเขตไปเพื่อประโยชน์ในการพิทักษ์ปกป้องเขา และได้มาซึ่งเสรีภาพอันจำกัดในสังคม เสรีภาพของแต่ละบุคคลควรได้รับการประกัน โดยวิธีการที่แต่ละคนต้องจำกัดเสรีภาพของตน เพื่อไม่ไปกระทบกระเทือนผู้อื่น หรืออีกนัยหนึ่งมนุษย์ได้สิทธิอันเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีพในรัฐ สิทธิซึ่งได้รับประกันจากระบบกฎหมายอันเที่ยงธรรม และได้รับการพิทักษ์ปกป้องจากสถาบันที่ก่อตั้งขึ้นเป็นอย่างดี

ทอม เพน : หากสถาบันที่ก่อตั้งขึ้นนั้นไม่ดีละ

เอ็ดมันด์ เบิค : เราควรแก้ไข เราควรแก้ไข แต่การแก้ไข ควรค่อยเป็นค่อยไป นะนายเพน การดำเนินการทางการเมืองที่เป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายของสังคม ควรใช้แนวทางสังคม ควรใช้ความคิดเป็นแรงกระตุ้นให้กันและกัน ต้องใช้

เวลาสำหรับรวมความสามัคคีขึ้นในหมู่คนที่คิดคล้าย ๆ กัน ในอันที่จะแสวงหาความดีที่เราประสงค์ ความอดทนจึงประสบผลสำเร็จมากกว่าการใช้พลังอำนาจ เราจะประสบผลสำเร็จอย่างมาก เมื่อมีการตอบแทนซึ่งกันและกัน มีความปรองดองกัน และความสมดุลย์กัน ด้วยเหตุนี้ ท่านจะพบว่า ไม่สามารถสร้างความดีในทางสร้างสรรค์ได้โดยวิธีปฏิวัติ เพราะนั่นเป็นวิธีการที่รวดเร็วและรุนแรงเกินไป

โวลสโตนครอฟต์ : แต่นายเบิค การปกครองของอังกฤษ ซึ่งท่านยกย่องชมเชยอย่างมากนั้นไม่ได้เริ่มต้นจากความอดทน ความปรองดอง หรือการเดินทางสายกลาง และดุลภาพ แต่เริ่มจากการเอาชนะและการปล้นสะดมต่างหาก

ทอม เพน : นายเบิค ขอให้กลับไปที่จุดเริ่มต้น มันเริ่มดังที่คุณโวลสโตนครอฟต์เตือนเราพวกนอร์มันเอาชนะอังกฤษ โดยวิลเลียมแห่งนอร์แมนดี ผู้เป็นบุตรโสเภณีและจอมโจรผู้บุกรุกชาวอังกฤษ มาก่อตั้งราชบัลลังก์ แล้วเป็นต้นกำเนิดของราชวงศ์อันทรงเกียรติของเรา ซึ่งเราต้องยอมรับว่า ครั้งหนึ่งได้เป็นโจรมาปล้นชาติ แล้วแบ่งแยกทรัพย์สินที่ปล้นมาได้ ในระหว่างพวกโจรอันธพาลด้วยกัน แต่แล้วความเป็นโจรก็หายไป เนื่องมาแต่ความเป็นกษัตริย์ ส่วนพวกบริวารซึ่งก่อความยุ่งยากให้ประเทศนี้ต่อมาอีกหลายศตวรรษ โดยการแก่งแย่งสมบัติกัน แล้วในที่สุดก็อยู่กันอย่างสันติ จนมีมารยาทดี ดังที่ปรากฏตามราชสำนักต่าง ๆ หรือแท้ที่จริงนั้น พวกลูกหลานจะพยายามตัดความเลวร้ายของบรรพบุรุษออก ด้วยการแสดงท่าทีอย่างศิวิไลต่าง ๆ แต่เราก็ลืมความหลังในประวัติศาสตร์ไม่ได้

เอ็ดมันด์ เบิค : ประวัติศาสตร์สอนเราให้ระมัดระวังในการพิจารณาพิพากษา

โวลสโตนครอฟต์ : ความผิดคงเป็นความผิดอยู่อย่างนั้น ไม่ว่าจะกระทำขึ้นเมื่อไร ข้าพเจ้าคิดว่าไม่มีความเห็นใดที่บ่อนทำลายศีลธรรม มากกว่าแนวความคิดที่ว่ากาลเวลาช่วยทำให้อาชญากรถูกต้องตามทำนองคลองธรรมขึ้นมาได้

เอ็ดมันด์ เบิค : แต่ถ้าพวกนั้นเป็นอาชญากร ก็ล้มหายตายจากไปหมดแล้ว ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าลูกหลานที่สืบต่อกันมาจำต้องได้รับคำตำหนิติเตียนด้วย

ทอม เพน : ก็เพราะเขาเหล่านั้นคงติดอยู่กับทรัพย์ศฤงคารที่ตกทอดกันมา นี่แหละนายเบิค ที่เป็นคำตอบว่า ทำไมพวกนี้จึงต้องถูกตำหนิติเตียนด้วย

เอ็ดมันด์ เบิค : นายเพน คราวนี้ถึงตาข้าพเจ้า ที่จะว่าท่านไม่กลับไปสู่ระยะเวลาในอดีตมากพอละนะ และขาดการมองอย่างกว้างพอด้วย หากเราพิจารณาประวัติศาสตร์อันยาวนานทั้งหมดของมนุษยชาติ เราจะพบว่าชัยชนะของพระ

เจ้าวิลเลียมแห่งนอร์แมนดีที่มีบนเกาะนี้ เป็นแบบฉบับของวิธีการอันซ้ำซากในการทำสงครามและการเอาชนะ ในระหว่างเจ้าต่อเจ้า ขุนนางต่อขุนนาง ซึ่งเราเจอะเจอเสมอในชาติต่าง ๆ และการที่สงครามระหว่างสังคมการเมืองต่อสังคมการเมืองอื่น ๆ ที่ปรากฏอย่างซ้ำซากนั้น ก็เพราะการขาดระบบกฎหมายระหว่างชาติต่าง ๆ และการขาดการรวมตัวของรัฐต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ที่จะเป็นใหญ่เหนือรัฐทั้งสองนั้น อุทาหรณ์นั้นควรชี้ให้เราตระหนักถึงคุณค่าของสันติสุขระหว่างแต่ละบุคคล และที่จะเป็นได้ก็ต่อเมื่อมีกฎหมายและรัฐบาลการที่เกิดสงครามระหว่างรัฐขึ้น ก็เนื่องมาจากแต่ละบ้านเมืองขาดขื่อแป ส่วนการที่สังคมมีความสงบได้ ก็เนื่องจากสังคมนั้นมีระบบแห่งกฎหมายเพราะกฎหมายเป็นทรัพย์ศฤงคารอันทรงคุณค่ายิ่งของมนุษยชาติ แต่การปฏิวัติสลัดกฎหมายทิ้ง แล้วปล้นสะดมทรัพย์สินของประชาชน นายเพน นี้คือคำตอบของข้าพเจ้าที่ไม่เห็นด้วยกับกรณีการปฏิวัติของพวกท่าน

โวลสโตนครอฟต์ : เราทั้งหมดเห็นด้วย ว่าสังคมการเมืองต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบกฎหมายและข้อตกลงนี้ผูกมัดทั้งฝ่ายผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง เมื่อใดผู้ปกครองละเมิดและจำกัดสิทธิของประชาชน ก็เท่ากับว่าเขาเป็นผู้ล้มล้างรัฐนั้น

เอ็ดมันด์ เบิค : จริงอยู่ รัฐเป็นพันธสัญญา แต่จะเลิกพันธสัญญานี้กันง่าย ๆ มิได้ พันธสัญญาย่อยที่มีวัตถุประสงค์เพียงผลประโยชน์ บางครั้งบางโอกาสอาจยกเลิกไปตามความพึงพอใจได้ แต่กรณีของรัฐแล้ว จะมาถือว่ามีพันธสัญญาดังเข้าหุ้นกันค้าขายกาแฟ พริกไทย ยาสูบ หรือผ้าดิบนั้นไม่ได้ แต่เรามองมาที่รัฐด้วยความนับถือ ทั้งนี้เพราะว่ารัฐนั้นเป็นที่รวมของความร่วมมือทั้งหมด ผู้นำทางการเมืองมิได้มีอิสรภาพที่จะยกเลิกข้อผูกมัดทางสังคมตามที่ตนปรารถนาได้โดยไม่ผิดจริยธรรม การแตกแยกของชุมชนก็ดี การช่วยเหลือเพื่อทำลายก็ดี ล้วนแต่เป็นการละจากโลกของเหตุผล ละจากกฎระเบียบแห่งโลกของสันติสุข คุณความดี และความอดทนที่มีผลดีไปสู่โลกที่มีแต่ความปั่นป่วนบ้าคลั่ง โลกที่มีแต่ความแตกร้าวชั่วร้าย สับสน และโลกที่มีแต่ความเศร้าโศกโดยไร้ประโยชน์

ทอม เพน : ประชาชนฝรั่งเศสไม่ได้ฉีกกระชากชุมชนออกเป็นชิ้น ๆ แต่เขาทั้งหลายทำงานร่วมกัน เพื่อสร้างชุมชนใหม่ขึ้นมา ซึ่งจะเป็นชุมชนที่ปราศจากชนชั้น แต่เป็นสังคมใหม่ที่สนับสนุนความสามารถพิเศษเฉพาะของคน สังคมจะ

รางวัลคนเพราะความสามารถของเขา เหตุผลเท่านั้นที่จะเป็นหลักนำอันสำคัญสุดของมนุษยชาติ จะไม่ยอมให้การเชื่อถือโชคลางและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มานำมนุษย์อีก ชาวนาและช่างฝีมือจะได้มีโอกาสชื่นชอบกับผลผลิตอันเกิดจากวิริยอุตสาหะของเขา แทนที่จะต้องแบ่งผลผลิตส่วนใหญ่ให้เป็นค่าเช่าแก่เจ้าของที่ดิน และเสียเป็นภาษีให้แก่กษัตริย์ คนงานจำนวนมากมายจะมองไปข้างหน้าเพื่อชีวิตที่ดีขึ้น เพื่อเกียรติภูมิใหม่ ๆ พลทหารจะมีความยินดีมากขึ้นที่ได้จับอาวุธ เพราะรัฐที่เขาปกป้องเป็นรัฐของเขาเอง

โวลสโตนครอฟต์ : นายเบิค ถูกต้อง ผู้ดีอย่างใหม่ได้ก่อตัวขึ้นในฝรั่งเศสแล้ว กล่าวคือประชาชนทุกคนเป็นผู้ดี และเป็นการรวมตัวของประชาชนทั้งหมด ประชาชนทุกคนได้รับสิทธิทางเสรีภาพ เสมอภาพ และภราดรภาพ สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นที่ฝรั่งเศสนี้ จะเกิดขึ้นต่อไปกับประเทศอื่น ๆ ในยุโรปภายในเวลาอันไม่ช้านี้แล้ว นี่เป็นยุคที่ระเบียบและกฎเกณฑ์เก่า ๆ จะสิ้นสุดลงในเร็ว ๆ นี้แล้ว

ทอม เพน : ใช่แล้ว การปฏิวัติอันเป็นการวางรากฐานทางอธิปไตยของชาติ และให้เกิดมีรัฐบาลโดยผู้แทนของปวงชนได้เริ่มขึ้นแล้วในยุโรป ฝรั่งเศสได้แบบอย่างการปฏิวัติจากอเมริกา แล้วในไม่ช้าอังกฤษก็จะเป็นเช่นนั้นบ้าง แต่ถ้าจะทำการกันอย่างฉลาดแล้ว ควรเตรียมรับระเบียบแบบแผนใหม่ได้แล้ว ด้วยการปฏิวัติโดยใช้เหตุผลและยอมรับความเป็นจริง ยิ่งกว่าที่จะปฏิเสธความข้อนี้ โดยก่อให้เกิดการสู้รบกันขึ้น แต่จะอย่างไรก็ตาม ระบบใหม่นี้ก็จะเกิดขึ้น มันจะต้องมาถึงแน่

เอ็ดมันด์ เบิค : นายเพน นั่นเป็นคำทำนายของท่านรึ แต่นั่นไม่ใช่คำทำนายของข้าพเจ้าดอกนะ ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เกรงกลัวในสิ่งที่ท่านหวังว่าจะได้พบเห็น สำหรับข้าพเจ้า เชื่อว่าผู้นำทางทหารจะได้ปรากฏตัวขึ้นในประเทศฝรั่งเศส ผู้นั้นจะต้องเป็นนายพลที่ใคร ๆ ชอบ และเขาเข้าใจศิลปะการจูงใจทหารกับทั้งยังสามารถมีจิตใจในการบังคับบัญชาอีกด้วย แล้วใคร ๆ ก็จะมองไปที่เขาเมื่อถึงเวลานั้น คน ๆ นี้ซึ่งคุมกองทัพไว้ได้ ก็จะเป็นนายใหญ่ในฝรั่งเศสเป็นนายของระบบสาธารณรัฐของท่าน เมื่อถึงเวลานั้นก็ถึงกาลอวสานของประชาธิปไตย อันเกิดจากการปฏิวัติของท่านแล้ว นายเพน จะเกิดระบบเผด็จการที่เลวร้ายกว่าที่เคยมีมาแต่ไหน ๆ เสียอีก

บทสนทนาทางการเมืองเรื่องอนาธิปไตย

ระหว่าง คาล มากซ์ และ ไมเกิล บาคูนิน

คาล มากซ์ และ ไมเกิล บาคูนิน พบกันเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๗ การสนทนาของคนทั้งสองนี้มีขึ้นที่บ้านพักของบาคูนินในลอนดอน ตอนที่ชาวรุสเซียผู้นี้มาอังกฤษชั่วคราว ด้วยตอนนั้นมากซ์ลี้ภัยมาอยู่ลอนดอนก่อนแล้ว คนทั้งสองรู้จักกันมาถึงยี่สิบปี แต่มิตรภาพออกจะสั่นคลอนอยู่บ้าง ด้วยต่างก็ทนกันและกันไม่ค่อยได้ และต่างก็หวังจะเป็นผู้นำในหมู่ชนกรรมาชีพสากล มากซ์มีคนสนับสนุนมากกว่าในยุโรปเหนือ แต่บาคูนินก็ได้ภาษีกว่าในยุโรปใต้ ทฤษฎีสังคมนิยมของคนทั้งสองก็ตรงกันข้ามเลยทีเดียว แต่ต่างก็หวังเอาอีกฝ่ายเป็นพวกเพื่อต่อสู้กับพวกกระฎุมพี และแล้วในที่สุดคนทั้งสองนี้ก็ได้เป็นศัตรูกันอย่างสำคัญ แต่การพบกันในลอนดอนคราวนี้ต่างก็ถือว่าเป็นผลสำเร็จอันงดงาม

บาคูนิน : มากซ์ที่รัก ข้าพเจ้ามีใบยากับใบชาสำหรับเลี้ยงท่าน นอกจากนี้แล้วก็ไม่มีอะไรอื่นอีก ด้วยเวลานี้ข้าพเจ้ากำลังจน

คาล มากซ์ : บาคูนิน ข้าพเจ้าจนตลอดเวลา ไม่มีแง่ไหนของความจนที่ข้าพเจ้าไม่รู้จัก ความจนนับเป็นความชั่วร้ายที่สุดในบรรดาความชั่วทั้งหลาย

บาคูนิน : ไม่ใช่ความจนหรอกมากซ์ ความเป็นทาสต่างหากที่เลวร้ายที่สุด เออ เอาน้ำชาสักถ้วยไหม อย่างนี้ข้าพเจ้ามีพร้อมอยู่เสมอ คนรับใช้ในลอนดอนพวกนี้ใจดีจริง เมื่อข้าพเจ้าพักอยู่ที่ตำบลแพดดิงตันกรีน มีคนหนึ่งชื่อเกรซ ชอบวิ่งขึ้นวิ่งลงระหว่างชั้นบนกับชั้นล่าง เพื่อเอาน้ำร้อนกับน้ำตาลมาให้

คาล มากซ์ : ใช่ ชนชั้นกรรมาชีพลำบากมากที่ในอังกฤษ คนพวกนี้ควรปฏิวัติขัดขืนก่อนใครอื่นหมด

บาคูนิน : ควร แต่จะทำละหรือ

คาล มากซ์ : ถ้าไม่พวกนี้ก็ต้องพวกเยอรมัน

บาคูนิน : พวกเยอรมันไม่ยอมลุกฮือขึ้นหรอก พวกนี้ยอมตายดีกว่าที่จะปฏิวัติ

คาล มากซ์ : บาคูนิน นี่ไม่ใช่เรื่องสันดานประจำชาติ แต่เป็นเรื่องความเจริญทางด้านอุตสาหกรรมต่างหาก เมื่อกรรมกรรู้สึกนึกถึงชนชั้นของตน ....

บาคูนิน : พวกนี้ไม่รู้สึกในเรื่องชนชั้นอะไร ที่นี่ยายคนรับใช้ที่ข้าพเจ้าเอ่ยถึงนั้น ยอมรับสภาพของความเป็นบ่าวอย่างน่าชื่น ข้าพเจ้าเจ็บใจมากที่ได้แลเห็นคนถูกเอาเปรียบเช่นนี้

คาล มากซ์ : ท่านเองก็ดูเหมือนจะได้เอาเปรียบเธอมาเหมือนกัน

บาคูนิน : ลอนดอนเต็มไปด้วยการเอารัดเอาเปรียบ มหานครแห่งนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ ความยาก และความมืดมน ตามถนนรนช่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั่วไป แต่ก็ดูเหมือนไม่มีใครพยายามที่จะทำลายสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ นี่ไม่ใช่สถานที่สำหรับนักสังคมนิยม

คาล มากซ์ : แต่นี่ก็ดูเหมือนจะเป็นสถานที่แห่งเดียวที่ยอมรับเรา ข้าพเจ้าอยู่ที่นี่มา ๑๕ ปีแล้ว

บาคูนิน : น่าเสียดายที่ท่านไม่เคยมาเยี่ยมข้าพเจ้าที่แพดดิงตันกรีนเลย มากซ์ที่รัก ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่นมากว่าสิบสองเดือนแล้ว เมื่อข้าพเจ้าได้รับไปรษณียบัตรจากท่านเมื่อวานนี้ จึงระลึกขึ้นได้ว่าเราไม่ได้พบกันอีกเลย ตั้งแต่สมัยที่อยู่ปารีสด้วยกันเมื่อครั้งกระโน้น เมื่อเราพบกันครั้งสุดท้ายนั้นปี ๒๓๙๑ มิใช่หรือ

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าต้องจากปารีสเมื่อปี ๒๓๘๘

บาคูนิน : ใช่แล้ว ข้าพเจ้าจำได้ ข้าพเจ้าอยู่ต่อมาจนปี ๒๓๙๐ ต้องเป็นหลังจากนั้นอีกปีหนึ่งที่เราพบกันในเบอร์ลิน ก่อนเกิดการลุกฮือขึ้นที่เมืองเดรสเดนเล็กน้อย ตอนนั้นข้าพเจ้าตกอยู่ในมือของฝ่ายศัตรู ถูกคุมขังไว้ในคุกถึงสิบปี แล้วถูกส่งไปไซบีเรีย และดังที่ท่านรู้แล้วว่าข้าพเจ้าหลบหนีจนมาถึงลอนดอนนี่ เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้ามีที่อยู่ในอิตาลีแล้ว ข้าพเจ้าจะกลับไปฟลอเรนซ์สัปดาห์หน้า

คาล มากซ์ : ดูท่านออกจะเคลื่อนย้ายอยู่ได้เรื่อย ๆ

บาคูนิน : ข้าพเจ้าจำต้องทำเช่นนั้น เพราะข้าพเจ้าไม่ใช่นักปฏิวัติที่เก็บตัวเงียบอย่างท่าน พระราชาทั่วยุโรปทำให้ข้าพเจ้าต้องเคลื่อนย้ายอยู่ตลอดเวลา

คาล มากซ์ : พระราชาต่าง ๆ ของยุโรปก็ได้เนรเทศข้าพเจ้าจากหลายต่อหลายประเทศเช่นกัน ยังความจนก็บังคับให้ข้าพเจ้าต้องออกจากบ้านหลายแห่ง

บาคูนิน : ใช่ ในกรณีของข้าพเจ้า ความจนก็เข้ามามีบทบาทด้วย ข้าพเจ้าไม่มีสตางค์ตลอดเวลา ต้องยืมเงินจากเพื่อนตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่า ข้าพเจ้ามีชีวิตอยู่ได้ด้วยเงินที่ยืมมาจากผู้อื่นเกือบตลอดชีวิต ยกเว้นก็แต่ตอนที่อยู่ในคุก เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าอายุ ๕๐ แล้ว แต่ข้าพเจ้าไม่เคยคิดเรื่องเงินเลย จำเพาะพวกกระฎุมพีเท่านั้นที่คิดเรื่องเงิน

คาล มากซ์ : ท่านโชคดี ด้วยไม่มีครอบครัวที่จะต้องเลี้ยงดู

บาคูนิน : ท่านย่อมทราบอยู่ว่า ข้าพเจ้าได้ภรรยาคนหนึ่งในโปแลนด์ แต่ก็ดีที่เราไม่มีลูก เอาน้ำชาไหม ข้าพเจ้าเอาละ คนรุสเซียไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ได้ ถ้าไม่ได้ดื่มน้ำชา

คาล มากซ์ : ท่านนั้นมันคนรุสเซียแท้ ๆ บาคูนิน และถ้าพูดให้ตรงแท้ทีเดียว ก็ต้องบอกว่า

ท่านมันผู้ดีรุสเซียเสียด้วย ย่อมเป็นการยากที่คนอย่างท่านจะเข้าสู่ห้วงสำนึกของพวกชนชั้นกรรมาชีพ

บาคูนิน : แล้วท่านละมากซ์ ท่านไม่ใช่ลูกของหมอกฎหมายกระฎมพีที่ร่ำรวยหรอกรึ ยังภรรยาของท่านนั้นก็ใครเล่า ถ้าไม่ใช่ ไฟรอิน ฟอน เวสฟาเลน ธิดาของท่านบารอน ฟอน เวสฟาเลน ผู้มีบรรดาศักดิ์ ซึ่งเป็นน้องสาวของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แห่งรัฐปรัสเซีย แล้วจะว่าท่านมีกำพืดเป็นชนชั้นต่ำอย่างไรได้

คาล มากซ์ : ลัทธิสังคมนิยมจำต้องมีปัญญาชนและชนชั้นกรรมาชีพ นอกไปจากนี้แล้วข้าพเจ้ายังได้รับบทเรียนอีกเป็นอันมาก จากการถูกลงโทษและความหิวโหยเผชิญมาแล้วกับความหนาวเย็น และในยามราตรีที่ไม่อาจนอนหลับได้ ในยามถูกเนรเทศ

บาคูนิน : กลางคืนในคุกนั้นนานกว่าและหนาวกว่า แต่ข้าพเจ้าก็เผชิญกับความหิวโหยจนบัดนี้ไม่รู้สึกอะไรอีกแล้ว

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าว่าที่เลวร้ายที่สุดอยู่ตรงที่แลเห็นลูกตาดำ ๆ ตายไปต่อหน้า เพราะว่าไม่อาจจะหาเงินมาเลี้ยงลูกได้อย่างพอเพียง

บาคูนิน : ข้าพเจ้าเชื่อท่านในข้อนี้ ถูกสั่งประหารชีวิตเสียเองยังจะดีกว่า ข้าพเจ้าเองพอใจกับความคิดเช่นนั้น

คาล มากซ์ : ตั้งแต่ข้าพเจ้ามาอยู่ลอนดอน ข้าพเจ้าอยู่ในห้องอย่างถูก ๆ ที่ตกแต่งอย่างเลว ข้าพเจ้าต้องขอยืมเงิน และซื้ออาหารด้วยเงินเชื่อ แล้วเอาเสื้อผ้าไปจำนำมาใช้หนี้เขา ลูก ๆ ข้าพเจ้ามักต้องคอยบอกเจ้าหนี้ว่าข้าพเจ้าไม่อยู่ พวกเราทั้งหมด รวมทั้งภรรยาข้าพเจ้า ลูก ๆ และคนใช้แก่ ๆ อีกคนหนึ่ง ยัดกันเข้าไปอยู่ในห้องสองห้อง ซึ่งไม่มีเครื่องแต่งห้องที่สะอาดน่าดูแม้แต่ชิ้นเดียว ข้าพเจ้าต้องทำงานที่โต๊ะหัก ๆ ตัวเดียวกับที่ภรรยาข้าพเจ้าใช้เป็นที่เย็บผ้า และลูก ๆ ใช้เป็นที่เล่น บ่อยครั้งเหลือเกิน ที่เรานั่งกันอยู่เป็นชั่วโมง ๆ โดยไม่มีแสงไฟ ไม่มีอาหาร เพราะเราไม่มีปัญญาจะซื้ออะไรได้เลย ภรรยาข้าพเจ้าเจ็บบ่อย และลูกก็เจ็บบ่อย แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถไปตามหมอมาได้ เพราะเราไม่มีเงินจ่ายให้เขา หรือพอที่จะไปเจียดยาตามที่หมอสั่ง

บาคูนิน : มากซ์ที่รัก แล้วเพื่อนผู้อารีของท่านเล่า อย่างเองเกิลส์ ที่ร่วมงานกับท่านนั้นข้าพเจ้าเข้าใจอยู่เสมอว่า.......

คาล มากซ์ : เองเกิลส์ใจดีเป็นพิเศษ แต่เขาไม่อาจช่วยข้าพเจ้าได้ตลอดไป เชื่อเถิดว่าข้าพเจ้าเผชิญมากับความทุกข์ทุกชนิด ที่ร้ายที่สุดเกิดขึ้นเมื่อแปดปีมาแล้ว ตอนลูกชาย เอดก้า ตาย เมื่ออายุได้หกขวบ ฟรานซิส เบคอน บอกว่า คนที่

สำคัญจริง ๆ นั้น มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและกับโลก และมีสิ่งที่ดึงดูดมากพอ จนเอาชนะสิ่งที่สูญเสียได้ แต่ข้าพเจ้าไม่ใช่คนสำคัญถึงขั้นนั้นเลย บาคูนิน เพราะการตายของลูกชาย ทำให้ข้าพเจ้าขมขื่นอย่างใหญ่หลวง แม้จนบัดนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ยังรู้สึกเช่นกับเมื่อตอนเกิดเหตุคราวนั้น

บาคูนิน : ก็ถ้าท่านต้องการเงิน อเล็กซานเดอ เฮอเซน มีอยู่ออกมากมายไป ข้าพเจ้ามักหันไปที่เขาก่อน ข้าพเจ้ามองไม่เห็นว่าทำไมเขาจะไม่ช่วยท่านด้วย

คาล มากซ์ : เฮอเซนเป็นนักปฏิรูปกระฎุมพีที่ทำการอย่างผิวเผินที่สุด ข้าพเจ้าไม่มีเวลาสำหรับสังคมของคนพวกนี้

บาคูนิน : ถ้าไม่ได้เฮอเซนเสียแล้ว ข้าพเจ้าย่อมไม่อาจแปล Communist Manifesto ของท่าน ออกเป็นภาษารุสเซียได้ เมื่อปีสองปีมานี้

คาล มากซ์ : ออกจะแปลล่าไปสักหน่อย แต่ข้าพเจ้าก็รู้สึกสำนึกในบุญคุณของท่าน ท่านควรจะคิดแปล The Poverty of Philosophy เป็นอันดับต่อไป

บาคูนิน : ไม่หรอกมากซ์ ข้าพเจ้าไม่ถือว่าหนังสือเล่มนั้นเป็นงานชิ้นสำคัญของท่าน ออกจะแข็งกล้าเกินไป กับ เบีย โจเซฟ พรูดอง

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าตั้งใจให้เป็นเช่นนั้น จะเป็นอื่นไปได้อย่างไร ในเมื่อเล่มนี้ต้องการจะคัดค้าน Philosophy of Poverty ของเขา

บาคูนิน : เป็นงานเขียนคัดค้านนักสังคมนิยมด้วยกันเอง

คาล มากซ์ : พรูดองไม่ใช่นักสังคมนิยม เขาเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา เป็นพวกชนชั้นต่ำที่สอนตนเอง เป็นคนที่ตั้งตัวขึ้นมาได้ในทางเศรษฐกิจ แล้วแสดงคุณสมบัติซึ่งไม่มีอยู่ในตน คนที่อวดพูดอย่างกำแหงโดยไร้สาระเกี่ยวกับวิทยาการนั้น ข้าพเจ้าสุดแสนที่จะทนได้

บาคูนิน : ข้าพเจ้ายอมรับว่าพรูดองมีความคิดจำกัด แต่เขาก็เป็นนักปฏิวัติมากกว่านักสังคมนิยมทั้งหลาย ที่ชอบวางกฎเกณฑ์ และประเภทที่วางตนเป็นกระฎุมพีหลายร้อยเท่า ยิ่งไปกว่านั้น เขายังอยู่ในฝ่ายเสรีภาพ โดยต่อต้านฝ่ายที่มีอำนาจ เพราะลัทธิสังคมนิยมจะต้องมีเสรีจากกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้งหมดของรัฐบาล พรูดองเป็นอนาธิปัตย์แท้และเขายอมรับความข้อนี้

คาล มากซ์ : กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความคิดของเขาเหมือนกับท่าน

บาคูนิน : ข้าพเจ้าได้รับอิทธิพลจากเขา แต่พรูดองไม่ไปไกลพอสำหรับข้าพเจ้า เขาไม่ยอมทำการและไม่ยอมใช้วิธีการอันรุนแรง เขามองไม่เห็นว่าการทำลายนั้นแท้ที่จริงก็คือการสร้างสรรค์ในอีกรูปหนึ่งนั้นเอง ข้าพเจ้าเป็นนักปฏิวัติที่

ปฏิบัติการอยู่ตลอดเวลา ส่วนพรูดองนั้นเหมือนท่าน คือเป็นนักสังคมนิยมประเภททีมีแต่ทฤษฎี

คาล มากซ์ : บาคูนิน ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าท่านหมายถึงอะไร เวลาเอ่ยถึงนักสังคมนิยมประเภททฤษฎี แต่ข้าพเจ้าก็กล้ากล่าวได้ว่าได้ปฏิบัติการในฐานะนักสังคมนิยมมาไม่น้อยไปกว่าท่าน

บาคูนิน : มากซ์ที่รัก ข้าพเจ้าไม่ได้หมายไปในทางดูหมิ่นดูแคลนเลย ข้าพเจ้าจำได้ดีว่าท่านถูกไล่ออกจากมหาวิทยาลัยบอนน์ โทษฐานดวลกันด้วยปืนสั้น ข้าพเจ้ารู้ว่าท่านจะเป็นทหารที่มีประโยชน์แก่การปฏิวัติ ถ้าเราเอาท่านออกจากห้องสมุดของบริติชมิวเซียม ไปใส่ไว้ในกองทหารได้ เวลาข้าพเจ้าว่าท่านเป็นนักสังคมนิยมประเภททฤษฎี ข้าพเจ้าหมายความว่าท่านมีทฤษฎีเกี่ยวกับลัทธิสังคมนิยมดังเช่นพรูดองนั่นเอง ข้าพเจ้านั้นไม่สามารถเขียนบทปรัชญาอะไรได้ยาว ๆ อย่างที่ท่านและพรูดองเขียนได้หรอก เขียนอนุสารสั้น ๆ นั้นแหละคือยาวที่สุดแล้วที่ข้าพเจ้าจะเขียนได้

คาล มากซ์ : ท่านเป็นคนที่ได้รับการศึกษา ท่านไม่อาจเขียนอย่างหยาบคายดังที่พรูดองเขียน

บาคูนิน : จริงอยู่ พรูดองเป็นลูกชาวนา และศึกษามาด้วยตนเอง โดยที่ข้าพเจ้าเป็นเจ้าของที่ดิน ท่านคงไม่ได้หมายความเช่นนั้น หากท่านหมายความว่าข้าพเจ้าเคยศึกษาปรัชญาของเฮเกล ที่มหาวิทยาลัยเบอร์ลินต่างหาก

คาล มากซ์ : ท่านจะได้รับการศึกษาดีไปกว่านี้อีกไม่ได้แล้ว และข้าพเจ้าต้องการนักสังคมนิยมที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมถึงเพียงนี้ ให้ทำอะไรยิ่งไปกว่าการแบกปืนอยู่ในกองทหาร หรือเอาไฟไปเผาโรงอุปรากรที่เมืองเดรสเดน

บาคูนิน : ท่านยอข้าพเจ้าแล้วละมากซ์ ข้าพเจ้าเองไม่ใช่คนวางไฟที่โรงอุปรากรเมืองเดรสเดนดอก ที่เดรสเดน ข้าพเจ้าไม่ได้ทำการเพื่อลัทธิอนาธิปไตย ความจริงนั้น ท่านคงจะจำได้ คือรัฐสภาแซกซอนลงคะแนนเสียงให้รวมเข้าอยู่ในสหพันธรัฐเยอรมัน

คาล มากซ์ : แต่กษัตริย์แห่งแซกซอนไม่ทรงยินยอมให้มีการรวมกัน จึงทรงยุบรัฐสภา ทำให้ประชาชนเกิดความไม่พอใจขึ้น ในเดือนพฤษภาคมของปีนั้นเอง ประชาชนก็ได้เอาเครื่องกีดขวางไปวางในถนนของเมืองเดรสเดน พวกผู้นำรัฐสภา ซึ่งเป็นกลุ่มพวกกระฎุมพีเสรีนิยม จึงได้เข้าไปในศาลากลาง แล้วประกาศการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวขึ้น

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าไม่เห็นว่ากรณีนี้จะเป็นแรงผลักดันอย่างดีสำหรับคนอย่างท่าน ซึ่งต่อ

ต้านรัฐบาลทุกชนิด

บาคูนิน : อย่างไรก็ตาม ประชาชนก็ได้จับอาวุธขึ้นต่อต้านกษัตริย์ ได้เริ่มขบถขึ้นแล้ว นี่ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย บังเอิญข้าพเจ้าอยู่ในเดรสเดน จึงไปร่วมกับการปฏิวัติ เพราะถึงอย่างไรข้าพเจ้าก็ได้รับการฝึกฝนมาในกองทัพ ส่วนพวกกระฎุมพีเสรีนิยมในแซกซอน แทบจะไม่มีความรู้ทางด้านทหารเลยก็ว่าได้ ข้าพเจ้ากับนายทหารโปแลนด์สองนาย ได้จัดตั้งกองเสนาธิการขึ้น สำหรับกองทัพฝ่ายก่อการจลาจล

คาล มากซ์ : พวกนี้ทหารแสวงโชคใช่ไหม ต่อจากนั้น ท่านเลยโชคไม่ค่อยดี

บาคูนิน : ใช่ กองทัพของเราอยู่ได้ไม่กี่วันดอก กษัตริย์ทรงได้กองทัพหนุนจากปรัสเซีย ทำให้เราต้องอพยพจากเดรสเดน และอย่างที่ท่านว่านั่นแหละ คือพวกเราบางคนได้จุดไฟเผาโรงอุปรากร ส่วนข้าพเจ้าเองนั้น เตรียมจะระเบิดศาลากลางในขณะที่พวกเราอยู่ในนั้น แต่ตอนนั้นพวกโปแลนด์หายไปหมด และนายโมห์เนอ ซึ่งเป็นนักเสรีนิยมชาวแซกซอนคนสุดท้าย ก็ต้องการที่จะย้ายรัฐบาลของเขาไปเมืองเคมนิตซ์ ข้าพเจ้าทิ้งเขาไม่ได้ จึงเหมือนกับลูกแกะที่ถูกนำไปสู่เพชฌฆาต เพราะที่เคมนิตซ์ เราถูกนายกเทศมนตรีจับได้ในเตียงนอน

คาล มากซ์ : เป็นอันท่านเข้าคุก เพื่อที่จะรวมรัฐต่าง ๆ ของเยอรมันเข้าด้วยกัน และเพื่อพยายามจัดตั้งรัฐบาลให้พวกกระฎุมพีเสรีนิยม โดยการใช้กำลัง ดูแล้วมันออกจะชอบกลอยู่

บาคูนิน : ข้าพเจ้าอาจจะถูกยิงเพราะเรื่องนั้นแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าฉลาดกว่านั้นมากแล้วมากซ์ ข้าพเจ้าได้เรียนรู้อะไรมากพอควรจากท่าน ในปี ๒๓๙๑ ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับท่าน แต่เดี๋ยวนี้ ข้าพเจ้าประจักษ์แล้วว่าท่านถูกต้องมากกว่าข้าพเจ้า ข้าพเจ้ายอมรับว่าเปลวไฟของขบวนการปฏิวัติได้เข้าไปฝังอยู่ในหัวของข้าพเจ้า และข้าพเจ้าเองก็สนใจกับการปฏิวัติโดยนัยลบมากกว่านัยบวก

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าดีใจที่ท่านเอาปีที่เขาควบคุมตัวไว้ไปคิดในทางที่เป็นประโยชน์

บาคูนิน : แต่ก็ยังมีอยู่ข้อหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าเป็นฝ่ายถูก และท่านผิด มากซ์ ในฐานะที่เป็นชาวสลาฟ ท่านต้องเข้าใจว่า ข้าพเจ้าต้องการปลดแอกของชนเผ่าสลาฟ จากพวกเยอรมัน ข้าพเจ้าต้องการให้สิ่งนี้เกิดจากการปฏิวัติ โดยทำลายระบบที่เป็นอยู่ในรุสเซีย ออสเตรีย ปรัสเซีย และตุรกี แล้วจัดระบบการใหม่ ให้ประชาชนที่อยู่ต่ำสุด ได้รับเสรีภาพโดยสมบูรณ์

คาล มากซ์ : เป็นอันท่านไม่ได้คิดอะไรดีไปกว่าเรื่องการรวมพวกสลาฟเข้าด้วยกัน ดังที่เคยคิดมาแล้ว ท่านก็ยังคงเป็นนักรักชาติเก่า ๆ ชาวรุสเซีย ดังที่ท่านเป็นอยู่ใน

สมัยที่เราอยู่ปารีสมาด้วยกัน

บาคูนิน : ท่านหมายความว่าอย่างไรที่เรียก "นักรักชาติชาวรุสเซีย" พูดกันตรง ๆ นะมากซ์ ท่านยังคงเชื่อว่าข้าพเจ้าเป็นสายลับของรัฐบาลรุสเซียอยู่อีกหรือ

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าไม่เคยเชื่ออย่างนั้นเลย และเหตุผลหนึ่งที่ข้าพเจ้ามาที่นี่วันนี้ ก็เพื่อให้ร่องรอยของความสงสัยที่ปรากฏอยู่นั้นหมดสิ้นไปเสีย

บาคูนิน : แต่ว่าเรื่องราวพรรค์นี้ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ **Neue Rheinische Zeitung** ตอนที่ท่านเป็นบรรณาธิการอยู่

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าได้เคยอธิบายแล้ว ว่าเรื่องนี้มาจากผู้สื่อข่าวของเราที่ปารีส ซึ่งรายงานมาว่า ยอช แซน กล่าวว่าท่านเป็นสายลับของรัฐบาลรุสเซีย ภายหลังต่อมาเราก็ได้ตีพิมพ์คำปฏิเสธของยอช แซน และรวมทั้งของท่านเองด้วยอย่างเต็มที่ เราไม่สามารถจะทำอะไรได้มากไปกว่านั้น ข้าพเจ้าเองก็ได้แสดงความเสียใจไปแล้ว

บาคูนิน : แต่ท่านก็ไม่สามารถจะทำลายข่าวลือนั้นเสียได้ แม้ข้าพเจ้าเองก็ถูกเคลื่อนย้ายสถานคุมขังจากออสเตรีย ไปรุสเซีย และถูกจับกุมไว้เป็นเวลาหลายปี ก่อนที่จะถูกส่งไปไซบีเรีย มากซ์ ท่านเองไม่เคยถูกจำคุกมาก่อน ท่านไม่เข้าใจหรอกว่า รู้สึกอย่างไร มันเหมือนกับถูกฝังทั้งเป็น ด้วยต้องบอกกับตัวเองตลอดทั้งวันและทั้งคืน ว่าเราเป็นทาส เราถูกทำลายล้าง การอุทิศและความพยายามอย่างแรงกล้าเพื่ออิสรภาพของเรา กลับต้องมาพบว่าความกระตือรือร้นอันนี้มีกำแพงอันแข็งแกร่งครอบอยู่ทั้งสี่ด้าน แต่เลวร้ายลงไปอีก ก็ตอนที่หลุดออกมาได้ กลับมาเจอะคำสบประมาทว่าเป็นสายให้กับทรราชตัวยงที่จับเราเข้าคุกนั้นเอง

คาล มากซ์ : ไม่มีใครเชื่อในเรื่องนั้นอีกต่อไปแล้ว

บาคูนิน : มากซ์ที่รัก ข้าพเจ้าเสียใจที่จะต้องบอกท่านว่า เรื่องนี้ยังเป็นข่าวสด ๆ ร้อน ๆ อยู่ในลอนดอนนี้เอง ตีพิมพ์อยู่ในหนังสือพิมพ์ที่เดนนิส อูรคูฮาต เพื่อนของท่านเป็นบรรณาธิการอยู่นั่นแหละ

คาล มากซ์ : อูรคูฮาตเป็นคนที่ชอบติดอยู่กับเรื่องหนึ่งเรื่องใดโดยเฉพาะ เขาชอบทุกอย่างที่เป็นตุรกี และเกลียดทุกอย่างที่เป็นรุสเซีย โดยไม่มีการเลือกเลย เรียกได้ว่าเขาเป็นคนไร้สติสัมปชัญญะ

บาคูนิน : แต่มากซ์ที่รัก ท่านเขียนหนังสือให้เขา และยังร่วมในรายการของเขาอีกด้วย

คาล มากซ์ : เขาเป็นคนวิกลที่น่ารัก แต่เมื่อเขาเห็นด้วยกับข้าพเจ้า หรือเขาคิดว่าเขาเห็นด้วยกับข้าพเจ้าในเรื่องลอดปาลเมอสตัน เขาก็เลยให้โอกาสที่ผลงานของ

ข้าพเจ้าจะได้ตีพิมพ์ ซึ่งเป็นการโฆษณาชวนเชื่อแท้ ๆ และเขาจ่ายเงินค่าเรื่องให้นิดหน่อย เช่นเดียวกับที่ *นิวยอร์ก ทริบูน* ให้นั้นเอง แต่มั่นใจได้เถอะบาคูนิน ว่าเรื่องที่ท่านเป็นสายลับของรัฐบาลรุสเซีย เกิดมาปรากฏขึ้นอีกนั้น ทำให้ข้าพเจ้าเสียใจยิ่งไปกว่าท่านเสียอีก หวังว่าท่านคงอนุญาตให้ข้าพเจ้าขออภัยในเรื่องนี้อีกครั้ง ที่ตรงนี้เลยทีเดียว เพราะข้าพเจ้าได้เกี่ยวข้องกับการนี้มาแต่ต้น ข้าพเจ้าเสียใจในเรื่องนี้อยู่ตลอดมา

บาคูนิน : แน่นอน ข้าพเจ้ายอมให้อภัยท่าน มากซ์

คาล มากซ์ : ยังมีอีกอย่างที่ข้าพเจ้าจำต้องกล่าวอย่างจริงใจ ว่าความคิดที่จะรวมชนเผ่าสลาฟเข้าด้วยกันนั้น เป็นภัยต่อผลประโยชน์ของลัทธิสังคมนิยม และนำไปสู่การขยายอำนาจที่มุ่งร้ายของรุสเซียในยุโรปอีกด้วย

บาคูนิน : ความคิดที่จะรวมเผ่าพันธุ์สลาฟ ซึ่งข้าพเจ้าหมายถึงการรวมในลักษณะประชาธิปไตยนั้น เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการอันยิ่งใหญ่ในการปลดปล่อยยุโรปให้เสรี

คาล มากซ์ : เหลวไหล

บาคูนิน : พิสูจน์ซิว่าเหลวไหลอย่างไร มากซ์ ขอได้โปรดวิจารณ์อย่างมีเหตุมีผล

คาล มากซ์ : ช่วงที่เหมาะสมของการรวมพวกเผ่าพันธุ์สลาฟนั้น อยู่ในคริสตศตวรรษที่ ๘ และ ๙ เมื่อพวกสลาฟทางใต้ยังคงยึดครองฮังการีและออสเตรียอยู่ และคุกคามไบแซนไตน์ ถ้าตอนนั้นพวกสลาฟไม่สามารถป้องกันตนเอง และเอาชนะเพื่อได้มาซึ่งเอกราช ในขณะที่ศัตรูสองกลุ่มของพวกสลาฟ คือ เยอรมันและแมกยาร์ กำลังทำสงครามกันอย่างขับเคี่ยวแล้ว พวกนี้จะทำได้อย่างไร ภายหลังจากการอยู่ภายใต้การปกครองของคนอื่นมาหนึ่งพันปี และถูกทำลายชาติลงเกือบหมดสิ้นแล้ว ชาติในยุโรปมีชนกลุ่มน้อย ที่เหลือมาจากการพังพินาศมาจากสิ่งตกทอดในอดีต หรือถูกผลักไสมาโดยประเทศที่เป็นผู้กำหนดแนวทางพัฒนาในประวัติศาสตร์ ท่านคงจำได้ว่าเฮเกลเรียกพวกนั้นว่าเป็นชาติพันธุ์ตกค้าง

บาคูนิน : อีกนัยหนึ่งก็คือ ท่านเห็นคนพวกนี้ว่าเป็นคนน่ารังเกียจ จนไม่มีสิทธิที่จะดำรงอยู่

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าไม่เข้าใจภาษาของคำว่า สิทธิ การคงอยู่ของกลุ่มชนพวกนี้เป็นการประท้วงต่อประวัติศาสตร์อยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้ คนพวกนี้จึงเป็นพวกมีปฏิกิริยาตัวอย่างเช่นพวกเกลิกในสกอตแลนด์ ซึ่งสนับสนุนราชวงศ์สจ๊วต ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๘๓–๒๒๘๘ หรือพวกเบรตองในฝรั่งเศส ผู้สนับสนุนราชวงศ์บูรบอง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๓๕–๒๓๔๓ หรือพวกบาสค์ในสเปนและที่ออสเตรีย ในปี

พ.ศ. ๒๓๙๑ ดูซิว่าใครเป็นคนทำให้เกิดการปฏิวัติ ถ้าไม่ใช่พวกเยอรมันและพวกแมกยาร์ และใครเป็นคนหากองทหารที่ทำให้พวกมีปฏิกิริยาตอบโต้ในออสเตรียสามารถทำลายการปฏิวัติได้ คำตอบก็คือพวกสลาฟ พวกสลาฟต่อสู้กับพวกอิตาลีและบุกเวียนนา เพื่อกษัตริย์แห่งราชวงศ์แฮบสเบิก กองทัพของพวกสลาฟช่วยรักษาอำนาจให้พวกแฮบสเบิก

บาคูนิน : จริงอยู่ มีพวกสลาฟอยู่ในกองทหารของพระจักรพรรดิ แต่ท่านก็ทราบดีอยู่แล้ว ว่าขบวนการรวมเผ่าพันธุ์สลาฟนั้น เป็นขบวนการด้านประชาธิปไตยที่มุ่งมั่นจะต่อต้านพวกแฮบสเบิก เช่นเดียวกับต้องการต่อต้านพวกราชวงศ์โรมานอฟ และราชวงศ์โฮเฮนโซเลิน

คาล มากซ์ : บาคูนิน ข้าพเจ้าได้อ่านคำประกาศของท่านแล้ว ข้าพเจ้ารู้แล้วว่าอะไรคือสิ่งที่ท่านอยากทำให้สำเร็จ

บาคูนิน : ถ้าเช่นนั้นท่านก็ย่อมจะรู้ว่าอะไรคือสิ่งที่ข้าพเจ้าเสนอ นั่นก็คือการทำลายพรมแดนจอมปลอมทั้งหลายในยุโรป แล้วสร้างพรมแดนขึ้นใหม่ ซึ่งกำหนดขอบเขตโดยอำนาจอธิปไตย ซึ่งมาจากปวงชนจริง ๆ

คาล มากซ์ : ฟังดูก็ดีอยู่ดอก แต่ท่านดูจะลืมอุปสรรคที่แท้จริง ที่ขวางกั้นแผนการนั้น กล่าวคือ ข้อแตกต่างในระดับของอารยธรรม ซึ่งชาวยุโรปต่างก็มีไม่เหมือนกันเลย

บาคูนิน : มากซ์ ข้าพเจ้าแลเห็นความยุ่งยากนั้น และได้กล่าวแล้วว่าหนทางที่จะเอาชนะในเรื่องนี้อยู่ที่นโยบายในระบอบสหพันธรัฐ พวกสลาฟไม่เป็นศัตรูต่อเยอรมันที่เป็นประชาธิปไตย หรือพวกแมกยาร์ที่เป็นประชาธิปไตย เราเสนอตัวเป็นพันธมิตรฉันพี่น้อง บนพื้นฐานของเสรีภาพ ภราดรภาพ และเสมอภาพ

คาล มากซ์ : แต่นั่นเป็นเพียงคำพูด มันไม่ได้บอกข้อเท็จจริงอะไรแก่เราเลย แต่ข้อเท็จจริงนั้นง่ายดายและโหดร้ายมาก นอกจากเผ่าพันธุ์ของท่านและพวกโปแลนด์ และบางทีคงรวมพวกสลาฟในตุรกีแล้ว พวกสลาฟอื่น ๆ ไม่มีอนาคตเอาเลย เพราะสลาฟพวกนั้นไม่มีสิ่งจำเป็นทางประวัติศาตร์ ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง อุตสาหกรรม ในอันที่จะเป็นอิสระได้เลย กล่าวคือพวกนั้นไม่มีอารยธรรม

บาคูนิน : แล้วพวกเยอรมันมีกระนั้นหรือ ท่านคิดว่าอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ให้สิทธิแก่เยอรมัน ที่จะครอบครองยุโรป เพื่อประกอบอาชญากรรมต่อชนชาติอื่นได้กระนั้นหรือ

คาล มากซ์ : อาชญากรรมอะไรกัน ตั้งแต่อ่านประวัติศาสตร์มา ข้าพเจ้าพบแต่เพียงว่า

อาชญากรรมที่พวกเยอรมันและพวกแมกยาร์ กระทำขึ้นต่อพวกสลาฟ ก็คือการป้องกันไม่ให้พวกนั้นกลายเป็นคนตุรกีไปเท่านั้นเอง อะไรจะเกิดขึ้นกับชาติเล็ก ๆ ที่แตกกระจายเหล่านั้น ถ้าหากไม่ถูกนำให้เข้ามารวมกัน และนำโดยพวกที่ถูกเรียกว่า "ผู้กดขี่"

บาคูนิน : พวกนี้ไม่ได้รับการป้องกันในฐานะพันธมิตร แต่ถูกปราบในฐานะผู้แพ้ และถูกเอารัดเอาเปรียบ

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้ากล้ากล่าวว่า มีเพียงดอกไม้ประจำชาติสองสามดอกเท่านั้นที่ถูกเหยียบแทบเท้า แต่ถ้าปราศจากเสียซึ่งกำลังและการเอาจริงเอาจัง ก็จะไม่มีอะไรสำเร็จลงได้เลยในประวัติศาสตร์ของเรา

บาคูนิน : ท่านพูดเหมือนคนเยอรมันจริง ๆ มากซ์

คาล มากซ์ : ในทางตรงกันข้าม ข้าพเจ้าต่อต้านความหยิ่งในชาติของพวกเยอรมันเสมอมา ข้าพเจ้ากล่าวอยู่เสมอว่า เยอรมันเป็นประเทศล้าหลัง ถ้าเอาไปเปรียบเทียบกับประเทศในประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เป็นเพราะว่าข้าพเจ้าไม่ตื่นเต้นกับประเทศตนเอง จึงทำให้มองเห็นข้อผิดพลาดของพวกสลาฟ ที่เอาอารมณ์ในเรื่องเชื้อชาติเข้ามาคิดทำขบวนการดังว่า

บาคูนิน : และท่านคงสนับสนุนปรัสเซียที่ทำสงครามกับเดนมาร์ก เพราะเหตุผลเดียวกันนั้น

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าสนับสนุนปรัสเซียที่ทำสงครามกับเดนมาร์ก ด้วยเหตุผลเดียวกับที่สนับสนุนฝรั่งเศสในสงครามแอลจีเรีย การขยายความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม ทำให้ลัทธิสังคมนิยมบังเกิดมีเร็วขึ้น

บาคูนิน : มากซ์ที่รัก ข้าพเจ้ากล่าวถึงเยอรมันในแบบเดียวกับที่วอลแตกล่าวถึงพระเจ้า คือถ้าไม่มีก็ควรเนรมิตให้มี เพราะไม่มีอะไรที่จะรวมเผ่าพันธุ์สลาฟเข้าด้วยกันได้ดีไปกว่าการเกลียดพวกเยอรมัน

คาล มากซ์ : นี่เป็นข้อพิสูจน์อีกประการหนึ่ง ว่าการรวมเผ่าพันธุ์สลาฟเข้าด้วยกันนั้น เป็นปฏิกิริยาตอบโต้เท่านั้นเอง คือไปสอนให้คนเกลียดชังชาวเยอรมัน แทนที่จะให้เกลียดพวกกระฎุมพี ซึ่งเป็นศัตรูที่แท้จริงของตน

บาคูนิน : ทั้งสองนี้ไปด้วยกัน นี้เองที่ข้าพเจ้าได้ล่วงพ้นความรู้สึกในด้านชาตินิยมอย่างหยาบ ๆ ในสมัยเป็นเด็กไปได้ เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าขอพูดว่า เสรีภาพเป็นเรื่องโกหกสำหรับคนส่วนใหญ่ หากเขาทั้งหลายถูกกีดกันจากการศึกษา จากการมีเวลาว่าง และจากการมีอาหารรับประทาน

คาล มากซ์ : บาคูนิน ข้าพเจ้าถือว่าท่านเป็นเพื่อน และข้าพเจ้าก็ไม่ลังเลใจที่จะเรียกท่าน

ว่านักสังคมนิยม แม้จะ......

บาคูนิน : แม้จะอะไร

คาล มากซ์ : คือท่านไม่ได้สนใจการเมืองเสียเลย

บาคูนิน : ข้าพเจ้าไม่สนใจรัฐสภาและพรรคการเมือง ไม่สนใจการรวมตัวกันประชุมในรูปแบบต่าง ๆ หรือสถาบันตัวแทนต่าง ๆ มนุษยชาติปรารถนาบางสิ่งบางอย่างเพื่อก่อให้เกิดแรงกระตุ้นยิ่งกว่านี้ โลกใหม่ต้องไม่มีกฎหมายและไม่มีรัฐ

คาล มากซ์ : อนาธิปไตยเลยหรือ

บาคูนิน : ใช่แล้ว อนาธิปไตย เราต้องเลิกล้มระเบียบทางการเมืองและทางศีลธรรมทั้งหมดที่มีอยู่ในโลกทุกวันนี้ เราต้องเปลี่ยนแปลงจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง ไม่ดีพอที่จะมาพยายามปรับปรุงสถาบันต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้ว

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่าจะปรับปรุงหรอก ข้าพเจ้าเพียงแต่พูดว่ากรรมกรควรเข้าไปยึดและเปลี่ยนแปลงสภาพเสียใหม่

บาคูนิน : ควรจะถูกล้มเลิกไปให้หมดสิ้น รัฐเป็นตัวทำลายสัญชาติญาณ เจตนารมณ์และปัญญาของมนุษย์เรา หลักการประการแรกของลัทธิสังคมนิยมอันแท้จริงคือการล้มระบบสังคม

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าว่านี่ออกจะเป็นคำจำกัดความที่แปลกประหลาดสำหรับลัทธิสังคมนิยม

บาคูนิน : ข้าพเจ้าไม่สนใจในคำจำกัดความหรอก มากซ์ ข้าพเจ้าแตกต่างไปจากท่านตรงนี้เอง ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าระบบที่คิดสร้างสรรค์ขึ้นมาแล้วนั้น ระบบใดจะช่วยคุ้มครองโลกได้ ข้าพเจ้าไม่ยึดระบบใด ข้าพเจ้าเป็นผู้แสวงหา ข้าพเจ้าเชื่อในสัญชาตญาณมากกว่าความคิด

คาล มากซ์ : แต่ท่านไม่สามารถเป็นนักสังคมนิยมได้ หากไม่มีนโยบาย

บาคูนิน : แน่นอน ข้าพเจ้ามีนโยบาย และหากว่าจะทำให้ท่านตื่นเต้นต่อข้อเสนอที่แสดงออกมาเป็นเรื่องต่อเรื่องนั้น ข้าพเจ้าก็จะบอกว่าอะไรคือแผนการของข้าพเจ้า ประการแรก คือการกำจัดกฎหมายต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมานั้นเสีย

คาล มากซ์ : แต่ไม่มีกฎหมายเลยไม่ได้ ทั้งจักรวาลมีกฎเป็นใหญ่อยู่

บาคูนิน : กฎธรรมชาติละก็ได้ ใช่สิ เราไม่อาจเลิกล้มกฎนั้นได้ ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่าน ที่ว่ามนุษย์สามารถมีเสรีภาพกว้างขวางขึ้น โดยการขยายความเข้าใจต่อกฎธรรมชาติซึ่งเป็นใหญ่ในจักรวาล มนุษย์เราไม่อาจหนีจากธรรมชาติไปได้ และเป็นเรื่องบัดซบที่จะมีการพยายามทำเช่นนั้น แต่นั่นไม่ใช่ข้อเสนอของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้กล่าวว่าเราควรเลิกกฎหมายที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เพราะนี่

เป็นกฎเทียม อีกนัยหนึ่งคือ กฎหมายและกฎการเมืองเป็นของปลอม

คาล มากซ์ : ท่านเชื่อได้อย่างจริงจังละหรือ ว่าสังคมไม่ควรมีกฎหมายบังคับสมาชิกทั้งปวงในสังคม

บาคูนิน : สังคมไม่ควรมีความจำเป็นที่จะลงโทษด้วยกฎหมาย มนุษย์นั้นโดยธรรมชาติก็เป็นสัตว์สังคมอยู่แล้ว นอกสังคม เขาอาจเป็นสัตว์ป่าหรือนักบุญไปก็ได้ ในสังคมนายทุน จำเป็นต้องมีกฎหมาย เพราะโดยที่เป็นสังคมแห่งการแข่งขัน การแสวงหาเพื่อตน โดยให้คนหนึ่งเอาเปรียบอีกคนหนึ่ง เสรีภาพจะเป็นไปได้เมื่อมนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาค นั่นคือเหตุผลที่ว่า ทำไมจึงไม่อาจมีเสรีภาพได้ หากปราศจากระบบสังคมนิยม

คาล มากซ์ : ในข้อนี้ข้าพเจ้าเห็นพ้องกับท่านโดยสิ้นเชิง

บาคูนิน : ท่านกล่าวว่าท่านเห็นพ้องกับข้าพเจ้าหรือ มากซ์ แต่เมื่อข้าพเจ้าพูดว่าไม่อาจมีเสรีภาพ หากปราศจากระบบสังคมนิยม ข้าพเจ้าย่อมกล่าวด้วยว่า สังคมนิยมที่ปราศจากเสรีภาพ ก็คือสภาพแห่งทาสและความทารุณนั่นเอง

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าไม่เคยสนับสนุนสังคมนิยมที่ปราศจากเสรีภาพ

บาคูนิน : มากซ์ ที่รัก แต่ท่านก็เรียกร้องให้มีเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพ

คาล มากซ์ : เผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพเป็นส่วนหนึ่งของเสรีภาพด้วย เพราะเป็นส่วนของกระบวนการปลดแอก

บาคูนิน : เมื่อข้าพเจ้าพูดถึงเสรีภาพ ข้าพเจ้าคิดถึงเฉพาะอิสรภาพที่เหมาะสมแก่ชื่อนั้น กล่าวคือ เสรีภาพประกอบขึ้นด้วยวิวัฒนาการอย่างเต็มที่ ทั้งในทางวัตถุ ความคิด จริยธรรม และที่สามารถมีอยู่ได้ในตัวมนุษย์ นี่คือเสรีภาพซึ่งไม่ยอมรับข้อจำกัดใด ๆ เว้นแต่ว่าต้องดำเนินไปตามกฎแห่งธรรมชาติ ข้าพเจ้าคิดถึงอิสรภาพของทุก ๆ คน ซึ่งมั่นคงและแน่นอน ไม่ใช่อิสรภาพที่ต้องตรวจสอบโดยอิสรภาพของคนอื่น ข้าพเจ้าคิดถึงอิสรภาพที่มีชัยเหนืออำนาจอันทารุณและเหนือหลักแห่งการใช้อำนาจ

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าได้ยินแล้ว บาคูนิน แต่ไม่ทราบถึงความหมายที่แท้จริงของถ้อยคำนั้น แต่มีอย่างหนึ่งที่ข้าพเจ้าจะขอพูด และนั่นก็คือ ท่านจักไม่สามารถรีบเร่งให้ลัทธิสังคมนิยมบังเกิดมีขึ้นได้ และไม่อาจกระทำสิ่งใด ๆ ในทางการเมืองได้เลย นอกจากว่าท่านมีหลักแห่งการใช้อำนาจรวมอยู่ด้วย

บาคูนิน : ลัทธิสังคมนิยมปรารถนาหลักแห่งการมีวินัย แต่ไม่ต้องการใช้อำนาจ และไม่ต้องการวินัยชนิดที่บีบบังคับมาจากภายนอก แต่เป็นวินัยที่เกิดจากความยิน

ยอมและด้วยความไตร่ตรอง ซึ่งมนุษย์บังคับใช้กับตัวเอง และซึ่งก่อให้เกิดความกลมกลืนอย่างสมบูรณ์กับหลักแห่งอิสรภาพ

คาล มากซ์ : บาคูนิน ดูเหมือนท่านจะไม่ได้เรียนรู้เท่าไรนักจากประสบการณ์ของการกบฏ การกระทำอย่างว่านี้ไม่อาจจะสำเร็จได้ หากปราศจากการใช้อำนาจ จำต้องมีผู้บังคับบัญชา แม้ในกองทัพของระบอบอนาธิปไตย

บาคูนิน : แน่ละ ในระยะเวลาของการกระทำทางการทหาร ในระหว่างการต่อสู้นั้น ย่อมต้องแบ่งบทบาทต่าง ๆ กันตามส่วน ตามความเหมาะสมของแต่ละคน โดยที่ขบวนการทั้งหมดเป็นฝ่ายประเมินผลและตัดสิน บางคนทำและออกคำสั่ง และคนอื่น ๆ ทำตาม แต่ไม่มีหน้าที่ใดที่ตายตัวจนเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ไม่มียศศักดิ์ที่ลดหลั่นกันลงมาตามสาย ผู้นำในวันนี้อาจจะกลายเป็นตัวประกอบในวันพรุ่งนี้ ไม่มีการยกใครขึ้นสูงเหนือคนอื่น ๆ และหากว่าเขาได้เลื่อนตัวเองสูงขึ้นไปในชั่วระยะเวลาหนึ่ง ก็เพื่อที่จะล้มลงมาภายหลัง เหมือนกับคลื่นในทะเล ซึ่งในระยะยาวแล้วก็คือความเสมอภาคอย่างนบนอบซึ่งกันและกันนั่นเอง

คาล มากซ์ : เอาละ บูคานิน หากท่านยอมรับว่าการอำนวยการและออกคำสั่งเป็นสิ่งจำเป็นในระหว่างการต่อสู้ ถ้าเช่นนั้นบางทีเราอาจจะเห็นพ้องต้องกันก็ได้ ข้าพเจ้าเองได้พูดอยู่เสมอว่าเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพจำเป็นเฉพาะขั้นเริ่มต้นของระบบสังคมนิยม เมื่อสังคมปราศจากชนชั้นเกิดขึ้น รัฐก็ไม่เป็นสิ่งจำเป็นเลย ดังวลีของเองเกิลส์ ผู้ร่วมงานของข้าพเจ้า ที่ว่ารัฐก็จะสูญสลายตัวไป

บาคูนิน : ไม่มีการชี้ให้เห็นถึงการสูญสิ้นของรัฐใน Communist Manifesto ซึ่งท่านและเองเกิลส์เขียนร่วมกัน เล่มที่ว่านี้เป็นหนังสือที่วิเศษเล่มหนึ่ง และข้าพเจ้าคงจะไม่แปล หากข้าพเจ้าไม่นิยมชมชอบถึงเพียงนี้ แต่ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่าหลัก ๑๐ ประการ โดยสังเขป เพื่อให้บรรลุถึงโครงการทางสังคมนิยมที่ท่านได้เขียนไว้นั้น ไม่ต่ำกว่า ๙ ข้อ ที่เรียกร้องให้มีการขยายรัฐ คือให้รัฐยึดครองเครื่องมือการผลิต ควบคุมการค้า และการเงิน ให้บังคับแรงงานกรรมกร และเก็บภาษีต่าง ๆ ให้ผูกขาดที่ดิน ให้ควบคุมเครื่องมือขนส่งและโทรคมนาคม และให้จัดโรงเรียนและมหาวิทยาลัยด้วย

คาล มากซ์ : หากท่านไม่ชอบโครงการเหล่านั้น ก็หมายความว่าท่านไม่ชอบระบอบสังคมนิยม

บาคูนิน : แต่นั่นไม่ใช่ระบอบสังคมนิยมนี่ มากซ์ หากเป็นโครงการที่ไกลเกินจะคว้ามาได้ เป็นความอยากได้ของชาวเยอรมันทั่วไปที่ต้องการใช้ไม้อันโต ๆ ในรัฐที่

ยิ่งใหญ่ต่างหาก ระบบสังคมนิยมนั้น หมายถึงการควบคุมอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมโดยคนงานต่างหาก

คาล มากซ์ : รัฐสังคมนิยมเป็นรัฐของกรรมกร กรรมกรจะควบคุมสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้โดยทางอ้อม

บาคูนิน : แต่นั่นคือสิ่งลวงตาของทฤษฎีประชาธิปไตยแบบกระฎุมพี ที่ว่าประชาชนสามารถจะควบคุมรัฐได้ ในทางปฏิบัติแล้ว รัฐกลับควบคุมคน และรัฐมีอำนาจมากขึ้นเท่าไร ก็จะกดขี่ประชาชนมากขึ้นเท่านั้น ให้มองดูเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในเยอรมัน ในขณะที่รัฐเจริญเติบโต ความคดโกงทั้งหลายซึ่งได้มีกับการรวมอำนาจมาไว้ที่ศูนย์กลาง ย่อมระบาดไปทั่วถึงประชาชน ซึ่งเคยมีความซื่อสัตย์ที่สุดในโลก ยิ่งไปกว่านั้น ยิ่งรัฐขยายอำนาจมากเท่าไรระบบนายทุนที่ผูกขาดก็เจริญมากขึ้นเท่านั้น

คาล มากซ์ : การเติบโตของระบบนายทุนที่ผูกขาดกำลังเป็นหนทาง เพื่อการเกิดขึ้นของระบบสังคมนิยม เหตุผลที่ว่ารุสเซียอยู่ไกลเหลือเกินจากระบบสังคมนิยม ก็เพราะเพิ่งเริ่มหลุดพ้นจากระบบศักดินาแบบเจ้าขุนมูลนาย

บาคูนิน : มากซ์ที่รัก ชาวรุสเซียก้าวไปใกล้สังคมนิยมมากกว่าที่ท่านคิด กสิกรรุสเซียมีประเพณีการปฏิวัติของตัวเอง และมีบทบาทที่ยิ่งใหญ่ในขบวนการปลดแอกให้มนุษยชาติ การปฏิวัติของชาวรุสเซียฝังรากอยู่ในอุปนิสัยของชนชาตินี้ในคริสตศตวรรษที่ ๑๗ พวกชาวไร่ชาวนาลุกฮือขึ้นทางตะวันออกเฉียงใต้ และในคริสตศตวรรษที่ ๑๘ พูกาเซฟเป็นผู้นำการกบฏของกลุ่มชาวไร่ชาวนาในแถบที่ราบลุ่มวอลก้า ซึ่งกินเวลาถึง ๒ ปี ชาวรุสเซียจะไม่ถอยหลังไปจากความรุนแรง พวกนี้รู้ดีว่าความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้าของมนุษย์ต้องละเลงด้วยเลือดมนุษย์ พวกนี้จักไม่ยอมหนีจากไฟ จำเพาะชาวรุสเซียเท่านั้นที่สามารถใช้ไฟเผากรุงมอสโก เพื่อเอาชนะพระเจ้านโปเลียน ไฟอย่างนี้แหละที่มนุษยชาติต้องการ เพื่อชำระล้างให้พ้นจากความเป็นทาส

คาล มากซ์ : มิตรที่รัก ฟังดูก็น่าตื่นเต้นอยู่ดอก แต่ข้อเท็จจริงทั้งหมดมีอยู่ว่า ระบบสังคมนิยมขึ้นอยู่กับการเกิดขึ้นของความสำนึกถึงชนชั้นของเหล่ากรรมาชีพ และสิ่งนี้ที่เราหวังได้ว่าจะเกิดมีขึ้นในสังคมอุตสาหกรรมระดับสูง อย่างอังกฤษ เยอรมัน และฝรั่งเศส ชาวไร่ชาวนารวมกลุ่มได้ยากที่สุด และพร้อมยากที่สุดในบรรดาชนชั้นต่าง ๆ ของสังคม ที่จะทำการปฏิวัติ ชาวไร่ชาวนามีความล้าหลังกว่ากรรมาชีพในเมือง พวกนี้เป็นอนารยชนโดยธรรมชาติ หรือเป็นบุคคลก่อนประวัติศาสตร์ด้วยซ้ำไป

บาคูนิน : มากซ์ นั่นแสดงให้เห็นว่าเราแตกต่างกันมากแค่ไหน สำหรับข้าพเจ้าแล้ว การรวมตัวของชนชั้นกรรมาชีพไม่เกิดขึ้นได้เหมือนดังที่ท่านคิด คือมักไม่เกิดในหมู่ผู้บริหารชั้นสูง และในบรรดาช่างฝีมือของโรงงานต่าง ๆ ผู้ซึ่งไม่ว่ากรณีใด ๆ ก็กระเดียดไปทางเป็นกระฎุมพีอยู่แล้ว ข้าพเจ้ารู้จักกับคนพวกนี้มาก ในกระบวนการกรรมกรของประเทศสวิส และข้าพเจ้าประกันได้เลยว่าพวกนั้นซึมซาบไปด้วยอคติทางสังคม มีความเห็นแคบ ๆ และมีความเสแสร้งในลักษณะของชนชั้นมีอันจะกิน พวกช่างฝีมือนั้น ชอบระบบสังคมนิยมน้อยที่สุดในบรรดากรรมกรทั้งหลาย ในสายตาของข้าพเจ้านั้น การเติบโตของชนชั้นกรรมาชีพย่อมมาจากขบวนการของฝูงชน ของกลุ่มคนอันธพาล พวกนอกรีตนอกรอย พวกที่ถูกทอดทิ้งและผู้ที่ไม่รู้หนังสือ พวกนี้มีจำนวนเป็นล้าน ๆ คน ดังที่ท่านได้กล่าวอย่างดูหมิ่นดูแคลน ว่าได้แก่พวกชนชั้นกรรมาชีพที่ล้าหลังและพวกชาวไร่ชาวนานี้เอง

คาล มากซ์ : ท่านไม่ได้ให้ความคิดที่ชัดเจน เกี่ยวกับชนชั้นกรรมาชีพเลย ชนชั้นกรรมาชีพไม่ได้หมายถึงคนยากจน คนจนมีอยู่แล้วเสมอมา แต่ชนชั้นกรรมาชีพเป็นสิ่งใหม่ในประวัติศาสตร์ ความยากจนหรือความเลวร้ายไม่ได้ทำให้เขาเป็นชนชั้นกรรมาชีพหรอก หากแต่ความคิดที่จะทัดทานกลุ่มนายทุน การท้าทาย ความกล้า และความเอาจริงเอาจัง ที่จะยุติสภาพความจนของเขาต่างหาก ที่ทำให้เขาเป็นชนชั้นกรรมาชีพ ชนชั้นกรรมาชีพเกิดขึ้นเพราะความทนไม่ได้ภายในโดยที่ความรู้สึกเรื่องชนชั้นมาผสมเข้ากับความจน แล้วชนชั้นนี้ต้องการให้บังเกิดมีการปฏิวัติขึ้น โดยที่ชนชั้นนี้ไม่สามารถปลดแอกให้ตนเองได้โดยไม่ปลดแอกให้มนุษยชาติทั้งมวลด้วย

บาคูนิน : แต่ มากซ์ รัฐสังคมนิยมของท่านไม่เลิกชนชั้นต่าง ๆ ให้เด็ดขาดออกไป เลยจะเกิดมีชนชั้นสองชนิดขึ้น คือผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง จะบังเกิดรัฐบาลซึ่งทำการมากกว่ารัฐบาลใด ๆ ที่เคยปรากฏมีมาก่อนจนปัจจุบันนี้ แล้วก็ต้องมีคนที่ถูกปกครอง ฝ่ายหนึ่งคือพวกปัญญาชนฝ่ายซ้าย ซึ่งเป็นเผด็จการอย่างยิ่งอวดวิเศษ เต็มไปด้วยความคิดอ่านของตัวเอง พวกนี้จะบงการในนามของความรู้ คนนอกจากนั้นคือมหาชนที่โง่เขลา ซึ่งจะคอยทำตาม

คาล มากซ์ : นักออกกฎหมายและนักปกครองในรัฐสังคมนิยมจะเป็นตัวแทนของประชาชน

บาคูนิน : นี่ก็คือการหลอกลวงอีกชนิดหนึ่งของพวกเสรีนิยม ที่ว่ารัฐบาลได้รับเลือกมาจากประชาชน ย่อมทำตามความประสงค์ของประชาชน แม้รุสโซก็เห็นข้อผิดพลาดของความคิดนี้มาแล้ว เพราะจุดมุ่งหมายของชนส่วนน้อยที่ปกครอง

นั้น โดยสัญชาตญาณแล้ว ย่อมขัดกับจุดมุ่งหมายของสามัญชนอยู่เอง พวกนี้มองสังคมลงมาจากเบื้องบน ย่อมไม่สามารถเห็นเป็นอื่น นอกไปจากดังที่ครูหรือพี่เลี้ยงมองเห็นราษฎรเป็นเด็กหรือนักเรียนในบังคับบัญชานั่นเอง

คาล มากซ์ : ประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมไร้ผล เพราะสถาบันทางการเมืองขึ้นอยู่กับอำนาจทางการเงินของพวกกระฎุมพี

บาคูนิน : ถ้าเรียกกันว่าประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม ก็ย่อมอยู่ในอำนาจแห่งความกดดันอย่างอื่น รัฐสภาที่ประกอบไปด้วยกรรมกร โดยที่เป็นกรรมกรชนิดสังคมนิยมเต็มที่ในวันนี้ ก็อาจกลายไปเป็นผู้ดีแปดสาแหรกได้ในวันพรุ่งด้วยเป็นเช่นนี้มาเสมอ เอาพวกที่ต้องการเปลี่ยนอะไรโดยรุนแรงไปให้มีอำนาจเข้า ก็กลายเป็นฝ่ายอนุรักษ์นิยมได้ง่าย ๆ

คาล มากซ์ : นี้ต้องมีเหตุผล

บาคูนิน : เหตุผลประการสำคัญก็คือ รัฐประชาธิปไตยนั้นฟังไม่ขึ้น เพราะรัฐต้องมีอำนาจ มีแสนยานุภาพ ต้องอยู่เหนือส่วนอื่น เพราะฉะนั้น จะเท่ากับส่วนอื่นไม่ได้ ส่วนประชาธิปไตยนั้นทราบถึงความเท่าเทียมกัน เพราะฉะนั้นประชาธิปไตยกับรัฐจะอยู่ด้วยกันไม่ได้ พรูดองไม่เคยพูดอะไรจริงไปกว่าวลีที่ว่าการให้ทุก ๆ คนมีสิทธิออกเสียงลงคะแนนนั้น เป็นการต่อต้านการปฏิวัตินั่นเอง

คาล มากซ์ : นี้เป็นตัวอย่างที่ดีของการพูดความจริงแต่เพียงครึ่งเดียว ซึ่งเป็นลักษณะอันเกิดจากความคิดของนักหนังสือพิมพ์อย่างพรูดอง จริงอยู่ กรรมกรนั้นมักถูกความจนครอบงำ จึงมักเชื่อคำโฆษณาของฝ่ายนายทุนได้ง่าย ๆ เพื่อใช้สิทธิของตนไปตามที่ฝ่ายโน้นปรารถนา แต่การที่พวกนี้มีสิทธิลงคะแนนเสียงนั้นอาจนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ผลได้ในทางสังคมนิยมด้วยซ้ำไป เราสามารถลงไปหาการเมือง และช่วยทำให้สิ่งซึ่งมีทีท่าว่าเป็นประชาธิปไตย ได้เป็นประชาธิปไตยที่แท้ เราไม่อาจใช้รัฐสภาให้ได้มาซึ่งทุกสิ่งทุกอย่าง แต่เราก็อาจให้ได้มาหลายสิ่งทีเดียว

บาคูนิน : ไม่มีรัฐใด ไม่ว่าจะมหาชนรัฐที่มีระบบการเมืองแดงจัดเพียงใด ที่จะให้ประชาชนในสิ่งที่ประชาชนต้องการที่สุด กล่าวคือเสรีภาพ เพราะทุกรัฐแม้จะเป็นรัฐสังคมนิยมตามแบบของท่าน มากซ์ที่รัก ก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของแสนยานุภาพ

คาล มากซ์ : ถ้าเช่นนั้น มีอะไรดีไปกว่านี้

บาคูนิน : ความรอบรู้

คาล มากซ์ : ประชาชนไม่มีความรอบรู้พอ

บาคูนิน : การศึกษาช่วยได้

คาล มากซ์ : ใครจะให้การศึกษาแก่เขา ถ้าไม่ใช่รัฐ

บาคูนิน : สังคมให้การศึกษากันเองได้ ที่น่าเสียดายก็ตรงที่รัฐบาลต่าง ๆ ในโลก ปล่อยประชาชนไว้ในสถานะแห่งความโง่ จึงจำต้องตั้งโรงเรียน ไม่ใช่เพื่อสอนลูกของคนพวกนี้เท่านั้น หากต้องสอนเขาเองด้วย แต่โรงเรียนเหล่านี้ต้องเป็นอิสระจากหลักแห่งการใช้อำนาจโดยสิ้นเชิง จักต้องไม่เป็นโรงเรียนตามที่เคยมีมา หากเป็นสถานศึกษาสำหรับมหาชน นักเรียนนั้น โดยที่มีประสบการณ์มามาก ย่อมสามารถสอนครูได้ด้วย ในขณะที่ตนกำลังรับการสอนอยู่นั้น ในกรณีนี้ ทั้งครูและนักเรียนต่างก็มีภราดรภาพทางปัญญาซึ่งกันและกัน

คาล มากซ์ : อย่างน้อยท่านก็ยอมรับคนสองประเภท คือผู้สอนกับผู้ได้รับการสอน ข้าพเจ้าเองไม่เห็นเป็นปัญหาใหญ่ในเรื่องการศึกษา ถ้าได้ตั้งรัฐสังคมนิยมขึ้นมาแล้ว

บาคูนิน : ใช่ ประการแรกคือปัญหาการปลดแอกทางเศรษฐกิจ แล้วอย่างอื่นก็จะตามมาเอง

คาล มากซ์ : จะตามมาเองได้อย่างไร ถ้ารัฐสังคมนิยมไม่หยิบยื่นให้ มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างพร้อมมูลที่จะพิสูจน์ในเรื่องนี้ คนที่ได้รับการศึกษาอย่างดีที่สุดในยุโรปสมัยนี้คือฝรั่งเศสและเยอรมัน เหตุก็เพราะรัฐมีระบบการศึกษาอย่างเข้มแข็งสำหรับช่วยราษฎร ในประเทศที่รัฐไม่จัดโรงเรียนให้ ประชาชนส่วนมากอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้

บาคูนิน : โรงเรียนที่สำคัญ ๆ และมหาวิทยาลัยในอังกฤษนี่ รัฐไม่เข้าไปควบคุมเลย

คาล มากซ์ : แต่ก็อยู่ใต้อำนาจลัทธิศาสนานิกายอังกฤษ ซึ่งร้ายยิ่งกว่ารัฐ และเป็นส่วนหนึ่งของรัฐด้วยอยู่ดี

บาคูนิน : สำนักเรียนต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยออกซฟอดและเคมบริดจ์มีการปกครองเป็นเอกเทศ โดยที่ต่างก็เป็นสังคมของผู้รู้

คาล มากซ์ : บาคูนิน ท่านรู้เรื่องวิถีชีวิตอังกฤษน้อยมาก ทั้งออกซฟอดและเคมบริดจ์ได้รับการปฏิรูปอย่างฉกรรจ์ ก็เพราะรัฐสภาออกกฎหมายมา รัฐเข้ามาช่วยให้สถาบันทั้งสองนี้พ้นไปจากสภาพของความเสื่อมทางปัญญา แม้กระนั้นทั้งสองสถาบันนี้ก็ล้าหลังมาก เมื่อเทียบกับมหาวิทยาลัยในเยอรมัน

บาคูนิน : แต่การที่มหาวิทยาลัยทั้งสองคงสภาพอยู่เช่นนี้ แสดงว่าผู้รู้แต่ละสำนักควบคุมกิจการของตนเอง แล้วทำไมคนงานจะไม่สามารถบริหารไร่นาและโรงงาน

ของตนโดยวิธีทำนองเดียวกัน

คาล มากซ์ : วันหนึ่งข้างหน้าอาจเป็นเช่นนั้นได้ แต่ตอนนี้ รัฐของกรรมกรต้องทำหน้าที่แทนพวกกระฎุมพีที่เป็นเจ้าของโรงงานและไร่นาเสียก่อน จนกว่าจะหาระบบที่ดีกว่านี้ได้

บาคูนิน : นี่แหละคือข้อแตกต่างอันใหญ่หลวงระหว่างเราทั้งสอง มากซ์ ท่านเชื่อว่าท่านก็ต้องจัดการให้กรรมกรได้ควบคุมรัฐเสียก่อน ส่วนข้าพเจ้าต้องการให้พวกนี้รวมตัวกันเพื่อทำลายรัฐ หรือจะใช้คำที่สุภาพกว่านี้ก็คือ ทำให้รัฐสลายตัว ท่านต้องการใช้สถาบันทางการเมือง ข้าพเจ้าต้องการให้กรรมกรรวมตัวกันได้เองโดยสภาพปกติ และโดยเสรี

คาล มากซ์ : หมายความว่าอย่างไร ที่จะให้รวมตัวกันได้เองโดยสภาพปกติ

บาคูนิน : แรงงานจะรวมตัวกันได้เอง สมาคมการผลิตจะตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในละแวกเดียวกัน แล้วขยายออกไปเป็นหน่วยที่ใหญ่ขึ้น อำนาจทั้งหมดจะขึ้นมาจากเบื้องล่าง

คาล มากซ์ : โครงการที่ว่านี้เป็นจริงไปไม่ได้ ไม่ต่างอะไรไปจากความฝันหรือภาพพจน์เรื่องเมืองเยรูซาเล็มใหม่ของนักสังคมนิยมประเภทฝัน พวกนี้โง่ แต่มีพิษภัยด้วย เพราะเสนอแนะในเรื่องระบอบซึ่งมีท่าจะเป็นสังคมนิยม ซึ่งมาแทนที่ระบบสังคมนิยมจริง ๆ และทำให้ความสนใจของคนหันเหไปจากสิ่งซึ่งจำต้องเผชิญอยู่อย่างปัจจุบันทันด่วน ผลอันเกิดจากความคิดของพวกนี้เป็นไปในทางอนุรักษ์นิยมและเป็นฝ่ายที่มีปฏิกิริยาต่อต้านลัทธิสังคมนิยมจริง ๆ

บาคูนิน : อย่างหนึ่งซึ่งท่านไม่อาจพูดได้เกี่ยวกับข้าพเจ้าก็คือ ข้อหาที่ว่าข้าพเจ้าทำให้ความสนใจของคนหันเหไปจากการต่อสู้ซึ่งต้องเผชิญอยู่ในปัจจุบัน นอกไปจากนี้แล้ว ข้าพเจ้ายังคิดเช่นเดียวกับท่านในข้อที่ว่า ในโลกนี้มีอยู่สองพรรคคือพรรคปฏิวัติกับพรรคปฏิกิริยาตอบโต้การปฏิวัติ พวกสังคมนิยมแบบสันติที่ก่อให้เกิดสังคมแบบสหกรณ์ ให้เกิดหมู่บ้านตัวอย่าง อยู่ฝ่ายปฏิกิริยา ที่น่าเสียดายก็คือฝ่ายปฏิวัติก็แตกแยกออกไปเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งถือทางรัฐสังคมนิยม ท่านอยู่ฝ่ายนี้ มากซ์ อีกส่วนหนึ่งนั้นถือว่าสังคมนิยมต้องปลดแอกตัวเอง ข้าพเจ้าอยู่ฝ่ายนี้ แน่ละ ฝ่ายท่านมีผู้เห็นตามด้วยมากในเยอรมันและที่ในอังกฤษนี่ แต่พวกสังคมนิยมในอิตาลีและสเปนเป็นฝ่ายเสรีจากรัฐกันแทบทุกคน ปัญหาที่เผชิญเราอยู่ก็คือ ฝ่ายไหนจะได้ชัยชนะในขบวนการกรรมกรสากล

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าหวังว่าฝ่ายที่เป็นสังคมนิยมที่แท้จะได้ชัยชนะ ไม่ใช่ฝ่ายอนาธิปไตยชนะ

บาคูนิน : ท่านเรียกฝ่ายท่านว่าฝ่ายสังคมนิยมที่แท้ เพราะท่านหลอกตัวเองถึงสภาพเผด็จการที่แฝงมาในรูปของการเลือกตั้ง โดยที่ท่านมองไม่เห็นภยันตราย แต่ระบบนี้ก็จะนำมาซึ่งความเป็นทาส ดังรัฐทั้งหลายได้กระทำมาแล้ว

คาล มากซ์ : ท่านคิดว่าเพราะที่แล้ว ๆ มา รัฐเป็นเครื่องมือในการกดดันชนชั้น จึงจำเป็นที่จะต้องเป็นเช่นนั้นเรื่อยไป ท่านวาดภาพไม่ได้ดอกหรือถึงการมีรัฐชนิดใหม่

บาคูนิน : ข้าพเจ้าวาดภาพไว้จนเป็นชนิดที่ไม่อาจเรียกชื่อได้ดังเก่าอีกต่อไป อาจเป็นดังที่พรูดองเสนอไว้ คือเป็นอย่างสำนักงานธุรกิจ ชนิดที่เป็นศูนย์สำหรับบริการสังคม

คาล มากซ์ : บางทีนี่แหละคือสิ่งซึ่งสังคมแบบสังคมนิยมจะเข้าถึงในที่สุด ถึงเวลานั้นรัฐบาลของประชาชนจะเปิดทางให้ได้บริหารงาน แต่ก่อนที่รัฐจะสลายตัวไปเราต้องทำให้รัฐมีอำนาจเสียก่อน

บาคูนิน : นี่ไม่ใช่เรื่องน่าหัวเราะเยาะเท่านั้น หากเป็นเรื่องที่ขัดแย้งอยู่ในตัวอีกด้วย

คาล มากซ์ : ถ้ามันขัดก็จะเป็นอะไรไป ท่านรู้จักปรัชญาของเฮเกลเท่ากับที่ข้าพเจ้ารู้จัก ฉะนั้นท่านต้องรู้ว่าเหตุผลในทางประวัติศาสตร์นั้น เป็นเหตุผลแห่งความขัดแย้งตลอดมา สิ่งที่เรายืนยันก็คือสิ่งที่เราปฏิเสธ

บาคูนิน : ข้อโต้แย้งอันนี้เหมาะดีที่จะใช้กับปรัชญาของเฮเกล แต่ไม่เหมาะสำหรับประวัติศาสตร์ เพราะเราทำลายรัฐลงไม่ได้เลยด้วยการขยายอำนาจให้รัฐ ข้าพเจ้าก็เป็นศิษย์ของท่าน มากซ์ ยิ่งแก่ตัวลง ข้าพเจ้ายิ่งเห็นว่าท่านถูกต้องมากขึ้น เวลาท่านพูดถึงการปฏิวัติทางเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ โดยการเสนอแนะให้ผู้อื่นกระทำตาม แต่ข้าพเจ้าจักไม่มีทางเข้าใจ หรือยอมเห็นด้วยกับท่านเลย ในข้อเสนออันเป็นเผด็จการของท่าน

คาล มากซ์ : ถ้าท่านเป็นอนาธิปัตย์ ท่านย่อมเป็นศิษย์ของข้าพเจ้าไม่ได้ ฉะนั้น ข้าพเจ้าควรจะบอกท่านโดยละเอียด ว่าท่านคิดผิดอย่างไร ประการแรก ท่านพูดถึงหลักแห่งการใช้อำนาจ ดังกับว่าเป็นความผิดพลาดเสียเหลือเกิน ไม่ว่าจะในที่ใด ในกรณีใดก็ตาม นี่เป็นทัศนะอันตื้นเขินมาก เราอยู่ในสมัยแห่งการอุตสาหกรรม โรงงานและโรงสีที่ทันสมัย มีกรรมกรเรือนร้อย คอยควบคุมเครื่องยนต์กลไก ซึ่งเข้ามาแทนที่ร้านรวงเล็ก ๆ ที่ทำงานกันทีละคนสองคน แม้การกสิกรรมก็ขึ้นอยู่กับเครื่องจักรกล เป็นอันว่าการทำงานร่วมกันเข้ามาแทนที่ที่ต่างคนต่างทำ ทำงานร่วมกันหมายถึงองค์การ องค์การหมายถึงอำนาจ

ในสมัยโบราณ ช่างฝีมือเป็นนายตัวเองได้ แต่สมัยนี้ ต้องมีผู้ออกคำสั่งและผู้ทำตามคำสั่ง ถ้าไม่ยอมรับการใช้อำนาจเลย ท่านก็ต้องกลับไปอยู่ในอดีต

บาคูนิน : แต่ มากซ์ ข้าพเจ้าไม่ได้ต่อต้านอำนาจในทุกกรณี ในเรื่องเกือก ข้าพเจ้ายกไว้ให้เป็นอำนาจของช่างเกือก ในเรื่องเรือน ข้าพเจ้ายกไว้ให้เป็นอำนาจของนายสถาปนิก ในเรื่องสุขภาพอนามัย ข้าพเจ้ายกไว้ให้เป็นอำนาจของนายแพทย์ แต่ข้าพเจ้าไม่ยอมให้ช่างทำเกือก สถาปนิก หรือแพทย์ มามีอำนาจเหนือข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารับฟังทัศนะของคนพวกนี้อย่างเต็มที่ ข้าพเจ้ายอมรับความเชี่ยวชาญของเขาในแต่ละสาขาวิชา แต่ก็สงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะวิพากษ์วิจารณ์และไม่เห็นด้วย นอกไปจากนี้แล้ว ข้าพเจ้ายังไม่ยอมฟังเสียงแห่งอำนาจหนึ่งใดโดยเฉพาะ หากหารือด้วยกับหลาย ๆ อำนาจ และเปรียบเทียบทัศนะเหล่านี้ดู เพราะข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าอำนาจหนึ่งใดจะไม่มีผิดเลย ข้าพเจ้ารู้ว่าข้าพเจ้าไม่รอบรู้ไปทุกสิ่ง และก็รู้ด้วยว่าไม่มีใครรู้ไปหมดทุกสิ่ง เพราะไม่มีใครเป็นสัพพัญญู ที่รู้ทั่วสากลจักรวาล ฉะนั้นเหตุผลของข้าพเจ้าจึงห้ามไม่ให้ข้าพเจ้ารับอำนาจหนึ่งใด ที่ตายตัว คงที่ และเป็นสากล

คาล มากซ์ : ถ้าท่านตัดอำนาจออกจากวิถีชีวิตทางการเมืองและเศรษฐกิจ จะไม่มีอะไรทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ต้องเอ่ยว่าสิ่งนั้น ๆ จะทำได้หรือไม่ เป็นต้นว่า เราจะให้รถไฟวิ่งไปได้อย่างไร ถ้าไม่มีผู้มีอำนาจสั่งห้ามคนมาขวางราง ถ้าไม่มีผู้ตัดสินใจสั่งให้ออกรถเวลาเท่าไร ไม่มีผู้สั่งว่าควรวิ่งรถเป็นระยะ ๆ อย่างไร และไม่มีผู้ตัดสินได้ว่าควรยอมอนุญาตให้ใครขึ้นรถได้ด้วยวิธีการอย่างไร อย่างน้อยการกระทำเช่นนี้ก็เพื่อที่จะไม่ให้รถชนกัน ฟังให้ดีนะบาคูนิน ข้าพเจ้าไม่รักรัฐยิ่งไปกว่าท่าน นักสังคมนิยมต่างเห็นพ้องต้องกันว่ารัฐทางการเมืองจะต้องสูญสลายไป ในทันทีที่ระบบสังคมนิยมใช้การได้ผลจนไม่ต้องการรัฐอีกแล้ว แต่ท่านเรียกร้องให้ล้มรัฐทางการเมืองในทันที โดยที่ไม่มีผู้นำเหลือไว้ให้กรรมกรเลย ทั้งยังไม่มีระเบียบวินัย หรือการควบคุมกันอย่างรับผิดชอบอีกด้วย ความจริงมีอยู่ว่า พวกอนาธิปัตย์อย่างท่านนั้นไม่มีแผนการอะไรไว้สำหรับอนาคตเอาเลย

บาคูนิน : ทั้งนี้ก็เพราะเราไม่อาจพยากรณ์ได้ว่าอนาคตจะเป็นไปในรูปใด หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่จารึกลงไว้ ล้วนเป็นเรื่องการต่อสู้ของชนชั้นทั้งสิ้น ดังท่านเองได้แสดงให้เราเห็นแล้ว มากซ์ แต่อนาคตจะผิดแผกไปมาก เมื่อชนชั้นกรรมาชีพได้ทำลายผู้ที่กดดันเขาได้แล้ว ย่อมเหลือแต่ชนชั้นเดียว และถ้าไม่มีรัฐเกิดขึ้นใหม่บนเถ้าถ่านของรัฐเก่า ประชาชนย่อมสามารถจัดการกับกิจการต่าง ๆ ของเขาได้ ด้วยหลักการเพื่อประโยชน์ร่วมกัน ตามทฤษฎีเศรษฐกิจแห่ง

ลัทธิสังคมนิยม ผลประโยชน์ที่แท้จริงของมนุษย์ย่อมไม่ขัดซึ่งกันและกันเลย ฉะนั้น จึงจักไม่มีการผลักดันทางเศรษฐกิจเพื่อการท้าทาย จึงไม่จำต้องมีอำนาจใด ๆ ภายนอกที่มาคอยรักษาสันติภาพระหว่างเพื่อนบ้านที่เป็นศัตรูกัน เพราะเพื่อนบ้านจะไม่เป็นศัตรูกัน แต่การที่มนุษย์จะจัดระบบการของตนอย่างไรในสังคมแบบสังคมนิยม ก็ต้องรอไว้ให้เกิดสังคมชนิดนั้นขึ้นเสียก่อน มากซ์ ข้าพเจ้าไม่ไว้ใจแผนการที่มีรายละเอียดพร้อม เมื่อสัญชาตญาณแห่งการแก่งแย่งแข่งดี กลายสภาพมาเป็นสัญชาตญาณแห่งภราดรภาพ ข้าพเจ้าเชื่อว่าปัญหาการผลิตและการจำหน่ายจะหมดไป ด้วยมีการใช้ปัญญาร่วมกันและความปรารถนาดีร่วมกันในหมู่ประชาชนนั้นเอง

คาล มากซ์ : บาคูนิน ความยุ่งยากของท่านเกิดจากจิตวิทยาส่วนหนึ่ง และจากศีลธรรมอีกส่วนหนึ่ง โดยที่ความคิดความอ่านไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมด้วยเลย ดูท่านจะเข้าใจผิด คิดไปว่ารัฐก่อให้เกิดเงินทุน หรือนัยหนึ่ง นายทุนมีเงินทุนหมุนเวียน เพราะรัฐช่วยเหลือเกื้อกูล นี่ดูจะเป็นเหตุให้บังเกิดความคิดอย่างง่าย ๆ ตามขึ้นมาในทัศนะของท่าน ดังท่านเข้าใจว่า ถ้าเราเลิกการมีรัฐเสีย ระบบนายทุนก็จะสลายตัวไป แต่ความจริงนั้น ข้าพเจ้าขอบอกท่านว่า เป็นการตรงกันข้าม คือ เลิกระบบเงินทุนเสีย เลิกการผลิตอย่างใหญ่หลวงโดยที่เงินทุนสำหรับกิจการนั้นอยู่ในมือคนจำนวนน้อยเสีย แล้วรัฐก็จะไม่เป็นสิ่งเลวร้ายอีกต่อไป

บาคูนิน : แต่ความเลวร้ายอยู่ที่สภาพของรัฐนั้นเอง รัฐทุกชนิดเป็นพิษเป็นภัยต่อเสรีภาพ

คาล มากซ์ : การมีทัศนะผสมอารมณ์อย่างรุนแรงต่อรัฐ ท่านทำโทษให้ขบวนการของพวกกรรมกรอย่างใหญ่หลวง บาคูนิน ท่านกำลังใช้อิทธิพลของท่าน ไม่ให้เขาเหล่านี้ร่วมในการเลือกตั้ง

บาคูนิน : ข้าพเจ้าบอกให้กรรมกรทำยิ่งกว่าไปมีส่วนในการเลือกตั้ง ข้าพเจ้าบอกให้เขาเหล่านั้นต่อสู้เลยทีเดียว

คาล มากซ์ : ท่านบอกให้พวกนี้ต่อสู้ ทั้งที่ยังไม่เห็นทางจะได้ชัยชนะเจียวหรือ นี้นับว่าไร้ความรับผิดชอบ อีกประการหนึ่ง ดังข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วว่าความบกพร่องของท่านนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของศีลธรรม ทั้งนี้ก็เพราะท่านขาดความอดทน ท่านชอบยิงปืนยาวตอนลงไปปิดถนน แม้เพื่อการอันท่านไม่เห็นด้วยนักก็ตาม ทั้งนี้เพราะการกระทำเช่นนี้สบอารมณ์อันชอบอาการรุนแรงของท่าน คือจะเสียเท่าไรเสียไป ขอให้ได้ตื่นเต้นก็แล้วกัน ท่านจะไม่อุทิศตัวเพื่อกิจกรรมทาง

การเมืองอย่างแท้จริง เพราะนั่นท่านต้องอดทน ต้องอยู่ในกฎ และต้องคิดอย่างรอบคอบ

บาคูนิน : ชีวิตของข้าพเจ้าทั้งหมดอุทิศเพื่อกิจกรรมทางการเมือง

คาล มากซ์ : ชีวิตของท่านนั้นอุทิศเพื่อการวางแผนทางการเมือง ซึ่งไม่เหมือนกัน

บาคูนิน : วิถีชีวิตของข้าพเจ้าทั้งหมดเป็นมาในหมู่กรรมกร จัดรูปงาน โฆษณาชวนเชื่อให้การศึกษา

คาล มากซ์ : ศึกษาเพื่ออะไร

บาคูนิน : เพื่อการปฏิวัติ ข้าพเจ้าไม่เห็นว่ากรรมกรควรเสียพลังงานไปกับสถาบันจอมปลอม อย่างที่เรียกว่ารัฐบาลโดยตัวแทนของประชาชน หรืออะไรทำนองนั้น

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าเข้าใจว่าความคิดที่ว่านี้มีผู้เห็นด้วยในอิตาลีและสเปน ในหมู่ทนายความ นักศึกษาและปัญญาชน แต่กรรมกรยอมเชื่อด้วยไม่ได้ดอก ว่ากิจบ้านการเมืองไม่ใช่เรื่องของเขาเองด้วย การไปบอกกรรมกรว่าอย่ายุ่งเกี่ยวกับการเมือง เท่ากับช่วยให้คนพวกนี้เข้าไปอยู่ใต้อิทธิพลของพวกพระบาทหลวงและนักการเมืองที่เป็นนายทุน

บาคูนิน : มากซ์ที่รัก ถ้าท่านอ่านบทความของข้าพเจ้าที่ตีพิมพ์แล้ว ท่านย่อมรู้ได้ดีว่าข้าพเจ้าคัดค้านอย่างรุนแรงเรื่อยมา เพื่อต่อต้านศาสนจักรและนักการเมืองพวกนี้ ทัศนะของท่านในเรื่องนี้ ออกจะเบา ๆ อยู่ด้วยซ้ำ เมื่อเทียบกับข้อเขียนของข้าพเจ้า

คาล มากซ์ : มิตรที่รัก ข้าพเจ้าไม่ปฏิเสธเลยแม้แต่สักครู่ขณะหนึ่ง ว่าท่านจงเกลียดพระและนักการเมืองพวกนี้มาโดยตลอด แต่ที่ท่านไม่เข้าใจก็คือ ความคิดของท่านเป็นประโยชน์ต่อคนพวกนี้มาก

บาคูนิน : อย่าพูดเล่นนะ มากซ์

คาล มากซ์ : พูดจริง ๆ ประการแรก ขอให้พิจารณาถึงคำพูดของท่านในเรื่องเสรีภาพ ย่อมชัดแจ้งอยู่แล้ว ว่าอิสรภาพที่ท่านเชื่อ คือเสรีภาพส่วนตัว ซึ่งเป็นอย่างเดียวกับที่นักทฤษฎีกระฎมพีทั้งหลาย อย่าง ฮอบส์ ล้อก และ มิลล์ ต้องการนั้นเอง เวลาท่านคิดถึงอิสรภาพ ท่านคิดว่าใครจะมาสั่งให้ใครทำอะไรไม่ได้ ท่านคิดถึงแต่ละคน โดยแยกออกจากกัน โดยต่างก็มีสิทธิของตน ซึ่งสถาบันส่วนรวมหรือสถาบันทางสังคม เช่นรัฐ มักจะเข้ามาขัดขวาง ท่านไม่เคยคิดอย่างที่นักสังคมนิยมที่แท้ต้องคิด คือ คิดถึงมนุษยชาติทั้งมวล คิดถึงมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่ง ซึ่งแยกออกจากสังคมเสียมิได้

บาคูนิน : เอาอีกแล้ว มากซ์ ท่านแสดงว่าไม่ได้ยินที่ข้าพเจ้าพูด หรือหาไม่ก็ไม่เข้าใจสิ่งซึ่งท่านได้ยิน

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าคิดว่าเข้าใจท่านยิ่งกว่าท่านเข้าใจตัวเอง ถ้าท่านไม่อาจรับได้ว่ารัฐเป็นอื่นใดนอกไปจากการข่มขู่แล้วละก็ ย่อมแสดงให้เห็นชัดว่าท่านไม่อาจคิดว่ามนุษย์เป็นอื่นใดไปได้ นอกจากเป็นแต่ละหน่วยที่แยกออกจากกัน ต่างก็มีจิตใจแตกต่างกัน มีความปรารถนาแตกต่างกัน และมีความสนใจแตกต่างกัน นี้คือวิธีคิดของพวกนักทฤษฎีกระฎุมพีที่ชอบลัทธิเสรีนิยม พวกท่านที่เป็นอนาธิปัตย์ก็เห็นภาพของมนุษย์และสังคมไปในรูปนี้ด้วยเช่นกัน อนาธิปไตยแบบของท่านนั้นก็คือเสรีนิยมแบบรุนแรงนั่นเอง อาจบอกได้ว่า แรงเสียจนสุดกู่ด้วยซ้ำ ปรัชญาของท่านเป็นแบบอัตนิยมโดยแท้ ซึ่งว่าโดยเนื้อนามธรรมแล้ว ก็แบบเดียวกับพวกนายทุน

บาคูนิน : ข้าพเจ้าไม่สนใจในด้านนามธรรม

คาล มากซ์ : แต่ลัทธิอนาธิปไตยนั้นเป็นความคิดทางด้านนามธรรม ไม่ว่าท่านจะเข้าใจความข้อนี้หรือไม่ก็ตาม ทั้งยังมีระบบจริยธรรมของตัวเองอีกด้วย ซึ่งคล้ายของพวกคริสเตียนมาก ท่านใช้คำว่า "ช่วยกันและกัน" อยู่เสมอ โดยที่ท่านอาจใช้คำว่า "รักเพื่อนบ้านของตน" หรือ "เสียสละตนเพื่อผู้อื่น" ตามศัพท์ที่พวกคริสเตียนใช้ก็ยังได้ แต่ลัทธิสังคมนิยมที่แท้ไม่ต้องการความคิดเช่นนี้ เพราะไม่ยอมรับการอยู่แยกกันของปัจเจกบุคคล ในสังคมระบอบสังคมนิยมมนุษย์ไม่แยกจากตนเองหรือจากเพื่อนบ้าน

บาคูนิน : โดยที่รัฐทำให้มนุษย์ต้องแยกจากกัน วิธีแก้ก็คือลบล้างรัฐเสีย

คาล มากซ์ : แต่เราจะทิ้งรัฐเสียไม่ได้ จนกว่าเราจะลบองค์คุณต่าง ๆ ออกให้หมด โดยที่องค์คุณนั้น ๆ เป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยให้รัฐยิ่งใหญ่กว่าสังคม

บาคูนิน : ในทันทีที่ขบวนการของพวกกรรมกรยึดอำนาจได้เพียงพอ ที่จะขจัดองค์คุณนั้น ๆ รัฐก็จะหมดความจำเป็นลง

คาล มากซ์ : ท่านยอมรับว่าขณะนี้ยังจำเป็นอยู่มิใช่หรือ

บาคูนิน : จำเป็นสำหรับสังคมที่เป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติ เมื่อแจกทรัพย์สมบัติส่วนตัวออกไปแล้ว และระบอบสังคมนิยมได้ชัยชนะแล้ว......

คาล มากซ์ : นับเป็นระบอบสังคมนิยมที่เลวร้ายมาก ที่มัวมายุ่งอยู่กับการแจกจ่ายทรัพย์สมบัติอยู่ บาคูนิน ท่านคงไม่อยู่ในพวกที่คิดว่าลัทธิสังคมนิยมคือระบบที่ปันวัสดุกันอย่างยุติธรรมให้แต่ละปัจเจกบุคคล

บาคูนิน : นั่นเป็นจุดมุ่งหมายประการหนึ่งด้วยอย่างแน่นอน

คาล มากซ์ : มิตรรัก จุดมุ่งหมายของระบบสังคมนิยมพลิกหน้ามือเป็นหลังมือยิ่งกว่านี้มากนัก ด้วยต้องประสงค์ที่จะเปลี่ยนธรรมชาติของมนุษย์โดยตลอด เปลี่ยนที่ตัวตน โดยสร้างคนอย่างใหม่ขึ้นมา ปัจเจกบุคคลรวมเข้าอยู่ในสังคม แต่ละคนจะเป็นอิสระ พ้นความเป็นอื่นไปจากตัวตน ลัทธิสังคมนิยมจะนำเสรีภาพมาให้ โดยไม่เหมือนกับประสบการณ์ใด ๆ ของมนุษยชาติที่แล้ว ๆ มาเลย

บาคูนิน : ท่านทำให้เสรีภาพเป็นสิ่งลึกลับไปแล้ว

คาล มากซ์ : ท่านทำให้เสรีภาพเป็นสิ่งสามานย์เกินไป บาคูนิน เวลาท่านมองดูโลก ท่านวาดภาพเอาว่าบางคนมีอิสรภาพ แต่บางคนถูกกดดัน ใช่ไหม

บาคูนิน : ข้าพเจ้าไม่ได้วาดภาพเอา ความจริงเป็นเช่นนั้น คนที่มีอิสรภาพเป็นจำนวนน้อยนั้นคือคนรวย

คาล มากซ์ : ข้าพเจ้าขอบอกท่านว่าในปัจจุบันไม่มีใครเลยในโลกนี้ที่เสรี แม้กระฎุมพีที่รวยที่สุดก็ตาม พูดกันโดยจริยธรรมแล้ว นายทุนก็เป็นทาสของระบบเท่า ๆ กับกรรมกร ด้วยเหตุนี้เราจึงกล่าวได้โดยสัจจะว่าการปลดแอกของกรรมกรเป็นการปลดแอกให้มนุษยชาติทั้งมวลด้วย

บาคูนิน : ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่า คนรวยทำอะไรก็ได้ตามใจปรารถนา ในขณะที่คนจนหาสิ่งซึ่งจำเป็นสำหรับตนก็ไม่เพียงพอเสียแล้ว

คาล มากซ์ : แต่คนรวยก็ต้องเลือกทำได้อยู่ในระบบแห่งวัฒนธรรมของพวกกระฎุมพีเท่านั้น และระบบก็ปฏิเสธมิให้ใคร ๆ ได้รับคุณธรรมของความเป็นมนุษย์อีกด้วย นอกไปจากนี้แล้วยังเป็นทฤษฎีที่ให้เสรีภาพอย่างจำกัด คือให้ทำจำเพาะสิ่งที่ต้องการทำ

บาคูนิน : ก็ยังดีกว่าทฤษฎีที่กำหนดเสรีภาพ ว่าเป็นการกระทำจำเพาะในสิ่งที่ควรทำเท่านั้น พวกพระเขาว่ากันอย่างนี้แหละ ที่ว่าศาสนจักรให้เสรีภาพโดยสมบูรณ์นั้น มันอย่างนี้เอง และอย่างที่เฮเกลว่า เชื่อฟังรัฐเป็นการได้เสรีภาพอย่างสมบูรณ์ ว่ากันโดยส่วนตัวแล้ว ข้าพเจ้าว่าคนธรรมดาสามัญนั้นคิดถูกแล้วที่ว่าเสรีภาพคือการทำอะไร ๆ ได้ตามใจตน

คาล มากซ์ : ท่านเองก็นิยามเสรีภาพมาแล้ว ว่าเป็นการกระทำที่ให้มนุษย์ได้แสดงความสามารถอย่างที่สุด และนั่นใกล้กับอุดมการของลัทธิสังคมนิยมที่สุด คนในระบอบสังคมนิยมมีเสรี เพราะเป็นคนที่เปลี่ยนไปจากเดิมแล้ว

บาคูนิน : แต่ถ้ามนุษย์ไม่ได้รับการปลดปล่อยให้ได้พัฒนาตนเองแล้ว เราจะไม่สามารถตระหนักถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มีอยู่ในตัวเขา

คาล มากซ์ : นั่นแน่ บาคูนิน ท่านได้เปิดเผยปรัชญาแบบกระฎุมพีชนิดเสรีนิยมของท่านออกมาแล้ว ด้วยถ้อยคำของพวกกระฎุมพีเสรีนิยมเหล่านี้ นี่ไม่ใช่สิ่งที่ อาดัม สมิธ และพรรคพวกของเขากล่าวดอกหรือ คือปล่อยให้มนุษย์ได้อยู่ตามลำพัง แล้วเขาก็จะทำสิ่งที่ดีที่สุด เพื่อตัวของเขาเอง สัตว์เศรษฐกิจจะมีสิ่งกระตุ้นเพื่อปรับปรุงตนเอง เขาเรียกว่าอะไรนะ Laissez nous faire ใช่ไหม

บาคูนิน : ที่ท่านพูดเช่นนั้น ก็เพราะท่านเลือกที่จะละเลยความจริงที่ว่า พวกเสรีนิยมยึดถือสิทธิในทรัพย์สมบัติส่วนตัว และระบบเศรษฐกิจแบบแข่งขัน ในขณะที่ข้าพเจ้าเชื่อว่าทุกสิ่งจะต้องถือเป็นของกลาง......

คาล มากซ์ : หากหลักการของท่านหมายถึงว่า มนุษย์ทุกคนต้องมีสิทธิส่วนตัว โดยมีเสรีภาพอย่างปราศจากขอบเขตอันจำกัด ท่านจะพบว่าจะมีบางคนที่ต้องการเอาสิ่งของในส่วนกลาง และอ้างว่าเป็นของตน ด้วยท่านไม่สามารถจะมีเสรีภาพของปัจเจกชนอันสมบูรณ์ได้โดยไม่ถือสิทธิในทรัพย์สมบัติของตนไว้ในขณะเดียวกัน และท่านจะตอบแก่ผู้ที่อ้างสิทธิในการถือทรัพย์สมบัติส่วนตัวได้อย่างไร เอาละ จะไม่ตอบเขาก็ได้ แต่จะทำกับเขาอย่างไรดี ถ้าท่านไม่มีรัฐ หรือเครื่องมือการใช้อำนาจทางสังคมนิยมที่จะควบคุมพวกหัวแข็ง หรือปัจเจกชนที่ต่อต้านสังคมเหล่านี้

บาคูนิน : ท่านนั่นแหละ มากซ์ ที่กล่าวว่ามนุษย์ในระบอบสังคมนิยม จะต้องเป็นมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลง เราจะไม่มีความยึดมั่นในตน ไม่มีความละโมบ ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นอันผิดธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากการดำเนินชีวิตในสังคมแบบกระฎุมพี

คาล มากซ์ : บาคูนิน มนุษย์ในระบอบสังคมนิยมตามแบบของข้าพเจ้าจะต้องเปลี่ยนแปลง แต่ข้าพเจ้าไม่เคยถือว่ามนุษย์ในระบบของท่านอยู่ในระบอบสังคมนิยมเอาเลย เพราะท่านคิดถึงมนุษย์ในฐานะปัจเจกชน ซึ่งแต่ละคนมีอาณาจักรแห่งสิทธิของตน ข้าพเจ้าคิดถึงมนุษยชาติอย่างเป็นสากล เสรีภาพในสายตาของข้าพเจ้า คือการปลดปล่อยมนุษยชาติ หาใช่เสรีภาพของปัจเจกชนไม่

บาคูนิน : แต่นั่นก็เป็นความคิดของเฮเกลเกี่ยวกับเสรีภาพอีกนั่นแหละ ความคิดที่ว่าการกระทำอย่างเสรี คือการกระทำอย่างมีศีลธรรม และการกระทำอย่างมีศีลธรรม คือการกระทำตามหลักของเหตุผล ซึ่งสร้างขึ้นโดยรัฐนั้นเอง

คาล มากซ์ : เฮเกลไม่ได้ผิดไปทั้งหมดหรอก เฉพาะคนที่มีเหตุผลเท่านั้นที่เสรีได้ เพราะว่าคนที่มีเหตุผลเท่านั้น ที่สามารถเลือกได้ในระหว่างทางเลือกหลาย ๆ ทาง ทางเลือกที่ปราศจากเหตุผล หาใช่ทางเลือกที่เสรีไม่ และการกระทำอย่างเสรีคือ

การกระทำอย่างมีเหตุผล และการกระทำอย่างมีเหตุผล คือการยอมรับทำตามความจำเป็นทางธรรมชาติและประวัติศาสตร์ ไม่มีข้อขัดแย้งอันใดในระหว่างความจำเป็นและเสรีภาพ

บาคูนิน : แต่เราไม่ได้พูดถึงปัญหาเกี่ยวกับเสรีภาพทางใจ มากซ์ เรากำลังพิจารณาถึงเสรีภาพทางการเมือง ไม่มีอะไรที่เป็นนามธรรมหรือยุ่งยากเกี่ยวกับสิ่งนั้นหรอก เสรีภาพทางการเมืองมีอยู่ได้ก็โดยการจำกัดทางการเมืองออกไป ไม่จำเป็นที่ใครสักคนหนึ่งจะต้องมีความรู้อย่างลึกซึ้งทางปรัชญา เพื่อที่จะเข้าใจความข้อนี้ ทารกเพียงเก้าขวบ ก็สามารถมองเห็นได้ว่าใครเป็นผู้ที่ถูกกดขี่และใครเป็นผู้กดขี่

คาล มากซ์ : และทารกเก้าขวบก็สามารถที่จะเข้าใจได้ว่า สถานการณ์เยี่ยงนี้จะกำจัดให้หมดไปได้ ก็โดยการเลิกล้มรัฐ โดยเขาก็จะกลายเป็นอนาธิปไตย แต่ความอ่อนประสบการณ์จะเป็นสิ่งที่เราให้อภัยเขาได้ในเรื่องความเขลาเช่นนี้

บาคูนิน : ความเขลานั้นมีกันได้ทั้งในนักปรัชญาและในเด็ก เหตุผลอันไม่แจ่มชัดทั้งหมดของท่านเกี่ยวกับเสรีภาพ ก็นำท่านไปสู่ความเชื่อที่ว่ามนุษย์ถูกบังคับให้มีเสรีได้ ดังที่รุสโซและเฮเกลเคยคิดผิดมาแล้ว

คาล มากซ์ : แน่นอน มนุษย์นั้นถูกบังคับให้เป็นเสรีชนได้ ในความหมายที่ว่าบังคับให้เขาเหล่านั้นกระทำการอย่างมีเหตุผลได้ หรือไม่ก็ป้องกันเขาจากการกระทำอันไร้เหตุผลได้

บาคูนิน : แต่เสรีภาพที่ใช้บังคับมนุษย์ หามีคุณค่าพอแม้แต่จะใช้ชื่อว่าเสรีภาพไม่

คาล มากซ์ : ความจริงต่างหากที่เป็นสาระ ไม่ใช่ชื่อ

บาคูนิน : เอาละ เราลองมาดูความจริงกันสิ ถ้าท่านพูดถึงการบังคับคนให้มีเสรี ท่านย่อมต้องคิดถึงประชาชนที่แบ่งเป็นสองชนชั้น ชนชั้นแรก คือพวกที่กระทำการบังคับ และอีกชนชั้นหนึ่งคือพวกที่ถูกบังคับให้มีเสรีภาพ ดังนี้ท่านจึงมีคนสองจำพวก ประกอบกันอยู่ในสังคม ที่ถือว่าเป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้นแห่งระบบสังคมนิยมเผด็จการ คือผู้ปกครองและผู้ที่ถูกปกครอง พวกแรกอยู่ข้างบน และอีกพวกหนึ่งอยู่ข้างล่าง

คาล มากซ์ : แน่นอน ที่คนบางคนจะต้องเหนือกว่าคนอื่น ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวกับท่านมาแล้ว ว่าสังคมแบบสังคมนิยมจะต้องมีการวางกฎ โดยเฉพาะในระยะเริ่มแรกหาไม่สังคมนั้นจะกลายเป็นหอสูงแห่งบาเบล (Tower of Babell) คือโลกซึ่ง

ไม่มีผู้ใดรู้ว่าจะต้องทำอะไรหรือคาดหวังถึงอะไรได้ โลกซึ่งปราศจากระเบียบ ความมั่นคง หรือการพึ่งพา การตระเตรียมที่แน่นอน อนาธิปไตยหมายถึงความยุ่งเหยิง และความยุ่งเหยิงทำให้ข้าพเจ้าหวาดหวั่น บาคูนิน ถ้าอนาธิปไตยทำให้ท่านพอใจ ก็เป็นเพราะท่านชอบชีวิตแบบที่น่าตื่นเต้นของพวกโบฮีเมียนและพวกยิปซี เพราะท่านเผชิญมาแล้วกับความเข้มงวดแห่งการดำเนินชีวิตในครอบครัวของชนชั้นสูง และโรงเรียนทหารในระยะแรก ๆ ของชีวิตท่าน จึงอาจจะเป็นธรรมดาที่ชีวิตอันปราศจากระเบียบของพวกโบฮีเมียนจะทำให้ท่านพอใจ และถ้าท่านได้ตริตรองให้ดีแล้ว จะเห็นว่าลัทธิโบฮีเมียนแท้นั้น เป็นการขยายระบบกระฎุมพีออกไปเท่านั้นเอง เป็นแต่ทนระบบเดิมไม่ได้ และต่อต้านระบบนั้น แต่ข้าพเจ้าขอบอกแก่ท่านว่าระบบกระฎุมพีนั้นเราไม่ต้องไปให้ความสนใจถึงเพียงนั้นดอก นักสังคมนิยมมีอะไรที่ลึกซึ้งกว่านี้ให้คิดอีกเยอะแยะ

บาคูนิน : ท่านพูดถึงสังคมนิยมแบบสามานย์ มากซ์ แต่ท่านเองนั่นแหละที่มีความคิดอย่างสามานย์เหลือเกิน เกี่ยวกับความหมายของอนาธิปไตย สำหรับผู้ไร้การศึกษา อนาธิปไตยหมายถึงเพียงแต่ความยุ่งเหยิงและความปราศจากระเบียบ แต่ผู้ที่มีการศึกษาแล้ว จะต้องรู้ว่าคำ ๆ นี้เป็นเพียงการถ่ายตัวอักษรจากภาษากรีก ซึ่งไม่มีความหมายอะไรมากไปกว่าการเป็นฝ่ายค้านรัฐบาล นับเป็นความเชื่อที่ผิดอย่างมากในข้อที่จะลงความเห็นว่า การไม่มีรัฐบาล หมายถึงการเกิดขึ้นของความยุ่งเหยิงและความไม่มีระเบียบที่สุด ในยุโรปทุกวันนี้ชาติที่มีระเบียบวินัยที่สุดหาใช่ชาติที่รัฐบาลกดขี่สาธารณชนอย่างมากที่สุดไม่ หากแต่เป็นชาติที่มหาชนรู้สึกถึงพลังอำนาจของรัฐบาลอย่างน้อยที่สุดต่างหาก สำหรับการที่ท่านกล่าวถึงพวกโบฮีเมียนนั้น ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ เพราะข้าพเจ้าไม่เคยคิดถึงความปราศจากระเบียบวินัย

คาล มากซ์ : แต่ท่านก็เคยกล่าวอย่างกระเหี้ยนกระหือรือถึงเลือดถึงไฟ และการทำลายล้างมาแล้ว

บาคูนิน : นั่นเป็นเพียงระบบฉบับแห่งความรุกราน ของการทำสงครามเท่านั้น ข้าพเจ้าอาจจะไม่สามารถทนรอคอยการเกิดขึ้นแห่งการปฏิวัตินานเท่าท่าน มากซ์ แต่ข้าพเจ้าประกันได้ว่า อนาธิปไตยปรารถนาในความสงบแห่งระเบียบของสังคมนิยมอยู่มากพอ ๆ กับท่าน

คาล มากซ์ : ไม่มีประโยชน์หรอกที่ท่านจะปรารถนาความสงบ เพราะว่าถ้าปราศจากรัฐสังคมนิยมเสียแล้ว ท่านก็จะไม่สามารถมีความสงบได้ การปฏิวัติตามแบบของท่านจะนำการนองเลือด อัคคีภัย และการทำลายล้าง มาให้อย่างแน่นอน แต่มันจะไม่ให้อะไรมากได้ไปกว่านั้นอีก

บาคูนิน : และการปฏิวัติตามแบบของท่าน มากซ์ จะนำสิ่งที่เลวกว่ามาให้อย่างสุดคณนาได้ นั่นก็คือความเป็นทาส

คาล มากซ์ : เอาละ เพื่อนรัก นับว่าโชคดีที่เราทั้งสองต่างก็ไม่ถูกพวกกระฎุมพีลงโทษ และถ้าเราต่างก็สนทนากันต่อไปอย่างนี้ เราอาจหยุดการเป็นสหายทางสังคมนิยมร่วมกันก็เป็นได้

บทสนทนาทางการเมืองเรื่องเสรีภาพ

ระหว่าง จอน สจ๊วต มิลล์ และ เจมส์ ฟิตซ์เจมส์ สตีเฟน

จอน สจ๊วต มิลล์ (๒๓๔๙–๒๔๑๖) เป็นนักเขียนปรัชญาที่มีชื่อเสียง และเมื่อเขาตีพิมพ์บทความเรื่อง On Liberty ในปี ๒๔๐๒ เขาได้ใช้เวลาร่างหนังสือเป็นเวลาหลายปี โดยร่วมมือกับแฮเรียต เทเลอ ภรรยาของเขา สิ่งซึ่งเป็นเหตุกระตุ้นให้เขาเขียนจนสำเร็จ เพื่อการตีพิมพ์ ก็เพราะประสบการณ์ที่เขาถือว่าน่าเศร้า คือเขาไปพบว่ารูปปั้นและผลงานศิลปะอื่น ๆ ในเมืองเนเปิล ที่เป็นภาพเปลือย ถูกเอาใบไม้ไปปกปิดไว้สิ้น อย่างไรก็ดี ข้อถกเถียงอันสำคัญของบทความก็ไม่ได้นำไปต่อต้านการบีบบังคับของรัฐ เท่ากับที่ต่อสู้กับการบีบบังคับของสังคม ซึ่งมิลล์ถือว่ากำลังนำเอาเสรีภาพไปจากปัจเจกชน มิลล์เชื่ออย่างมั่นคงเท่ากับนักเสรีนิยมก่อนหน้าเขา ที่ว่ารัฐไม่ควรเข้ามาก้าวก่ายในเรื่องอิสรภาพ แต่มิลล์ไปไกลกว่าเดิม ตรงที่ว่ามนุษย์ควรเป็นอิสระจากประเพณี ข้อห้าม และกฎที่ไม่ได้ตราขึ้นทั้งหลายแหล่ด้วย เพราะข้อห้ามเหล่านี้ก็สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากฎหมายของรัฐ

เซอร์ เจมส์ สตีเฟน (๒๓๗๒–๒๔๓๗) เป็นนักทฤษฎีทางกฎหมายที่มีชื่อเสียงโด่งดัง เป็นผู้ตีพิมพ์บทความเรื่อง Liberty, Equality, Fraternity ซึ่งโจมตีความคิดของมิลล์ในเรื่องอิสรภาพ จากการได้เป็นผู้พิพากษา ศาสตราจารย์ นักการปกครอง นักการศึกษา และนักหนังสือพิมพ์ สตีเฟนได้นำเอาประสบการณ์อันกว้างขวางมาโต้แย้ง มากพอกับที่มิลล์ได้กระทำ ถึงแม้ว่าเสียงของเขายังคงเป็นเพียงของนักกฎหมาย มากกว่าจะเป็นเสียงของนักปรัชญา เขาอายุอ่อนกว่ามิลล์เกิน ๒๐ ปี แต่ในบทสนทนาที่วาดภาพให้คนทั้งสองนี้พบกัน เขาพูดกันในฐานะอันทัดเทียมกัน

สตีเฟน : ความสำเร็จจาก Essay on Liberty ทำความประหลาดใจให้ท่านมากไหม นายมิลล์

มิลล์ : สตีเฟน ข้าพเจ้ายังไม่แน่ใจว่าท่านหมายความว่าอย่างไรในคำว่า "ความสำเร็จ" เพราะหนังสือเล่มนี้ได้ถูกโจมตีอย่างแข็งขันในหลาย ๆ ทาง หากได้รับการต้อนรับอย่างดีในหลายวงการ แต่ก็ใช่ว่าข้าพเจ้าจะไม่คาดมาก่อนว่าจะมีอาการอันเป็นปฏิปักษ์เช่นนี้ และก็ต้องขอพูดว่าข้าพเจ้าไม่ผิดหวัง ข้าพเจ้ารู้สึกตั้งแต่ตอนนั้น และยังคงรู้สึกอยู่ว่า ถึงเวลาอันควรแล้วสำหรับการพิมพ์หนังสือนี้

สตีเฟน : มีคนจำนวนมากที่สันนิษฐานว่า อย่างน้อยอังกฤษก็ได้เสรีภาพอย่างเต็มภาคภูมิแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างดังที่นักปรัชญาเช่นล้อก เข้าใจถึงแก่นแท้ของอิสรภาพนั้น เราก็ได้กันแล้ว ส่วนมากที่ล้อกคิดเกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งแห่งความคิดของชาวอังกฤษในทุกวิถีชีวิตไปแล้ว

มิลล์ : โดยนัยหนึ่ง ท่านก็พูดถูก สถานภาพของอังกฤษในปี ๒๔๐๐ เศษ ๆ นี้ ย่อมแตกต่างจากปี ๒๓๐๐ เศษ ๆ อย่างมาก ในครั้งกระโน้น อิสรภาพที่เราต้องการอย่างยิ่งเป็นประการแรก คืออิสรภาพจากการกดขี่ของพระเจ้าเจมส์ที่ ๒ อิสรภาพที่เราต้องการอย่างยิ่งในเวลานี้ ไม่เป็นอิสรภาพจากการกดขี่ของพระ

นางวิคตอเรีย พระบรมราชินีมิได้ทรงกดขี่พวกเราเลย พวกเราเกือบไม่รู้ด้วยซ้ำว่าเสด็จอยู่หรือไม่ เรารับรู้ถึงรัฐบาลของพระองค์มากกว่า แม้ว่าสิ่งนั้นก็ไม่ได้เป็นต้นเหตุใหญ่แห่งการบีบบังคับซึ่งมีผลอยู่เหนือเรา

สตีเฟน : ข้าพเจ้ายังไม่ค่อยเข้าใจกระจ่างนักหรอกท่าน ในการที่ท่านเรียกว่าการบีบบังคับซึ่งมีผลอยู่เหนือเรา แต่ข้าพเจ้าเห็นด้วยอย่างแน่นอน ในคำว่า "อิสรภาพ" และคำว่า "เสรีภาพ" ซึ่งข้าพเจ้าเข้าใจว่าคำทั้งสองนี้เป็นไวพจน์กัน ซึ่งย่อมมีความหมายต่างกัน ในสถานการณ์ที่ต่างกัน ข้าพเจ้าเข้าใจว่ามีความแตกต่างอย่างมากในเรื่องอิสรภาพ เท่ากับที่มีการแตกต่างทางด้านการบังคับให้คนต่อต้าน ไม่ให้มีอิสรภาพนั้นแล แต่คำว่า อิสรภาพ นั้น ฟังดูราวกับว่ามีความเลิศลอยในทางอารมณ์ จนเหมาะที่จะนำมาใช้ในทุกกรณี

มิลล์ : เมื่อข้าพเจ้าเขียนหนังสือเรื่อง Essay on Liberty ข้าพเจ้าคิดถึงปัญหาเกี่ยวกับอิสรภาพ ที่กำลังเผชิญหน้าอยู่กับประชาชนชาวอังกฤษเป็นประการแรก แต่ก็เผชิญกับคนส่วนใหญ่ในยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือในปัจจุบันด้วย ความคิดที่จะตีพิมพ์บทความโดยแยกเป็นเล่มต่างหากนั้น เริ่มเมื่อข้าพเจ้าเดินทางท่องเที่ยวในอิตาลีในปี ๒๓๙๘ ตอนนั้นข้าพเจ้าทำงานด้านการเขียนอย่างใกล้ชิดกับภรรยาของข้าพเจ้าที่หาชีวิตไม่แล้ว และเธอนั่นเองที่มีส่วนร่วมอย่างมากในการเขียนบทความ มากกว่าตัวข้าพเจ้าเองเสียด้วยซ้ำ ในตอนร่างได้ตั้งใจจะให้เป็นงานนิพนธ์ที่ว่าด้วยปัญหาปรัชญาสังคม โดยมีบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสังคมนิยม ลัทธิศาสนา ประชากร การศึกษาและอื่นๆ รวมทั้งเสรีภาพด้วย แต่แล้วข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกขึ้นว่า ปัญหาเรื่องเสรีภาพนั้นจำต้องรีบเร่งก่อนปัญหาอื่น ด้วยข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นว่าบทบาทของการเซ็นเซ่อร์ได้แผ่ขยายกว้างมากแม้ในอิตาลี ตัวอย่างเช่น ข้าพเจ้าพบว่า ภาพวีนัสแห่งแคปปิตอลได้ถูกนำเคลื่อนย้ายออกไปจากสายตาของประชาชนในกรุงโรม และภาพวีนัสแห่งคัลลิปีย์ ก็ถูกนำออกไปจากห้องแสดงในศิลปสถานต่าง ๆ ของเมืองเนเปิล ทั้งสองกรณีล้วนมีข้ออ้างที่ว่าเพื่อความเหมาะสมสำหรับประชาชน

สตีเฟน : กรณีทั้งสองนั้น เห็นทีจะทำไปเพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการของประชาชน ทั้งสองกรณีอาจเป็นการกระทำของทางการ แต่จะว่าทำไปเพื่อกดขี่บังคับอย่างใด เห็นจะไม่ได้

มิลล์ : สตีเฟนที่รัก นั่นแหละคือจุดสำคัญที่ข้าพเจ้ากำลังพูดถึงละ พระราชามหากษัตริย์ รัฐบาล องค์การ ราชการ ไม่ได้เป็นจุดศูนย์กลางของการใช้กำลังบีบบังคับบุคคลให้กระทำกิจการต่าง ๆ อีกต่อไปแล้ว ไม่ได้เป็นศัตรูเบื้องแรก

ของเสรีภาพอีกต่อไปแล้ว การกดขี่ทุกวันนี้มาจากความคิดเห็นของประชาชน หรือมาจากสังคมโดยตรงนั่นเอง

สตีเฟน : ข้าพเจ้ามองไม่เห็นวิถีทางที่สังคมจะกลายเป็นทรราชไปได้ เมื่อเปรียบเทียบกับพระเจ้าแผ่นดินที่ปกครองอย่างกดขี่เช่นพระเจ้าเจมส์ที่ ๒ คนอังกฤษส่วนใหญ่รู้สึกว่าตนถูกพระเจ้าเจมส์ที่ ๒ กดขี่ จึงทนพระองค์ไม่ได้ ก็ "สังคม" ในอังกฤษจะเป็นอะไรเล่า ถ้าไม่ใช่ประชาชนชาวอังกฤษโดยทั่ว ๆ ไป แล้วคนส่วนใหญ่จะกดขี่ตัวเองได้อย่างไร

มิลล์ : ข้าพเจ้าใช้คำว่า "สังคม" ในที่นี้ เพื่อหมายความถึง "คนส่วนใหญ่" ความกดขี่ที่เราได้เห็นทุกวันนี้ เป็นความกดขี่ที่คนใดคนหนึ่งในสังคมได้รับจากบุคคลกลุ่มใหญ่ ความเป็นเผด็จการทางด้านความคิดเห็นของมหาชนนั้น เป็นเรื่องร้ายแรงมากพอ ๆ กับความเป็นเผด็จการของรัฐ หรืออาจจะยิ่งกว่าเสียด้วยซ้ำ สังคมสามารถจะแสดงอำนาจของตน และได้แสดงกำลังอำนาจของตนมาแล้ว ถ้าสังคมใช้อำนาจที่ผิดแทนที่จะใช้อำนาจที่ถูก หรือใช้อำนาจอะไรก็ตามกับสิ่งที่ไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้อง ก็เท่ากับใช้ความเป็นเผด็จการที่รุนแรงมากกว่าความกดขี่ทางการเมืองหลายประการทีเดียว

สตีเฟน : สังคมลงโทษใครอย่างรุนแรงไม่ได้

มิลล์ : จริง แต่จะหลบเลี่ยงจากสังคมได้ยากกว่าเลี่ยงกฎหมาย ด้วยแทรกแซงลงไปในส่วนย่อยของชีวิต และทำให้วิญญาณตกเป็นทาสไปเลย ดังท่านจะเห็นได้ว่าการเรียกร้องต้องการเสรีภาพนั้น ไม่สามารถจะหยุดอยู่เพียงแค่ต่อต้านการปกครองแบบกดขี่ของนักการเมืองเท่านั้น หากควรจะมีการป้องกันความโน้มเอียงของสังคม ในอันที่จะกำหนดความคิดเห็นของสังคมให้เป็นกฎเกณฑ์ความประพฤติของแต่ละบุคคล ถ้าใครไม่เห็นพ้องต้องด้วยกับกฎเกณฑ์นั้นก็ลงโทษ โดยใช้วิธีที่ไม่ใช่เป็นการลงโทษตามแบบของราชการบ้านเมือง

สตีเฟน : สิ่งซึ่งท่านกล่าวถึง ทำให้เกิดความสงสัยในใจของข้าพเจ้ามาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะท่านเป็นนักปรัชญา ส่วนข้าพเจ้านั้นเป็นนักกฎหมายก็ได้ เพราะท่านเอาใจใส่ในเรื่องความคิดที่เป็นสากล ส่วนข้าพเจ้าคิดเกี่ยวกับความสำคัญเฉพาะเรื่อง ๆ ไป ถ้อยคำเช่น "เสรีภาพ" "สังคม" "การทำให้เป็นทาส" "การปกครองแบบทรราช" "การต่อต้าน" เป็นคำที่มีสีสันมาก เป็นภาพพจน์ทางกวีนิพนธ์ ฟังดังกับในบทละคร แต่ไม่สามารถชักจูงไปเพื่อการสนทนาที่ใช้เหตุผลประกอบได้เลย

มิลล์ : การวิเคราะห์ถ้อยคำเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญต่อปรัชญา เท่ากับต่อวงการกฎหมาย

ในกรณีนี้ ท่านอาจกล่าวได้ว่า หนังสือ Essay on Liberty ของข้าพเจ้า เป็นความพยายามที่จะอธิบายความหมายของคำ "เสรีภาพ" ก็ได้

สตีเฟน : ถ้าอย่างนั้น ท่านน่าจะยอมตามการวิเคราะห์คำอื่น ๆ ที่ท่านใช้ ข้าพเจ้าเห็นว่ามีความจำเป็น ก็ที่จะไม่ให้คำว่า "สังคม" กับ "มหาชน" มาปะปนกัน ข้าพเจ้ามีความหนักใจพอ ๆ กับท่าน ในเรื่องของเผด็จการโดยมหาชน ซึ่งอาจจะเกิดขึ้น ถ้าประเทศที่นำเอาระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ มหาชนส่วนใหญ่ไม่ได้รับการศึกษา และถ้านำการปกครองระบอบประชาธิปไตยมาใช้ ก็คือการสวมมงกุฎให้กับความโง่เขลาเบาปัญญา มีความแตกต่างกันมากระหว่างมหาชนที่โง่เขลากับสิ่งที่เราต้องการจะคำนึงถึง เมื่อเราพูดถึงสังคมในประเทศอังกฤษ เราหมายถึงชาวอังกฤษโดยทั่ว ๆ ไป นำโดยชนชั้นที่มีการศึกษาดี แต่ชนทุก ๆ ชั้น ต่างก็อยู่ภายใต้พื้นฐานทางศาสนาและศีลธรรมจรรยาเดียวกัน มีชาวอังกฤษบางคนนับถือศาสนานิกายประจำชาติ บางคนก็ถือนิกายโรมันคาทอลิก บางคนก็ถือนิกายเควเกอและอื่น ๆ แต่จะอย่างไรก็ตาม ยกเว้นเพียงส่วนน้อยแล้ว ทุกคนก็มีจิตสำนึก มีศีลธรรมและนับถือพระเจ้าด้วยกันทั้งนั้น

มิลล์ : สตีเฟน พวกยกเว้นส่วนน้อยที่ท่านพูดถึงนี้แหละ มีความสำคัญเป็นอย่างมากมายทีเดียว ถ้ามนุษยชาติทั้งหมดมีความคิดเห็นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากคน ๆ หนึ่งแล้ว คน ๆ เดียวนี้มีความเห็นตรงกันข้าม ถ้ามนุษยชาติทั้งหมดปิดปากเขาเสียแล้ว จะไม่เป็นการยุติธรรม เท่ากับที่ถ้าเขาคนนั้นมีอำนาจขึ้นมา ก็จะไม่ยุติธรรม ที่จะปิดปากมนุษยชาติทั้งหมดเช่นกัน

สตีเฟน : ข้าพเจ้าไม่ได้พูดถึงว่าใครจะปิดปากใคร แต่พูดถึงสังคมที่จะยึดถือลัทธิศาสนาอย่างลึกซึ้งและเชื่อมั่นตามหลักศีลธรรมจรรยาอย่างจริงจัง ในกรณีนี้สังคมย่อมมีสิทธิที่จะเป็นปฏิปักษ์ต่อพวกที่ว่าร้ายและต่อต้านศาสนธรรมและจริยธรรมของสังคม

มิลล์ : ถ้าเช่นนั้น เราจงดูตัวอย่างที่สังคมกระทำไปตามสิทธิอันชอบธรรมที่ว่าสังคมเป็นเจ้าของอยู่ ในอะเธนส์โบราณ สังคมซึ่งไม่ปราศจากเสียซึ่งวัฒนธรรมได้วางโทษถึงตายให้แก่โสกราตีส เนื่องจากเขาไม่เห็นด้วยกับลัทธิศาสนาอันลึกซึ้งและศีลธรรมจรรยาอันถูกต้องเหล่านี้ ที่คาลวารี เมื่อ ๕ ศตวรรษต่อมาก็เช่นกัน สังคมได้ลงโทษถึงตายให้แก่คนอีกคนหนึ่ง ซึ่งไม่เห็นด้วยกับลัทธิศาสนาอันลึกซึ้งและศีลธรรมจรรยาอันถูกต้อง ถ้าท่านจะถือว่าศีลธรรมจรรยาเป็นไปตามความปรารถนาของสังคมแล้ว ท่านจะต้องยอมรับว่า การกระทำ

ของสังคมทั้งสองกรณีนี้ถูกต้อง

สตีเฟน : ทั้งสองประเด็นอาจจะมีความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของมนุษยชาติ สังคมเรียนจากประสบการณ์ คำสอนทั้งของพระเยซูคริสต์และของโสกราตีส ต่างก็กลายมาเป็นส่วนแห่งความนึกคิดของชาวยุโรปสมัยปัจจุบัน แต่ด้วยความสัตย์จริงข้าพเจ้าไม่สามารถจะกล่าวได้ว่า ตัวอย่างของท่านนั้นมีน้ำหนัก นอกเสียจากว่าท่านต้องการจะชี้ให้เห็นว่า คนซึ่งมีความเห็นขัดแย้งกับศีลธรรมจรรยาทั่ว ๆ ไปของยุคสมัยปัจจุบัน คือพระคริสต์กับโสกราตีสของศตวรรษนี้

มิลล์ : ถ้าโสกราตีสและพระเยซูแห่งนาซาเรธเกิดขึ้นในอังกฤษอีกครั้ง ในยุคนี้ ก็จะไม่ได้อยู่ในสังคม ในฐานะที่ได้รับความนับถือตามจารีตนิยมทั่ว ๆ ไป ท่านทั้งสองนี้จะไม่ได้เป็นสมาชิกสโมสรอาเทเนียมอันสูงศักดิ์ โสกราตีสจะถูกกฎหมายลงโทษฐานสอนและปฏิบัติผิดศีลธรรมทางเพศ พระเยซูก็จะถูกกฎหมายลงโทษฐานที่ตำหนิว่าลัทธิศาสนาเดิมเป็นของปลอม ขอท่านจงสังวรไว้ว่า อังกฤษเป็นเมืองที่ถือคริสต์เพียงแต่ในนามเท่านั้น ทุก ๆ วันอาทิตย์ประชาชนไปวัด ปากก็ว่าเชื่อถือตามคำสอนของพระเยซูคริสต์ เช่นว่าผู้ที่จะไปอยู่กับพระเจ้าบนสวรรค์ คือพวกคนจนและคนที่ถ่อมตน และว่าจะติใครอย่างไร ก็ต้องติตนเช่นนั้น ถ้าใครมาเอาเสื้อครุยของเราไป ก็ให้เสื้อนอกไปด้วย เขาเหล่านั้นกล่าวว่าจะไม่คำนึงถึงวันพรุ่ง และกล่าวว่าถ้าจะสมบูรณ์พูนสุข ก็ย่อมจะขายทุกสิ่งทุกอย่างที่มี และให้เงินไปกับคนจน เขาพากันพูดถึงสิ่งเหล่านี้ แต่ไม่เชื่อตามเลย เพราะว่าถ้าเชื่อตามนั้น ก็อาจจะต้องทำตามนั้นด้วย และถ้าพระคริสต์มาปรากฏในหมู่ของพวกเรา แล้วก็เทศนาเราว่า ทำไมไม่เอาจริงเอาจังกับศีลธรรมที่ท่านสอน ไม่ถือเอามาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต พระเยซูก็ย่อมจะถูกจำคุก ในฐานะสอนสิ่งที่ลบล้างลัทธิศาสนาในฐานะที่เป็นผู้นำความทุกข์ยากมาสู่ประชาชน และเป็นปฏิปักษ์ต่อทรัพย์สมบัติอันศักดิ์สิทธิ์ของชนชั้นกลาง

สตีเฟน : แต่บางทีข้อความที่ท่านยกมา อาจจะไม่ได้ต้องการให้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตก็ได้ หากแต่เป็นเพียงหนทางนำไปสู่ภาวะสมบูรณ์พูนสุข จะมีเพียงนักบุญบางคนในบรรดาสานุศิษย์ของพระเจ้าเท่านั้น ที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ ทรัพย์สมบัติส่วนตัวเป็นสถาบันที่จำเป็นอย่างแน่นอน ถ้าหากจะมีการก้าวหน้าไปสู่ความเจริญในทางเศรษฐกิจ และไม่มีใครพูดในเรื่องนี้ให้เห็นจริงเห็นจังได้ชัดแจ้งมากไปกว่าท่าน ดังในหนังสือ Principles of Political Economy ของท่าน

มิลล์ : ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า ไม่มีข้อขัดแย้งระหว่างปรัชญาทางจริยธรรมของพระเยซูแห่งนาซาเรธ ดังที่สอนไว้อย่างง่ายๆ ในพระคัมภีร์ กับจริยธรรมระบบที่สอนให้มุ่งประโยชน์สุขอย่างที่สุด ระบบทั้งสองต่างก็สอนให้รักเพื่อนบ้าน หรืออีกอย่างหนึ่งก็คือความดีอันสูงสุดนั้นไม่ใช่เพื่อส่งเสริมความพอใจของตนเท่านั้น หากเป็นไปเพื่อสงเคราะห์มนุษยชาติเป็นส่วนใหญ่ ที่ข้าพเจ้าทนพวกที่เรียกตนเองว่าคริสเตียนในปัจจุบันนี้ไม่ได้ ก็ตรงที่พวกนี้จะไม่ยอมให้ใครมาคัดค้านในสิ่งซึ่งเขาถือกันว่านั่นแหละคือหลักของคริสต์ศาสนา ท่านคงจำได้ถึงกรณีของโทมัส พูเล ซึ่งเมื่อปีหรือสองปีมาแล้ว ถูกสั่งขังคุกเป็นเวลา ๒๑ เดือน โทษฐานที่เขียนถ้อยคำไว้บนประตูรั้ว เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ศาสนาคริสต์ ทั้ง ๆ ที่กล่าวกันว่าเขาเป็นคนที่มีความประพฤติดีมาก

สตีเฟน : ข้าพเจ้าไม่คิดว่ากรณีนี้จะมีขึ้นเสมอ ๆ นอกจากนั้นเขายังได้พระราชทานอภัยโทษภายในเวลา ๖ เดือนด้วยซ้ำ คดีของเขาเป็นการแช่งด่าพระเจ้า ไม่ใช่เป็นการให้เหตุผลวิพากษ์วิจารณ์หลักเทววิทยาในศาสนาคริสต์

มิลล์ : แต่ทำไมการโจมตีหลักการของลัทธิศาสนาที่คนนับถือกัน จึงต้องถูกปิดปากดังหนึ่งเป็นคดีอาญา ถ้าหลักการนั้นเป็นจริง การโจมตีและการตอบโต้จะช่วยให้หลักการนั้นเด่นชัดยิ่งขึ้น อาจจะเป็นเพราะว่าการวิพากษ์วิจารณ์ในปัจจุบันปรากฏออกมาในรูปที่ว่าหลักความเชื่อของศาสนาคริสต์นั้น เป็นเพียงการท่องจำอย่างนกแก้วนกขุนทอง ที่ต้องสาธยายกันในโบสถ์ทุกวันอาทิตย์เท่านั้น โดยไม่มีการอนุญาตให้ใครถามปัญหาใด ๆ ได้

สตีเฟน : ที่ว่าคดีของโทมัส พูเล เป็นการแช่งด่าพระเจ้านั้น อาจจะกล่าวได้ว่า เขาได้ทำสิ่ง ซึ่งแตกต่างไปจากการถามเกี่ยวกับความจริง แห่งหลักคำสอนในศาสนาคริสต์ หรือวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้วิธีที่มีเหตุผลประกอบ เขาโจมตีสถาบันอันประชาชนถือว่าศักดิ์สิทธิ์ โดยใช้วิธีการที่ก้าวร้าว

มิลล์ : สตีเฟนที่รัก ข้าพเจ้าเข้าใจความข้อนั้น มักจะพูดกันว่าเสรีภาพในการพูดมีได้ก็ต่อเมื่อใช้วิธีการอันไม่รุนแรง และไม่เกินเลยไป กว่าการถกเถียงอย่างมีเหตุผล ก็จะวางขอบเขตแห่งความพอเหมาะพอดีได้อย่างไรเล่า เพราะการต่อต้านทัศนะใด ๆ ข้อโต้แย้งต้องเข้มแข็งและมีพลังมาก คู่ต่อสู้ต้องรุกอย่างหนัก จนให้ยากที่จักตอบโต้ได้ จึงจะได้ผล แต่ถ้าทำเช่นนั้น ก็หาว่ารุนแรงไปเสียแล้ว แล้วจะว่าให้เสรีภาพได้อย่างไรกัน

สตีเฟน : ไม่ควรจะยากนักสำหรับผู้ที่ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า ที่จะคัดค้านต่อต้านลัทธิศาสนาโดยเดินทางสายกลาง เรามักจะได้รับการบอกเล่ามาเสมอ ว่าพวกนี้ชอบใช้

เหตุผล จนพวกอเทวนิยมในปัจจุบันมักจะเรียกตัวเองว่าเป็นผู้ที่มีเหตุผล

มิลล์ : คนที่ไม่เชื่อพระเจ้ามักจะให้เหตุผลอย่างไม่รุนแรง และท่านจะสามารถพูดได้ไหมว่า พวกถือศาสนาใช้อาการอันไม่รุนแรงต่อต้านพวกที่ไม่เชื่อในพระเจ้าเหล่านี้ อย่างน้อยในอังกฤษในปัจจุบัน ก็ไม่เป็นเช่นนั้น แม้คำว่า "อเทวนิยม" ก็ถูกกล่าวหาอย่างขมขื่นและถูกเกลียดชังอย่างหลับหูหลับตาเสียแล้ว ทั้ง ๆ ที่อ้างว่าความเกลียดชังนั้นมาจากอารมณ์ซึ่งประกอบไปด้วยเกียรติภูมิ เพราะทำไปในนามของความกระตือรือร้นอย่างบริสุทธิ์ หรือความขัดเคืองอันถูกต้อง สตีเฟน ท่านเป็นนักกฎหมาย ท่านคงไม่ต้องการให้ข้าพเจ้าบอกท่าน ว่าคนที่ไม่มีความเชื่อในลัทธิศาสนานั้น ถ้าเข้าไปเป็นพยานในศาล จะได้รับการต้อนรับอย่างไร ศาลจะไม่ฟังเขา เพราะเขาไม่ยอมสาบาน เขาจะถูกหาว่าต้องพูดปด นี่หรือคือทัศนะของสังคมที่ยอมให้มีคนส่วนน้อยซึ่งอาจคิดได้อย่างเสรี ที่มีการใช้ความพอดีที่ไม่รุนแรงเกินไป

สตีเฟน : นายมิลล์ ถ้าเรามองไปยังประวัติศาสตร์มนุษย์ เราจะเห็นได้ว่าทุกสังคมถือว่าบางคนและบางหลักการศักดิ์สิทธิ์เป็นพิเศษ หรือในสังคมหนึ่ง ๆ อาจถือเอาว่าคนพวกนั้นเป็นสมมุติเทพไปเลยก็มี และที่ถือว่าหลักการบางอย่างค้านไม่ได้ก็มี ถ้าไม่มีความเชื่อในเรื่องที่เหนือสามัญมนุษย์ขึ้นไป ไม่มีทัศนะพิเศษที่แสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าคิดว่าคงจะไม่มีระบบจริยธรรมที่ใช้ได้ผล อย่างน้อยท่านคงเห็นด้วยกับข้าพเจ้า ว่าทุกสังคมต้องมีกฎเกณฑ์ทางจริยธรรม

มิลล์ : ข้าพเจ้าเห็นด้วย แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นความจำเป็น ในข้อที่ว่าจะต้องมีทัศนะพิเศษต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์มหัศจรรย์ เพื่อคนจะได้เคารพกฎเกณฑ์ทางจริยธรรม

สตีเฟน : ไม่จำเป็นสำหรับท่าน ในการเคารพกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมดอก นายมิลล์ แต่ขอให้ข้าพเจ้าได้เตือนท่านอีกครั้งหนึ่ง ว่าท่านเป็นนักปรัชญา คนทั่วไปนั้นไม่ใช่นักปรัชญา เขาเหล่านั้นไม่มีความฉลาดหลักแหลมพอที่จะคิดหากฎเกณฑ์ทางศีลธรรมของตนเองได้ และพวกเขาเหล่านี้ก็ไม่มีอุปนิสัยที่เข้มแข็งพอที่จะทำตามกฎดังที่ว่านี้ได้ แม้แต่จะมีกฎไว้ให้ก็ตาม สำหรับมนุษยชาติจำนวนมาก จึงต้องยึดอำนาจจากภายนอก ซึ่งได้แก่ระบบบางอย่างในทางลงโทษและการให้รางวัล อันได้แก่สวรรค์ และที่สำคัญยิ่งไปกว่าก็คือนรก ซึ่งล้วนเป็นส่วนสำคัญมากในคริสต์ศาสนา ความคาดหวังในรางวัลสำหรับชีวิตหน้า จูงใจให้มนุษย์ทั้งหลายประพฤติดีในโลกนี้ และความกลัวการลงโทษภายหลังจากที่ตายไปแล้ว กีดกันพวกเขาจากการกระทำชั่ว

มิลล์ : ข้าพเจ้าควรจะพูดว่าที่ว่ามานั้นเป็นสิ่งที่ต้องการข้อพิสูจน์

สตีเฟน : แต่ก็ไม่เป็นสิ่งลำบากที่จะเห็นได้ ด้วยมนุษย์นั้นโดยธรรมชาติ ย่อมชอบความสุข มนุษย์เชื่อในเรื่องการลงโทษ และการให้รางวัลย่อมจะช่วยอย่างมากในการควบคุมความประพฤติของเขาเหล่านั้น ถ้าเลิกความเชื่อในเรื่องความเป็นอมตะของวิญญาณ และคำพิพากษาภายหลังจากที่ตายไปแล้ว ศีลธรรมก็จะไม่สามารถบังคับคนธรรมดาสามัญ ที่ไม่เฉลียวฉลาดอะไรนัก และบางทีแม้คนฉลาดมากก็ต้องการความเชื่อเช่นนี้ ขอให้นึกถึง *อุตมรัฐ* เป็นตัวอย่าง แม้เปลโต้ซึ่งสัญญาจะพิสูจน์ว่าความยุติธรรมเป็นรางวัลในตัวเองอยู่แล้ว แต่ก็ยังยืนยันว่าความยุติธรรมจะให้รางวัลด้วยความสุข ทั้งในชีวิตนี้และชีวิตหน้า ในทำนองนี้ คำสอนของเปลโต้และของคริสต์ศาสนา ก็เหมือนกันเอามาก ๆ

มิลล์ : ข้าพเจ้าไม่ค่อยแน่ใจ เมื่อคนพูดถึงความสำคัญของความเชื่อในเรื่องการลงโทษและการให้รางวัล หลังจากตายแล้ว เขาเหล่านั้นหมายถึงตัวเขาเอง ว่าจะไม่ทำคุณความดีกระนั้นหรือ ถ้าไม่มีสิ่งมหัศจรรย์คอยพิพากษาอยู่ หรือเขากลัวว่าคนอื่นจะไม่ทำความดี ถ้าไม่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มหัศจรรย์อันนี้ ข้าพเจ้าไม่อยากจะสงสัยท่าน ว่าความดีเลิศทางความประพฤติของท่านนั้นเกิดจากความกลัวการทรมานในนรก ข้าพเจ้าคิดว่าอุปนิสัยของท่านดีกว่านั้นและตามความจริงแล้ว ข้าพเจ้าคิดว่าอุปนิสัยของคนโดยทั่วไปนั้นดีกว่าที่เรากลัวกันด้วย

สตีเฟน : ข้าพเจ้ายังไม่เคยเผชิญกับความยั่วยวน โดยส่วนใหญ่แล้ว ความสนใจของข้าพเจ้าสอดคล้องต้องกับหน้าที่ของข้าพเจ้า เมื่อเรานึกถึงวินัยทางจริยธรรม เราต้องคิดถึงคนที่มีเครื่องคุ้มกันน้อย และพวกที่ได้รับความยั่วยวนง่าย ๆ ด้วย ข้าพเจ้าไม่คิดว่าใครสามารถจะเรียนรู้เกี่ยวกับอุปนิสัยของคนทั้งหลายโดยทั่ว ๆ ไปได้ เพียงจากการสังเกตพฤติกรรมของสมาชิกในชนชั้นอภิสิทธิ์เท่านั้น

มิลล์ : ความรู้สึกของท่านทำให้ข้าพเจ้านึกถึงคัลแวง และดูเหมือนว่าจะไม่มีความคิดที่จะเป็นปฏิปักษ์ต่อสาเหตุของเสรีภาพมากไปกว่าความเชื่อของคัลแวง ที่ว่าธรรมชาติของมนุษย์นั้น โดยเนื้อแท้แล้วเลวร้าย ตามทฤษฎีของคัลแวงนั้นความผิดที่ยิ่งใหญ่อันหนึ่งของมนุษย์คือความตั้งใจของตนเอง มนุษย์จะทำความดีได้ก็โดยการเชื่อฟัง เป็นอันไม่ต้องเลือก ต้องทำอย่างนี้ เพราะทำอย่างอื่นไม่ได้ "อะไรที่ไม่ใช่หน้าที่แล้วเป็นบาป" มนุษย์เลยไม่มีความสามารถ

อะไร นอกไปจากยอมตามบัญชาของพระเจ้า ถ้ามนุษย์ใช้อินทรีย์ของตนไปทางอื่นใด นอกจากตามเทวบัญชา ก็เลยไม่ควรมีอินทรีย์นั้น ๆ เสียเลยดีกว่า สิ่งซึ่งเรารู้จักกันว่าเป็นคริสต์ศาสนาเวลานี้ ดูจะใกล้เคียงกับคำสอนของคัลแวงมากกว่าที่มีปรากฏในพระวรสาส์นของพระเยซูคริสต์ นี้คือเหตุผลที่แสดงให้เห็นว่าเสรีภาพกำลังเผชิญภยันตราย

สตีเฟน : ข้าพเจ้าไม่อาจอวดได้ ว่ามีความรู้อย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับงานเขียนของคัลแวง แต่งานของเขา ข้าพเจ้าก็รู้สึกว่ามีเหตุผลอย่างตรงไปตรงมาและพึงขึ้น เขากล่าวว่าข้อเสียที่สำคัญของมนุษย์อยู่ที่มนุษย์นั้น ถ้าเผชิญกับความดีและความชั่วละก็ ความอ่อนแอและความกระหาย ทำให้เขาเลือกความชั่ว การไถ่ถอนบาปนั้นมิได้อยู่ที่การฆ่า หากอยู่ที่การแก้ธรรมชาติของมนุษย์ จะเอ่ยถึงบาปที่มาแต่บิดามารดาเดิมหรือไม่ก็ตามใจ แต่ความจริงมีอยู่ว่า มนุษย์ทุกคนมีความอ่อนแอและความชั่วร้ายอยู่ในตัวด้วย คนทำความชั่วที่ไม่ควรทำ และหลีกเลี่ยงจากความดีที่ควรทำ ทฤษฎีของคัลแวงคือ เพื่อที่จะหนีจากความชั่วร้าย มนุษย์จะต้องจริงใจต่อธรรมชาติส่วนที่ดีของเขา โดยกันธรรมชาติฝ่ายต่ำให้อยู่ในอำนาจ และมองไปยังพระเจ้า ในฐานะที่เป็นกำเนิดของอิสรภาพอันมีค่าที่แท้แหล่งเดียว กล่าวคือ อิสระที่จะทำเพื่อความดีและเพื่อความฉลาด

มิลล์ : มีสองสิ่งที่ข้าพเจ้าจะขอกล่าวตอบคำข้อนั้น ข้อแรกคือ ข้าพเจ้าไม่เห็นว่ามีเหตุผลอะไรที่จะรับแนวความคิดของคัลแวง ในเรื่องความดีความชั่วในธรรมชาติของมนุษย์ ข้อที่สองคือไม่มีอิสรภาพที่จะทำอย่างดีหรืออย่างฉลาด เว้นเสียแต่มนุษย์จะมีโอกาสได้เลือกทำความดีและทำความฉลาด ซึ่งย่อมจะเป็นโอกาสที่เขาสามารถจะไม่ยอมทำตามความเลวและความโง่ ในเมืองเยนีวาของคัลแวงนั้น สิ่งยั่วยวนใจที่ทำให้คัลแวงถือว่าเลวแล้วมีไม่ได้เอาเลย เข้าโรงเตี๊ยมก็ไม่ได้ เต้นรำ การเล่น การละคร และการเล่นสเก็ต หรือแม้แต่การสวมใส่เครื่องเพชรพลอย และการตบแต่งทรงผม ก็ถูกห้าม รูปภาพและรูปปั้นก็ห้ามนำออกแสดง ฟังดูแล้วน่าตกใจ แต่เปล่าเลย เพราะว่าประเทศอังกฤษทุกวันนี้ก็เคลื่อนใกล้สภาพนั้นเข้าไปทุกทีแล้ว ข้อโต้แย้งของข้าพเจ้าคือเป้าหมายของพวกนิกายคัลแวงนั้นผิด และวิธีการของพวกคัลแวง ก็ผิดด้วย วิธีการและเป้าหมายทั้งสองนี้ย่อมไปด้วยกันเสมอ

สตีเฟน : ข้าพเจ้ายอมรับว่าบางทีคัลแวงก็เป็นคนที่ค่อนข้างจะแรงเกินไป ข้าพเจ้าเพียงยืนยันว่าเขาคิดถูก ในข้อที่ว่ามนุษยชาติต้องการกฎข้อข้อบังคับ หาไม่แล้วมนุษย์ก็จะตกอยู่ใต้อำนาจของธรรมชาติในตัวมนุษย์เอง

มิลล์ : ทำไมจึงพูดถึงธรรมชาติอันชั่วร้ายของมนุษย์ ในเมื่อเรารู้มาจากพระคัมภีร์แล้วว่ามนุษย์นั้นสร้างขึ้นตามรูปแบบของพระผู้เป็นเจ้าเอง ข้าพเจ้าไม่สงสัยอุดมคติของพวกคริสเตียน ในด้านการปฏิเสธตนเอง แต่อุดมคติของพวกนอกศาสนาในเรื่อง "การพัฒนาตัวเอง" ก็มีค่าไม่น้อย มนุษย์สามารถพัฒนาสิ่งที่ดีในตัวเองได้ และวิธีที่จะทำให้สำเร็จได้ ไม่ได้อยู่ที่การทำให้มนุษย์เป็นแบบเดียวกันหมด แต่ควรปลูกฝังและเรียกร้องหาความไพบูลย์นั้น โดยการที่มนุษย์เป็นตัวของตัวเอง ภายในขอบเขตที่ต้องการ นั่นแหละมนุษย์จึงจะมีศักดิ์ศรีงดงาม สมกับเป็นสิ่งซึ่งควรยกย่อง

สตีเฟน : ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าความเป็นตัวของตัวเองจะมีค่าในตัวของมันเองเลย ข้าพเจ้ายอมรับว่าความดีมีอยู่หลายชนิด แต่ไม่ได้หมายความว่าความหลากหลายมีความดีอยู่ในตัวของมันเอง ชาติที่ทุก ๆ คนไม่มึนเมา ควรจะมีความสุขมากกว่าชาติที่ครึ่งหนึ่งของพลเมืองไม่มึนเมา ส่วนอีกครึ่งหนึ่งนั้นเมาเหล้าอยู่ตลอดเวลา พวกขี้เมานี้แหละที่แสดงอาการวิตถารออกเป็นแบบต่าง ๆ กันได้มากกว่าพวกแรก ท่านจะให้เราเชื่อ ว่าเพราะเหตุนั้นหรือ ที่ทำให้ประเทศชาติ อันประกอบไปด้วยคนขี้เหล้าถึงครึ่งประเทศดีกว่าประเทศที่มีแต่คนที่ไม่มึนเมา

มิลล์ : ที่ต้องการความหลายหลาก มิได้หมายความว่าเราต้องการความหลายหลากทุกชนิด แม้จะเลวสักเพียงใดก็ตาม มีบางอย่างที่ข้าพเจ้าคิดว่าเราน่าจะเข้าใจกันได้ โดยไม่ต้องพูดให้แจ่มแจ้งชัดเจนออกไปอีก ข้อผิดพลาดของอังกฤษในปัจจุบันนี้คือ การที่มีความเป็นแบบเดียวกันมากเกินไปต่างหาก ประชาชนคล้ายคลึงกันมากขึ้นทุกที ดังกับที่ชาวจีนได้เป็นมาแล้ว ชาวจีนต่อต้านความก้าวหน้า เพราะว่าไม่ยอมให้มีคนหลาย ๆ แบบ จึงยังคงอยู่กับที่เป็นพัน ๆ ปี ระบบการแสดงความคิดเห็นอย่างใหม่ของอังกฤษนั้น ไม่ได้รับการวางแผนอย่างของจีน ซึ่งวางแผนไว้ให้เหมือนกันหมดทั้งทางระบบการศึกษาและระบบการเมือง ที่อังกฤษนี้ ก็ยากขึ้นทุกทีแล้ว สำหรับคนที่จะคิดอย่างเป็นตัวของตัวเองและทำอย่างเป็นตัวของตัวเอง เพราะสังคมลงโทษคนพวกนี้หนักมาก เสรีภาพทางการกระทำถูกจำกัดขอบเขตให้น้อยลงไปทุกที ๆ

สตีเฟน : แล้วท่านคิดว่าควรให้ทำอย่างไร

มิลล์ : ที่ต้องการอย่างยิ่งคือแต่ละปัจเจกชนต้องแสดงความเป็นตัวของตัวเอง และคนทั้งหลายทั่วไปก็ต้องหัดทำใจให้กว้างไว้ เท่าที่เป็นอยู่นั้น ความกดขี่ทางความคิดมีอยู่มาก จนกระทั่งควรที่คนจะทำตนให้เป็นคนที่ประหลาด ผิด

ไปจากคนอื่นให้มากที่สุดเท่าที่จะนึกทำได้ อย่างน้อย นี่ก็เป็นวิธีต่อต้านประการหนึ่ง

สตีเฟน : ข้าพเจ้าเกรงว่าถ้าทำตามคำแนะนำของท่านแล้ว ในหมู่พวกเรา ก็คงมีคนที่มีกิริยามารยาทแปลกมากกว่าคนที่ใหญ่ยิ่งจริง การทำกิริยาอาการอันประหลาดๆ นั้น เป็นสัญลักษณ์ของความอ่อนแอ มากกว่าจะเป็นเครื่องหมายของความเข้มแข็ง ความคิดริเริ่มมีอยู่ก็แต่ในคนที่มีความคิดเป็นตัวของตัวเอง มิได้มีอยู่ในคนที่ต้องการเพียงเพื่อที่จะทำตนให้แปลกไปจากคนอื่น

มิลล์ : อาการกิริยาท่าทางอันแปลกประหลาดย่อมมีได้ เมื่อมีคนที่มีคุณสมบัติอันแข็งแรงอยู่มาก ยุคอันยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ของเรา ก็คือยุคที่มีลักษณะแบบชาวอังกฤษ ซึ่งผิดไปจากธรรมดาอย่างยิ่ง จำนวนคนที่มีอาการไม่เหมือนคนอื่นในสังคม ย่อมเป็นอัตราส่วนกับคนที่มีความคิดอันเข้มแข็ง และมีความกล้าหาญทางจริยธรรม การที่มีคนเพียงไม่กี่คน ที่กล้าทำสิ่งที่ต่างไปจากคนอื่น ย่อมเป็นเครื่องชี้ถึงอันตรายของยุคสมัยปัจจุบัน

สตีเฟน : นายมิลล์ ขอประทานโทษ ที่ข้าพเจ้ามิอาจเห็นพ้องต้องกับท่านที่ว่าการตัดข้อห้ามออกช่วยให้คนมีคุณลักษณะเข้มแข็งขึ้น ข้าพเจ้ากลับเห็นเป็นตรงกันข้ามด้วยซ้ำ การฝึกปรืออยู่เสมอจนเป็นอุปนิสัยต่างหาก ที่ช่วยให้บุคลิกภาพเข้มแข็ง จะทำให้คนมีบุคลิกภาพที่เป็นตัวของตัวเองมากขึ้น การห้ามและการบังคับ ไม่ว่าจะมาในแบบใด ล้วนเป็นตัวกระตุ้นที่สำคัญ ในการสร้างบุคลิกภาพดังกล่าว ข้าพเจ้าคิดว่าท่านมองดูมนุษย์ในด้านดีมากเกินไป จนสรุปเอาว่าถ้าปล่อยมนุษย์ไว้แล้ว ส่วนที่ดีของมนุษย์จะแสดงออกมา แต่ตามประสบการณ์หาได้เป็นเช่นนี้ไม่ มีลูกคนร่ำรวยเป็นจำนวนมาก ที่ปล่อยให้ทำทุกอย่างได้ตามใจชอบ แล้วผลเป็นอย่างไร เด็กพวกนี้ก็จะหย่อนศีลธรรม ทั้งนิสัยก็จะเลวลง เพราะความเอาแต่ใจตัว แต่ในทางตรงกันข้าม เรามีตัวอย่างของคนหนุ่มที่ออกสงครามในกองทัพบก กองทัพเรือ ระเบียบวินัยที่เข้มงวดกวดขัน ทำให้คนพวกนี้มีนิสัยกล้าหาญ ทั้งยังนำเอาส่วนดีที่สูงส่งในตัวเขาออกมาด้วย จึงเป็นอันแน่ใจได้ว่า คนที่น่าชมเชยที่สุดในหมู่พวกเรา ก็คือคนที่เคยอยู่ใต้ระเบียบวินัยที่เข้มงวดจนกระทั่งอายุ ๒๒ หรือ ๒๓ ปี

มิลล์ : เรื่องนี้ข้าพเจ้าพูดอะไรไม่ได้มากนัก ข้าพเจ้าเองต้องหาเลี้ยงตัวตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี แต่ข้าพเจ้าก็เห็นด้วยในหลักการ ที่ว่าระเบียบวินัยในวัยเด็กและวัยรุ่น เป็นสิ่งจำเป็นในการฝึก เพื่อที่จะได้รู้จักกับอิสรภาพเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับระเบียบวินัยของทหาร ข้าพเจ้าไม่คิดว่าเป็นการดีที่คนหนุ่มจะต้อง

เรียนรู้เพื่อเชื่อฟังคำสั่งทุกข้อ โดยไม่มีสิทธิที่จะถามความเห็นอะไรได้เลย ในทางตรงกันข้าม ข้าพเจ้าคิดว่าเขาควรจะเรียนรู้ ว่าทำไมบางอย่างเขาจึงต้องทำ และบางอย่างก็ต้องละเว้น และโดยวิธีนี้ พวกเขาก็จะได้เรียนหลักจริยธรรมไปในตัว ทั้งยังหัดปกครองตัวเองได้อีกด้วย ข้าพเจ้าเชื่อระเบียบวินัยควรเป็นไปเพื่อความรู้ชัด ไม่ใช่ว่าจะเป็นการเชื่อฟังอย่างหลับหูหลับตา

สตีเฟน : แต่คนส่วนใหญ่ไม่สามารถรู้แจ้งได้ดังที่ท่านคิด ความจริงแล้ว คนส่วนใหญ่โดยเฉพาะคนชั้นต่ำ ก็เหมือนเด็กนั่นเอง

มิลล์ : ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับท่านเลย ข้าพเจ้าคิดว่าคงไม่มีอะไรอีกแล้วที่จะผิดมากไปกว่าการคิดที่ว่าอะไรที่ดีสำหรับเด็ก แล้วจะต้องดีสำหรับผู้ใหญ่โดยทั่ว ๆ ไปด้วย ข้าพเจ้าเชื่อว่าเราต้องปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ในฐานะที่เขาเป็นผู้ใหญ่ และผู้ใหญ่ก็ควรทำผิดได้ เพื่อว่าเราจะได้เรียนรู้จากข้อผิดพลาดของเขา

สตีเฟน : จะปฏิบัติต่อคนทั่วโลกแบบนี้ได้หรือ ท่านเองก็ได้กล่าวเน้นไว้ในบทความหลายแห่งของท่าน ว่าพวกคนล้าหลังในโลกต้องการผู้นำ ต้องการผู้ที่อยู่ในอำนาจและต้องการการควบคุมดูแล อีกนัยหนึ่งก็คือ คนพวกนี้ยังไม่พร้อมจะมีเสรีภาพ

มิลล์ : ที่ว่านั้นใช้ได้กับเมืองในอาณานิคมเท่านั้น ไม่กินความมาถึงประเทศนี้ อเมริกาเหนือหรือยุโรปตะวันตก

สตีเฟน : ความแตกต่างระหว่างสังคมที่ล้าหลังและสังคมที่เจริญก้าวหน้านั้น เป็นความแตกต่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนหรือไม่ ที่เราว่าสังคมที่เจริญก้าวหน้านั้น ก็เพราะนักปกครองเป็นคนมีการศึกษามากพอ แต่ก็มีคนล้าหลังในสังคมที่ก้าวหน้ามาก ทุกวันนี้ ชาวอังกฤษส่วนใหญ่ก็ยังคงอยู่ในสภาพที่อ่านหนังสือไม่ออก ชาวยุโรปที่อ่านหนังสือไม่ออกก็เหมือนกับชาวอินเดียหรือเหมือนเด็กยิ่งกว่าจะเหมือนผู้ใหญ่ชาวยุโรปที่มีการศึกษา

มิลล์ : ข้าพเจ้ายอมรับว่าวางขีดขั้นไปกระนั้นเอง เวลากล่าวถึงสังคมที่ล้าหลังและสังคมที่เจริญแล้ว ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่านที่ว่าประเทศอังกฤษยังไม่พร้อมที่จะเป็นประชาธิปไตย เหตุเพราะชนชั้นกรรมาชีพส่วนใหญ่ยังอ่านหนังสือไม่ออก แต่คำตอบในเรื่องนี้ ไม่ควรจะเป็นการเพิ่มการกดขี่ทางสังคม แต่ควรขยายวงวิชาความรู้ให้กว้างขวางขึ้น จัดระบบการศึกษาของชาติขึ้น เพื่อให้ลูกหลานของชนชั้นกรรมาชีพอ่านออกเขียนได้ ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ชอบก็ตาม ประชาธิปไตยนั้นคือระบบการเมืองในอนาคต

สตีเฟน : ข้าพเจ้ามิได้หวังที่จะเห็นการมาของระบอบประชาธิปไตยเลย

มิลล์ : เพราะว่าชนชั้นกรรมาชีพชาวอังกฤษปัจจุบันนี้ ก็ยังไม่เหมาะสมกับระบอบ

ประชาธิปไตย เป็นอันไม่เหมาะสมที่จะมีเสรีภาพกระนั้นหรือ

สตีเฟน : ข้าพเจ้าไม่อาจกล่าวเช่นนั้นได้ เพราะข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าที่ว่านั้นหมายถึงอะไร ข้าพเจ้าเพียงแต่กล่าวว่าเสรีภาพ หมายถึงปราศจากการบีบบังคับ หรือที่ถูกก็คือปราศจากการบังคับอันทำให้เดือดร้อน ความแตกต่างระหว่างท่านกับข้าพเจ้า มิใช่อยู่ตรงที่ว่าประชาชนเหมาะสมสำหรับเสรีภาพหรือไม่ เพราะนั่นจะหมายความถึงปัญหาต่าง ๆ ที่ว่าควรมีการบังคับหรือไม่ และอย่างไรจึงจะทำให้เดือดร้อน ข้าพเจ้ายืนยันว่าการบังคับควบคุมทางสังคมในบางกรณีเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาและจำเป็นเสียด้วยซ้ำ เพื่อที่เราจะได้รักษาไว้ซึ่งศีลธรรมจรรยาและเพื่อดำรงสังคมไว้

มิลล์ : ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าการบังคับทางสังคมทั้งหมดเป็นสิ่งที่ทำให้เดือดร้อน ความจริงแล้ว ข้าพเจ้าอาจอวดอ้างได้ว่าที่เขียนบทความเรื่อง Essay on Liberty ขึ้นก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าการบังคับควบคุมทางสังคมอย่างไหน ที่ทำให้เดือดร้อนและอย่างไหนไม่ทำให้เดือดร้อน ปัญหาที่ข้าพเจ้านำมาเอ่ยขึ้น คือในกรณีใดที่สังคมมีสิทธิที่จะก้าวก่ายเข้าไปถึงเสรีภาพส่วนบุคคล เพราะเสรีภาพมิได้แสดงให้เห็นว่ามีคุณค่าที่สมบูรณ์ในตัวของมันเอง สังคมไม่สามารถที่จะยอมรับให้มีฆาตกรรมและโจรกรรมได้

สตีเฟน : แต่กฎหมายที่ลงโทษในเรื่องฆาตกรรมและโจรกรรม มิได้เป็นการบังคับควบคุมบุคคลที่ซื่อสัตย์ เพราะว่าคนซื่อไม่มีความปรารถนาที่จะฆ่าหรือปล้น ดังนั้นกฎหมายดังกล่าวจึงมิได้เป็นการลิดรอนเสรีภาพ ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด ดูเหมือนล้อกก็เคยพูดถึงเรื่องนี้ ล้อกกล่าวว่ากฎหมายซึ่งสร้างขึ้นเพื่อความปลอดภัยของมนุษย์ ทำให้เกิดเสรีภาพแก่มนุษย์มากขึ้น กฎหมายหาได้ทำลายเสรีภาพแต่อย่างใดไม่

มิลล์ : ข้าพเจ้าก็คิดเช่นนั้น ไม่จำเป็นที่เสรีภาพจะต้องขัดแย้งกับกฎหมาย ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันอย่างถูกต้องและทำหน้าที่อย่างถูกต้องด้วย สิ่งที่สำคัญคือการชี้ลงไปว่าอะไรคือหน้าที่โดยเฉพาะของกฎหมาย โดยทั่วไปแล้วอาจจะกล่าวได้ว่ามนุษย์ทุกคนไม่มีสิทธิที่จะกระทำในสิ่งซึ่งก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่น จึงจำเป็นที่แต่ละคนต้องสังเกตดูว่า การกระทำของตนมีผลต่อผู้อื่นอย่างไร แต่ละคนจะต้องเคารพในสิทธิของเพื่อนบ้าน และคนที่ฝ่าฝืนสิทธิอันนี้จะต้องได้รับโทษ

สตีเฟน : ข้าพเจ้าเองก็เป็นนักกฎหมาย ท่านคงจะให้อภัย ถ้าข้าพเจ้าจะกล่าวว่าสิทธินั้นแสดงให้เห็นถึงความคิดทางด้านกฎหมาย ซึ่งเป็นรากฐานแห่งพฤติกรรม

ทางสังคม ศาสนาคริสต์สอนให้เราทำในสิ่งที่นอกเหนือกว่าการเคารพสิทธิของเพื่อนบ้านของเรา และสอนให้เรารักเพื่อนบ้านเช่นเดียวกับที่เรารักตนเอง และท่านกล่าวว่าระบบจริยธรรมแบบมุ่งประโยชน์สุขอย่างที่สุด ก็สอนเช่นเดียวกันนี้

มิลล์ : ข้าพเจ้ากำลังจะพูดถึงเรื่องนั้น จุดประสงค์ของข้อห้ามตามกฎหมายนั้น ก็เพื่อจะคุ้มครองสิทธิตามกฎหมายของมนุษย์ และลงโทษผู้ละเมิดสิทธินั้น แต่ก็ยังมีข้อห้ามอื่นอันเป็นปัญหาซึ่งเรายังถกเถียงกันอยู่ นั่นคือ ข้อห้ามทางสังคม การกระทำบางอย่างของปัจเจกบุคคลอาจจะเป็นการทำร้ายผู้อื่น หรือขัดขวางความผาสุกของผู้อื่น โดยที่การกระทำนั้นไม่ได้ฝ่าฝืนสิทธิตามกฎหมายหรือสิทธิตามรัฐธรรมนูญ ในกรณีผู้กระทำอาจจะถูกลงโทษโดยความคิดเห็นเท่านั้น แม้กฎหมายจะไม่ลงโทษก็ตาม สังคมย่อมมีสิทธิที่จะยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้อง ในเมื่อความประพฤติของบุคคลหนึ่งมีผลกระทบกระเทือนอันไม่เป็นธรรมต่อผลประโยชน์ของบุคคลอื่น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ในขอบเขตแห่งการกระทำของคนที่รับผิดชอบต่อตนเอง หรือการกระทำที่เกี่ยวข้องและมีผลต่อผู้กระทำผู้เดียวเท่านั้น เขาควรมีเสรีภาพ ในขอบเขตของการกระทำที่รับผิดชอบต่อผู้อื่น ถึงการกระทำที่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่น นอกจากตัวผู้กระทำเอง สมควรมีข้อห้ามทางสังคม

สตีเฟน : ข้าพเจ้ารอให้ท่านกำหนดหลักเช่นนั้นอยู่แล้ว นายมิลล์ ข้อโต้แย้งของท่านนั้น ดูเหมือนจะขึ้นอยู่กับหลักนี้ทั้งสิ้น ดังนั้นเราควรจะพิจารณากันในเรื่องนี้อย่างถี่ถ้วน ขอให้เราเริ่มโดยที่ยกตัวอย่างของการกระทำที่เป็นการรับผิดชอบต่อตนเอง โดยไม่มีผลกระทบกระเทือนต่อผู้อื่น นอกจากตัวผู้กระทำเอง

มิลล์ : ถ้าชายคนหนึ่งเมาเหล้า นั่นมันเรื่องของเขา ทั้งนี้หมายความว่าเขาไม่ได้เป็นตำรวจ ไม่ได้เป็นทหาร ไม่ได้ดื่มในระหว่างหน้าที่ ซึ่งเป็นคนละเรื่อง การเมาเหล้านั้นน่ารังเกียจ และเรื่องเช่นนี้จะไม่เกิดขึ้น ถ้าพวกมนุษย์รู้จักบังคับตนเอง แต่การห้ามขายเหล้า ห้ามบริโภคเครื่องดื่มที่เข้าแอลกอฮอล์โดยสิ้นเชิงอย่างที่พวกมุ่งความบริสุทธิ์ที่บ้าคลั่งอยากจะให้ทำกันนั้น ไม่ได้เป็นการสอนให้คนฝึกตนเองในทางระเบียบวินัยเลย หากเป็นแต่เพียงจำกัดข้อเลือกในทางศีลธรรมให้แคบลง และเอาส่วนของเสรีภาพที่สำคัญทิ้งไป

สตีเฟน : การดื่มเหล้าเป็นการกระทำที่รับผิดชอบต่อตนเองกระนั้นหรือ ในกรณีของชายโสดที่อยู่ตัวคนเดียว ข้าพเจ้าคิดว่าก็ยากจะเป็นเช่นนั้นได้ แล้วผู้ชายที่แต่งงานแล้วเล่า โดยเฉพาะถ้าเขายากจนด้วย ภรรยาของเขาจะไม่เดือด

ร้อนหรือ เมื่อสามีถูกลงโทษโดยการดื่ม ลูกของเขาจะไม่เดือดร้อนหรือ เนื่องจากเขาผลาญเงินจนหมด โดยไม่เหลือไว้เพื่อซื้ออาหารให้ลูกเลย

มิลล์ : เมื่อข้าพเจ้าพูดถึงการกระทำที่รับผิดชอบต่อตนเองนั้น ข้าพเจ้าไม่ได้หมายถึงการดื่มแบบนั้น และกรณีที่ท่านได้แสดงให้เห็นว่าความชั่วนั้น มีผลร้ายที่ไม่เป็นธรรมต่อผู้อื่น ท่านแสดงโวหารเพียงเพื่อจะลบล้างหลักการของข้าพเจ้าเท่านั้น

สตีเฟน : ข้าพเจ้าเพียงแต่พยายามค้นหาว่าอะไรคือการกระทำที่มีแต่การรับผิดชอบต่อตนเอง ที่ท่านพูดถึง และข้าพเจ้าคิดว่าชี้ให้ท่านเห็นแล้วคือ ไม่ว่าจะเป็นตัวอย่างอื่นใดที่ท่านนำมาเสนอ แม้ตัวอย่างเดียวกับการเมาเหล้าที่ท่านยกขึ้นมานั้น ก็ไม่ใช่เป็นตัวอย่างของการกระทำที่รับผิดชอบต่อตนเองเท่านั้น จริงอยู่ท่านพูดถึงเสรีภาพในการแสดงความเห็นด้วย แต่การตีพิมพ์ความคิดเห็นก็ยากที่จะจัดว่าเป็นการกระทำที่รับผิดชอบต่อตนเองเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะจุดประสงค์ของการตีพิมพ์โดยตรงนั้น ก็เพื่อที่จะให้มีผลกระทบกระเทือนถึงผู้อื่น

มิลล์ : แต่ต้องไม่ให้มีผลอันไม่เป็นธรรมต่อเขา แท้ที่จริงแล้ว ส่วนดีข้อแรกของเสรีภาพในด้านการแสดงความคิดเห็นนั้น ก็คือผลประโยชน์ของมหาชน เพราะถ้าหากว่าสิ่งที่ถูกห้ามไม่ให้โฆษณาเป็นสิ่งจริง ก็เท่ากับมนุษยชาติถูกปิดความรู้ในเรื่องความจริง และนั่นย่อมเป็นความเลวร้ายที่เห็นได้ชัด ถ้าห้ามไม่ให้แสดงออกอย่างครึ่งจริงครึ่งเท็จ มนุษยชาติก็หมดโอกาสที่จะแยกความแตกต่างของสิ่งเท็จออกจากสิ่งที่จริงแท้ และถ้าหากสิ่งที่ถูกห้ามนั้นเป็นเท็จหมด มนุษยชาติก็ได้ถูกปิดโอกาสที่จะได้ผลประโยชน์ ในอันที่จะให้ความมั่นใจในความจริงของสิ่งที่เชื่อถือมาแต่ดั้งเดิม โดยของจริงที่ปรากฏนี้เป็นเท็จ ด้วยเหตุนี้ การห้ามโฆษณาความคิดเห็นจึงเป็นโทษต่อสังคมเสมอไป

สตีเฟน : ถ้าเช่นนั้นท่านก็ไม่ได้เน้นสิทธิของปัจเจกบุคคล ในอันที่จะแสดงความเห็นของเขาออกมา เป็นแต่ท่านเน้นสิทธิของสังคมที่ต้องรับฟังในสิ่งที่เขากล่าวออกมา

มิลล์ : เป็นเช่นนั้น สำหรับข้าพเจ้าแล้ว การปิดปากมนุษย์คนหนึ่ง ไม่แต่เป็นการกีดกันเขาจากสิทธิของเขาเท่านั้น โทษที่สำคัญของการไม่เปิดให้มีการแสดงทัศนะนั้น เท่ากับเป็นการปล้นชาติพันธุ์มนุษย์ ทั้งคนรุ่นหลังและรุ่นปัจจุบัน โดยเฉพาะก็คนที่มีความเห็นขัดแย้งกับทัศนะดังกล่าว ยิ่งกว่าคนที่ความคิดเห็นลงรอยด้วยเสียอีก

สตีเฟน : ข้าพเจ้าเห็นด้วยที่ว่า เราต้องรู้ถึงความแตกต่างระหว่างเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และเสรีภาพในการกระทำ แม้กระนั้น ก็จะปล่อยให้มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างไม่มีขอบเขตจำกัดไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่ดูท่านจะต้องการเช่นนั้นก็ตาม เราได้พูดถึงเรื่องการดูถูกลัทธิศาสนามาแล้ว ยังปัญหาเรื่องคำหยาบและคำหมิ่นประมาทอีกเล่า

มิลล์ : หมิ่นประมาทเป็นการใช้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นไปในทางที่ผิด เพราะทำร้ายผู้บริสุทธิ์ ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องมีกฎหมายเพื่อป้องกันการหมิ่นประมาท

สตีเฟน : ข้าพเจ้าคิดว่า การพูดคำหยาบมีความหมายใกล้เคียงกับการดูถูกศาสนาเข้าไปมาก เพราะเป็นการใช้เสรีภาพไปในทางที่ทำให้สังคมเสียหาย โดยการดูถูกคุณค่าที่สังคมถือว่าศักดิ์สิทธิ์

มิลล์ : แต่การพูดแบบไหนที่จะถือว่าเป็นการดูถูกศาสนา แบบไหนที่จะถือว่าเป็นการพูดคำหยาบ มีอะไรเป็นเครื่องทดสอบ ในบรรยากาศของโลกแห่งคนใจแคบที่เราอาศัยอยู่นี้ การพูดอะไรที่โจมตีลัทธิศาสนาของคนส่วนมาก ก็ถือกันว่าเป็นการดูถูกศาสนาทั้งนั้น และการวิจารณ์การประพฤติปฏิบัติทางเพศ ก็ถือว่าเป็นการพูดคำหยาบ ท่านคงไม่รู้หรอกว่าตัวข้าพเจ้าเอง ครั้งหนึ่งเคยถูกจำคุกหนึ่งวัน ในข้อหาว่าเป็นคนเผยแผ่วรรณกรรมที่ลามก กล่าวคือข้าพเจ้าตีพิมพ์จุลสารที่สนับสนุนวิธีการคุมกำเนิด เพื่อแก้ปัญหาการเพิ่มประชากร

สตีเฟน : สังคมย่อมคิดว่าวิธีการคุมกำเนิดเป็นการผิดธรรมชาติ และทำให้ไม่มีการยับยั้งใจในเรื่องการผิดประเวณี เพราะถ้าผิดประเวณี ก็ควรได้รับโทษโดยปรากฏผลทางธรรมชาติติดตามมา

มิลล์ : ท่านพูดถึงการลงโทษโดยธรรมชาติสำหรับการผิดประเวณี ก็ถ้าการตั้งครรภ์ที่ไม่พึงปรารถนาขึ้นมาเป็นการลงโทษแล้วละก็ ท่านก็ต้องเห็นด้วยอย่างแน่นอนว่า วิธีลงโทษเช่นนี้ไม่เป็นการยุติธรรมอย่างยิ่ง เพราะผู้หญิงฝ่ายเดียวที่ตั้งครรภ์ หรือท่านคิดว่าผู้ชายไม่มีส่วนร่วมในความผิดนี้เท่า ๆ กับผู้หญิง

สตีเฟน : กฎศีลธรรมของสังคมทั้งหลายปรากฏอยู่ ว่าผู้หญิงต้องรับกรรมจากผลอันชั่วร้ายของการผิดประเวณี และนี่ก็เป็นเหตุที่ทำให้สังคมต้องถือเอาความบริสุทธิ์ของผู้หญิงว่าสำคัญกว่าของผู้ชาย การผิดประเวณีไม่ใช่เป็นสิ่งซึ่งกฎหมายสามารถห้ามปรามและควบคุมได้อย่างทั่วถึง จึงเป็นหน้าที่ทางประชามติ ที่จะบังคับห้ามปรามเรื่องนี้ ประชามติไม่สามารถบังคับใช้กับผู้ชายได้ เพราะว่าผู้ชายไม่ต้องการความปกป้องแบบเดียวกับผู้หญิง

มิลล์ : ในเรื่องนี้ ดูเหมือนสังคมจะมีมาตรการอยู่สองระดับ เพื่อตัดสินว่าอะไรผิดอะไรถูก

สตีเฟน : ไม่ใช่ว่ามีมาตรการสองระดับ ที่จะตัดสินอะไรผิดอะไรถูก เป็นแต่สังคมยอมรับมาตรการสองระดับทางด้านชีววิทยา ผลทางชีววิทยาที่ตามมาจากการผิดประเวณีไม่มีสำหรับผู้ชาย แต่มีมากสำหรับผู้หญิง

มิลล์ : ท่านพูดเหมือนกับว่า เพราะผู้หญิงถูกลงโทษจากธรรมชาติแล้ว ก็ควรถูกลงโทษเพิ่มขึ้นอีกจากสังคม

สตีเฟน : ข้าพเจ้าพูดว่าจุดประสงค์ของคำสั่งทางศีลธรรม ที่แสดงออกโดยประชามตินั้นก็เพื่อจะสนับสนุนสถาบันขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ของสังคม หนึ่งในสถาบันเหล่านั้นคือสถาบันทางครอบครัว เพื่อคงความเป็นครอบครัวไว้ มติมหาชนย่อมเป็นไปเพื่อให้เกิดความรักในความบริสุทธิ์ทางเพศ และเกลียดความไม่บริสุทธิ์ทางเพศ เดี๋ยวนี้พวกชนชั้นกลางของอังกฤษมีความรู้สึกแพร่หลายไปทั่ว ที่ว่าความไม่บริสุทธิ์ของผู้ชายก็เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจมากพอ ๆ กับความไม่บริสุทธิ์ของผู้หญิง ดังนั้นมาตรการสองระดับที่ท่านพูดถึง จึงหายไปอย่างรวดเร็วแล้ว ถึงแม้ว่าในสังคมของชนชั้นสูงยังคิดอย่างเก่าอยู่ ในเรื่องผู้ชายมีสิทธิพิเศษทางด้านเพศ แต่ขอให้ข้าพเจ้าถามท่านหน่อยเถิด นายมิลล์ เพราะไหน ๆ เราก็พูดกันถึงเรื่องการผิดประเวณีมา ในความเห็นของท่าน นี่เป็นตัวอย่างของการกระทำที่ผู้กระทำรับผิดชอบเอง หรือเป็นการกระทำที่มีผลกระทบกระเทือนถึงผู้อื่น

มิลล์ : ข้อแรก ขึ้นอยู่กับที่ว่า ผู้มีส่วนร่วมกระทำมีอายุที่ถึงบรรลุภาวะแห่งความรับผิดชอบแล้วหรือยัง และทั้งคู่สมยอมพร้อมใจกันหรือไม่

สตีเฟน : ถ้าเป็นอย่างที่ท่านว่าละ แล้วการกระทำนี้ก่อให้เกิดทารกขึ้นมาเล่า และโดยมากก็มักจะเป็นเช่นนั้น เด็กคนนี้จะถูกประณามไปตลอดชีวิตว่าเป็นเด็กนอกสมรส เพราะการกระทำที่เลวนี้

มิลล์ : นั่นเป็นความผิดของสังคม ที่ทำให้ผู้บริสุทธิ์ต้องได้รับทุกข์ โดยยัดเยียดการประณามให้เด็ก ซึ่งเกิดมาในเหตุการณ์แวดล้อมเช่นนี้

สตีเฟน : ถ้าสังคมไม่เห็นความแตกต่างระหว่างลูกที่ผิดกฎหมาย หรือคนที่ผิดกฎหมาย ครอบครัวจะเป็นสถาบันอยู่ไม่ได้ สังคมจะต้องแตกสลายลง ข้าพเจ้ารู้สึกอย่างเดียวกับท่าน ที่ว่าเป็นความอยุติธรรมอย่างใหญ่หลวงสำหรับเด็กไร้เดียงสา ที่ต้องทนทรมานเพราะเกิดมาผิดกฎหมาย แต่วิธีเดียวที่จะทำให้ความอยุติธรรมลดลง ก็ด้วยการลดจำนวนของผู้ที่ตกเป็นเหยื่ออันนี้ วิธีที่จะลด

จำนวนผู้เคราะห์ร้ายก็คือ ป้องกันมิให้มีการผิดประเวณี สิ่งซึ่งข้อห้ามทางสังคมมีอยู่ ก็เพื่อจะให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์อันนี้ แต่ท่านกลับเป็นปฏิปักษ์ต่อข้อห้ามนี้ โดยอ้างถึงสิ่งที่ท่านเรียกว่าเสรีภาพ

มิลล์ : ข้าพเจ้าว่าข้อห้ามเหล่านี้รุนแรงเกินไป แล้วมันก็จะไม่บรรลุผลตามที่ต้องการ ความรู้ประจักษ์ด้วยตนเองดีกว่าการบังคับ

สตีเฟน : ข้าพเจ้าไม่เชื่อในเรื่องการรู้แจ้งเห็นจริงตามแบบของท่าน อย่างหนึ่งที่คัลแวงตระหนักก็คือ การผิดประเวณีเป็นของชอบของมนุษย์ทุกหนทุกแห่งในโลกนี้แลเป็นเหตุที่ทำให้คัลแวงได้เน้นนัก เกี่ยวกับความต้องการที่จะปราบปรามแรงกระตุ้น ในการที่จะให้การเกิดหมกมุ่นในทางกาม และฝึกคนให้รู้สึกรังเกียจกามรส ซึ่งอาจจะดึงมนุษย์ไปสู่ความหายนะได้ง่าย

มิลล์ : แต่ขอให้คิดถึงวิธีที่ลัทธิคัลแวงใช้มาตรการลดแรงกระตุ้นในทางกามอย่างที่ท่านว่าดูสิ แม้แต่โรงละครก็เป็นช่องทางแห่งความเสื่อม โรงละครถูกปิดตามเมืองต่าง ๆ ตามมหานครและแม้ในเมืองหลวงเองด้วยนี้ พวกชนชั้นกลางที่มีความคิดอย่างถูกต้องต่างก็พากันหลีกเลี่ยงการไปดูละครเป็นส่วนมาก แล้วนี่มาเกิดขึ้นในประเทศของเชคสเปีย ของเบน จอนสัน และมาโลว์ มีชาติไหนบ้างไหมในยุโรปที่จะมีวรรณคดีที่ดีวิเศษเท่าของเราเอง แต่ก็เห็นอยู่ชัด ๆ แล้วว่า ถ้าทุกสิ่งดำเนินไปอย่างที่เป็นอยู่ในเวลานี้ การละครก็อาจจะสลายตัวไปได้

สตีเฟน : แน่ละ เส้นแบ่งระหว่างสิ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในสังคม กับสิ่งซึ่งไม่เป็นการยอมรับนั้น พูดไม่ได้แน่นอนลงไป ในสมัยของเชคสเปีย สิ่งที่ทำให้เกิดความขุ่นเคืองในปัจจุบัน เราไม่เห็นจะเป็นอะไร และในทำนองเดียวกัน สิ่งที่ปัจจุบันเราไม่ชอบอย่างมาก แต่สมัยก่อน คนไม่ถือสาอะไรก็ได้ ที่น่าเศร้าเกี่ยวกับเรื่องละคร อยู่ที่ว่ามันเสื่อมลงทางศีลธรรม จนกระทั่งชนชั้นกลางซึ่งมีความยั้งคิดได้ละทิ้งโรงละครไปเอง เมื่อโรงละครที่พวกเพียวริตันสั่งปิดหลังจากชัยชนะในสงครามกลางเมือง ได้รับอนุญาตให้เปิดขึ้นได้อีกครั้งหนึ่งในปี ๒๒๐๓ นั้น คนดูเป็นพวกที่หละหลวมทางกามกับพวกทหาร นักประพันธ์เลยเขียนเรื่องสำหรับคนดูพวกนี้ ท่านได้กล่าวถึงเชคสเปีย จอนสันและมาโลว์ แต่ก็มีแต่ชื่ออย่าง วิชเชอลี่ และ เอเทอริดจ์ และไดรเดนด้วยที่งานของเขาทำให้โรงละครของอังกฤษกลายเป็นแหล่งมั่วสุมทางเรื่องลามกและทำให้เห็นว่าการที่พวกเพียวริตันปิดโรงละครเสียนั้น เขาทำถูกแล้วอย่างยิ่ง

มิลล์ : ท่านเองก็ยอมรับ ว่าความเสื่อมลงของการละครเป็นผลสืบเนื่องมาจากความ

กดดันของพวกเพียวริตัน ความกดขี่ของพวกเพียวริตันนั้น ไม่สมความมุ่งหมาย แม้จะทำให้ความสนุกสนานทางจิตใจหมดไป คนก็ไม่ได้หันเข้าหาพระ แต่กลับหาความสนุกอันไม่พึงปรารถนา ธรรมชาตินั้นเอาชนะไม่ได้ง่าย ๆ ดอก ในสมัยเชคสเปียคนอังกฤษมีอิสระและเป็นสุขมากกว่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ ในวันอาทิตย์ เขาเหล่านั้นดื่มเบียร์ซึ่งวัดทำเองและมีการละเล่นต่าง ๆ เดี๋ยวนี้ทุก ๆ วันอาทิตย์ เขาเหล่านั้นถูกกดดันโดยตัวบทกฎหมาย ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้พวกนี้สนุกสนานไม่ได้ ก็ได้แต่ก้าวไปสู่ความเศร้าโศก และความเกียจคร้านที่ผิดศีลธรรมอันดี ท่านถามข้าพเจ้าถึงตัวอย่างเกี่ยวกับการกระทำซึ่งไม่เป็นอันตรายต่อสังคม แต่สังคมก็ยังพยายามจะกดไว้ ท่านได้เห็นตัวอย่างเหล่านี้ในทุก ๆ ทาง ในข้อที่ว่าการหาความรื่นเริงในวันอาทิตย์ขัดคำสั่งพระเจ้า การตัดหญ้าที่สนามของเขาเองในวันอาทิตย์ หรือเล่นสนุกกับลูก ๆ ในสวนสาธารณะ หรือเดินเล่นโดยใส่ชุดเดินเล่น แทนที่จะแต่งตัวชุดใหญ่ไปโบสถ์ก็ล้วนเป็นการขัดเทวโองการทั้งสิ้น ถ้าเขาทำขัดคำสั่งจากเบื้องบน แล้วอะไรจะเกิดขึ้น เขาจะถูกตัดออกจากสังคมโดยเพื่อนบ้านของเขา ถ้าเขามีธุรกิจ เขาก็จะเสียลูกค้า เขาและครอบครัวของเขาจะถูกมองด้วยสายตาที่ตำหนิติฉิน เขาจะถูกทำโทษในฐานหนักและฐานเบา แล้วท่านยังมีหน้ามาบอกข้าพเจ้าว่าเสรีภาพนั้น ได้ชัยชนะแล้วในอังกฤษ

สตีเฟน : เราอาศัยอยู่ในสมัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างใหญ่หลวงนะนายมิลล์ ความก้าวหน้าซึ่งเราทำได้สำเร็จแล้วในอังกฤษ อย่างที่ไม่เคยมีชาติใดเคยสำเร็จมาแล้วก็เป็นความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม และความก้าวหน้านี้เกี่ยวเนื่องมาแต่การที่ชนชั้นกลางยอมงดเว้นความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย เพื่อความบริสุทธิ์ในหน้าที่การงาน โดยยึดความตระหนี่ ยึดข้อควรละเว้น และถือความซื่อตรงเป็นใหญ่ คนในสมัยพระนางเอลิซาเบทสามารถที่จะรื่นเริงกับการละเล่นและกับการกินเบียร์ในบริเวณวัด เพราะโลกปราชัยแล้วต่อนักผจญภัยและโจรสลัดชาวอังกฤษจำนวนน้อย ชาวอังกฤษสมัยนี้ต้องเอาชนะโลกด้วยตัวของเขาเอง เพื่อแสวงหาโชคด้วยตนเอง ผู้ที่ได้รับความสำเร็จ ก็เพราะยอมเสียสละประโยชน์ส่วนตัว ไม่ใช่ได้รับความสำเร็จเพราะการตามใจตัว อังกฤษในสมัยพระนางวิคตอเรียไม่ยิ่งใหญ่เท่าอังกฤษสมัยพระนางเอลิซาเบท แต่อังกฤษสมัยพระนางวิคตอเรียก็มีสิ่งที่ยิ่งใหญ่อยู่เหมือนกัน สังคมอาจเข้มงวดกวดขันมากขึ้นกว่าก่อนดังที่ท่านว่า แต่นั่นเป็นสิ่งที่เราต้องประสบ เพราะรัฐไม่ได้บีบบังคับเราดังแต่ก่อน พระนางเอลิซาเบททรงเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุด

และสามารถบงการได้ตามพระทัย แต่พระนางวิคตอเรียทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ความแตกต่างนี้เองที่ทำให้เราได้เสรีภาพที่แท้จริงขึ้นมาอย่างมากมาย ปัจจัยอันสำคัญทำให้เกิดมีเสรีภาพเช่นนี้ได้ ก็เพราะสังคมนั่นเองได้เรียนมาแล้วที่จะบงการทางด้านความเข้มงวดกวดขันต่าง ๆ ต่อผู้ที่ทำผิดกฎศีลธรรมของบ้านเมือง ทั้งนี้โดยไม่ต้องนำกฎหมายมาใช้เลยด้วยซ้ำ

มิลล์ : เมื่อท่านกล่าวถึงศีลธรรมของบ้านเมือง ท่านทำให้ข้าพเจ้าหวาดหวั่นใจยิ่งนัก ชาติบ้านเมืองไม่ใช่สถานที่ที่เหมาะสมสำหรับกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม แม้ท่านเอง ในฐานะที่เป็นผู้ประกาศตนว่าเป็นคริสต์ศาสนิกชน ท่านก็คงไม่ยืนยันได้ตามที่ว่านั้น จริยธรรมอาจจะอยู่ได้ในสามัญสำนึกของบุคคลแต่ละคน หรือในกฎเกณฑ์บางกฎของความจริงที่ยอมรับกันว่าเป็นสากล แต่ศีลธรรมจะถูกผูกมัดอยู่ในอาณาเขตของชาติใด ๆ ไม่ได้ ถ้าสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งชั่วร้ายในประเทศอังกฤษ มันก็จะต้องชั่วร้ายในสเปนและในรุสเซียด้วย ขนบประเพณีและข้อห้ามของชาติต่าง ๆ อาจจะผิดแผกกัน เล่นกีฬาในวันอาทิตย์เป็นของต้องห้ามในอังกฤษ และการกินเนื้อวัวก็ถูกห้ามในบอมเบย์ แต่เพราะว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งต้องห้ามในท้องถิ่นเท่านั้น สิ่งเหล่านี้จึงไม่ใช่กฎทางศีลธรรมที่แท้จริง ถ้าข้าพเจ้าพูดว่าเป็นความผิดที่คนเราจะทำร้ายเพื่อนบ้าน ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่าจะผิดสำหรับชาวอังกฤษเท่านั้นที่จะทำร้ายเพื่อนบ้าน แต่ย่อมกินความไปถึงใครก็ตามที่ทำเช่นนั้น สิ่งที่ไม่เป็นสากลดังกล่าวย่อมไม่ใช่ศีลธรรมที่แท้จริง แต่เป็นเพียงขนบประเพณีของท้องถิ่น หรือเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์หรืออคติ ซึ่งมักจะเข้าใจผิด เอามาไขว้เขวกับศีลธรรม และถือเหมือนกับว่านี้เป็นกฎข้อบังคับที่มีคุณค่าเท่าเทียมกัน ถ้าคนหนุ่มคนสาวได้รับการสั่งสอนมาว่าการเต้นรำ และการไปดูมหรสพในวันอาทิตย์ เป็นการกระทำอันชั่วร้ายเหมือนกับการขโมยของ การกระทำอันทารุณโหดร้าย และการโกหก ความรู้สึกทางศีลธรรมของเขาเหล่านั้นก็ย่อมไขว้เขวไป ไม่ทราบว่าความรู้สึกผิดชอบของชาวอังกฤษจะเป็นไปในรูปใดในอนาคต แต่ข้าพเจ้าคิดว่าอาจจะเป็นไปได้ที่ว่าเรากำลังเคลื่อนไปสู่สถานการณ์ ที่ว่าประชาชนจะไม่รู้จักความดีว่าต่างไปจากความชั่วอย่างไร เพราะเสรีภาพของการมีสิทธิที่จะเลือก และที่จะคิดด้วยตัวเอง กำลังถูกดึงออกไปจากบุคคลเหล่านั้น

สตีเฟน : ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาจะมุ่งมั่นกำจัดข้อแตกต่างระหว่างโรคภัยและความชั่วร้าย ทั้งสองนี้แตกต่างกันในเนื้อหาที่สำคัญบางประการ แต่ก็เหมือนกันในส่วนที่สำคัญหลายประการ ความชั่วติดต่อกันได้เช่นเดียวกับโรคร้าย แต่น่ายินดีที่ความดีงามก็ติดต่อกันได้เช่นเดียวกัน แม้ว่าความมีสุขภาพดีจะไม่เป็นเช่น

นั้นก็ตาม ถึงความดีและความชั่วเป็นสิ่งที่ส่งต่อไปยังผู้อื่นได้ และเป็นกรรมพันธุ์อีกด้วยมิใช่น้อย ความดีและความชั่วก็ดุจสุขภาพและโรคภัย ตรงที่ขึ้นอยู่กับสาเหตุโดยทั่วไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเรียกร้องความสนใจจากเราอยู่ตลอดเวลา อากาศบริสุทธิ์ น้ำสะอาด อาหารดี กำลังเป็นที่เพ่งเล็งกันว่าเป็นสภาพที่จำเป็นสำหรับการมีสุขภาพดี การดำรงรักษามาตรฐานทางศีลธรรมอันสูงส่ง การยกย่องให้เกียรติยศแก่ความดีงามและการตำหนิความชั่วร้าย ก็เป็นสภาพที่ยิ่งใหญ่สำหรับความดี สิ่งนี้นับได้ว่าเป็นประดุจโรงเรียนหรือกองทหารสำหรับศีลธรรมที่ดี ประเทศชาติก็ต้องการสิ่งนี้เช่นกัน แม้เมื่อข้าพเจ้ากล่าวถึงชาติ ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาที่จะปฏิเสธว่าพื้นฐานแห่งศีลธรรมเป็นสิ่งที่มีอยู่โดยสากล เช่นเดียวกับพื้นฐานทางลัทธิศาสนาเหมือนกัน

มิลล์ : สตีเฟนที่รัก ข้าพเจ้าไม่รู้สึกประหลาดใจเลย ที่ท่านชอบแบบแผนของกองทหารหรือโรงเรียน ฟังดูอย่างธรรมดาแล้ว นี้เป็นสถาบันอันแสดงถึงอำนาจในกองทหารย่อมมีนายทหารผู้ออกคำสั่ง และมีพลทหารทำตาม ในโรงเรียนก็มีครูคอยปกครองและนักเรียนซึ่งต้องเชื่อฟัง สังคมทางการเมืองหลายสังคมก็เป็นอย่างนี้ แต่การโต้แย้งทั้งหมดอยู่ที่ว่ามันไม่ควรจะเป็นเช่นนี้ ในชุมชนที่เจริญ ประชาชนไม่ควรตกอยู่ใต้คำสั่ง แต่ละคนควรจะปกครองตัวเอง นั่นคือสิ่งที่ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นสังคมอิสระ เป็นสังคมที่ไม่เหมือนกองทหารหรือโรงเรียน

สตีเฟน : คนที่จะกล่าวถึงสิ่งที่ควรจะเป็นและสิ่งที่ไม่ควรจะเป็นนั้น ก็ดีอยู่ดอก แต่อย่าลืมเสียว่าอะไรที่เป็นอยู่นั้นสำคัญกว่า ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่าคนเราเป็นเหมือนเด็กมากกว่าเหมือนนักปราชญ์ ท่านได้พูดมามากเกี่ยวกับความฉลาดรอบรู้ และข้าพเจ้าก็ไม่ได้สงสัยเรื่องความสำคัญของการศึกษา แต่อะไรเล่าคือการศึกษานอกไปเสียจากว่าเป็นความพยายามที่ต้องใช้พลังอย่างเป็นระบบ ที่จะทำให้คนทั่วไปมีอุปนิสัยทั้งหมดเปลี่ยนไป และแปรอคติให้เป็นไปตามใจปรารถนาของผู้สอน ผู้ปกครองหรือครูจะต้องตัดสินใจว่าอะไรถูกอะไรผิด และสอนลูกหรือลูกศิษย์ไปตามนั้น จะปล่อยให้เด็กตัดสินใจเองว่าอะไรผิดอะไรถูก ไม่ได้ จะต้องบอกเด็กอย่างจริงจัง คนที่ออกกฎหมายและคนที่นำทางความคิด ที่มีความรับผิดชอบ ก็ต้องกระทำสิ่งเดียวกันนี้ ให้กับโลกส่วนใหญ่ ข้าพเจ้าขอเรียนกับท่านตรง ๆ ว่าเป็นความฝันอันไร้สาระ ที่จะแสร้งทำเป็นว่าคน ๆ หนึ่งในจำนวนพันคน สามารถเลือกได้เอง ว่าอะไรคือหลักในทางลัทธิศาสนาหรือในทางจริยธรรม สำหรับตัวเขา หากแต่ว่าเขาเชื่อในสิ่งที่เขาเรียนรู้มาจากผู้ปกครองหรือจากครู มากกว่า

มิลล์ : ถ้าประชาชนไม่เลือกก็เพราะว่าไม่เปิดโอกาสให้เขาได้เลือกต่างหาก ถ้าเขาไม่คิดก็เพราะว่าเขาถูกฝึกให้ยอมรับความคิดเห็นชนิดที่ยอมรับกัน โดยไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์ เพียงแต่ว่าความคิดนั้น ๆ เคยเชื่อกันมาก่อน เป็นความเชื่อของสังคมส่วนใหญ่ พร้อมกันนั้นก็ถูกฝึกให้ดูถูกและสงสัยความคิดริเริ่มที่แปลกใหม่ ในขณะนี้ก็เป็นจริงอย่างที่ท่านว่า คือประชาชนถูกปกครองราวกับเขาเป็นเด็ก จนกว่าจะมีการทดสอบในเรื่องอิสรภาพ ท่านจะกล่าวได้อย่างไรว่าคนส่วนใหญ่จักต้องได้รับการปกครองดังหนึ่งกับว่าเขาเป็นเด็กเท่านั้น โดยทั่วไป ประชาชนไม่มีโอกาสจะพัฒนาตัวเองได้เลย แต่ก็ไม่มีเหตุผลพอที่จะกล่าวว่า ถ้าประชาชนมีโอกาส เขาจะไม่ได้รับคุณค่าจากโอกาสนั้น

สตีเฟน : เราก็เห็นผลของการขาดระเบียบในแต่ละคนดีอยู่แล้ว

มิลล์ : ไม่เป็นเหตุผลทางตรรกที่ดี ที่จะยกกรณีหนึ่งๆ ซึ่งอาจเป็นข้อยกเว้นเป็นรายๆ ไป แล้วมาสรุปโดยทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับมนุษย์ทั้งหมด

สตีเฟน : ข้าพเจ้าไม่เสี่ยงที่จะโต้แย้งในเรื่องตรรกศาสตร์กับนักปราชญ์อาชีพอย่างท่านหรอก นายมิลล์

มิลล์ : สตีเฟน ข้าพเจ้าสังเกตว่าท่านมักจะพูดถึงข้าพเจ้าว่าเป็นนักปรัชญา ราวกับว่าข้าพเจ้ากำลังทำตัวให้แตกต่างไปจากคนอื่น ข้าพเจ้าไม่ได้ทำอะไรอย่างนั้นเลย และเชื่อว่าทุกคนเป็นเหมือนข้าพเจ้า ความจริงก็คือท่านนั่นแหละที่ทำตัวให้แตกต่างไปจากคนอื่น เพราะว่าเมื่อท่านชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างบุคคลชั้นผู้นำที่มีความรับผิดชอบ กับคนธรรมดา ท่านได้นับตัวเองในทางอ้อมว่าท่านอยู่ในพวกแรก จริง ๆ นะ จิตใจของท่านโน้มน้าวไปในทางของชนชั้นนำที่มีการศึกษา แต่ในขณะเดียวกัน ท่านก็เรียกร้องอภิสิทธิ์ ซึ่งรวมถึงอภิสิทธิ์ในการคิดด้วยตัวเอง แต่แล้วท่านกลับไม่ยอมให้ผู้อื่นเป็นเช่นท่านบ้าง

สตีเฟน : ถ้าข้าพเจ้าคิดด้วยตัวเอง ก็ไม่ใช่ด้วยความทะเยอทะยานที่จะเป็นนักคิดริเริ่ม ข้าพเจ้าไม่ดิ้นรนที่จะเอาสติปัญญาไปแข่งกับความรอบรู้ซึ่งมีอยู่ในประเทศนี้และมีมาแล้วแต่อดีต ข้าพเจ้าพอใจที่จะรับเอาวิถีทางและสถาบันที่มีมาแล้ว นอกเสียจากว่าข้าพเจ้าจะมีเหตุผลที่แน่นแฟ้นมาก ในการที่จะปฏิเสธสิ่งเหล่านี้

มิลล์ : เมื่อครู่นี้ ข้าพเจ้าพูดเกี่ยวกับความรอบรู้ที่มีมาแต่อดีต หรือลักษณะเด่น ถ้าท่านอยากเรียกประเทศอังกฤษสมัยพระนางเอลิซาเบทว่ามีลักษณะเด่นแล้ว ท่านบอกว่าความคิดและความรู้สึกของคนเปลี่ยนไป ดังท่านได้สรรเสริญ

ลักษณะเด่นแห่งยุคของเราเองแทน คือท่านพูดถึงอังกฤษสมัยพระนางวิคตอเรีย นี่ข้าพเจ้ามีอายุมากกว่าท่านถึงเบญจเพสเทียวนะ สตีเฟนที่รัก ข้าพเจ้ายังจำประเทศอังกฤษได้ ถึงสมัยที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้ายอชองค์หลัง ๆ และถึงสมัยพระเจ้าวิลเลียมด้วย ว่าแตกต่างไปจากที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้เพียงไร ข้าพเจ้าคิดว่าเปลี่ยนไปในทางที่เลวลงก็มี และในทางที่ดีขึ้นก็มี ส่วนที่เปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น ก็เป็นเพราะบางคน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีจินตนภาพเพื่อมนุษยธรรมและเพื่อจิตใจที่เป็นอิสระได้ต่อสู้ดิ้นรน เพื่อปฏิรูปสังคม ถ้าปล่อยให้แต่ขนบธรรมเนียมคอยนำเรา ระบบสภาผู้แทนของเรา และระบบการค้าขายของเรา คงจะไม่เปลี่ยนไปเลย และสิ่งต่าง ๆ คงจะเลวลงกว่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้มากด้วย แน่ละ อดีตมีสิ่งที่สั่งสอนเราได้มาก แต่การปล่อยให้อดีตมาครอบคลุมเรา ก็จะเป็นอันตรายด้วย ความคิดเพื่อปรับปรุงและความคิดทางเสรีภาพ ย่อมไปด้วยกันเสมอ

สตีเฟน : ไปด้วยกันแน่หรือนายมิลล์ ข้าพเจ้ารู้สึกว่าผู้นำของการปฏิรูปสังคมในสมัยนี้เป็นผู้ที่สนับสนุนอย่างแข็งขัน ให้รัฐบาลเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคล ลัทธิสังคมนิยมและลัทธิคอมมิวนิสต์นั้นอะไรกันเล่า นอกไปเสียจากว่าเป็นระบบสำหรับการขยายอำนาจของรัฐ โดยโยกย้ายแหล่งวัตถุจากปัจเจกชนไปอยู่ในความควบคุมของสาธารณชน ก็พวกนักสังคมนิยมเหล่านี้ไม่ได้เป็นผู้นำในด้านการปฏิรูป ไม่ได้เป็นผู้นำชั้นแนวหน้า สำหรับการปรับปรุงสังคมดอกหรือ

มิลล์ : ข้าพเจ้ายอมรับว่าลัทธิสังคมนิยมก็มีอันตราย เหมือนลัทธิอนุรักษ์นิยม และข้าพเจ้าได้นึกถึงเรื่องเหล่านี้มากเท่ากับความคิดเรื่องอื่น ๆ เมื่อตอนที่เขียน Essay on Liberty แบบแผนของการปฏิรูปไม่อาจมีความเป็นไปเพื่อมนุษยธรรมอย่างแท้จริงได้ ถ้าไม่ยกให้เสรีภาพ ว่าเป็นคุณค่าที่มาก่อนสิ่งอื่นใด

สตีเฟน : นายมิลล์ ปัญหาของข้าพเจ้านั้น ท่านยังมิได้แก้ให้ คือปัญหาอยู่ตรงที่ว่าเสรีภาพนั้นมีคุณค่าในตัวของมันเองละหรือ ข้าพเจ้าไม่เห็นเลยว่าเสรีภาพบางชนิดจะมีคุณธรรมแต่อย่างใด แน่ละเป็นการดีที่คนเราควรจะมีอิสระในการทำสิ่งที่ถูกต้อง แต่จะมีดีอะไรเล่า ที่คนจะมีอิสระในการทำความผิด เสรีภาพในการทำดีด้วยตัวของตัวเอง ดีกว่าคนที่ทำดีเพราะว่ามีคนอื่น ๆ มาบ่งให้ทำ แต่แรงกระตุ้นที่แท้จริงซึ่งอยู่เบื้องหลังความประพฤติของคนนั้น เป็นสิ่งที่เราไม่เคยค้นพบได้อย่างแท้จริงเลย เราไม่เคยหาพบอย่างแท้จริงเลยว่าทำไมคน ๆ หนึ่งจึงทำสิ่งหนึ่งและไม่ทำอีกสิ่งหนึ่ง แต่เรารู้ว่าจะช่วยคนให้ทำสิ่งที่ถูกได้อย่างไร และถ้าเราสามารถช่วยเหลือให้ผู้คนทำสิ่งที่ถูกต้องโดยนำเขาไป

ในทางหนึ่ง และป้องกันไม่ให้ไปในอีกทางหนึ่ง ข้าพเจ้าก็รู้สึกอย่างชัดแจ้งว่าเป็นหน้าที่ของเราที่จะทำเช่นนั้น ความคิดเห็นของท่าน รู้สึกจะเป็นว่า ยิ่งเราปล่อยคนอื่นตามใจชอบมากเท่าไร ทุกสิ่งก็จะดีขึ้นเองเท่านั้น ส่วนความเห็นของข้าพเจ้านั้น เราควรจะทำทุกอย่างที่เราสามารถ เพื่อให้คนอื่นทำสิ่งที่ถูกส่วนใหญ่โดยการชักชวน บางครั้งก็โดยการบังคับ และถ้าจำเป็น ก็ต้องใช้กำลัง

มิลล์ : สตีเฟนที่รัก ข้าพเจ้าเห็นได้ว่าท่านไม่ใช่คนที่จะเชื่อหนังสือสั้น ๆ อย่างเช่น Essay on Liberty ของข้าพเจ้าได้ หรือเชื่อโดยอาศัยการสนทนากันสั้น ๆ อย่างที่เราทำกันอยู่ตอนเย็นนี้ ที่จริงแล้ว บางทีอาจไม่มีสิ่งใดเลยที่จะทำให้ท่านเปลี่ยนใจได้ ถ้าท่านเชื่อว่าคุณธรรมเป็นสิ่งที่คนบางคนต้องสอน โดยที่คนอื่นๆ ต้องเรียนรู้ตาม และโลกควรจะเป็นโรงเรียนที่ควบคุมโดยครูและพี่เลี้ยง ซึ่งเป็นบุรุษและสตรีที่อยู่ในชนชั้นปกครอง ที่คิดแต่สิ่งที่ถูกและครอบงำโดยกฎเกณฑ์ที่เคร่งครัด ที่บ่งชัดลงไปว่าอะไรทำได้ อะไรทำไม่ได้ เป็นโรงเรียนที่คนที่มีความคิดของตนเองเกี่ยวกับชีวิต ควรจะถูกควบคุม ถูกเยาะเย้ย และเฆี่ยนตี ภาพที่ท่านวาดไว้เกี่ยวกับคนที่จะเป็นครูหรือพี่เลี้ยงนั้น อาจน่าพิศมัย แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นภาพที่น่าเกลียดที่สุด อย่างน้อยข้าพเจ้าก็คิดว่าภาพอย่างนี้ไม่ใช่ภาพที่ถูกต้อง จริงอยู่ เรามีชนชั้นปกครองอยู่ในประเทศนี้ แต่สมาชิกของชนชั้นนี้ไม่ใช่ว่าได้ตำแหน่งมาเพราะต้องการเป็นผู้นำทางด้านคุณธรรม แต่มีตำแหน่งก็เนื่องมาจากข้อเท็จจริงอย่างธรรมดาที่ว่า คนพวกนี้มีเงิน ทรัพย์สมบัติของพวกเขานำมาซึ่งอำนาจ และพวกเขารักษาอำนาจไว้ได้ ก็เพราะต้องการรักษาทรัพย์สมบัติของตนไว้ ข้าพเจ้าไม่คิดว่าชนชั้นที่มีทรัพย์สมบัติ ที่ปกครองประเทศอังกฤษอยู่ปัจจุบันนี้ มีคุณธรรมเหนือกว่าชนชั้นกรรมกรแต่อย่างใด และถ้าข้าพเจ้าจะหาครูผู้สอนศีลธรรม ข้าพเจ้าจะหาครูในหมู่คนจน เพราะการกระทำเช่นนี้ ข้าพเจ้าดำเนินตามคำสอนของพระเยซูคริสต์เองด้วย

สตีเฟน : ดังนั้น ข้อคัดค้านของท่านที่มีต่อการเป็นผู้นำทางจริยธรรมของชนชั้นปกครองในปัจจุบันนี้ ก็คือว่าชนชั้นปกครองยังไม่มีคุณธรรมพอ

มิลล์ : สตีเฟนที่รัก ไม่มีชนชั้นปกครองใดที่มีคุณธรรมเพียงพอ ที่จริงแล้ว บางทีข้าพเจ้ารู้สึกว่าข้อโต้แย้งที่มีน้ำหนักมากที่สุด ที่มีต่อการเข้ามาแทรกแซงข้อปฏิบัติของแต่ละคนก็คือ คนที่เข้ามาแทรกแซงมักจะแทรกแซงอย่างผิด ๆ และอย่างผิดที่เกือบตลอดเวลา

บทสนทนาทางการเมืองเรื่องประชาธิปไตย

ระหว่าง เซอ เฮนรี่ เมน แมทธิว อาร์โนลด์ และ จอน มอเลย์

แมทธิว อาร์โนลด์ (พ.ศ. ๒๓๖๕–๒๔๓๑) เป็นกวีผู้หนึ่งในจำนวนน้อยของปัญญาชนสมัยพระนางวิคตอเรีย ที่มองไปข้างหน้าอย่างกระหายที่จะให้มีประชาธิปไตยขึ้นในอังกฤษ เขาเชื่อว่าประชาธิปไตยจะต้องมีขึ้นแน่ ๆ และเขาต้อนรับประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นส่วนอันสำคัญทางธรรมชาติของมนุษย์ ในการที่จะทำตัวเองให้ดีขึ้น เขาไม่เคยอยู่กับความคิดฝันอันเลื่อนลอย งานอาชีพของเขาในตำแหน่งผู้ตรวจการศึกษาตามโรงเรียนต่าง ๆ การรู้เห็นเองถึงระบบการศึกษาในฝรั่งเศส เยอรมัน และอเมริกา ได้เสี้ยมให้เขาตื่นตัวในเรื่องปัญหาการเมืองและปัญหาสังคม เขาเชื่อว่าการปกครองในระบบเจ้าขุนมุลนายกำลังหมดกำลังลง และมีแต่ประชาธิปไตยเท่านั้นที่จะทำให้ประเทศชาติมีชีวิตชีวาขึ้นมาอีกได้ เฮนรี่ เมน (พ.ศ. ๒๓๖๕–๒๔๖๑) เป็นนักมานุษยวิทยา นักกฎหมาย นักประวัติศาสตร์ และนักการปกครองมีความเห็นซึ่งแตกต่างไป เขายึดถือว่าระบอบประชาธิปไตยไม่จำจะต้องมีขึ้นและไม่เป็นสิ่งซึ่งควรจะให้มีขึ้นด้วย เมนเชื่อว่าโลกปัจจุบันต้องการผู้นำทางวิทยาการและมันสมองของชนชั้นสูง เขาให้เหตุผลว่าประชาธิปไตยหมายถึงการปกครองชนิดที่หยาบช้าและโง่เขลา เขาสามารถยกเอาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และหลักฐานอื่น ๆ มาสนับสนุนคำโต้แย้งของเขาได้

คนทั้งสองนี้อยู่ร่วมสมัยกัน (เกิดและตายปีเดียวกัน) ในบทสนทนานี้มีนักเขียนหนุ่มที่นิยมเสรีภาพอีกคน คือ จอน มอเลย์ (๒๓๙๓–๒๔๖๘) เข้าร่วมด้วย เขาผู้นี้มองประชาธิปไตยด้วยความชอบน้อยกว่าอาร์โนลด์และกลัวน้อยกว่าเมน

จอน มอเลย์ : นายอาร์โนลด์ ข้าพเจ้าได้ยินว่าท่านเคยบรรยายถึงเรื่องประชาธิปไตย และข้าพเจ้าทราบว่าท่านเซอ เฮนรี่ ก็กำลังเขียนหนังสือในหัวข้อเดียวกันนี้

เฮนรี่ เมน : มอเลย์ที่รัก อาจเป็นหัวข้อเดียวกัน คนจำนวนมากใช้คำว่า "ประชาธิปไตย" แต่ต่างก็ให้ความหมายของคำนี้ต่างกันออกไป

อาร์โนลด์ : ข้าพเจ้าใช้คำนี้ดังที่กรีกเคยใช้ เพราะตามรูปศัพท์ภาษาเดิมเขา Demokratia ก็หมายความว่าประชาชนปกครองมิใช่หรือ

เฮนรี่ เมน : เรามีคำนิยามของอริสโตเติล ที่ว่าคนจำนวนมากปกครอง ซึ่งต่างไปจากคน ๆ เดียวปกครอง หรือคนส่วนน้อยปกครอง

จอน มอเลย์ : แต่อริสโตเติลไม่เห็นด้วยกับระบอบประชาธิปไตย เขานิยามคำนี้อย่างมีอคติ เขาเห็นว่าการปกครองโดยมหาชนชนิดที่ดีกว่าประชาธิปไตยนั้นมีอยู่

อาร์โนลด์ : มีเหตุผลมากมายที่ชวนไม่ให้เราใช้คำว่า "ประชาธิปไตย"

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้าเห็นด้วย อาร์โนลด์ อย่างที่มอเลย์พูดนั่นแหละ คือข้าพเจ้ากำลังเขียนหนังสือเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตย แต่ข้าพเจ้าจะไม่เรียกว่าประชาธิปไตย (Democracy) ข้าพเจ้าจะเรียกว่ารัฐบาลแบบฝูงชน (Popular Government)

จอน มอเลย์ : นั่นเป็นชื่อหนังสือที่ชวนให้น่าสนใจกว่า คนจำนวนมากทนคำว่า " ประชาธิปไตย" ไม่ค่อยได้

เฮนรี่ เมน : เป็นอย่างนั้นหรือ มอเลย์ที่รัก ข้าพเจ้าไม่มีความตั้งใจที่จะเปลี่ยนทัศนคติของคน และข้าพเจ้าอยากให้คนทนสิ่งนั้นไม่ได้ ยิ่งกว่าทนคำ ๆ นี้ไม่ได้

จอน มอเลย์ : แต่แน่ใจเถอะ เซอ เฮนรี่ ว่าเดี๋ยวนี้ประชาธิปไตยกำลังเป็นที่พึงปรารถนามากขึ้น กำลังต้องการกันมากขึ้น คำ ๆ นี้จะมีความหมายในทางเลวร้ายน้อยลงไปทุกที

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้ายอมรับว่าทั้งสองอย่างไปด้วยกัน แต่บางทีท่านอาจจะจำได้ถึงจุลสารซึ่งจอน ออสติน ผู้ยิ่งใหญ่คนนั้น ได้เขียนขึ้นไว้ ในจุลสารนี้ เขาได้วิเคราะห์ความแตกต่างของศัพท์ต่าง ๆ ทางการเมือง ออสตินชี้ให้เห็นว่า ประชาธิปไตยเป็นคำซึ่งมีความหมายกำกวมยิ่งกว่าคำว่าอภิชนาธิปไตยเสียอีก ไม่มีคำใดที่รวมภาษาอย่างหลวม ๆ ไว้เท่ากับคำนี้ ทั้งอุทาหรณ์ต่าง ๆ ที่นำมาอธิบายก็ใช้ไม่ได้ จริงอยู่ "ประชาธิปไตย" หมายถึงอะไรบางอย่างที่ตัดสินลงไปไม่ได้ชัด แต่ก็ไม่มีอะไรกำกวมเกี่ยวกับคำนี้ ดังที่ออสตินว่า คำนี้หมายถึง "รูปแบบของการปกครองอย่างหนึ่ง" เป็นแบบ "ที่ผู้ปกครองประกอบไปด้วยคนส่วนใหญ่ในทั้งประเทศ"

อาร์โนลด์ : ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ความยุ่งยากของออสตินก็คือ เขาเป็นผู้เคร่งกฎหมายมากเกินไป ระบอบประชาธิปไตยมิได้แตกต่างจากการปกครองระบอบราชาธิปไตยหรือระบอบอภิชนาธิปไตย แต่เพียงในเรื่องรูปแบบของรัฐบาลเท่านั้น แต่รูปของสังคมก็จะแตกต่างกันไปด้วย ประชาชนก็แตกต่างกันออกไป เพราะว่าเขาเหล่านั้นเป็นบุคคลที่ปกครองตัวของตัวเอง

จอน มอเลย์ : ถูกละ เซอ เฮนรี่ ท่านอ้างคำของออสติน แต่ท่านก็อาจจะอ้างคำของทอควีลได้ด้วย ในหนังสือเรื่อง Democracy in America ของเขา ไม่ใช่เป็นเพียงภาพของรูปแบบรัฐบาลอีกแบบหนึ่งเท่านั้น หากเป็นภาพของอารยธรรมอีกแบบหนึ่งด้วย

เฮนรี่ เมน : มอเลย์ที่รัก ท่านไปเน้นถึงสิ่งซึ่งออกจะกำกวมในหนังสือของทอควีล และกำกวมอย่างเลวร้ายเสียด้วย เพราะว่าเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตในระบอบประชาธิปไตยของอเมริกาว่าเป็นอย่างไร แต่ว่าไม่สามารถทำให้เราเห็นความแตกต่างระหว่างรูปลักษณะประชาธิปไตย ในฐานะเป็นระบอบการปกครองกับรูปลักษณะที่เป็นอยู่จริงในอเมริกา ในฐานะที่เป็นประเทศ ๆ หนึ่ง

อาร์โนลด์ : การแบ่งแยกเช่นนั้นไม่มีความหมายอะไร ทอควีลแสดงให้เห็นถึงประเทศ

ประชาธิปไตย อย่างที่เป็นอยู่ อย่างมีชีวิตชีวา โดยเต็มที่ ข้าพเจ้าเห็นด้วยว่าลักษณะบางอย่างเป็นสิ่งพิเศษสำหรับอเมริกา ในฐานะเป็นประเทศหนึ่งเดียวโดยเฉพาะ แต่อเมริกามิใช่เป็นแบบอย่างให้เรามองเห็นสังคมประชาธิปไตยเพียงประเทศเดียวเท่านั้น สวิสก็เป็นอีกประเทศหนึ่ง

เฮนรี่ เมน : ดี ขอให้เราหันมาดูประเทศสวิสสิ ว่ามีชีวิตอย่างเต็มที่เพียงไร ถ้าสามารถเรียกได้ว่าประเทศนี้มีอะไรอย่างเต็มที่ พวกที่สนับสนุนระบอบประชาธิปไตยมักลืมกันง่าย ๆ ในข้อนี้ เวลามองไปที่อเมริกา แล้วมักตื่นเต้นกัน เพราะว่านั่นเป็นดินแดนที่กว้างใหญ่และร่ำรวยด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และยังว่างเปล่าอยู่มาก นั่นเป็นโลกใหม่ แต่สวิสเป็นดินแดนอันเก่าแก่ เล็ก ยากจนและค่อนข้างล้าหลัง ไม่มีใครเห็นว่าสวิสน่าตื่นเต้น

จอน มอเลย์ : แต่ก็ไม่มีใครสามารถทำให้ประชาธิปไตยน่าสนใจได้เท่ารุสโซ และรุสโซก็เป็นสวิสเสียจริง ๆ ทั้งประชาธิปไตยที่รุสโซพรรณนาก็เป็นประชาธิปไตยแบบสวิสเสียด้วย เว้นแต่ว่าออกจะเป็นเรื่องพ้นโลกมากไปสักหน่อย

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้าว่าท่านพูดถูก ถ้าท่านหมายความว่ารุสโซทำให้ชาวฝรั่งเศสตื่นเต้น กระแสความคิดอันลึกลับเกี่ยวกับประชาธิปไตยนั้น เกิดจากพวกนักหนังสือพิมพ์และนักทฤษฎีฝรั่งเศสต่าง ๆ ที่เลียนแบบลัทธิเพ้อฝันอันฟุ้งเฟ้อของรุสโซไปนั่นเอง

อาร์โนลด์ : ท่านกล่าวถึงความเพ้อฝัน ราวกับว่าเป็นขบวนการอันชั่วร้าย แท้ที่จริง สิ่งที่ผิดพลาดในประเทศอังกฤษ ในคริสตศตวรรษที่ ๑๙ ก็คือการขาดความเพ้อฝันนั้นเอง เลยขาดอุดมคติ ทั้งทางการเมืองและทางสังคม สำหรับข้าพเจ้านั้นดูท่าว่าประชาธิปไตยกำลังก้าวเข้ามาเผชิญหน้าในรูปของอุดมคติ ที่จะกระตุ้นประชาชนให้คิดถึงภาพของอนาคตที่ดีกว่า ที่กำลังจะทำให้เราก้าวพ้นจากลัทธิตัวใครตัวมัน อันปราศจากหลักในทางจริยธรรม แล้วก็ปล่อยให้ใครใคร่ค้าค้าอย่างเสรี ด้วยเหตุผลนี้เอง ที่ข้าพเจ้าต้องยอมรับว่าตนเองอ้าแขนรับประชาธิปไตยอย่างเต็มใจที่สุด

เฮนรี่ เมน : อ้าแขนรับลัทธินี้ ทั้ง ๆ ที่ยังหลับตาอยู่กระนั้นหรือ อาร์โนลด์ ข้าพเจ้าออกจะรู้สึกว่าประชาธิปไตยมักจะได้รับการต้อนรับด้วยวิธีนี้เสมอ

อาร์โนลด์ : ท่านอาจวาดภาพให้ข้าพเจ้าหลับตายอมรับก็ได้ ตามใจท่าน แต่ข้าพเจ้าก็ยืนยันได้ว่า ข้าพเจ้าสำนึกในอันตรายของประชาธิปไตยด้วย และก็รู้ด้วยว่าต้องทำอย่างไร ลัทธินี้จึงจะกลายเป็นสิ่งที่ดีสำหรับประเทศ มิใช่เป็นตัวทำลายประเทศ

เฮนรี่ เมน : ท่านพูดถึงการแผ่ขยายตัวของลัทธินี้ ราวกับว่าเป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

อาร์โนลด์ : ใช่ ข้าพเจ้าเชื่อเช่นนั้น

เฮนรี่ เมน : ท่านทำให้ข้าพเจ้าประหลาดใจ ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่าคนเขาเชื่อกันอย่างกว้างขวางว่า เรากำลังถูกพลังที่ไม่อาจต่อต้านได้ ผลักให้ก้าวหน้าไปยังลัทธิประชาธิปไตย ซึ่งเราหลีกเลี่ยงไม่พ้น เช่นเดียวกับเรากำลังเดินไปหาความตายนั่นเอง แต่อาร์โนลด์ที่รัก ข้าพเจ้าไม่ได้คิดเลยว่าท่านจะมีความคิดเห็นอันไร้เดียงสาถึงเพียงนี้ได้เช่นเดียวกับคนพวกนั้น

อาร์โนลด์ : มีเหตุผลที่ดีเลิศหลายประการที่ทำให้ต้องยอมรับความคิดแบบนี้ พรรคการเมืองเก่า ๆ ซึ่งปกครองประเทศนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๓๑ กำลังสลายตัวลง พรรคเหล่านั้นล้าหลัง เพราะว่าเป็นพรรคของพวกผู้ดี พวกผู้ดีก็หมดดีเสียแล้ว ข้าพเจ้ายอมรับว่าพวกผู้ดีมีสกุลของอังกฤษมีความดีอยู่มิใช่น้อย ในหลายต่อหลายกรณี ต้องถือว่าดีที่สุดในยุโรป ที่พวกนี้มีอำนาจอยู่มาก ก็เพราะความดีของพวกเขา คุณลักษณะและวัฒนธรรมของพวกเขา แต่นอกเหนือจากสิ่งอื่นใด ที่พวกนี้มีอำนาจอยู่ได้ ก็เพราะประชาชนยอมอยู่ใต้การปกครองของคนพวกนี้ แต่เดี๋ยวนี้เล่า ใครจะยอมให้พวกนี้ปกครองเขาอีกหรือไม่ มอเลย์ขณะนี้ท่านก็ยังหนุ่ม แต่สำหรับเมนนั้น คงอายุรุ่นราวคราวเดียวกับข้าพเจ้า

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้าเกิดในปี ๒๓๖๕

อาร์โนลด์ : ถ้าอย่างนั้นเราก็เกิดปีเดียวกัน ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ นั้น พวกขุนนางอังกฤษและพรรคทั้งสองของพวกเขาสามารถนำและควบคุมประเทศชาติได้ ปัจจุบันนี้ ๔๓ ปีต่อมา พวกนี้ปกครองประเทศได้ยากยิ่งขึ้นทุกที ๆ เพราะประชาชนไม่ยอมรับอำนาจของพวกชนชั้นสูงได้ง่าย ๆ อีกแล้ว และการที่ประชาชนยอมรับนั้นแลคือเงื่อนไขทางการปกครองอันเดียวซึ่งช่วยให้พวกนี้ยังมีอำนาจอยู่ ชนชั้นสูงได้สูญเสียอำนาจเหนือชนชั้นอื่น ซึ่งจะไม่ยอมเดินตามอีกต่อไป ชนกลุ่มใหญ่ได้สิ้นศรัทธาต่อผู้นำตามประเพณีเดิมเสียแล้ว หากต้องการเพียงเพื่อจะปกครองตัวเอง เมนที่รัก นี่แหละเป็นเหตุการณ์ที่กำลังบังเกิดขึ้นในช่วงชีวิตท่านและข้าพเจ้า ประชาธิปไตยกำลังพยายามที่จะประกาศสารัตถะของตัวเองออกมา

จอน มอเลย์ : ข้าพเจ้าไม่คิดว่าจะมีใครเห็นด้วยกับท่าน นายอาร์โนลด์

เฮนรี่ เมน : ถ้าข้าพเจ้าสามารถเข้าใจสิ่งที่อาร์โนลด์พูด ข้าพเจ้ากล้าจะพูดได้ว่าไม่เห็นด้วย แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบว่ามันหมายความว่าอะไร ที่พูดว่า "ประชาธิปไตยกำลัง

พยายามที่จะประกาศสารัตถะของตัวเองออกมา" ข้าพเจ้ายอมรับว่าทัศนคติทางสังคมอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ในช่วงระยะเวลา ๕๐ กว่าปีมานี้ แต่นั่นก็ไม่เห็นมีอะไรใหม่ ทัศนคติของประชาชนย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แม้ข้าพเจ้าจะเชื่อว่าในคริสตศตวรรษที่ ๑๗ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงกว่าในคริสตศตวรรษที่ ๑๙

จอน มอเลย์ : ในคริสตศตวรรษที่ ๑๗ เราได้เห็นการต่อต้านการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และที่เรากำลังประสบอยู่ในคริสตศตวรรษที่ ๑๙ นี้ ก็อย่างที่นายอาร์โนลด์กล่าวแล้วนั่นแล คือการต่อต้านการปกครองระบอบอภิชนาธิปไตย กระบวนการนี้กำลังก้าวไปสู่ขั้นถัดไป ในทิศทางของประชาธิปไตยนั่นเอง

เฮนรี่ เมน : มอเลย์ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจในเรื่องขั้น ๆ ของท่าน ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นหลักฐานในประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นแนวทางที่จะคิดได้เลยว่า หลังจากที่ประชาชนชาวอังกฤษได้ผละจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช อันเป็นการปกครองในระบอบที่รุนแรงที่สุดระบอบหนึ่งมาแล้ว กลับจะมารับระบอบประชาธิปไตยอันเป็นการปกครองในระบอบที่รุนแรงที่สุดอีกระบอบหนึ่ง สิ่งที่ได้เกิดขึ้นอันเห็นได้ในอังกฤษรอบสองศตวรรษนี้ก็คือ ระบบการเมืองแบบกลาง ๆ ที่มีพระมหากษัตริย์ ปกครองตามรัฐธรรมนูญ โดยทางรัฐสภา ไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนรูปไปอย่างไร ระบบนี้ก็เป็นที่ยอมรับกันอยู่เรื่อยมา

จอน มอเลย์ : ก็อะไรเล่าเซอ เฮนรี่ คือหลักเกณฑ์ในการปกครองตามรัฐธรรมนูญโดยรัฐสภา

เฮนรี่ เมน : หลักแห่งปี พ.ศ. ๒๒๓๑ คือเสรีภาพและการยอมรับ ดังวลีที่ใช้ในสมัยนั้นว่า ผู้ปกครอง "มีตำแหน่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย" เพราะ "ประชาชนยอมรับตำแหน่งนั้น"

จอน มอเลย์ : เซอ เฮนรี่ จุดสำคัญของรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยก็ไม่มีอะไรนอกไปจากหลักเหตุผลอันนี้ หากขยายกว้างออกไป ว่าคนส่วนใหญ่ต้องเห็นชอบด้วยกับรัฐบาล ต้องรักษาคำมั่นในเรื่องเสรีภาพตามที่ประชาชนต้องการ

เฮนรี่ เมน : มอเลย์ที่รัก ถ้าท่านเชื่อว่าประชาธิปไตยคือการให้เสรีภาพตามที่ใฝ่หาแล้วละก็ ท่านควรจะไปอ่านข้อเขียนของเพื่อนเก่าของท่านอีกครั้ง บุคคลผู้นี้คือ จอน สจ๊วต มิลล์ ซึ่งล่วงลับไปแล้ว เขาได้เขียนไว้ว่าไม่มีอะไรจะเป็นอันตรายแก่เสรีภาพยิ่งไปกว่าอำนาจของมหาชน หรือการปกครองโดยชนส่วนใหญ่

อาร์โนลด์ : ไม่ว่ามิลล์จะพูดอะไรไว้ก็ตาม ข้าพเจ้ารู้สึกว่าไม่เป็นการมีเหตุผลเสียเลย ที่จะยอมรับหลักสำคัญใน พ.ศ. ๒๒๓๑ ที่ว่ารัฐบาลต้องปกครองตามคำยินยอม

ของคนส่วนใหญ่ แล้วพอมาถึง พ.ศ. ๒๔๑๘ กลับจะมาปฏิเสธการปกครองตามแบบประชาธิปไตย

เฮนรี่ เมน : แต่สองสิ่งนี้ต่างกันมาก ประชาธิปไตยมิใช่หลักการ หากแต่เป็นวิถีทางหรือรูปแบบของรัฐบาล และมีข้อแตกต่างกันอย่างใหญ่หลวง ระหว่างคำพูดที่ว่าอำนาจของผู้ปกครองนั้น ในขั้นสุดท้าย ย่อมจะต้องได้มาจากความยินยอมของประชาชาติ ในอันที่จะให้เขาปกครอง กับที่ว่าปวงชนควรปกครองตนเอง ถ้าเชื่อว่าประชาชนควรปกครองตัวเองได้ ก็ไม่จำต้องมีปัญหาในเรื่องความยินยอม เพราะจะไม่มีใครอื่นมาขอความยินยอมไปปกครอง ด้วยปวงชนทั้งหมดปกครองตนเองอยู่แล้ว

อาร์โนลด์ : จากการยินยอม เป็นการมีส่วนร่วมในรัฐบาลนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ จากแบบอันมีตัวอย่างให้เห็นในประเทศอังกฤษ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๓๑ มาสู่ระบบที่เห็นได้ในอเมริกาและสวิส

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้ามองไม่เห็นความสัมพันธ์ทางเหตุผลหรือการปฏิบัติ หรือทางความสัมพันธ์ใด ๆ เลย ระหว่างแบบประชาธิปไตย กับหลักการที่ประชาชนยอมให้รัฐบาลปกครอง หรือระหว่างประชาธิปไตยกับเสรีภาพ

จอน มอเลย์ : แต่ท่านก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าอเมริกาเป็นทั้งประเทศประชาธิปไตยและประเทศเสรี

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาจะปฏิเสธทุกข้อที่เอ่ยมา แต่อเมริกาไม่ใช่ประเทศที่เสรีที่สุดในโลก หากเป็นประเทศที่เสรี โดยที่มีประเทศอย่างนี้อยู่ในโลก ทำให้ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปชื่นชมกับสถาบันอันเสรีต่าง ๆ เหล่านั้น จนไม่พยายามยกย่องสถาบันต่าง ๆ ของอังกฤษเลย แต่ถ้าเสรีภาพมีในอเมริกา ก็เพราะสถาบันต่าง ๆ ของอเมริกากำหนดให้ดำเนินการเพื่อหาทางขจัดแรงกระตุ้นทางประชาธิปไตย มากกว่าที่จะให้ประชาธิปไตยมากุมบังเหียนการปกครอง ไม่มีที่ไหนที่มีการตรวจตราเพื่อความสมดุลอย่างละเอียดถี่ถ้วนเท่ากับประเทศนั้น

อาร์โนลด์ : แต่ เมน ท่านก็รู้แล้ว ว่ามีเสรีภาพมากกว่าหนึ่งชนิด และข้าพเจ้าก็ยังสงสัยอยู่เช่นเดียวกับท่าน ในข้อที่พวกผู้นิยมระบอบประชาธิปไตยมักหาว่าประชาธิปไตยเป็นดังมารดาของเสรีภาพทั้งหลาย เสรีภาพทางการเมืองหรือเสรีภาพซึ่งเรามีในอังกฤษตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๓๑ นั้น เราเป็นหนี้พวกขุนนางมากกว่าที่จะว่าประชาธิปไตยนำมาให้เรา แต่ก็มีเสรีภาพชนิดอื่น ซึ่งประชาธิปไตยอย่างเดียวเท่านั้นที่จะนำมาได้ นั่นก็คือเสรีภาพทางสังคม

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าจะรู้ความหมายของคำว่าเสรีภาพทางสังคม แต่ถ้าจะดูที่อเมริกาแล้ว สิ่งซึ่งข้าพเจ้าจะพูดได้ก็คือ สังคมนั้นเอาเปรียบคนอ่อนแอเอามาก ๆ เพราะยกย่องความสำเร็จกันนัก เลยเกิดความไม่เสมอภาคทางทรัพย์สมบัติส่วนตัว และมีความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยขึ้น ภายในระยะเวลาอันสั้น

อาร์โนลด์ : แน่นอนทีเดียว อเมริกามีอะไรขาดตกบกพร่องอยู่มาก และเราควรจะเรียนรู้จากความล้มเหลวของชาวอเมริกันได้เท่า ๆ กับจากความสำเร็จของเขา อันที่จริง บางครั้งข้าพเจ้ารู้สึกว่าเราควรตั้งปัญหาของเราดังนี้ ว่าเราจะทำให้อังกฤษเป็นประชาธิปไตยได้อย่างไร โดยไม่ทำให้เป็นอเมริกัน เพราะไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ก็ตาม อังกฤษก็จะต้องเป็นประชาธิปไตย ไม่ในทางใดก็ทางหนึ่ง

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้าไม่เห็นเหตุผลที่จะยอมรับสิ่งที่ว่านี้ ประสบการณ์ที่แล้วมาไม่ได้ชี้ให้เห็นว่าคำพยากรณ์ของท่านจะต้องเป็นจริง ในทางตรงกันข้าม มันกลับแสดงว่าประชาธิปไตยเป็นสิ่งยากยิ่งและเจริญไปอย่างไม่แข็งแรง ในประวัติศาสตร์ทางการเมือง ฝรั่งเศสได้พยายามมาแล้วกับการปกครองแบบนี้ แล้วก็ล้มเหลว ที่เยอรมันและสเปนก็พยายามและล้มเหลวมาแล้วเช่นกัน ข้าพเจ้าจะไม่ปฏิเสธว่าได้รับความสำเร็จอยู่บ้างในอเมริกาเหนือ แต่ผลได้จากความสำเร็จอย่างนี้มีน้อยมาก หรือถ้าเป็นประชาธิปไตยขึ้น ก็ถูกทำลายล้างหมด ดังจะเห็นได้จากจำนวนสาธารณรัฐที่ตั้งขึ้นอย่างมากมายทางชายแดนด้านเม็กซิโกและแหลมเมกเกเลน

จอน มอเลย์ : เซอ เฮนรี่ ไม่ยุติธรรมเลยที่จะตัดสินประชาธิปไตย โดยเอาตัวอย่างจากรัฐบาลประชาธิปไตยในอเมริกาใต้มาพูด เพราะประเทศพวกนั้นเป็นประชาธิปไตยเพียงในนาม เพียงเพื่อการโอ้อวดเท่านั้น

เฮนรี่ เมน : มอเลย์ที่รัก ข้าพเจ้าได้สังเกตมาแล้วว่า พวกนิยมประชาธิปไตยไม่เคยสนใจกับตัวอย่าง ซึ่งจะแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลประชาธิปไตยไม่มั่นคงเลย แต่นักศึกษาประวัติศาสตร์จริง ๆ นั้น จะต้องมองโลกตามที่เป็นอยู่ จากข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่ และไม่มีอะไรที่จะสนับสนุนความคิดเห็นได้เลยว่า รัฐบาลโดยมหาชนจะคงอยู่ได้ในอนาคต แท้ที่จริง รัฐบาลแบบนี้เห็นทีจะมีอายุอยู่ยืนนานไม่ได้แน่

จอน มอเลย์ : เซอ เฮนรี่ ความล้มเหลวของการปกครองระบอบประชาธิปไตยนั้น สามารถพูดได้ว่า เนื่องมาจากความโหดเหี้ยมของฝ่ายตรงกันข้ามมากกว่ามาจากความอ่อนแอภายในสถาบัน และไม่แต่พวกขุนนางหัวเก่าเท่านั้นที่เป็นศัตรูของการปกครองที่มีราษฎรเป็นใหญ่ ด้วยยังมีเผด็จการทางทหารแบบต่าง ๆ ซึ่งต่อ

ต้านระบอบประชาธิปไตยมากกว่าพวกผู้ดีเหล่านี้เสียอีก แม้เผด็จการพวกนี้จะใช้ชื่อว่าเป็นสาธารณรัฐก็ตาม ภายใต้ระบอบอภิชนาธิปไตยยังมีเสรีภาพอยู่บ้าง ดังที่นายอาร์โนลด์กล่าวว่ามีเสรีภาพในทางการเมือง แต่ภายใต้ระบอบเผด็จการทางทหารที่เพิ่งตั้งขึ้นนั้น ไม่มีทั้งเสรีภาพและประชาธิปไตย ที่ข้าพเจ้าหวั่นถึงอันตรายในขณะนี้ก็คือ เผด็จการจะเข้ามามีบทบาทในประวัติศาสตร์ของโลกตะวันตก ในขณะที่ชนชั้นปกครองรุ่นเก่าไร้สมรรถภาพทางจริยธรรม

เฮนรี่ เมน : ถ้าเกิดระบอบเผด็จการทหารขึ้น ก็มักจะเนื่องมาจากพลเมืองต้องการเผด็จการทางทหาร นับเป็นการเลือกอย่างประชาธิปไตย ซึ่งที่จริงก็สมควรแล้ว เพราะเป็นทางเลือกแบบโง่ ๆ ที่พึงหวังได้จากพวกที่ไม่มีความคิดทั้งหลาย ขอให้ดูวิธีที่ชาวฝรั่งเศสได้ใช้เครื่องมือทางประชาธิปไตย ในการลงคะแนนเสียงทั้งประเทศ เพียงเพื่อให้คำตอบตามที่เผด็จการทางทหารต้องการ และจงดูถึงผลลัพธ์ของเครื่องมือแห่งประชาธิปไตยจากอีกตัวอย่างหนึ่ง ที่ประเทศสวิส ที่คนเลี้ยงวัวและคนตัดไม้อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ สามารถระงับร่างพระราชบัญญัติอันชาญฉลาดเสียได้ ประชาธิปไตยนั้นไม่ใช่อะไรอื่น คือการเทิดทูนความโง่เขลาว่าสูงส่งนั่นเอง ถ้าอังกฤษใช้วิธีปกครองระบอบประชาธิปไตย ก็คงจะไม่มีการปฏิรูปทางลัทธิศาสนา ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในทางพระราชวงศ์ ไม่มีการยอมรับฟังทัศนะของคนส่วนน้อยที่คัดค้าน และไม่มีแม้กระทั่งปฏิทินที่ถูกต้อง เครื่องนวดข้าว เครื่องทอผ้า เครื่องจักร เครื่องปั่นฝ้าย และเครื่องจักรไอน้ำ ก็อาจจะถูกห้ามเสียได้ ข้าพเจ้าอาจกล่าวได้โดยทั่ว ๆ ไปว่า การยอมให้มหาชนมีอำนาจ จะเป็นลางมืดที่สุดสำหรับการออกกฎหมาย ที่มีรากฐานบนความคิดเห็นทางวิทยาการ ซึ่งต้องการทั้งความเพ่งพินิจทางปัญญาและความไม่เห็นแก่ตัวประกอบกัน

อาร์โนลด์ : เมนที่รัก ท่านพูดได้ดีมากถึงความเพ่งพินิจทางปัญญาและความไม่เห็นแก่ตัว คุณสมบัติทั้งสองนี้จำเป็นอย่างที่สุดสำหรับรัฐบาลที่ทำการได้ผล แต่คุณสมบัติดังกล่าวนี้ก็หาไม่พบอีกแล้วในชนชั้นสูงของอังกฤษ ใครที่อ่านประวัติศาสตร์ในสมัยที่ลัทธิอภิชนาธิปไตยกำลังรุ่งเรืองอยู่ในคริสตศตวรรษที่ ๑๘ แล้วมาดูชนชั้นสูงในปัจจุบันนี้แล้ว จะไม่รู้สึกสะกิดใจบ้างหรือ บางทีอาจวิตกถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเสียด้วยซ้ำ ข้าพเจ้าไม่ได้นึกถึงความดีส่วนตัวแบบชาวบ้าน ในด้านศีลธรรมและกิริยามารยาท บางทีในข้อนี้ ดูจะดีขึ้นด้วยซ้ำ หากข้าพเจ้าคิดถึงความดีที่เห็นได้ชัดว่าเป็นคุณต่อสาธารณชน ที่จำเป็นในการชักจูงใจและนำประชาชน เช่น จิตใจที่สูงส่ง บุคลิกแห่งการเป็นผู้นำ

วัฒนธรรมที่เลอเลิศ ทั้งหมดนี้ได้สูญไปแล้ว ข้าพเจ้ายอมรับว่าเศษจากอดีต เช่นตัวอย่างเกี่ยวกับการกิริยาที่สง่างาม และวัฒนธรรมที่อิ่มตัว ยังมีเหลือตกค้างอยู่บ้าง แต่นี่ก็หมดไปทีละอย่าง โดยไม่มีอะไรทำนองนั้นเข้ามาแทนที่

เฮนรี่ เมน : ท่านพูดว่าไม่มีอะไรทำนองนั้นสักอย่างเข้ามาแทนที่ แต่เป็นที่แน่ว่า ถ้าชนชั้นสูงของอังกฤษได้มีบทบาทลดน้อยลงในวงการเมือง ในระยะไม่กี่สิบปีมานี้ สุภาพชนชาวอังกฤษก็ได้ก้าวเข้ามาแทนที่อย่างไม่เคยมาก่อน แต่ออกจะแปลกที่ข้าพเจ้าต้องมาพูดเรื่องนี้กับท่าน ซึ่งเป็นบุตรของผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการอันยิ่งใหญ่ ซึ่งตั้งโรงเรียนรักบี้ขึ้น ก็เพื่อฝึกสุภาพชนมิใช่หรือ สุภาพชนเหล่านี้ได้รับการฝึกให้เหมาะสมที่จะเป็นชนชั้นปกครอง เพื่อเป็นแรงหนุนหรือในบางกรณี อาจเป็นการทดแทนพวกชนชั้นสูงสมัยเก่า ในด้านการปกครองประเทศ

จอน มอเลย์ : ที่ว่าสุภาพชนนั้น ท่านหมายถึงอะไร หมายถึงใครสักคนหนึ่งที่เกือบจะใช่แต่ไม่ใช่ชนชั้นสูงที่มีสกุล กระนั้นหรือ ต้องเดินตามแบบชนชั้นสูงอย่างนั้นหรือ หรือเราหมายถึงพวกชนชั้นกลางของอังกฤษทั้งหมด ผู้ซึ่งมีทัศนคติต่อชีวิตและวิถีทางแห่งชีวิต แตกต่างไปจากพวกขุนนาง อย่างน้อยชนชั้นกลางก็เคร่งครัดในทางจริยธรรมอยู่มาก

อาร์โนลด์ : ออกจะเคร่งครัดไปสักหน่อย แต่แม้จะมีความผิดใด ๆ พวกชนชั้นกลางก็ยังคงเป็นเนื้อแท้ที่ดีที่สุดของประเทศ บางคนเกลียดชังและลงโทษพวกนี้ หลายคนก็หัวเราะเยาะเขา

เฮนรี่ เมน : ไม่มีใครทำมากไปกว่าตัวท่านดอก อาร์โนลด์ ท่านให้ชื่อชนชั้นกลางของอังกฤษว่าเป็นพวกมิลักขู โดยข้อหาที่ว่าพวกนี้ปราศจากวัฒนธรรม

อาร์โนลด์ : จะอย่างไรก็ตามละ ข้าพเจ้าเชื่อถือในพวกเขาเสมอ พวกเขาไม่เพียงแต่จะเป็นเนื้อแท้ที่ดีที่สุดของชาติเท่านั้น หากยังเป็นความหวังดีที่สุดสำหรับอนาคตอีกด้วย แต่ถ้าจะเป็นผลสำเร็จล่ะก็ พวกชนชั้นกลางซึ่งคลั่งจริยธรรม จะต้องเปลี่ยนแปลงไปในวิถีทางของประชาธิปไตย แน่ละ พวกชนชั้นกลางไม่ต้องการรับรู้ในเรื่องนี้ พวกนี้พอใจกับคำเทศนา กับความมีชัยชนะ กับความมีศีลมีธรรมอย่างเคร่งครัด กับการควบคุม การทำตัวเป็นผู้บริสุทธิ์ ยึดมั่นอยู่เพื่อข้อที่ว่าตนทำอะไร ๆ ถูกอยู่เสมอ จนไม่ชอบความคิดในเรื่องการเปลี่ยนแปลง แต่ความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์นั้นต้องการความเปลี่ยนแปลง

เฮนรี่ เมน : ถ้าท่านต้องการความเจริญก้าวหน้า สถาบันทางประชาธิปไตยก็ดูจะให้ผลในด้านนี้ อย่างน้อยที่สุด รัฐบาลประชาธิปไตยอาจพยายามที่จะกวาดล้างสิ่งซึ่ง

เผชิญหน้าทั้งหมดก่อน ตอนที่กำลังขยันขันแข็ง แต่ในไม่ช้าก็จะปักหลักลงโดยไม่ทำอะไรเลย ไม่เป็นความจริงเลยที่สาธารณรัฐประชาธิปไตยเป็นไปเพื่อความก้าวหน้าหรือเพื่อปฏิรูปนิติบัญญัติ ท่านทั้งสองก็เป็นผู้คงแก่เรียนจึงไม่จำเป็นที่จะต้องบอกท่านว่า สาธารณรัฐในสมัยโบราณนั้นเกือบจะไม่ได้ออกกฎหมายเอาเลย อเมริกันก็เช่นเดียวกัน ชาวสวิสก็เป็นคนหัวโบราณที่สุดในยุโรป

จอน มอเลย์ : เซอ เฮนรี่ ท่านสามารถพูดได้ว่าชาวสวิสเป็นคนหัวโบราณที่สุดในยุโรป แต่พวกนี้ก็ต้องทำสงครามกลางเมืองมาเกือบตลอดเวลา ตั้งแต่นโปเลียนได้ชัยชนะ พวกเขามีรัฐธรรมนูญถึงสามฉบับแล้ว และฉบับสุดท้ายทำท่าว่าจะมั่นคงพอสมควร แต่ก็มีความขัดแย้งกันอยู่เสมอ ระหว่างผู้ซึ่งต้องการได้รัฐบาลกลางที่มีอำนาจอย่างเข้มแข็ง กับผู้ที่ต้องการรักษาความเป็นอิสระของแต่ละมลรัฐไว้

เฮนรี่ เมน : ใช่ละ ความขัดแย้งกันตลอดเวลานั้น จะสังเกตเห็นได้ว่าเป็นไปในระหว่างฝ่ายที่ต้องการจะรักษาสถาบันทางประชาธิปไตยแบบเก่าไว้ และฝ่ายที่ต้องการออกกฎหมายแบบที่ก้าวหน้ามาใช้ ท่านได้พูดในสิ่งที่ข้าพเจ้าพยายามจะทำให้อาร์โนลด์เข้าใจ คือประชาธิปไตยและการปฏิรูปแบบลัทธิเสรีนิยมไปด้วยกันไม่ได้ ตามความเป็นจริงแล้ว ทั้งสองนี้เป็นภัยต่อกันและกัน ชาวสวิสที่อยู่ในเมืองต้องการปฏิรูปอย่างเสรีนั้น หวังผลได้จากสังคมสมัยใหม่ วัฒนธรรมสมัยใหม่ และการอุตสาหกรรม แต่ก็ต้องเผชิญกับสถาบันทางประชาธิปไตยแบบเก่า ๆ ที่คอยขัดขวาง อีกนัยหนึ่งก็คือความก้าวหน้าเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้โดยระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย

จอน มอเลย์ : อ้า แต่ท่านกล่าวถึงเฉพาะราย พูดอย่างตรงไปตรงมาแล้ว ที่ท่านว่ามานั้นมันเรื่องเฉพาะของสวิสเท่านั้น

เฮนรี่ เมน : นั่นเป็นเพราะอาร์โนลด์ต่างหาก ที่ชักชวนให้เรามองดูไปที่สวิส ตามความเป็นจริงแล้ว ไม่มีอะไรที่จะถูกใจท่านในเรื่องของตัวอย่างต่าง ๆ ทางด้านประชาธิปไตยเลย มอเลย์

จอน มอเลย์ : สิ่งที่ข้าพเจ้าอยากพูดก็คือ ในโลกปัจจุบันสวิสเป็นกรณีพิเศษ ในการที่ยังคงมีธรรมเนียมระบอบประชาธิปไตย โดยที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองโดยตรง ประชาธิปไตยที่เราหวังกันในอังกฤษเป็นสิ่งที่แตกต่างไปจากนี้ และสมัยใหม่กว่า มลรัฐต่าง ๆ ของสวิสคล้ายกับนครรัฐของพวกกรีกในด้านขนาดเล็กและระเบียบวิธีก็คล้ายกัน คือการออกกฎหมาย ก็โดยประชากรที่เป็นชายทั้ง

หมด และคนพวกนี้ต่างก็รับราชการทางด้านพลเรือนและด้านทหาร เป็นต้น แต่ประชาธิปไตยของเรา ควรจะเป็นประชาธิปไตยแบบผู้แทนราษฎร จะต้องเป็นอย่างนั้น เพราะว่าประชากรของเรามีมากกว่ามลรัฐหนึ่ง ๆ ของสวิส หรือของนครรัฐกรีกตั้งพันเท่า บางคนคิดว่าเราใหญ่มากเกินไปเสียซ้ำ แต่อย่างน้อยที่สุด การเป็นประชาธิปไตย โดยใช้ระบบรัฐสภา เราควรจะได้รับประโยชน์ทั้งหมดจากสถาบันต่าง ๆ ทางรัฐสภา

เฮนรี่ เมน : ปัญหาเรื่องประชาธิปไตยในชนหมู่มาก หรือชนกลุ่มเล็กนั้น ไม่ตรงกับประเด็นที่ข้าพเจ้ากำลังพูดถึง ความจริงเรื่องนั้นก็เป็นเรื่องง่าย ๆ คืออคติในกลุ่มชนใหญ่ ๆ นั้นมันฝังแน่น และไร้เหตุผลยิ่งกว่าในชนกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีการศึกษามาแล้ว คนทั่วไปไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง ข้าพเจ้ากล้าพูดได้เลย ว่าท่านอาจชักจูงหรือยุยงส่งเสริม ให้พวกสามัญชนคิดไปว่าพวกเขาต้องการเปลี่ยนแปลง แต่ครั้นความตื่นตัวนั้นสงบลง หมดความตื่นเต้น ไม่มีปัญหาอะไรอีกแล้ว ของใหม่ก็จะปรากฏให้เห็นเป็นรายละเอียดต่าง ๆ โดยตลอด พวกคนสามัญเหล่านี้ก็จะพบว่าสิ่งใหม่ ๆ ที่ได้มานั้น ล้วนแต่ขัดกับนิสัย ความคิด ความกลัว และความสนใจต่าง ๆ ของเขา แล้วในระยะยาว พวกเขาก็จะออกเสียงปฏิเสธข้อเสนอทุกอันไป จึงมีคนพิเศษจำนวนน้อยเท่านั้นที่ต้องการความเปลี่ยนแปลง การที่ประเทศอังกฤษมีนามระบือ และสิ่งที่ทำให้พวกเรามั่งคั่ง ก็ล้วนมาแต่ฝีมือของชนกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีเพียงไม่เท่าไรเลย

อาร์โนลด์ : ถูก มันเป็นอย่างนั้นจริง เมน คงไม่มีใครปฏิเสธความข้อนี้ได้ แต่สมัยอันรุ่งโรจน์ของคนกลุ่มน้อยเหล่านั้น มันผ่านพ้นไปแล้ว ข้าพเจ้าเองก็ชอบระบอบขุนนางสืบสกุล คือหมายความว่า ชอบความคิดเรื่องการปกครองโดยคนที่ดีที่สุดและเก่งที่สุด และข้าพเจ้าก็ไม่ปฏิเสธด้วยว่า ชาติที่มีการแบ่งชั้นหมายถึงชาติที่มีความไม่เสมอภาคทางด้านตำแหน่งและทรัพย์สิน ก็อาจเป็นชาติที่มีความสุขได้ ถ้าจินตนาดูแล้ว ชาติที่มีการแบ่งแยกแบบนี้ ออกจะดีกว่าและสวยงามกว่าชาติที่ถือเอาเสียงส่วนใหญ่เป็นสำคัญ ต้องแข่งไปข้างหน้าอยู่เสมอ ต้องตื่นเต้น อวดวิเศษและพยายามทำให้ได้เหนือผู้ที่ดีกว่าตน ระเบียบของสังคมแบบโบราณที่ว่านั้น บัดนี้มีอยู่แต่ในจินตนาการเท่านั้น ไม่ได้เป็นพลังที่แท้อันสังคมจะตั้งมั่นอยู่ได้อีกแล้ว แก่นของประชาธิปไตยสูงส่งยิ่งกว่า เมน ท่านบอกพวกข้าพเจ้าว่าประชาชนมักมีอคติ แต่ข้าพเจ้าขอแย้งว่าพวกชนชั้นปกครองเก่า ๆ ก็มีอคติ มีความคิดขัดแย้งกับอะไรใหม่ ๆ มาจนเป็นธรรมเนียม พวกเขามองประชาชนแบบเดียวกับท่าน คือเห็นเป็นหมู่เป็นฝูง นี่ไม่ใช่วิธีที่ข้าพเจ้ามอง และประชาชนก็ไม่เป็นเช่นนี้ เขาเป็นคน

สิ่งผลักดันส่วนลึกที่สุดในตัวเขา ทำให้เขาต้องการแสดงความเป็นคน ต้องการมีส่วนอย่างเท่าเทียมกัน เพื่อกำหนดอนาคตให้พวกเขาด้วย

เฮนรี่ เมน : อาร์โนลด์ที่รัก ท่านเป็นกวี และแม้ท่านจะมีประสบการณ์ในด้านการบริหารและในด้านการศึกษาของชาติมาแล้ว แต่ข้าพเจ้าก็เชื่อว่าท่านยังคงมองโลกในแง่ของกวี ดังนั้นเมื่อท่านเห็นประชาชนที่พร่ำบ่นไปด้วยความขมขื่น และอิจฉาตาร้อนในเรื่องอภิสิทธิ์ของคนอื่น ท่านกลับเห็นว่าพวกนี้มีความรู้สึกอย่างสูงส่งและแกร่งกล้าที่จะเรียกร้องความเสมอภาค

อาร์โนลด์ : เมนที่รัก นั่นออกจะเป็นคำวิจารณ์ที่ไม่สู้จะยุติธรรมนัก ข้าพเจ้าไม่เถียงท่านในเรื่องความเป็นกวีของข้าพเจ้า แต่ที่ว่าคนต้องการความเสมอภาค เป็นผลเนื่องมาจากความอิจฉาตาร้อนและธรรมชาติอันใฝ่ต่ำนั้น ไม่ถูกแน่ ๆ

เฮนรี่ เมน : เอ็ดมันด์ เบิค ก็มีความเห็นเช่นนี้ คนที่เรียกร้องความเสมอภาคเมื่อสมัยการปฏิวัติในฝรั่งเศสนั้น มีความต้องการที่จะแย่งเอาอภิสิทธิ์มาเป็นของตน มากกว่าจะคิดกำจัดอภิสิทธิ์ให้หมดไป และเหตุการณ์ในฝรั่งเศสพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าเบิคพูดถูก

อาร์โนลด์ : ในหมู่คนที่เรียกร้องความเสมอภาค อาจมีคนที่มีใจหยาบและอิจฉารวมอยู่ด้วย แต่นั่นเป็นผลพลอยได้จากประชาธิปไตยจริง ๆ หรือเป็นลูกนอกคอกอันออกมาจากมารดาที่เป็นประชาธิปไตยกันแน่ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นอย่างหลังมากกว่า จะอย่างไรก็ตาม แม้อารมณ์ใฝ่ต่ำอันควรแก่การตำหนิจะเข้ามาข้องแวะด้วยกับการเรียกร้องต้องการความเสมอภาค แรงกระตุ้นทางประชาธิปไตยก็ไม่ควรได้รับคำตำหนิ เพราะอารมณ์ดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญทางธรรมชาติด้วยเหมือนกัน มนุษยชาติย่อมต้องการปรับปรุงตัวเองให้ดีขึ้น ขยายให้กว้างขึ้น และให้ถึงซึ่งชีวิตแบบใหม่ที่ดีกว่าเดิม

เฮนรี่ เมน : ท่านคงจะให้อภัยข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าจะไม่เห็นคล้อยตามท่านในเรื่องการพูดอย่างกว้าง ๆ การพูดอย่างกว้าง ๆ เป็นผลมาจากการสรุป การสรุปนั้นทำให้ข้อเท็จจริงบางอย่างหายไป และสร้างสูตรขึ้น เพื่อจะรวมข้อเท็จจริงที่เหลือ ๆ ไว้ด้วยกัน ข้าพเจ้าคิดว่าศิลปะของการพูดอย่างกว้าง ๆ น่าจะเป็นวิธีที่มีค่ายิ่งสำหรับนักประชาธิปไตย ประชาชนนั้นน่ะ อาร์โนลด์ ท่านย่อมจะสังเกตได้ว่าข้าพเจ้าใช้คำประชาชน ดังที่ท่านใช้ในข้อเขียนของท่าน เพราะท่านรังเกียจคำว่า "ฝูงชน" มาก ประชาชนนั้นย่อมเห็นพ้องต้องด้วยกับถ้อยคำที่กล่าวอย่างกว้าง ๆ ได้ง่าย โดยเฉพาะเมื่อถ้อยคำนั้นเคลือบไว้ด้วยภาษาที่ทำให้ตื่นใจ แม้จะไม่ใช้ข้อความที่เป็นจริง หรือไม่อาจจะเป็นจริงได้ก็ตาม ด้วยวิธีนี้

แหละ ที่จะสร้างการหลอกลวง หรือมารยาความคิดให้เห็นพ้องต้องกันเป็นเอกฉันท์ได้ เมื่อมีการยินยอมให้มีข้อความหลวม ๆ ที่คลุมเครือได้แล้วก็ว่านั่นเป็นเสียงของประชาชน ซึ่งเป็นดังเสียงของพระเจ้าขึ้น ข้าพเจ้าเห็นว่าการไม่จริงจังของการยอมรับดังว่านี้ ทำให้นิสัยสันดานประจำชาติหย่อนสมรรถภาพลงอย่างยิ่ง สติปัญญาของชาวฝรั่งเศสเสื่อมลงก็เพราะเหตุนี้ และกำลังเริ่มเผาผลาญความคิดอ่านของชนเชื้อชาติอังกฤษเข้ามาทุกทีด้วยแล้ว

จอน มอเลย์ : เซอ เฮนรี่ ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคำค้านของท่านเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตยนั้นเหมือนกับความคิดของเปลโตและอริสโตเติล เพราะเนื่องจากว่าประชาชนส่วนใหญ่นั้นโง่ รัฐบาลโดยประชาชน จึงเป็นรัฐบาลที่โง่เขลา มิเช่นนั้นแล้วก็เป็นรัฐบาลที่เลวร้ายอย่างจริงจังเอาเลย

เฮนรี่ เมน : เราได้เปรียบเปลโตและอริสโตเติล ในแง่ที่ว่าเรามีชีวิตอยู่ในสมัยต่อมา และสามารถจะไล่เลียงความจริงจากประสบการณ์ของสมัยต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ได้เป็นเวลานาน และก็จริงอย่างที่ท่านว่า คือ ข้าพเจ้าอาจจะไม่ได้กล่าวถึงอะไรที่ใหม่ไปกว่าสิ่งที่นักปรัชญาทั้งสองนั้นได้กล่าวไว้แล้ว เป็นแต่ข้าพเจ้าได้เสนอหลักฐานเพิ่มเติม เพื่อที่จะสนับสนุนความคิดนี้

จอน มอเลย์ : เซอ เฮนรี่ ท่านคงจะจำได้ว่า ถึงแม้เปลโตจะไม่พบข้อดีอย่างไรเลยในเรื่องของประชาธิปไตยก็ตาม แต่อริสโตเติลค้นพบข้อดีประการหนึ่งคือ ประชาชนนั้น ถึงจะไม่ฉลาดก็จริง แต่พวกเขาก็มีสามัญสำนึกบางประการ ซึ่งมีค่ามากในทางการเมือง ประชาชนไม่มีความเฉลียวฉลาดที่จะตรากฎหมาย แต่ก็สามารถจะตัดสินความสำเร็จของกฎหมายซึ่งคนอื่นเป็นผู้ตรา และมีปัญญาพอที่จะเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อมีโอกาสให้เลือก ประชาชนมีจริยธรรมส่วนรวมอย่างพอสมควร จะโกงประชาชนทั้งหมดไม่ได้ง่าย ๆ เพราะต้องใช้เงินจำนวนมากเกินไป ที่จะตามไปติดสินบนทุก ๆ คน

เฮนรี่ เมน : มอเลย์ที่รัก เราต้องไม่ลืมว่าการโกงนั้นมีหลายชนิด ซึ่งอาจจะดำเนินไปในรูปของการสัญญา หรือให้แก่ฝ่ายที่จะเป็นพวก หรือได้มาด้วยการเอาเงินหลวงจ่าย หรืออาจจะกระทำด้วยกระบวนการโดยตรงกว่านี้ ด้วยการออกกฎหมายยึดทรัพย์สมบัติของชนชั้นหนึ่ง แล้วโอนไปให้อีกชนชั้นหนึ่ง อย่างหลังนี้ต่างหากคือการโกงอันมีทางที่จะเกิดจากลัทธิประชาธิปไตย

อาร์โนลด์ : เป็นการยากสำหรับข้าพเจ้า ที่จะนึกว่าเปลโตจะคัดค้านการออกกฎหมายในเรื่องยึดทรัพย์สมบัติ แท้ที่จริง เปลโตกลับคิดว่าทรัพย์สมบัตินั้นเองแหละ ที่เป็นแหล่งอันจะก่อให้เกิดการฉ้อฉล

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้ามิได้ตั้งใจที่จะป้องกันเปลโตเลย ข้าพเจ้าออกจะนิยมชมชอบอริสโตเติล และข้อที่อริสโตเติลคัดค้านเปลโตอย่างได้ผลยิ่ง ก็ตรงที่แสดงให้เห็นว่าที่เปลโตจะให้สมบัติเป็นของกลางนั้น ขัดกับหลักธรรมชาติ และเป็นไปไม่ได้ แต่ก็จริงอย่างที่มอเลย์พูด คือ ทั้งเปลโตและอริสโตเติล ต่างก็มีความเห็นสอดคล้องต้องกัน ในการวิพากษ์วิจารณ์ลัทธิประชาธิปไตยอย่างเหลวแหลก ความจริงแล้ว นักปรัชญากรีกชั้นเยี่ยม และนักประวัติศาสตร์ทั้งหลาย ก็เห็นด้วยกับความคิดที่ว่าประชาธิปไตยเป็นระบบรัฐบาลที่เลวระบบหนึ่ง พวกนี้มีประสบการณ์ในเรื่องนี้มาแล้วที่กรุงอะเธนส์

จอน มอเลย์ : สำหรับข้าพเจ้า ความยุ่งยากเกี่ยวกับอะเธนส์นั้น เนื่องจากนักประวัติศาสตร์ที่เรามีล้วนเป็นปรปักษ์ต่อประชาธิปไตย ไม่มีผู้ใดมองเหตุการณ์ด้วยสายตาเป็นกลาง แต่ก็เห็นได้ชัดว่าคนที่มีปัญญาเลิศในศตวรรษที่ ๕ ก่อนคริสต์สมภพจะต้องเห็นด้วยกับระบบนี้ ถ้าไม่มีหลักฐานอื่น ผลงานทางด้านวัฒนธรรมของอะเธนส์ ภายใต้ระบอบประชาธิปไตย ก็หาอะไรมาเทียบไม่ได้ในประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ ยังกล่าวไม่ได้ ว่าพวกนักปรัชญาที่ดีเลิศในสมัยนั้น เห็นว่าระบอบประชาธิปไตยไม่เป็นระบบที่เลิศ ระบบนั้นก็จะเลวจริง ๆ ระบบนั้นจะเลว ก็ต่อเมื่อเราพิจารณาความคิดของนักปราชญ์พวกนั้นด้วย ว่าทำไมจึงเห็นว่าประชาธิปไตยเลว สิ่งหนึ่งซึ่งฝังใจนักปราชญ์พวกนี้ ก็ตรงที่ประชาธิปไตยจะต้องมีความเสมอภาค และพวกนี้ไม่ชอบความเสมอภาค โดยอ้างว่าประชาธิปไตย "แจกจ่ายความเสมอภาคแก่ผู้ที่ควรรับความเสมอภาคและผู้ที่ไม่ควรรับความเสมอภาค" ทำไมถึงรังเกียจความเสมอภาคถึงเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าจะน่ารังเกียจเลย แท้ที่จริงแล้ว ข้าพเจ้าต้องขอกล่าวว่าข้าพเจ้าจับใจในอุดมคติแห่งความเสมอภาคเป็นอย่างยิ่ง

อาร์โนลด์ : เมน ที่รัก ตรงนี้แหละที่เราต้องยอมรับเสียงแห่งอนาคต เสียงแห่งความหวัง ความกล้า และความปรารถนาที่จะไปให้ถึง ทำไมเราจึงจะรังเกียจประชาธิปไตย เพราะคนรุ่นเก่ารังเกียจมาก่อน ข้าพเจ้าคิดว่าเราควรจะยอมรับว่า การเรียกร้องเพื่อความเสมอภาคนั้น เป็นความต้องการตามธรรมชาติ และเป็นไปโดยสัญชาตญาณซึ่งผลักดันสังคมทั้งมวล นี่คืออุดมการซึ่งไม่เฉพาะเจาะจงแต่ปัจเจกชน หรือสังคมที่จำกัดชนชั้นเท่านั้น หากเป็นอุดมการซึ่งกระตุ้นประชาคมทั้งหมด ให้พัฒนาตนเอง ไปสู่ความอุดมสมบูรณ์ และไปสู่เสรีภาพเท่าที่จะเป็นไปได้

เฮนรี่ เมน : อาร์โนลด์ที่รัก คำก็ธรรมชาติ คำก็แรงกระตุ้นจูงใจ สัญชาตญาณ ความอุดม

การขยายตัว คำเหล่านี้ล้วนเป็นหลักกว้าง ๆ ที่ทำให้ข้าพเจ้าหัวหมุนไปหมดแล้ว

อาร์โนลด์ : เมน แม้แต่ท่านเอง ก็จะต้องยอมรับว่า การอยู่ในสังคมที่มีความเสมอภาคนั้นย่อมเปิดโอกาสให้มนุษย์มีสติปัญญากว้างขวาง และมีอินทรีย์แคล่วคล่องว่องไวในการทำงานต่าง ๆ แต่การอยู่ในสังคมที่มีนายเหนือกว่า ในบางโอกาส ก็อาจจะเป็นการวางระเบียบแบบแผน แต่โดยทั่วไปแล้วเป็นการทำให้ปัญญาอ่อนตัวลง และอินทรีย์ต่างๆ ก็จะมีกำลังแรงอ่อนลง ทั้งความว่องไวก็ด้อยลงด้วย ท่านจะปฏิเสธได้หรือว่า การถูกกดและการปราศจากความสำคัญจะไม่มีผลร้ายต่อลักษณะนิสัยของบุคคล จนทำให้เขาไม่เบิกบานและเฉื่อยชา

เฮนรี่ เมน : ได้ ข้าพเจ้าปฏิเสธได้ การเกิดมาอย่างต่ำต้อย ในหมู่ผู้ที่เหนือกว่า ย่อมจะเป็นแรงกระตุ้นให้มนุษย์พยายามที่จะทำตนเองให้ดีขึ้นโดยไม่หยุดยั้ง พยายามที่จะทำงานและดิ้นรน เพื่อที่จะได้อยู่ในตำแหน่งที่ดีกว่าเดิม ถ้าหากไม่มีที่สำหรับมนุษย์จะก้าวขึ้นสูง ก็จะไม่มีแรงกระตุ้นให้เพียรพยายาม

อาร์โนลด์ : ข้าพเจ้ารู้อยู่ว่าบางคนได้ต่อสู้สิ่งที่มาขัดขวางอย่างที่สุด และความสำเร็จของเขาก็เกิดจากความพยายามอย่างยิ่งยวดนี้ แต่ปัญหานี้ไม่ได้เกี่ยวกับคนที่สามารถทำได้เช่นนี้ หากเป็นปัญหาเกี่ยวกับมนุษย์ธรรมดา ๆ ส่วนใหญ่ ซึ่งไม่ได้มีพรสวรรค์พิเศษหรือพลังแรงเป็นพิเศษ หากเป็นบุคคลที่ต้องการกำลังใจ และสภาพแวดล้อมที่เป็นใจให้เขาได้กระทำการอย่างดีที่สุด ท่านจะต้องยอมรับว่าคนส่วนใหญ่ที่เป็นแต่เพียงผู้ดู ความยิ่งใหญ่ ความโอฬารึกและความเจริญทางวัฒนธรรม โดยที่ไม่มีโอกาสเข้าถึงนั้น ย่อมทำให้สติปัญญาของเขาเฉื่อยชาลง และผลักดันให้เขาจมอยู่กับสภาพเดิมของตนเท่านั้น

จอน มอเลย์ : นายอาร์โนลด์ครับ ทอควีลก็คิดเช่นนั้น แม้เขาเกือบจะไม่ชอบประชาธิปไตยเลยก็ตาม เขาให้ข้อสังเกตว่า เมื่อไรก็ตาม ที่มีความไม่เสมอภาค "พวกคนชั้นต่ำและคนยากจนจะรู้สึกตนว่าถูกปมด้อยของตนเองกดไว้ อย่างยากที่จะโงขึ้น"

อาร์โนลด์ : ทอควีลคิดด้วยว่ามีสิ่งที่เป็นอารมณ์อันชอบธรรมของมนุษย์ ที่เรียกร้องต้องการความเสมอภาค อันเป็นสิ่งที่เขาว่า นี่คือสิ่งซึ่ง "มนุษย์ทุกคนต่างปรารถนาที่จะมีส่วนร่วม และทุกคนต้องการใช้อำนาจและการตัดสินดำเนินการ"

เฮนรี่ เมน : ก็อย่างที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วแต่ต้นนั้นเอง ข้าพเจ้าสนใจในข้อเท็จจริงที่ทอควีลรวบรวมเอาไว้ ในฐานะผู้สังเกตการณ์เกี่ยวกับสังคมการเมือง มากกว่าจะสนใจในความคิดของเขา เกี่ยวกับความเป็นไปภายในจิตใจของมนุษย์

อาร์โนลด์ : ถ้าเช่นนั้นก็ขอให้มาดูข้อเท็จจริงกัน ขอให้ดูที่ประเทศฝรั่งเศส ท่านสามารถปฏิเสธได้หรือ ว่าความเสมอภาคซึ่งท่านประณาม ไม่มีผลอย่างใหญ่หลวงต่อประชาชนสามัญที่นั่น ความเสมอภาคยากที่จะปรับปรุงชนชั้นสูงในสังคมฝรั่งเศส แต่ชนชั้นต่ำ อันเป็นชนสามัญส่วนใหญ่ ได้เกิดการเคารพตัวเองขึ้น มีความคิดที่กว้างขวางขึ้น มีความรู้สึกร่วมกันขึ้น สำหรับการกระทำเพื่อประเทศของเขา และความรู้สึกเช่นนี้ทำให้เขามีความเป็นมนุษย์มากขึ้น ประชาชนสามัญของฝรั่งเศสได้มาถึงขั้นที่เขาได้เป็นส่วนที่สำคัญมากที่สุดของชาติฝรั่งเศส เขาได้รับความเป็นไท ให้พ้นจากความทารุณโหดร้ายและการเป็นข้าเขาได้รับสิ่งซึ่งในสังคมอื่นมีจำเพาะแก่แต่ชนชั้นที่เรียกว่ามีวัฒนธรรมเท่านั้นในประเทศอื่น ๆ ที่ข้าพเจ้ารู้จัก ชนชั้นต่ำมีแต่สิ่งซึ่งไร้วัฒนธรรมเท่านั้นเอง ในประเทศฝรั่งเศส เจ้าของที่ดินและลูกจ้างที่ทำไร่ให้ สามารถจะพูดคุยด้วยกันได้ แต่ในประเทศอังกฤษ เจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมและกรรมกรในโรงงานไม่สามารถจะพบปะกันได้ โดยไม่มีการฝืนใจ จากทั้งสองฝ่าย

เฮนรี่ เมน : อาร์โนลด์ที่รัก ข้าพเจ้ายกย่องสรรเสริญคุณความดีของประชาชนสามัญฝรั่งเศสเหมือนกับท่าน และข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้ายกย่องสรรเสริญคุณความดีของสามัญชนชาวอังกฤษมากกว่าท่าน แต่คุณความดีนี้ยากที่จะมีอะไรสัมพันธ์กับหน้าที่และความรับผิดชอบของรัฐบาล รุสโซก็มองเห็นในเรื่องนี้ เขายกย่องศีลธรรมอันดีเลิศของประชาชนสามัญ แต่เขาไม่คิดว่าคนสามัญเป็นคนฉลาดโดยตลอด เขาว่าประชาชนมีความหวังดีเสมอ แต่ไม่อาจตัดสินใจได้ดี เขามีความสงสัยอย่างมหันต์เกี่ยวกับการปฏิบัติงานของสภานิติบัญญัติในระบอบการปกครองแบบสาธารณรัฐประชาธิปไตย ดังนั้นเขาจึงมีความเชื่อว่าต้องมีผู้ที่ประสิทธิ์ประสาทกฎหมายให้รัฐ รุสโซก่อให้เกิดเรื่องเหลวไหลมาก ได้ก่อให้เกิดอันตรายอย่างมาก แต่เขาเป็นนักคิดที่ลึกซึ้ง และเรามักไม่ได้ให้เกียรติแก่เขาเท่าที่ควร

จอน มอเลย์ : เซอ เฮนรี่ ข้าพเจ้าไม่แปลกใจเลย ที่รุสโซได้รับความเคารพนับถือจากท่านถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าเขามีเสน่ห์พิเศษสำหรับคนที่ไม่ชอบการปกครองระบอบประชาธิปไตย อย่างน้อยก็เพราะเขานิยามคำว่าประชาธิปไตย ในระดับที่เป็นจริงไปไม่ได้อย่างเด็ดขาด เพราะเป็นอุดมการซึ่งไม่สามารถบรรลุถึงได้ นี่แลคือเหตุที่ทำให้ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นสิ่งสำคัญที่เราจะต้องเห็นข้อแตกต่าง ระหว่างระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาของคนอังกฤษสมัยใหม่ หรือของคนอเมริกัน กับสิ่งซึ่งเป็นอุดมการที่มีอยู่ในความคิดของรุสโซ แท้ที่จริงนั้น รุสโซก็ไม่ใช่คนที่สนใจทางการเมือง เขาเป็นนักปรัชญา สนใจอยู่แต่กับปัญหาซึ่ง

เป็นอาหารทางสมองของนักปรัชญามาหลายศตวรรษแล้ว ปัญหาของเขานั้นอยู่ในเรื่องที่ว่าทำอย่างไรมนุษย์จึงจะเป็นอิสระ และในเวลาเดียวกัน ก็เป็นพลเมืองซึ่งขึ้นกับรัฐ เขาสนใจแต่ในเรื่องทฤษฎี และเขาก็ได้ให้แต่คำตอบในทางทฤษฎี คนเลยเรียกรุสโซว่าเป็นนักฝัน แต่วิธีการของเขา เขาได้ให้เหตุผลไว้อย่างเหลือเฟือ เขาว่าประชาชนสามารถเป็นอิสระ และในเวลาเดียวกันก็เป็นสมาชิกของรัฐได้ เพียงแต่ประชาชนต้องรู้จักปกครองตัวเอง เพราะการเป็นอิสระก็คือการไม่ขึ้นกับใครนอกจากกับตัวเอง รุสโซกล่าวต่อไปว่า รัฐบาลซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชน ก็อยู่นอกขอบข่ายของทฤษฎีนี้ เพราะว่าไม่มีใครสามารถเป็นตัวแทนของใครได้ คนส่วนใหญ่ก็อยู่นอกทฤษฎีนี้อีก เพราะในกรณีนี้ คนส่วนน้อยไม่ได้ปกครองตัวเองอีก จะพูดอีกอย่างก็คือ สถาบันประชาธิปไตยสมัยใหม่ทั้งหมดเข้าอยู่ในข่ายแห่งระบอบการปกครองของรุสโซไม่ได้เลย

เฮนรี่ เมน : แต่นั่นไม่ได้ห้ามโรเบสปิแอและแซงต์ จุสต์ ที่จะพยายามปรับปรุงคำสอนของรุสโซ มาใช้กับชาติที่ทันสมัย อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้ายอมรับ ที่ว่าสองคนนี้อาจจะไม่ได้อ่านหนังสือของรุสโซอย่างลึกซึ้งเช่นกับท่าน

อาร์โนลด์ : มอเลย์ที่รัก ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าท่านได้ให้ความยุติธรรมแก่รุสโซ ดูเหมือนท่านจะคิดว่าประชาธิปไตยนั้น เป็นเพียงเรื่องของการปรับปรุงสถาบันทางรัฐสภาที่เรามีอยู่ และขยายการออกเสียงเลือกตั้งเพื่อให้ทุกคนมีสิทธิ ข้าพเจ้ารู้สึกว่ารุสโซเข้าไปใกล้จุดสำคัญของเรื่องนี้มากกว่า เมื่อเขาพูดว่า ประชาชนต้องรวมกัน โดยความตั้งใจทางศีลธรรมร่วมกัน ถ้าเขาต้องการรักษาอำนาจอธิปไตยไว้เหนือตัวเขาเอง

เฮนรี่ เมน : รุสโซไม่ได้ฝันเกินความเป็นจริงดังที่ท่านว่าดอก มอเลย์ แท้ที่จริง เขามีความคิดอย่างแจ่มแจ้งในเรื่องที่ว่าทำอย่างไรจึงจะให้ทุก ๆ คนไปในทิศทางเดียวกันได้ โดยพลังจิตที่มีศีลธรรมจรรยาร่วมกัน จะเป็นเช่นนี้ได้ก็เพราะรัฐ ไม่จำต้องรังเกียจคำนี้ รัฐที่ว่านี้คือ รัฐของปวงชน นับว่ารัฐมีอานุภาพทุกประการ รัฐดังกล่าวย่อมบังคับทั้งทางจริยธรรมและทางความเสมอภาค โดยออกกฎหมายให้ราษฎร และกำหนดว่าราษฎรจะกินอะไรดื่มอะไร และจะใช้เงินที่หามาได้นั้นอย่างไร รัฐอย่างนี้สามารถจะริบที่ดินของประชาคม และสามารถจะบังคับให้คนทำงานได้ ในเมื่อเครื่องกระตุ้นกำลังใจในการทำงานหมดไป ประชาธิปไตยแบบมีอานุภาพนี้ คือการมีพระราชามหากษัตริย์ที่เป็นเจ้าของสรรพสิ่งนั่นเอง พระองค์ย่อมเป็นใหญ่เหนือโชคชะตาและร่างกายของปวงชน ความคิดที่ว่านี้น่าหวาดเสียวเพียงไร ข้าพเจ้าเข้าใจดีว่าทำไมท่านจึงถอย

หนีจากความคิดที่ว่านี้ แต่ที่ข้าพเจ้าไม่เข้าใจก็คือว่า ทำไมท่านจึงพูดว่าท่านยินดีต้อนรับประชาธิปไตย ในเมื่อท่านต่อต้านสิ่งซึ่งประชาธิปไตยย่อมนำมา

จอน มอเลย์ : ข้าพเจ้าปฏิเสธว่าประชาธิปไตยจะนำมาซึ่งสิ่งที่ท่านพูดถึง ในอังกฤษ ประชาธิปไตยจะทำงานได้สำเร็จผล โดยไม่ขยายอำนาจของรัฐมากมายอย่างไร สิ่งที่จำเป็นต้องมี คือว่ารัฐจะต้องปรับปรุงใหม่อย่างมากมาย เพื่อจะได้กลายมาเป็นเครื่องมือของประเทศชาติทั้งหมด โดยไม่เป็นแต่เครื่องมือของชนชั้นที่มีทรัพย์สมบัติเท่านั้น คนอังกฤษนั้นว่ากันว่าเป็นศัตรูต่อรัฐ และสัญชาติในด้านนี้ดีมาก จิตใจที่เป็นประชาธิปไตย มักจะต่อต้านการก้าวก่ายของรัฐนี่ก็เช่นเดียวกับจิตใจที่รักเสรีภาพนั้นแล แท้ที่จริง หนึ่งในเหตุผลต่าง ๆ ที่ว่าทำไมเราจึงพยายามให้มีการขยายสิทธิในการออกเสียง ก็เพื่อให้ฝ่ายบริหารกลัวเกรงประชาชนทั้งมวล

อาร์โนลด์ : มอเลย์ที่รัก ท่านทำให้ข้าพเจ้าต้องผิดหวัง ข้าพเจ้าต้องการบางอย่างน้อยกว่าที่ท่านว่ามา จะพูดอย่างไรดี คือข้าพเจ้าไม่ต้องการแบบเสรีอย่างหัวโบราณ ไม่ต้องการวิธีการแบบพรรควิก ไม่ต้องการลัทธิคลั่งวัตถุนิยม คนที่นิยมประชาธิปไตยแบบใหม่ไม่ควรหวังได้ในสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้นกันนัก จินตนาการของข้าพเจ้าค่อนไปทางข้างภาพพจน์ของรุสโซ ทั้งท่านและเมนดูจะรังเกียจคำว่ารัฐมากเกินไป ดูจะรับธรรมเนียมเดิมกันง่าย ๆ เกินไป ข้าพเจ้าเข้าใจว่าทำไมท่านจึงรู้สึกเช่นนั้น อัจฉริยภาพของชนเชื้อชาติอังกฤษนั้น แสดงออกในความเป็นตัวของตัวเอง และในการพึ่งตัวเอง คุณสมบัตินี้เข้ากันไม่ได้กับประชาธิปไตย ซึ่งต้องการให้ประชาชนทำงานร่วมกัน และคิดร่วมกัน มากกว่าต่างคนต่างคิด แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าทัศนะของชาวเรากำลังเปลี่ยนแปลงไป แม้จะคงปัจเจกภาพไว้ก็ตาม เขาเริ่มเป็นคนที่มีความยอมรับในเรื่องความคิดทางประชาธิปไตยมากขึ้น และยอมรับการเปลี่ยนแปลงเท่าที่อนาคตจะบงการ

เฮนรี่ เมน : อาร์โนลด์ อย่างน้อยท่านกับข้าพเจ้าก็เห็นพ้องต้องกัน ว่าปัจเจกภาพกับประชาธิปไตยไปด้วยกันไม่ได้

จอน มอเลย์ : และข้าพเจ้าเห็นแย้งท่านทั้งคู่ ข้าพเจ้าเชื่อว่าความนิยมปัจเจกภาพของชาวเราต่างหากที่นำพวกเราไปสู่ประชาธิปไตย คนงานอังกฤษทั่ว ๆ ไปรู้ตัวมากขึ้นแล้ว ว่าเขาต้องเป็นคนที่รับผิดชอบ มีจิตใจเป็นตัวของตัวเอง และต้องประสงค์จะแสดงทัศนะจากจิตใจของเขา เท่ากับพวกที่มีทรัพย์สมบัติ ซึ่งอวดอ้างว่าพวกเขามีสิทธิที่จะแสดงทัศนะ

เฮนรี่ เมน : ข้าพเจ้ากล้าพูดได้ว่าคนงานอังกฤษทั่ว ๆ ไปรู้ตัวมากขึ้นแล้ว ว่าเขาต้องเป็นคนที่รับผิดชอบ ดังที่คิดว่าตนเป็นคนที่มีความรู้ แต่ปัญหาสำคัญมันอยู่ที่ว่าคนพวกนี้เป็นเช่นนั้นหรือเปล่า

อาร์โนลด์ : จริง โดยเฉลี่ย มนุษย์สมัยนี้ไม่เป็นเช่นนั้น หมู่ชนยังโง่เขลาอยู่ แต่นี่เป็นบางสิ่งซึ่งสามารถจะแก้ได้ เราสามารถจะนำประชาชนได้ เราสามารถจะสอนเขาได้ ตรงนี้แหละคือหน้าที่ของรัฐละ ช่องว่างทางจริยธรรม อันเกิดจากการขาดหายไปของพวกชนชั้นขุนนางนั้น เราเอาบรรจุรัฐลงไปทดแทนได้ ดังที่ข้าพเจ้าพูดแล้วเมื่อกี้นี้เอง ชนชั้นขุนนางมักจะรังเกียจนักบริหารทางการเมือง เพราะพวกนั้นมักเป็นเครื่องมือของพระราชา ชนชั้นกลางก็รังเกียจรัฐ เพราะรัฐบาลมักเป็นเครื่องมือหาผลได้ให้แก่พวกพระชั้นสูง และพวกพรรคทอรี่ ในจิตใจของคนอังกฤษชั้นกลาง ๆ นั้น การกระทำของรัฐ อย่างน้อยก็ในด้านนโยบายภายในประเทศ ทางด้านสังคม ย่อมเกี่ยวข้องอยู่กับการออกพระราชบัญญัติต่อต้านคนที่เข้มงวดทางจริยธรรม และนับถือนิกายที่ปฏิเสธการมีพระชั้นสูง กับพระราชบัญญัติที่ห้ามการค้าอย่างเสรี เมื่อชนชั้นกลางและชนชั้นต่ำเกลียดการกระทำของรัฐเช่นนี้แล้ว เลยพาลเกลียดการกระทำของรัฐไปเสียหมด โดยที่ไม่รู้เลยว่าอำนาจของรัฐก็มีความดีอยู่เหมือนกัน พวกนี้เลยรังเกียจและไม่ไว้ใจอำนาจของรัฐไปเสียหมด เราต้องให้พวกนี้เข้าใจว่าไม่จำต้องกลัวรัฐ ในเมื่อเราทำให้รัฐเป็นของเราแล้ว

เฮนรี่ เมน : อาร์โนลด์ที่รัก ท่านได้ขอให้เราเลิกสถานะความเป็นชาวอังกฤษ โดยให้หันไปรับสถานะความเป็นชาวฝรั่งเศส ชาวสวิส และอเมริกันแทน แล้วยังไม่พอ บัดนี้ดูเหมือนว่าท่านต้องการให้พวกเรานับถือและบูชารัฐ ดังชาวปรัสเซียอีกด้วย

อาร์โนลด์ : เมนที่รัก รัฐที่ขยายใหญ่ออกไป และให้คุณ ย่อมไม่เป็นที่ชื่นชอบสำหรับท่าน เพราะจะไม่ทำให้ชนชั้นสูงมีอะไรดีขึ้น ผลที่ได้รับจากการมีสถาบันและกฎเกณฑ์ ก็เพื่อจะช่วยชนชั้นกลางและชนชั้นต่ำต่างหาก รัฐสามารถที่จะอำนวยผลประโยชน์ต่อส่วนรวมอย่างกว้าง ๆ และสิ่งเหล่านี้ มีความหมายแก่คนจำนวนมาก ย่อมจะไม่อำนวยผลเท่าที่เคย สำหรับคนจำนวนน้อยเท่านั้น ข้าพเจ้าขอให้เห็นถึงคุณค่าในระดับที่แตกต่างกันออกไป ในอันที่จะให้ความเห็นใจกับสิ่งที่ข้าพเจ้ากำลังคิดถึงอยู่นี้ เราต้องมีน้ำใจกับคนสามัญกับมนุษยชนคนธรรมดาส่วนใหญ่ รัฐที่มีอุปการคุณอาจช่วยความเป็นอยู่ของประชาชนให้รอดพ้นจากความโง่เขลา จากความยากจน และความมีปมด้อย

เพื่อให้มีศักดิ์ศรีอย่างใหม่ แม้ว่าศักดิ์ศรีเหล่านั้นจะไม่มากไปกว่าสิ่งซึ่งเขาควรมีให้เหมาะกับความเป็นมนุษย์ของเขา

เฮนรี่ เมน : อาร์โนลด์ ข้าพเจ้าคิดว่าเข้าใจข้อโต้แย้งของท่าน คือรัฐแบบประชาธิปไตยเป็นรัฐของประชาชน เมื่อรัฐมีอำนาจมากขึ้นเท่าใด ประชาชนก็มีอำนาจมากขึ้นเท่านั้น รัฐมีศักดิ์ศรีมากเท่าใด ประชาชนก็มีศักดิ์ศรีมากขึ้นเท่านั้น ท่านเพียงแต่ต้องเพิ่มคำสรุปที่ยิ่งใหญ่ลงไป เพื่อให้เห็นความขัดแย้งอย่างชัดแจ้ง นั่นก็คือ เมื่อรัฐมีการกระทำอันเด็ดขาดมากขึ้นเพียงไร เสรีภาพอันสมบูรณ์ของประชาชนก็จะมีมากขึ้นด้วยสินะ

อาร์โนลด์ : เมน คำสรุปที่ท่านทำให้เห็นว่าขัดแย้งนั้น ในกรณีหนึ่งก็จริงอย่างที่ท่านว่า แต่รัฐไม่จำต้องเป็นเครื่องมือของความกดขี่ รัฐอาจจะกลายเป็นอุดมคติของเหตุผลที่ถูกต้อง และความรู้สึกที่ถูกต้องก็ได้ รัฐอาจจะเป็นตัวแทนที่แสดงถึงส่วนที่ดีที่สุดของประชาชาติ รัฐสามารถจะก่อรูปสำหรับความเฉลียวฉลาดและสัญชาตญาณที่มีค่าที่สุดของประชาคม เป็นพันธะแห่งความสามัคคี

จอน มอเลย์ : นายอาร์โนลด์ ข้าพเจ้าต้องสารภาพว่าข้าพเจ้าสะดุ้งใจ ต่อการชื่นชอบของท่าน ที่มีต่อรัฐ แต่ถ้าท่านบอกให้เรารู้ในสิ่งที่ท่านคิดว่ารัฐควรจะทำอะไร รัฐอาจไม่ใช่สิ่งที่น่าหวาดกลัวอีกต่อไปก็ได้

อาร์โนลด์ : ที่ข้าพเจ้าไม่พูดถึงข้อนี้นั้น เพราะจงใจ เวลานี้ข้าพเจ้ากำลังเอาใจใส่อยู่แต่ในเรื่องของความคิด ข้าพเจ้าต้องการที่จะแยกความคิดนั้นให้ออกมาจากปัญหาที่ควรปรับโลกแห่งความจริงให้เข้ากับโลกแห่งความคิด แต่ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงสถาบันหนึ่ง ซึ่งยากที่จะกล่าวถึง เพราะเข้ามาเกี่ยวข้องกับอาชีพของข้าพเจ้า คือการที่รัฐเข้ายุ่งเกี่ยวกับการศึกษาของประชาชน ไม่มีสิ่งใดที่จะเร่งด่วนมากไปกว่านี้ เพื่อที่จะเป็นการตระเตรียมทางไปสู่ประชาธิปไตย และจะทำให้ประชาธิปไตยมีผลในทางปฏิบัติได้ ในเมื่อระบอบการปกครองนั้นมาถึงแล้ว

เฮนรี่ เมน : ท่านมีข้อเสนอที่เห็นได้ชัดบ้างไหม

อาร์โนลด์ : ข้าพเจ้าคิดว่ารัฐควรจะตั้งโรงเรียนมัธยมระดับชาติขึ้น ตามแบบอย่างโรงเรียนมัธยมของฝรั่งเศส ท่านได้ยกข้อคัดค้านต่อประชาธิปไตยมาหลายข้อ แต่มีข้อเดียวเท่านั้นที่ดูเหมือนว่าจะมีน้ำหนัก คือข้อที่ว่าชาวอังกฤษส่วนมากไม่ได้รับการศึกษาสำหรับประชาธิปไตย โรงเรียนมัธยมของฝรั่งเศสอาจจะไม่ดีเท่าอีตัน แฮโรว์ หรืออาจไม่ดีเท่า แม้แต่กับโรงเรียนรักบี้ก็ตามที แต่ก็เป็นโรงเรียนที่ดีกว่าโรงเรียนอื่น ๆ ที่ชนชั้นกลางและชนชั้นต่ำของอังกฤษได้เรียน

กันจนบัดนี้ โรงเรียนมัธยมของฝรั่งเศสแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ที่ทำให้พวกสามัญชนชาวฝรั่งเศสมีวัฒนธรรมอย่างที่เป็นอยู่ ซึ่งนับว่าพวกนี้มีวัฒนธรรมมากกว่าสามัญชนชาวอังกฤษยิ่งนัก และสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมฝรั่งเศสก็คือว่า เป็นวัฒนธรรมระดับชาติ ส่วนวัฒนธรรมอังกฤษที่เราโอ้อวดได้นั้น ทั้ง ๆ ที่มีน้อยอยู่เต็มทีแล้ว ก็เป็นเพียงวัฒนธรรมของชนชั้นเท่านั้น วัฒนธรรมที่มีอยู่ในกรอบแห่งชนชั้น กับระบอบประชาธิปไตย ไปด้วยกันไม่ได้

จอน มอเลย์ : นายอาร์โนลด์ สิ่งที่ท่านพูด ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงสิ่งที่จอน สจ๊วต มิลล์ เคยพูดไว้ ว่าเขาเป็นนักประชาธิปไตย เพียงแต่เขายืนยันว่าการที่จะให้คนทุกคนไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งนั้น คนพวกนี้ควรจะเป็นประชาชนที่ได้รับการศึกษาโดยทั่วไปเสียก่อน

เฮนรี่ เมน : มอเลย์ที่รัก ท่านรู้จักมิลล์ดีกว่าข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าไม่คิดว่าท่านจะได้พบหลักฐานในข้อเขียนของเขา ที่พอจะคิดได้ว่าเขายอมรับหลักของอาร์โนลด์ในเรื่องรัฐอันยิ่งใหญ่ หรือเห็นด้วยกับความคิดของอาร์โนลด์ ในเรื่องความเสมอภาค ที่แท้แล้ว มิลล์เน้นหนักไปในเรื่องที่ว่าการลงคะแนนเสียงควรจะจำกัดอยู่แต่กับคนที่เสียภาษีเท่านั้น เพราะเขาว่าเป็นการผิดศีลธรรม ที่ผู้ซึ่งไม่เสียภาษี แล้วจะยังมาจัดระเบียบการเงินของคนอื่น ๆ อีก ข้าพเจ้าจำได้ว่าเขาวิพากษ์วิจารณ์ประชาธิปไตยแบบอเมริกันอย่างแรง เพราะที่อเมริกาปล่อยให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น มีประโยคหนึ่งที่เขาบอกว่า “ประชาชนควรจะเป็นนาย แต่นายจะต้องจ้างลูกจ้างที่มีความสามารถมากกว่าตัวเอง” และท่านย่อมจะรู้จักแผนงานอันละเอียดที่เขาวางไว้ ให้เป็นหลักค้ำประกัน ว่าประชาชนธรรมดา จะต้องถูกป้องกัน ให้พ้นจากการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับอำนาจนิติบัญญัติ ซึ่งเขาต้องการให้จำกัดอยู่แต่กับข้าราชการชั้นสูงที่มีความชำนาญพิเศษในทางนี้เท่านั้น ข้าพเจ้าจำคำพูดของมิลล์ได้อีกประโยคหนึ่ง ที่ว่าประชาชนธรรมดา “ไม่ได้ต้องการสิทธิทางการเมือง เพื่อเอาไว้ปกครอง แต่เพื่อป้องกันมิให้เขาถูกปกครองอย่างผิด ๆ” ถ้าการที่คิดอย่างนั้นเรียกตัวเองว่าประชาธิปไตย ข้าพเจ้าก็เพียงแต่พูดได้ว่า เขาไม่เข้าใจคำว่าประชาธิปไตย

จอน มอเลย์ : เซอ เฮนรี่ ข้าพเจ้าไม่คิดว่าท่านจะยุติธรรมต่อมิลล์ จริงอยู่ ที่เขาคิดว่าคะแนนเสียงควรจะถูกจำกัดอยู่แต่กับผู้ที่เสียภาษี แต่เขาต้องการให้วิธีการของการเก็บภาษีเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น เพื่อทำให้ประชากรผู้ใหญ่ทุกคนกลายเป็นผู้เสียภาษีทั้งหมด จะได้เป็นชาวเมืองที่มีความรับผิดชอบได้ และมิลล์ก็เหมือนกับนายอาร์โนลด์ ที่เสนอว่ารัฐบาลควรจะเตรียมทางให้กับการมีสิทธิ

ออกเสียงเลือกตั้งทั่วไป ด้วยการให้มีการศึกษาโดยทั่วไป เขาวิพากษ์วิจารณ์พวกชนชั้นกรรมาชีพ เท่าที่เขาพบพวกนี้มา แต่เขาเชื่อว่าชนชั้นกรรมาชีพที่มีการศึกษา จะแตกต่างจากชนชั้นกรรมาชีพที่เขาเคยรู้จัก อย่างไรก็ตาม เซอ เฮนรี่ มิลล์เชื่อในสิ่งที่ท่านไม่เชื่อ ในข้อที่ว่าประชาธิปไตยกำลังจะมา และเราจะต้องเตรียมตัวเอาไว้ให้พร้อมเพื่อรับระบอบการปกครองนี้

เฮนรี่ เมน : มอเลย์ ที่ข้าพเจ้าจะพูดได้ก็คือว่าอยากให้มิลล์มีชีวิตอยู่ และมาอยู่กับเราที่นี่ในเย็นวันนี้ ข้าพเจ้าอยากได้ยินว่าเขาจะพูดว่าอย่างไรเกี่ยวกับความเสมอภาค ข้าพเจ้าจำได้ว่าเขาค่อนข้างดูหมิ่นประชาชนที่เรียกร้องความเสมอภาคให้สูงกว่าเสรีภาพ ที่จริงข้าพเจ้ายังสงสัยอยู่ อาร์โนลด์ที่รัก ว่าเขาอาจจะพูดชักจูงให้ท่านเห็นว่า ท่านเองก็ไม่เชื่อในความเสมอภาคเช่นเดียวกับเขานั่นเอง ข้าพเจ้าพร้อมที่จะเชื่อว่าเราไม่อาจทัดทานสภาพความไม่เสมอภาคนี้ไว้ได้ แต่สิ่งที่ท่านพยายามคลำหาอยู่ตลอดเวลานั้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าไม่ใช่ความเสมอภาค แต่เป็นอีกแง่หนึ่งของความไม่เสมอภาค คือระบบการปกครองที่มีการเรียงลำดับลดหลั่นกัน โดยขึ้นอยู่กับความฉลาดและความเพียร แทนการลดหลั่นกันทางตำแหน่งยศและชาติตระกูล "รัฐที่ทรงไว้แต่คุณความดี" ดังที่ท่านพูดถึงนั้น ถ้าไม่ได้เห็นสิ่งอื่นนอกเหนือไปจากข้อสรุปดังที่มีในปรัชญาของเฮเกล ก็ต้องเป็นรัฐที่เต็มไปด้วยระบบราชการที่มิลล์คำนึงถึงนั่นเอง คือรัฐที่ถูกปกครองโดยพวกปัญญาชน ซึ่งรู้ว่าอะไรคือสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับประชาชน และให้แต่สิ่งที่ดีกับประชาชน แต่อย่างน้อย ในข้อเสนอของมิลล์ รัฐก็ถูกเชื่อมวงล้อมไว้อย่างละเอียดรอบคอบ ทั้งในด้านหน้าที่และอำนาจ กล่าวคือ โดยอารมณ์อันรุนแรงของมิลล์ในเรื่องอิสรภาพสำหรับปัจเจกชน ย่อมควบคุมอำนาจของรัฐไว้เสมอ แต่สำหรับท่านนั้น อาร์โนลด์ที่รัก ท่านกระตือรือร้น ในอันที่จะให้รัฐเป็นองค์กรรวม เลยไม่ได้ทำให้รัฐมีจุดจำกัด

อาร์โนลด์ : เมนที่รัก ข้าพเจ้ารู้สึกว่าท่านรู้เรื่องมากเกี่ยวกับสิ่งที่รัฐได้เป็นไปแล้ว แต่รู้ไม่เพียงพอกับสิ่งที่รัฐอาจจะเป็นไปได้ รัฐสามารถจะเป็นตัวตนที่ดีที่สุดของประชาชาติ สิ่งที่ต้องการ ก็คือความตั้งใจจริงที่จะทำให้เป็นจริงขึ้นมาเวลานั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพวกชนชั้นกลาง ถ้าชนชั้นกลางไม่แสวงหารัฐไว้ให้เป็นพื้นเพื่อความสูงส่งของตนเอง ถ้าหากยังยืนกรานในความอิจฉาต่อการกระทำของรัฐบาล และยังคงให้ความสำคัญมากเกินไปแก่ความเป็นปัจเจกชน นั่นแหละคืออันตรายที่จะทำให้เกิดความปั่นป่วนอย่างปราศจากขื่อแป

จอน มอเลย์ : นายอาร์โนลด์ ท่านพูดถึงชนชั้นกลางที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงตัวเอง ท่านคิดว่าสมาชิกในชนชั้นนี้จะเปลี่ยนไปในวิธีใด

อาร์โนลด์ : เขาจะต้องขึ้นพ้นจากวิญญาณและวัฒนธรรมอันค่อนข้างแข็งกระด้าง ไม่ฉลาด และไม่น่าพิศมัย มิเช่นนั้น จะไม่อาจรวมกับฝูงชนได้ เพราะความเห็นอกเห็นใจของชนกรรมาชีพในขณะนี้ค่อนข้างกว้างขวาง และมีอิสระมากกว่าชนชั้นซึ่งอยู่เหนือขึ้นไปชั้นหนึ่ง และฝูงชนนี้กระตือรือร้นที่จะเข้าครอบครองโลก มีความรู้สึกรวดเร็ว ในชีวิตและการกระทำของเขา แต่ความกระตือรือร้นนี้อาจจะเปลี่ยนไปเป็นบทบาทที่มีอำนาจมาทำลาย ถ้าชนชั้นกลางคิดกำจัดไม่ให้รัฐเป็นเครื่องมือที่มีอำนาจของประชาธิปไตยที่ต้องปกครองตัวเอง

จอน มอเลย์ : ถ้าอย่างนั้น ท่านคิดว่าชนชั้นกลางควรเปลี่ยนแปลงตัวเองนะซิ นายอาร์โนลด์ เพื่อเป็นไปแก่ผลประโยชน์ของตนเอง และทำให้เกิดความสุขในการนำระบอบประชาธิปไตยเข้ามา

อาร์โนลด์ : ถูกต้อง ประชาธิปไตยต้องการผู้นำ เหมือนกับสังคมอื่น ๆ นั่นเอง เป็นแต่เพียงต้องการผู้นำในด้านสติปัญญา และส่วนใหญ่อาจจะหาได้ในกลุ่มชนชั้นกลาง แต่ในอังกฤษ ชนชั้นกลางยังไม่พร้อมที่จะเป็นผู้นำ ชนชั้นนี้จะต้องมีวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ถ้าจะแสดงบทบาทแห่งความเป็นผู้นำนี้ได้ในประวัติศาสตร์ช่วงนี้

เฮนรี่ เมน : ถ้าอย่างนั้น ท่านต้องการชนชั้นกลางที่ชาญฉลาด ซึ่งชนชั้นกรรมาชีพจะยอมรับทันที กับทั้งยกย่องและติดตามเชื่อถือ กระนั้นหรือ

อาร์โนลด์ : ถ้าไม่ทันที ก็ต้องค่อยเป็นค่อยไป มันขึ้นอยู่กับว่าการศึกษาระดับใหม่จะมีได้เร็วแค่ไหน

เฮนรี่ เมน : แม้ข้าพเจ้าจะไม่ช่ำชองทางด้านการศึกษาเพื่อมหาชนมาดังท่าน แต่ก็เคยมาอยู่บ้างที่อินเดีย ข้าพเจ้าย่อมจะไม่ลดหย่อนความสำคัญของการศึกษา ซึ่งสามารถทำอะไรต่ออะไรได้มาก แต่ถ้าเราพูดถึงการศึกษาระดับชาติ ปัญหาข้อแรกที่ต้องทำก่อนอื่นก็คือ.................

จอน มอเลย์ : ท่านหมายความว่า ใครจะเป็นคนจ่ายเงินเพื่อการนี้ ใช่ไหม

เฮนรี่ เมน : เปล่า ข้าพเจ้าหมายถึงปัญหาที่ว่าจะสอนอะไรต่างหาก

อาร์โนลด์ : ข้าพเจ้าว่าเยาวชนควรได้รับการสั่งสอนให้รู้ และให้รัก สิ่งที่ดีที่สุด ที่เคยกล่าวและเคยกระทำมาแล้ว

เฮนรี่ เมน : ใช่แล้ว เราต้องให้เยาวชนได้รู้ถึงปัญญาอันมีมาแต่อดีต สอนให้รู้ถึงบทเรียนจากประสบการณ์ และบทเรียนประการหนึ่งจากประสบการณ์ก็คือ อังกฤษได้เข้าถึงสิ่งซึ่งมีค่าและหาได้ยากมากในเรื่องของรัฐบาล ชาวต่างประเทศที่มีวิจารณญาณ เช่น มองเตสคิเออ และชาโตไบรอันด์ และแม้จนวอลแตเองต่างก็เห็นว่าอังกฤษเป็นประเทศที่ทุก ๆ คนเป็นอิสระ โดยที่มีกฎหมายเป็นใหญ่ อำนาจของพระราชาและของรัฐสภาสมดุลย์กันดี และการจับคนโดยพลการ ก็เป็นไปไม่ได้ ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่น่ายินดี บรรพบุรุษของเราหามาได้ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ด้วยความยากลำบาก หน้าที่ประการสำคัญของเราก็คือต้องรักษาสิ่งเหล่านี้ไว้ ศิลปะของการเมืองนั้น ข้าพเจ้าว่าอยู่ตรงที่สมานการอนุรักษ์กับการปฏิรูปให้พอดี ๆ กันนั่นเอง เราจำต้องเข้าใจว่าอะไรดีที่ควรรักษาไว้และอะไรผิดที่ควรแก้ไข ความคิดที่จะให้โยนมรดกทั้งหมดของอังกฤษไปเพื่อรับประชาธิปไตย แล้วล้มเลิกระบอบการปกครองแบบมีพระธรรมนูญซึ่งทดลองมาแล้วอย่างสมดุลย์ เพื่อรับอำนาจอธิปไตยของมหาชน อันเป็นแบบอย่างของการปกครองที่รุนแรงเกินขอบเขตนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นข้อเสนอที่โง่เขลาและวิปริตอย่างที่สุด

จอน มอเลย์ : ข้าพเจ้าไม่คิดว่าถ้านำเอาประชาธิปไตยเข้ามาทีละขั้น ๆ โดยไม่เร่งรีบจนเกิดอาการรุนแรง ก็ไม่จำต้องกระทบกระเทือนระบบการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญอย่างสมดุลย์ของเรา ปัญหาอยู่ตรงที่ต้องปฏิรูปสิ่งต่าง ๆ เท่านั้น ไม่จำต้องคิดปฏิวัติ

อาร์โนลด์ : มอเลย์ที่รัก จำต้องเปลี่ยนแปลงมากกว่าที่ท่านวาดภาพไว้ ประชาธิปไตยจะอาศัยลัทธิเสรีนิยมอย่างแคบ ๆ ตามแบบของพรรคเสรีนิยมของท่าน ไม่ได้ดอก เพราะพรรคของท่านใช้ระบบใครใคร่ค้าค้า และปล่อยให้ต่างคนต่างอยู่ ประชาธิปไตยจำต้องค้นพบคุณค่าอย่างใหม่ในทางศีลธรรม

เฮนรี่ เมน : ถ้าเช่นนั้น ท่านก็มองหาการเปลี่ยนแปลงทางศีลธรรมอย่างขนานใหญ่ในหมู่มนุษย์

อาร์โนลด์ : ประชาธิปไตยนั้นแลที่เรียกร้องในข้อนี้

เฮนรี่ เมน : แต่ข้าพเจ้าก็หวังว่าท่านจะพอใจ ที่จะให้เกิดมีประชาธิปไตย ต่อเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางศีลธรรมแล้ว

อาร์โนลด์ : เมนที่รัก มีคำกล่าวอันน่าฟังว่า "ทำกับมนุษย์ดังหนึ่งว่าเขาดีกว่าที่เขาเป็นอยู่แล้วเขาก็จะดีขึ้นกว่าที่เขาเป็นอยู่"

จอน มอเลย์ : ดูท่านจะเล่นงานลัทธิเสรีนิยมของพรรคนี้มากเกินไป นายอาร์โนลด์ ท่านต้องไม่ลืมว่าพรรคเสรีนิยมนี้ ก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงและรวดเร็ว โดยเฉพาะในด้านออกกฎหมายเพื่อช่วยคนจน และคนที่ต้องการความช่วยเหลือ

อาร์โนลด์ : การออกกฎหมาย ให้การอุปการะอย่างเล็กน้อยนั้น หาเพียงพอไม่ ประชาธิปไตยจะเรียกร้องดังลัทธิสังคมนิยมทีเดียว

เฮนรี่ เมน : ข้อนี้ข้าพเจ้าเห็นพ้องต้องด้วยกับท่านโดยตลอดเลย อาร์โนลด์ ถ้าเรามีประชาธิปไตย เราก็ต้องมีสังคมนิยม สองลัทธินี้ไปด้วยกัน ข้าพเจ้าก็ได้แต่สวดอ้อนวอน อย่าให้เรามีอย่างใดอย่างหนึ่งเลย

จอน มอเลย์ : ส่วนข้าพเจ้านั้นจะสวดอ้อนวอนขอให้ได้แต่ประชาธิปไตย โดยไม่จำต้องมีสังคมนิยม

อาร์โนลด์ : และข้าพเจ้าจะอธิษฐาน ขอให้เรามีทั้งสองอย่าง

หนังสือของโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
ที่ตีพิมพ์เป็นเล่มแล้ว

ภูมิศาสตร์ประเทศไทย	๓๕.๐๐ บาท
ประวัติศาสตร์ยุโรป พิมพ์ครั้งที่ ๒	๔๕.๐๐ บาท
ทฤษฎีสื่อสารมวลชน	๒๐.๐๐ บาท
ปรัชญากรีก	๒๕.๐๐ บาท
ปรัชญา	๒๐.๐๐ บาท
เศรษฐศาสตร์มหภาค เล่ม ๑	๓๕.๐๐ บาท
เศรษฐศาสตร์มหภาค เล่ม ๒	๒๐.๐๐ บาท
วรรณไวทยากร เล่ม ๑—๒ ปกอ่อน	๑๗๕.๐๐ บาท
วรรณไวทยากร เล่ม ๑—๒ ปกแข็ง	๒๗๕.๐๐ บาท

วรรณไวทยากร แยกพิมพ์เป็นเล่มย่อยแต่ละสาขาวิชา

พุทธธรรม	๒๕.๐๐ บาท
วรรณคดี	๒๕.๐๐ บาท
ภาษาศาสตร์	๒๕.๐๐ บาท
เศรษฐศาสตร์	๒๕.๐๐ บาท
การศึกษา	๒๐.๐๐ บาท
รัฐศาสตร์	๒๐.๐๐ บาท
ปรัชญา	๑๘.๐๐ บาท
วารสารศาสตร์	๑๘.๐๐ บาท
ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม	๑๘.๐๐ บาท
นิติศาสตร์และการต่างประเทศ	๑๘.๐๐ บาท

พิมพ์ที่ บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
๘๙๑ ถนนพระราม ๑ พระนคร นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๕